

Geréb Zsolt
Az Efézusiakhoz írt levél
magyarázata

Lektorálta
Adorjáni Zoltán

A borítólapon
Johann Christoph Weigel
Pál apostol levelet diktál tanítványának

Készült a Református Egyház
Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpontjának nyomdájában
Felelős vezető: Dávid Zoltán
Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos
A szöveget gondozta: Sztranyiczki Mihály

Geréb Zsolt

Az Efézusiakhoz
írt levél magyarázata

Kiadja az Erdélyi Református Egyházkerület
és a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet
Kolozsvár, 2012

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
GERÉB, ZSOLT

Az Efézusiakhoz írt levél magyarázata / Geréb Zsolt. –
Cluj Napoca: Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgató-
tanácsa, 2012

ISBN 978-973-7971-66-1

227.5.07

Előszó

Az Efézusi levél szellemiségében a Kolosséi levélhez áll a legközelebb. Ezért vállalkoztam arra, hogy megírjam ennek a könyvnek a magyarázatát, amelyet sokan az Újszövetség gyöngyszemének neveznek. Magyar nyelven legutóbb Balikó Zoltán gyakorlati kommentárja jelent meg 1985-ben a Magyarországi Evangélikus Egyház sajtóosztálya kiadásában.

Az Efézusi levél kutatásának mai irodalma igen gazdag. Ezt az új exegetikai termést szándékoztam összefoglalni és alkalmazni a magyar olvasók számára. Az Efézusi levél az ún. páli iskola tanítását képviseli, amely azzal a szándékkal foglalja össze Pál apostol hagyatékát, hogy azt egy új egyházi-gyülekezeti élethelyzetre alkalmazza. Mintaszerű az az eljárás, amellyel a következő kérdésekre válaszol: az egyház egysége, a gyülekezeti szolgálatok, a hívő ember harca a világi kísértésekkel, a keresztyének mindennapi élete a szűkebb és tágabb társadalmi egységekben. Ezenkívül a gyülekezeti istentiszteletek formai és lelki gazdagságának bemutatása teszik érdekfeszítővé a levél olvasását és tanulmányozását.

Örvendek annak, hogy befejezhettem e kommentár írását tanári szolgálatom utolsó és nyugdíjas óraadó tanári tevékenységem első évében.

Hálámat szeretném kifejezni az Erdélyi Református Egyházkerület és a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet előjáróságának, hogy erkölcsileg és anyagilag támogatták a könyv megjelenését; és köszönöm Adorjáni Zoltán tanártársamnak a kézirat szakmai lektorálását, valamint a formai részletekre kiterjedő pontosításait.

Továbbá illesse köszönet a Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpont vezetését és munkaközösségét azért a szakszerű és odaadó munkáért, amellyel előkészítették a könyv nyomtatását, név szerint Dávid Zoltánt, Bálint Lajost, Sztranyiczki Mihályt és Czirmay Ágnest.

Kolozsvár 2012. május hava

Geréb Zsolt

Tartalom

Előszó	5
Rövidítések	9
Az Efézusi levél – irodalomtörténeti bevezetés	15
1. Az Efézusi levél helye a Pál apostol nevéhez fűződő levélgyűjteményben	15
1.1. Az Efézusi levél, mint a páli iskola alkotása	17
1.2. A levél szövege és szövegállománya	17
2. A levél felépítése és tartalma	17
3. A levél műfaja, stílusa	18
4. Az Efézusi és a Kolosséi levél kapcsolata (intertextuális összehasonlítás)	20
5. Az Efézusi levél szerzője és a mű célkitűzése	22
6. Az Efézusi levél címzettei, előállításának helye, ideje és vallástörténeti környezete	23
7. A levél teológiai sajátosságai, Krisztusról, az egyházzól és a keresztyén életvitelről szóló tanítása	28
8. A levél jelentősége	29
Az Efézusi levél magyarázata	31
Levélkezdés: 1,1–23	31
Levélfelirat és levélkezdő áldás (magasztalás): 1,1–14	31
1,1–2: Levélfelirat	31
1,3–14: Levélkezdő áldás	34
1,15–23: Hálaadás és közbenjáró imádság	53
I. rész. Az első tanítói rész: 2,1–3,21	67
2,1–10: Az üdvösségről szóló tanítás	67
2,11–22: A zsidók és pogányok egysége Krisztusban (Az egyházzól szóló tanítás)	82
3,1–13: Pál apostoli szolgálata a pogányok között	105
3,14–21: Közbenjáró imádság:	125

II. rész. Intelmek: 4,1–6,24	136
A második tanítói rész 4,1–6,9.....	136
4,1–16: A Lélek szerinti egység.....	136
a) 4,1–6: Buzdítás az egységre	137
b) 4,7–16: Az Egyház építése a különféle szolgálatok által	144
4,17–5,20: Erkölcsi intelmek: a régi és az új ember.....	160
a) 4,17–24: Az új ember felöltözése.....	160
b) 4,25–32: Különálló erkölcsi intelmek felsorolása	169
c) 5,1–2: Isten követése	177
d) 5,3–14: Különálló erkölcsi intelmek	179
e) 5,15–20: Az esztelen és a Lélek szerinti bölcs élet	191
5,21–6,9: A házitáblák: a keresztyének mindennapi életére néző intelmek	201
5,21–33: A házasság.....	201
6,1–9: Szülők és gyermekek, szolgák és uraik intése	214
A levélzáradék: 6,10–24	225
6,10–17: Záró intelem, a hit harca.....	225
6,18–24: Buzdítás a közbenjáró imádkozás gyakorlására a keresztyénekért és az igehirdetőkért. Tükhikosz ajánlása:	235
Irodalom	245

Rövidítések

Bibliafordítások, apokrifek, qumráni irodalom, apostoli atyák írásai

- 1–2Énók *Énók első és második könyve* (ószövetségi apokrif iratok)
1Qflor *Florilegium* (Qumrán)
1QS *A közösség szabályzata* (Qumrán)
1QH *Himnuszok* (Qumrán)
1QM *Háborús tekerecs vagy A fény fiainak harca a sötétség fiai ellen* (Qumrán)
1QpHab *Habakkuk-kommentár vagy Habakkuk pešer* (Qumrán)
3Makk *A Makkabeusok harmadik könyve* (Ptolemaika; ószövetségi apokrif irat)
4Ezsd *Ezsdrás negyedik könyve* (apokaliptikus ószövetségi apokrif)
ÁbrApok *Ábrahám apokalipszise* (ószövetségi apokrif irat)
BarnLev *Barnabás levele* (újszövetségi apokrif irat)
BárukApok *Báruk apokalipszise* (ószövetségi apokrif irat)
BenjTest *Benjámín testamentuma* (a Tizenkét pátriárka testamentuma ószövetségi apokrif iratgyűjteményben)
CD *Damaszkusz irat* (Qumrán)
Did *Didakhé* (ΔΙΔΑΧΗ ΤΩΝ ΔΩΔΕΚΑ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ vagy Διδάχη Κυρίου διὰ τῶν δώδεκα ἀποστόλων τοῖς ἔθνεσιν – *A 12 apostol tanítása*; az apostoli atyák korának írása)
Jub *Jubileumok könyve* (ószövetségi apokrif irat)
CHerm *Corpus Hermeticum* (a hermetikus hagyomány iratati)
HermP *Hermász: Pásztor* (apokrif apokalipszis)
Énók^{etióp} *Énók könyvének etióp változata*
HermP^{sim} *Hermász: Pásztor* a 4–5. századi kopt nyelvű Berlini (vagy Akhmim) kódexben
IgnEf *Antiochiai Ignatius* (†117 körül): *Levél az efézusiakhoz*
IgnFilad *Antiochiai Ignatius: Levél a filadelfiaiakhoz*
IgnSzmír *Antiochiai Ignatius: Levél a szmirnaiakhoz*
IllésApok *Illés apokalipszise* (ószövetségi apokrif irat)
JSirák *Jézus, Sirák fia* (deuterokanonikus bibliai könyv)
JóbTest *Jób testamentuma* (ószövetségi apokrif irat)
JúdaTest *Júda testamentuma* (a Tizenkét pátriárka testamentuma ószövetségi apokrif iratgyűjteményben)
KelemKor *Római Kelemen: Levél a korinthusiakhoz*
KGRE *Károli Gáspár Református Egyetem*
MPG *Migne, J.-P. (ed.): Patrologia Gaeca*. Paris 1857–1866.

LéviTest	<i>Lévi testamentuma</i> (a <i>Tizenkét pátriárka testamentuma</i> ószövetségi apokrif iratgyűjteményben)
LXX	Septuaginta
MózApok	<i>Mózes apokalipszise</i> (eredetileg <i>Mózes testamentuma</i> ; ószövetségi apokrif irat)
NaftTest	<i>Naftali testamentuma</i> (a <i>Tizenkét pátriárka testamentuma</i> ószövetségi apokrif iratgyűjteményben)
pÚF	protestáns Új Fordítás (1975, 2008)
revK	revideált Károli (1908)
SalBölcs	<i>Salamon bölcsessége</i> (deuterokanonikus bibliai könyv)
SalTest	<i>Salamon Testamentuma</i> (ószövetségi apokrif irat)
SalZsolt	<i>Salamon zsoltárai</i> (ószövetségi apokrif irat; 18 költemény)
SimeonTest	<i>Simeon testamentuma</i> (a <i>Tizenkét pátriárka testamentuma</i> ószövetségi apokrif iratgyűjteményben)
Tób	<i>Tóbit könyve</i> (deuterokanonikus bibliai könyv)
TOB	Traduction Œcuménique de la Bible, 1975)

Lexikonok

<i>EWNT</i>	Balz, Horst – Schneider, Gerhard (Hg.): <i>Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament</i> . Bde. I–III. 2., verbesserte Aufl. mit Literaturnachträgen. W. Kohlhammer GmbH, Stuttgart 1992.
<i>LTHK</i>	Kasper, Walter (Hg.): <i>Lexikon für Theologie und Kirche</i> . Herder, Freiburg – Basel – Wien 1998–2006.
<i>RAC</i>	Klauser, Th. et. alii (hrsg.): <i>Reallexikon für Antike und Christentum</i> . Hiersemann Verlag, Stuttgart 1950 skk.
<i>RGG</i>	Galling, K. (Hg.): <i>Die Religion in der Geschichte und Gegenwart</i> . 3. Aufl. Mohr Siebeck Verlag, Tübingen 1957–1961; 4. Aufl. Mohr Siebeck Verlag, Tübingen 1998–2007.
<i>TRE</i>	Krause, G. – Müller, G. (Hg.): <i>Theologische Realenzyklopädie</i> . Bde. 1–36. Berlin, New York 1977–2004.
<i>TWNT</i>	Kittel, G. – Friedrich, G. (Hg.): <i>Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament</i> . Bde. 1–10. W. Kohlhammer GmbH, Stuttgart 1933–1979.
<i>TBLNT</i>	Coenen, L. – Beyreuter, E. – Bietenhard, H. (Hg.): <i>Theologisches Begriffslexikon zum Neuen Testament</i> . 3. Bd. R. Brockhaus Verlag, Wuppertal 1972.

Kommentár- és könyvsorozatok

ANRW	<i>Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt</i> . Verlag Walter Gruyter, Berlin.
------	--

- ASNU *Acta Seminarii Neotestamentici Upsaliensis* (a 1936/1-es szám-tól a 1937/8-as számig *Arbeiten und Mitteilungen aus dem Neutestamentlichen Seminar zu Uppsala* címmel). Uppsala 1936 skk.
- AThANT *Abhandlungen zur Theologie des Alten und Neuen Testaments*. Basel – Zürich 1942 skk.
- BEvTh *Beihefte zur Evangelischen Theologie*. München 1935 skk.
- BHTh *Beiträge zur historischen Theologie*. Mohr Siebeck Verlag, Tübingen.
- BZNW *Beihefte zur Zeitschrift für die neuestestamentliche Wissenschaft und Kunde der älteren Kirche*. Berlin etc., 1923 skk.
- BThSt *Biblich-Theologische Studien*. Neukirchner Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1977 skk.
- BZAW *Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft*. Berlin 1896 skk.
- CBNTS Illetve: ConBNT. *Coniectanea Biblica. New Testament Series*, 1966 skk. A lundin és upsalai egyetem teológiai fakultásainak könyvsorozata, amely újszövetségi doktori dolgozatokat közöl.
- CNT *Commentaire du Nouveau Testament*. Delachaux & Niestlé, Neuchatel, Paris.
- EKK *Evangelisch Katholischer Kommentar zum Neuen Testament*. Benzinger Verlag – Neukirchner Verlag, Zürich, Einsiedeln, Köln, Neukirchen-Vluyn.
- FRLANT *Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments*. Göttingen 1903 skk.
- HNT *Handbuch zum Neuen Testament*. Megalapította H. Lietzmann, majd kiadta G. Bornkamm. Tübingen 1906 skk.
- HthK *Herders Theologischer Kommentar zum Neuen Testament*. Kiadja A. Wilkenhauser és A. Vögtle. Freiburg – Breisgau 1953 skk.
- ICC *The International Critical Commentary of the Holy Scriptures of the Old and New Testament*. Edinburgh – New York 1895 skk.
- KAV *Kommentar zu den Apostolischen Vätern*. Ergänzungsreihe zum Kritisch-exegetischen Kommentar über das NT. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1989 skk.
- KEK *Kritisch-Exegetischer Kommentar über das Neue Testament*. Megalapította Ferdinand Meyer. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- MSSNTS *Monograph Series, Studiorum Novi Testamenti Societas (Society for New Testament Studies)*.
- NTA *Neutestamentliche Abhandlungen*. Münster 1908 skk.

- NTD *Das Neue Testament Deutsch*. Neues Göttinger Bibelwerk, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1932 skk.
- NTOA *Novum Testamentum et orbis antiquus*. Universität Freiburg, Theologische Fakultät, 1986 skk.
- NIGTC *The New International Greek Testament Commentary*, W. B. Eerdmans Publishing Company. Grand Rapids, Michigan.
- ÖTBK *Ökumenischer Taschenbuchkommentar zum Neuen Testament*. Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1977 skk.
- SBAB *Stuttgarter Biblische Aufsatzbände*. Katholisches Bibelwerk, 1988 skk.
- SC *Sources chrétiennes*. H. de Lubac és J. Daniélou által igazgattott kollekción, Paris 1941 skk.
- StUNT *Studien zur Umwelt des Neuen Testaments* (2003-tól összevonva jelenik meg a *Novum Testamentum et Orbis Antiquus* sorozattal: NTOA-StUNT).
- StANT *Studien zum Alten und Neuen Testament*, herausgegeben von Hampn Vinzenz und Josef Schmid.
- ThHk *Theologischer Handkommentar zum Neuen Testament mit Paraphrase*, bearbeitet von P. Althaus, O. Bauernfeind u. a., Leipzig 1928 skk.
- ThHKNT *Theologischer Handkommentar zum Neuen Testament*. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig.
- TThSt *Trierer Theologische Studien*. Theologischen Fakultät Trier, Paulinus-Verlag, Trier 1941 skk.
- WBC *Word Biblical Commentary*, 1989–2007.
- WMANT *Wissenschaftliche Monographien zum Alten und Neuen Testament*. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn.
- WUNT *Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament*. Mohr Siebeck Verlag, Tübingen.

Folyóiratok

- BZ NF *Biblische Zeitschrift*, Freiburg – Breisgau 1903–1929; Paderborn 1931–1939; 1957 skk.
- CBQ *The Catholic Biblical Quarterly*. Washington 1939 skk.
- CRAI *Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*. 1857 skk.
- EvTh *Evangelische Theologie*. Chr. Kaiser Verlag, München 1934 skk.
- JBL *Journal of Biblical Literature*. Society of Biblical Literature and Exegesis, Boston 1881 skk.

<i>JAAR</i>	<i>Journal of the American Academy of Religion.</i> Oxford 35. 1967 skk.
<i>NTS</i>	<i>New Testament Studies.</i> Cambridge University Press, Cambridge – Washington, 1954 skk.
<i>RE</i>	<i>Református Egyház.</i> Lelkipásztori folyóirat, a Magyarországi Református Egyház Hivatalos lapja, Budapest.
<i>RSz</i>	<i>Református Szemle,</i> az Erdélyi Református Egyházkerület, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és az Evangélikus-Lutheránus Egyház, Kolozsvár, 1907 skk.
<i>ThBl</i>	<i>Theologische Blätter.</i> Leipzig 1922–1942.
<i>ThLZ</i>	<i>Theologische Literaturzeitung.</i> Leipzig 1878 skk.
<i>ThQ</i>	<i>Theologische Quartalschrift.</i> Tübingen 1819 skk., Stuttgart 1946 skk.
<i>ThSz</i>	<i>Theologiai Szemle,</i> a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának folyóirata, Budapest.
<i>ThZ</i>	<i>Theologische Zeitschrift,</i> Theologischen Fakultät der Universität Basel, Basel 1945 skk.
<i>WiWei</i>	<i>Wissenschaft und Weisheit.</i> Zeitschrift für augustinisch-franziskanische Theologie und Philosophie in der Gegenwart, Düsseldorf 1934 skk.
<i>ZKTh</i>	<i>Zeitschrift für katholische Theologie</i> (Innsbruck) Wien 1877 skk.
<i>ZNW</i>	<i>Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche.</i> Gießen 1900 skk., Berlin 1934 skk.

Egyéb rövidítések

aor.	aoristos (az actio intans praeterituma)
conj.	conjunctivus (kötő/feltételes mód)
FS	Festschrift – emlékkötet
gen.	genitivus (birtokos eset)
gen. obj.	genitivus objectivus
gen. subj.	genitivus subjectivus
imperat.	imperativus (parancsoló mód)
inf.	infinitivus (főnévi igenév)
UTB	Uni-TaschenBücher
part.	participium (melléknévi/határozói igenév)
pass.	passivum (szenvedő igealak)
perf.	perfectum (actio perfecta)
praes.	praesens (praesens imperfectum – folyamatos jelen)
subj.	subjectivus

Az Efézusi levél – irodalomtörténeti bevezetés

1. *Az Efézusi levél helye a Pál apostol nevéhez fűződő levélgyűjteményben*
 - 1.1. *Az Efézusi levél, mint az ún. páli iskola irodalmi alkotása.*
 - 1.2. *A levél szövege, szövegállománya.*
2. *A levél felépítése és tartalma.*
3. *A levél műfaja, stílusa.*
4. *Az Efézusi és a Kolosséi levél kapcsolata (intertextuális összehasonlítás).*
5. *Az Efézusi levél szerzője és a mű célkitűzése.*
6. *Az Efézusi levél címzettei, előállításának ideje és helye, vallástörténeti környezete.*
7. *A levél teológiai sajátosságai, Krisztusról, az egyházzal és a keresztyén házirendről, életvitelről szóló tanítása (házitáblák).*
8. *A levél jelentősége, hatástörténete, az újabb kutatások irányai (tendenciái).*

1. *Az Efézusi levél helye a Pál apostol nevéhez fűződő levélgyűjteményben*

Az Efézusi levelet az ún. fogsági levelek közé soroljuk (vö. Ef 3,1; 4,1; 6,20–21). A levélíró Pál nevében írja az episztolát, aki fogságot szenved a gyülekezetért. E megjegyzés alapján az egyházi hagyomány (Irenaeus és Alexandriai Kelemen) Pál apostolnak tulajdonította a levelet. Annak ellenére, hogy a levél megőrizte Pál apostol korábbi iratainak teológiai alapvonásait, több *sajátos vonást* tartalmaz, amelyek egy későbbi, ismeretlen (pseudonim) író szerzőségére utalnak.

Ezek közé tartozik az a 35 újszövetségi kifejezés, amely csak itt fordul elő, például: *ἐνότης* – *egység* (Ef 4,3,13), *κοσμοκράτωρ* – *a világ ura* (Ef 6,12), *μεσότοιχον* – *választófal* (Ef 2,14), *πολιτεία* – *polgárjog* (Ef 2,12). Ide sorolhatjuk a levélíró által alkotott jellegzetes teológiai fordulatokat: *εὐλογία πνευματική* – *lelki áldások* (Ef 1,3), *καταβολή κόσμου* – *a világ teremtése* (Ef 1,4), *ἄφεσις τῶν παραπτωμάτων* – *a bűnök bocsánata* (Ef 1,7), *ὁ λόγος τῆς ἀληθείας* – *az igazság beszéde*

(Ef 1,13), αἰών τοῦ κόσμου τούτου – *a jelenlegi világkorszak* (Ef 2,2). A szövegre jellemző továbbá a terjengős fogalmazás és a szinonimák halmozása (Ef 1,19; 6,10).

A levélíró gyakran hivatkozik Pálra, mint az apostoli hagyomány, tanítás mérvadó tekintélyére. A 3. részben pedig úgy beszél róla, mint a pogányok apostoláról, aki az üdvtörténeti rend szerint nyerte megbízatását (Ef 3,1 skk.). Isten neki jelentette ki az egyetemes egyházra vonatkozó tervét, amely a zsidók és a pogányok közötti megbékélés útján fog megvalósulni. Pál személye tehát kiemelkedik a többi apostol alakja közül. Ez indokolja, hogy – a korábbi levelekkel ellentétben (1Kor 9,1 skk.) – az Efézusi nem hangsúlyozza Pál tekintélyét a címzettek előtt.

Mire utalnak a fenti jellegzetességek? Arra, hogy az ismeretlen szerző Pál nevében írta az episztolát. Az apostol nevét azért használta, hogy hitelesítse mondanivalóját. Az ókori irodalomban gyakran találkozunk a *pseudepigráfia* jelenségével: egy tanítvány a mester neve alatt írja saját műveit, hogy tovább éltesse személyiségét, szellemi hagyatékát. Az Efézusi levél szerzője Pál tanítványi köréhez tartozott, azokhoz a munkatársakhoz, akik az apostol halála után összegyűjtötték mesterük leveleit és kiadták azokat egy kötetben (corpus). A modern kutatás ezt a tanítványi kört *Pál apostol iskolájának* nevezi.¹

¹ Conzelmann, H.: Paulus und die Weisheit. In: uő: *Theologie als Schriftauslegung. Aufsätze zum Neuen Testament*. BEvTh 65. Chr. Kaiser Verlag, München 1974, 177–190; Strecker, Georg: Paulus in nachpaulinischer Zeit. In: uő: *Eschaton und Historie – Aufsätze*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1979, 311–319; ld. még in: Kairos – religionswissenschaftliche Studien 12 (1970), 208–216; Müller, Peter: *Anfänge der Paulusschule. Dargestellt am zweiten Thessalonicherbrief und am Kolosserbrief*. AThANT 74. Theologischer Verlag, Zürich 1988; Pokorný, P. – Heckel, U.: Die Schriften des Paulinismus. Die Paulusschulen und ihre Wirkung. In: *Einleitung in das Neue Testament. Seine Literatur und Theologie im Überblick*. UTB 2798. Mohr Siebeck, Tübingen 2007, 616–623; Balla Péter: Corpus Paulinum. A pseudepigráfia jelensége. In: *Az újszövetségi iratok és kanonikus gyűjteményük kialakulásának története. Bevezetéstani alternatívák*. KGRE Hittudományi Kar, Budapest 2005, 154–159.

1.1. Az Efézusi levél, mint a páli iskola alkotása

Ennek az iskolának az volt a célja, hogy megőrizze Pál teológiai látásmódját, és pedig oly módon, hogy azt egy új gyülekezeti helyzetre alkalmazza. Ez a szándék a levél azon részében ismerhető fel, ahol az író az egyházi szolgálatokról beszél (Ef 4,11–16). Annak ellenére, hogy a levélírás idején a püspöki tisztség jelentős tekintéllyel bírt, a szerző nem említi ezt (vö. 4,11), hanem a Pál korában kialakult egyházi rendnek lesz a szószólója, amelynek leírását az 1Kor 12,28-ban olvashatjuk. Az ismeretlen író az apostolhoz hasonlóan értékeli a szolgálatokat, vagyis Krisztus adományainak tekinti azokat. Így tehát a tisztségek karizmatikus jellegét emeli ki – a Pásztori levelekkel ellentétben, amelyek a tisztségek jogi karakterét hangsúlyozzák. A szolgálatok felsorolása rendjén azonban már utal arra az irányra, amely a későbbi fejlődés útját jelenti.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy az Efézusi levél írója Pál tanítványa lehetett, aki jól ismerte az apostol által alapított gyülekezetek életét és a velük folytatott levelezését. Az új helyzetben az volt a célja, hogy megerősítse a kis-ázsiai gyülekezetek egységét.

1.2. A levél szövege és szövegállománya

A Nestle – Aland 27. kiadásának bevezetője szerint az Efézusi levél fő szövege (standard szöveg) a következő kéziratok állandó biztonságára támaszkodik:

- a) papiruszok: \mathfrak{P}^{46} , \mathfrak{P}^{49} , \mathfrak{P}^{92} ;
- b) majuszkulárisok: \mathfrak{N} (01) A (02) B (03) C (04) D (06) F (010), G (012) I (016) Ψ (044) 048. 082. 0278. 0285;
- c) minuszkulárisok: 33. 1739. 1881 \mathfrak{M} ar r.

A régebbi kéziratok kihagyják a levélcímzésből az *Efézusban* (ἐν Ἐφέσῳ) helyhatározást (\mathfrak{P}^{46} , \mathfrak{N}^* B*, 6. 1739). Ez Origenész (†254) kéziratából is hiányzik. Ezzel szemben a Muratori Kánon (200 körül) szövege tartalmazza a város nevét.

2. A levél felépítése és tartalma

Az Efézusi levél megegyezik Pál leveleinek beosztásával, amely a következő fő részekből áll:

1. levélkezdés: 1,1–23;
 2. az első tanítói rész: 2,1–3,21;
 3. a második tanítói rész: 4,1–6,9;
 4. levélzáradék: 6,10–24;
1. *A levélkezdés:*
 - a) *felirat:* 1,1–2;
 - b) *levélkezdő áldás (magasztalás):* 1,3–14;
 - c) *hálaadás és közbenjáró imádság:* 1,15–23.
 2. *Az első tanítói rész:*
 - a) *az üdvösségről szóló tanítás:* 2,1–10;
 - b) *a zsidók és a pogányok egysége Krisztusban:* 2,11–22;
 - c) *az apostol szolgálata a pogányok között:* 3,1–13;
 - d) *közbenjáró imádság:* 3,14–21.
 3. *A második tanítói rész:*
 - a) *a Lélek szerinti egység:* 4,1–16;
 - b) *erkölcsi intelmek: a régi és az új ember:* 4,17–5,20;
 - c) *házitáblák:* 5,21–6,9.
 4. *A levélzáradék:*
 - a) *záró intelem, a hit harca:* 6,10–17;
 - b) *buzdítás a közbenjáró imádkozás gyakorlására a keresztyénekért és az igehirdetőkért. Tükhikosz ajánlása, záró áldás:* 6,18–24.

3. *A levél műfaja, stílusa*

Az Efézusi levél csak formailag hasonlít Pál apostol leveleiéhez. Műfaji szempontból inkább *teológiai traktátusnak* (A. Lindemann²), *bölcséleti beszédnek* (H. Schlier³), *homiliának* (P. Pokorný⁴) vagy *körlevélnek, katolikus levélnek* (G. Sellin⁵) nevezhető. Az utóbbi meghatározások lényegileg nem zárják ki egymást. Annak ellenére, hogy szerkezetében megtalálhatók az apostoli levelek egyes elemei (levélkezdés,

² Lindemann, A.: *Der Epheserbrief*. Zürcher Bibelkommentare. NT 8. Theologischer Verlag, Zürich 1985, 9–15.

³ Schlier, H.: *Der Brief an die Epheser*. Patmos Verlag, Düsseldorf 1971.

⁴ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*. ThHKNT 10/II. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig 1992.

⁵ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*. KEK. Bd. 8–9. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2008, 52–53.

záradék, hálaadás, áldás), nagyon kevés személyes adatot tartalmaz. Az üdvözlések rendjén csak Tükhikosz nevét említi. A gyülekezet élethelyzetéről nagyon keveset tudósít. Tükhikosz neve (6,21) valószínűleg azért jelenik meg, mivel ő Ázsiából származott (ApCsel 20,4) és a Timóteushoz írott második levél szerint az *efézusi* gyülekezethez tartozott (2Tim 4,12). A kutatók sokat foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy Pál apostol miért nem intézett levelet az efézusi keresztyénekhez.

A kérdés azért indokolt, mivel ez a kis-ázsiai nagyváros Pál missziói munkásságának egyik legfontosabb központja volt, ahol az Apostolok Cselekedeteiről írott könyv szerint 2–3 évet töltött. A Kolosséi levél alapján arra következtethetünk, hogy az apostol Efézből irányította a Kis-Ázsiában folytatott missziói tevékenységet. Innen írta leveleit az általa alapított korinthusi gyülekezethez. Az evangélium ügyéért ebben a városban szenvedett fogságot. A fenti érvek alapján mind a régebbi, mind a mai kutatók egyik csoportja azt állítja, hogy a levélfelirat helymegjelölése (*Efézusban* – ἐν Ἐφέσῳ) nem utólagos betoldás, hanem eredetileg is megvolt a címzésben (Varga Zsigmond,⁶ ifj. Balla Péter⁷, H. Schlier, A. Lindemann). Ez az indoklás azonban nem volt eléggé meggyőző ahhoz, hogy eltérítse a modern bibliakutatókat az ún. *körlevél* elmélettől. A magyarázat rendjén mi is ezt a véleményt képviseljük.

Stilustani szempontból himnikus emelkedettség és liturgiai formák (áldásmondás, magasztalás, hitvallás) jellemzik a levelet. A kutatók egyik része az ókori retorikai elemek jelenlétét hangsúlyozza: *narratio*, *argumentatio*, *exhortatio*, *peroratio* (P. Pokorný, G. Sellin).

Összegezve azt mondhatjuk, hogy a levél nem illik bele teljesen egyik korabeli irodalmi műfajba se, de legközelebb az *irodalmi levél*-hez áll. Az elemzők megegyeznek abban, hogy a levél stílustani szempontból is közeli hasonlóságot mutat a Kolosséi levéllel (dagályos mondatok láncolata, szinonimák, melléknévi, főnévi igenevek, birtokos szerkezetek gyakorisága). Mindez az első századi hellenista zsidóság irodalmának hatásáról árulkodik.

⁶ Varga Zsigmond J.: *Újszövetségi bevezetés*. Szerk. Szathmáry Sándor. Új kiadás. A Református Zsinati Iroda Doktorok Kollégiumának Főtitkári Hivatala, Budapest 2000, 246.

⁷ Balla Péter: *Az újszövetségi iratok és kanonikus gyűjteményük kialakulásának története. Bevezetéstani alternatívák*. KGRE Hittudományi Kara, Budapest 2005, 183.

4. Az Efézusi és a Kolosséi levél kapcsolata (intertextuális összehasonlítás)

A két levél kapcsolatának a kérdése már a 19. században is sokat foglalkoztatta az irodalomtörténészeket. A kutatók először azt állították, hogy a Kolosséi levél írója az Efézusi levél alapján fogalmazott (Mayerhoff⁸), később pedig azt, hogy az Efézusi levél szerzője írta a Kolosséi levelet, és pedig oly módon, hogy egy eredeti páli levelet dolgozott át gnosztikus szellemben (H. J. Holzmann⁹). A 20. század második felében alaposabb formai és tartalmi összehasonlítás alapján állapították meg, hogy a Kolosséi levél keletkezett korábban, még Pál életében, és az Efézusi levelet az előző felhasználásával az apostol egyik tanítványa írta (R. Schnackenburg,¹⁰ P. Pokorný, U. Schnelle¹¹).

- Milyen hasonlóságokról van szó?
- Elsősorban a két levél szerkezete, struktúrája azonos. Mindkét levél egy tanítói (Kol 2,6–26; Ef 2,1–3,21) és egy parainéziseket tartalmazó részből áll (Kol 3,1–4,1; Ef 4,17–6,9).
- Másodsorban nyelvi és tematikus megegyezéseket találunk (Kol 1,13–14 és Ef 1,6–7; Kol 1,20 és Ef 1,10; Kol 2,12 és Ef 2,1–6; Kol 1,26 és Ef 3,3–5; Kol 1,23–28 és Ef 3,1–13; Kol 3,9 és Ef 4,22–24). Az erkölcsi intelmekben ugyanazok az erények és bűnök szerepelnek (Kol 3,12–14 és Ef 4,2 skk.; Kol 3,1 és Ef 4,19; Kol 3,8 és Ef 4,31).
- Harmadsorban a kisebb fordulatok a két levélben hasonlítanak: *Legyünk feddhetetlenek öelőtte* (Kol 1,22 és Ef 1,4); *Isten dicsőségének gazdagsága* (Kol 1,27 és Ef 1,18); *a hatalmasságok megnevezése* (Kol 1,16 és Ef 2,2).

⁸ Mayerhoff, E. Th.: *Der Brief an die Colosser mit die vornehmlicher Berücksichtigung der drei Pastoralbriefe kritisch geprüft*. Berlin 1838.

⁹ Holzmann, H. J.: *Kritik der Epheser- und Kolosserbriefe auf Grund einer Analyse ihres Verwandtschaftsverhältnisses*. Leipzig 1872.

¹⁰ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*. EKK X. Benziger Verlag, Neukirchener Verlag, Zürich 1982.

¹¹ Schnelle, U.: *Einleitung in das Neue Testament*. UTB 1830. 5. Aufl. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2005, 348.

- Negyedsorban a gondolati különbözőségeket tartalmazó kifejezések megegyeznek (Kol 2,19 és Ef 4,16; Kol 1,26 és Ef 1,9; Kol 1,20.22 és Ef 2,16).

Az összehasonlítás alapján megállapíthatjuk, hogy az Efézusi levél egyharmada párhuzamos a Kolosséi levéllel. Írója főleg a Kolosséi levél házitábláit vette át némi változtatással: Kol 3,18–4,1 és Ef 5,21–6,9. Az Efézusi levél szerzője betoldásokkal egészíti ki a Kolosséi levél tömör ellenpárjait. Mindez azt bizonyítja, hogy az Efézusi levél írója alapul vette a Kolosséi levelet, mivel az már apostoli tekintéllyel rendelkezett a kis-ázsiai városban kb. Kr. u. 90–95-ben. A levélszerző nemcsak azért vette alapul a Kolosséi levelet, mert autentikus apostoli iratnak tartotta, hanem azért is, mert teológiai látása nagyon közel állott ennek az episztolának szemléletéhez. Elsősorban a két levél krisztológiai és egyházzól szóló tanítása hasonlít. Mindkettő kozmikus távlatban beszél Jézus Krisztus személyéről és váltságművéről, ill. az Egyház valóságáról: Kol 1,15–20 és Ef 1,20–23; Ef 2,14–17; Kol 2,19 és Ef 4,16. A legközelebbi hasonlóság a két levél parainetikus tanítása között van. U. Luz véleménye szerint ennek az a magyarázata, hogy az intelmeknek nincs sajátos helyi vonatkozása, és ezért könnyebben alkalmazhatta a kis-ázsiai gyülekezetek életkörülményeire, családi-társadalmi kérdéseire.¹²

A levél szerzője azonban más apostoli iratokat is felhasznált a Kolosséi levél mellett: az első és a második Korinthusi levelet, a Római levelet (Ef 1,3–14 és 2Kor 1,3–11; Ef 2,14–18 és Róm 5,1–11; Ef 3,2–3.8 és Gal 1,15–16 és 1Kor 15,9–10). Ezenkívül ismerte az első Thesszalonikai levelet is (pl.: 1,3 skk., 13 skk., 22; 2,15–17; 3,2.8; 4,1.7; 5,10.17; 6,14–17.20).

Az Efézusi levél formai és tartalmi hasonlóságot mutat a Péter első levelével (Ef 1,7 és 1Pt 1,18 skk.; Ef 1,20–21 és 1Pt 3,21 skk.; Ef 2,20 skk. és 1Pt 2,4). Mindkettő azonos istentiszteleti és katekétikai hagyományból építkezik. Ezekívül meg kell említenünk a Zsidókhöz írott levélhez való közelségét, elsősorban azért, mert mindkettő előszeretettel hivatkozik ószövetségi kultusz történeti analógiákra, amikor Jézus megváltó halálának jelentőségét hangsúlyozza (Ef 2,14 és Zsid 10,20).

¹² Luz, U.: *Der Brief an die Epheser*. NTD, Bd. 8/1. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1998, 112.

5. Az Efézusi levél szerzője és a mű célkitűzése

Annak ellenére, hogy a levél kétszer is megemlíti, hogy ezt Pál apostol írta (Ef 1,1; 3,1), aki fogságot visel Krisztus egyházáért, a fent említett különbségek alapján (vö. a *Bevezetés* 1. pontjával) azt mondhatjuk, hogy az episztola egy ismeretlen tanítvány munkája, aki az apostol iskolájához tartozott, és aki e levél által kívánta *ébren tartani Pál apostol személyének és tanításának tekintélyét* a kis-ázsiai keresztyén gyülekezetek körében. Az ismeretlen szerző *az egyház egységét akarta erősíteni*, ezenkívül pedig még az apostoli hagyomány hűséges megőrzésére is kívánta buzdítani a címzetteket.

A levél stílusa és szókincese alapján arra következtetünk, hogy a szerző a hellenista zsidó-keresztyének csoportjához tartozott,¹³ jól ismerte a zsidó exegetikai hagyományokat, valamint az istentiszteleti imádságok nyelvezetének himnikus jellegét (vö. Ef 1,3–14; 2,20–22; 3,20 skk.; 6,13–17), de jól ismerte az apostol levelezését is, amelyet az általa alapított keresztyén közösségekkel folytatott. Ugyanis szíven viselte a kis-ázsiai gyülekezetek kialakulását. Valószínű, hogy a Lükosz menti egyházakban végzett igehirdetői és tanítói szolgálatot. A kutatók az ismeretlen író Pál egyik tanítványával azonosították: P. N. Harrison és Goodspeed *Onézimusszal*,¹⁴ C. L. Mitton *Tükhikosszal*,¹⁵ R. P. Martin *Lukáccsal*,¹⁶ R. Scott pedig *Silással*.¹⁷ Ezeket a feltevéseket azonban nem

¹³ Gnllka, J.: *Der Epheserbrief*. HthK 10/2. Verlag Herder, Freiburg – Basel – Wien Freiburg 1971, 18; Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 33; Schnelle, U.: *i. m.* 351; Luz, U.: *Der Brief an die Epheser*, 113.

¹⁴ Harrison, P. N.: *Paul and Pastorals*. Villiers, London 1964, 51; Goodspeed, Edgar J.: *The Meaning of Ephesians*. The University of Chicago Press, Chicago 1933, 77.

¹⁵ Mitton, C. Leslie: *The Epistle to the Ephesians. Its Authorship, Origin and Purpose*. Clarendon Press, Oxford 1951, 98–158.

¹⁶ Martin, Ralph P.: An Epistle in Search of the Life Setting. In: *Expository Times* 79 (1979), 286–302; ld. még Martin, R. P.: *Ephesians, Colossians, and Philemon. Interpretation. A Bible Commentary for teaching and preaching*. John Knox Press, Atlanta 1992, 4.

¹⁷ Scott, J. R. W.: *The Message of the Ephesians*. Inter-Varsity Press, Leicester 1979, 23.

lehet bizonyítani. Csak annyit mondhatunk, hogy az ismeretlen szerző az Ef 4,11 versben felsorolt tanítók közé tarozott.¹⁸

6. Az Efézusi levél címzettei, előállításának helye, ideje és vallástörténeti környezete

A levélfelirat szerint a szerző *Efézusban* (ἐν Ἐφέσῳ) élő keresztyéneknek címezte a levelet. Mivel egyes régi kéziratok nem tartalmazzák a helymegjelölést (P⁴⁶ B N 1739, Origenész), és ezért már Marcion is úgy tekintett az episztolára, mint amely a laodíceai gyülekezetnek szólt. Annak alapján, hogy az *Efézusban* helymeghatározás csak a későbbi manuskriptumokban tűnik fel (B² D, F G Ψ 0278. 33. 1881 M¹ latt sy co), E. Best angol kutató azt feltételezte, hogy eredetileg üresen hagyták a város nevének helyét, megnevezése pedig csak esetről esetre változott, mivel *körlevélről* volt szó.¹⁹ Ez viszont nem jelenti azt, hogy az efézusi keresztyének nem tartoztak a címzett gyülekezetek sorába. Az Efézusi és a Kolosséi levél közötti hasonlóság arra enged következtetni, hogy az *Efézusi levél is a kis-ázsiai gyülekezeteket tartotta szem előtt*. Efézus a kis-ázsiai tartomány fővárosa és mintegy 2–3 évig volt Pál apostol missziói tevékenységének központja. Ezért a levélíráskor az efézusi egyház helyzetére gondolt elsősorban,²⁰ és intelmeivel ebben a gyülekezetben akarta erősíteni a pogánykeresztyének és a zsidókeresztyének közötti testvéri kapcsolatot.

A levél előállításának helyéről és idejéről kevés adatunk van. Mivel közel áll a Kolosséi levélhez, *Kis-Ázsia* térségét kell szem előtt tartanunk, közelebről a Lükosz menti városokat,²¹ elsősorban pedig *Efézust*.²² Ebben a városban bontakozott ki az ún. páli iskola, amely az apostol tanításának hagyományát ápolta.

¹⁸ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 40.

¹⁹ Best, E.: *A Critical and Exegetical Commentary on Ephesians*. ICC. T & T. Clark, Edinburgh 1998, 100.

²⁰ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 37; Schnelle, U.: *Einleitung*, 353.

²¹ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 34; Lindemann, A.: *Der Epheserbrief*, 12.

²² Gnülka, J.: *Der Epheserbrief*, 20; Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 42; Best, E.: *A Critical and Exegetical Commentary on Ephesians*, 46.

Efézus a Római Birodalom egyik legforgalmasabb tengeri kikötővárosa volt s ugyanakkor a Birodalom keleti és nyugati felét összekötő kereskedelmi utak találkozáshelye is. Mindemellett a kis-ázsiai város fontos kulturális központnak számított a maga gimnáziumaival, filozófiai iskoláival és színházaival. A városban számos pogány vallási közösség működött (Artemisz- és Kübele-, császárkultusz) és azok templomai (Artemisz-templom, Domitianus-templom). Az apostolok cselekedeteiről írott könyv beszámol az Artemisz-kultusz szelleméhez közel álló varázskönyvek sokaságáról, amelyek az emberfeletti hatalmak mágikus erejét hirdették. Ez a vallási környezet volt a gnosztikus áramlat kialakulásának háttere. Efézusban erős zsidó kolónia, ill. zsinagóga létezett, amely helyet adott Pál és Apollós evangéliumhirdető tevékenységének (ApCsel 18,24 skk., 19,1 skk.).²³

A levél keletkezésének idejét nem lehet pontosan meghatározni. Erre nézve a benne megrajzolt gyülekezeti helyzet alapján vonhatunk le következtetéseket. A szerző elsősorban arra törekedett, hogy megerősítse a pogány- és zsidó-keresztyének közötti egyetértést a kis-ázsiai gyülekezetekben. Miért volt szükség erre? Azért, mert a levélírás idején számbeli többségbe kerültek a pogány-keresztyének, s így a zsidóság üdvtörténeti elsőbbsége háttárba került és elhalványodott némelyek előtt. Ez a helyzet valószínűleg a 70-es években lezajlott zsidó háború után állott elő. Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a levél keletkezési ideje: Kr. u. 70–95. Ezt az időbeli behatárolást erősíti meg Antiochiai Ignatius, aki leveleiben említi az episztolát. Ignatius levelei Kr. u. 110

²³ Efézus város történetéről vö. Bartha Tibor (szerk.): *Keresztyén bibliai lexikon*. I. Kálvin Kiadó, Budapest 1993, 305–306; Ellinger, W.: *Ephesos. Geschichte einer Weltstadt*. Kohlhammer, Stuttgart 1985; Corsten, Thomas – Zangenberg, Jürgen: Ephesos. In: Erleman, Kurt – Noethlichs, Karl Leo – Scherberich, Klaus – Zangenberg, Jürgen (Hg.). *Neues Testament und Antike Kultur*. (NTAK) Bd. 2: *Familie, Gesellschaft, Wirtschaft*. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 2005, 147–153; Binder Hermann: Efézus, Pál missziójának központja. In: *RSz* 1987, 208–221; Köster, H. (ed.): *Ephesos – Metropolis of Asia. An Interdisciplinary Approach to its Archeology, Religion and Culture*. Harvard Theological Studies 41. Trinity Press International, Valley Forge Pennsylvania 1995; Thiessen, W.: *Christen in Ephesus. Die historische und theologische Situation in vorpaulinischen und paulinischen Zeit und zur Zeit der Apostelgeschichte und der Pastoralbriefe*. Francke, Tübingen–Basel 1995.

körül születtek. Ez azt jelenti, hogy az Efézusi levél Kr. u. 100 körül már ismert volt Kis-Ázsiában (IgnEf 12,2 és Ef 3,5; IgnFilad 2,1 és Ef 5,8; IgnSzmir 1,2 és Ef 2,14–16).

Az utóbbi száz évben számos kutató foglalkozott a levél *vallástörténeti környezetével*.²⁴ A vallástörténeti iskola kései képviselői, R. Bultmann és Heinrich Schlier a *gnosztikus megváltásmítosz* hatását fedezik fel az episztolában. H. Schlier gnosztikus források nyomát feltételezte a levél egyes szakaszaiban: 1,22–23; 2,15.19–22; 3,10; 4,3–5.7–15; 5,22–32.²⁵ Bultmann tanítványai (E. Käsemann, H. Conzelmann, G. Bornkamm, W. Schmithals) a gnosztikus hatást Pál többi levelére is kiterjesztették. A Nag Hammadi gnosztikus könyvtár felfedezése (1945) és az egyes iratok megvizsgálása után a kutatás arra a következtetésre jutott, hogy a keresztyén egyház csak a 2., ill. a 3. században került kapcsolatba a gnosztikus tanokkal.²⁶ Így tehát kétségessé vált az a korábbi állítás, hogy a gnoszticizmus hatást gyakorolt az újszövetségi iratokra. A holt-tengeri iratok tanulmányozása újabb fordulatot hozott ebben a vonatkozásban. K. G. Kuhn,²⁷ R. Deichgräber²⁸ és Fr. Mussner²⁹ irodalmi hasonlóságot fedeztek fel a *holt-tengeri közösség liturgikus*

²⁴ Vö. Merkel, H.: *Der Epheserbrief in der neueren exegetischen Diskussion*. ANRW II. Verlag Walter Gruyter, Berlin 25/4 (1987), 3157–3246; Gnlika, J.: *Der Epheserbrief*, 33–45; Schwindt, R.: *Das Weltbild des Epheserbriefes. Eine religionsgeschichtlich-exegetische Studie*. WUNT 148. Mohr Siebeck Verlag, Tübingen 2002; Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 59–61.

²⁵ Schlier, H.: *Christus und die Kirche in Epheserbrief*. BHTh 6. Mohr Siebeck, Tübingen 1930.

²⁶ Unnik, W. C. van: *Openbaringen uit Egyptisch zand. De vondsen bij Nah-Hammadi*. Uitgeverij van Keulen, Den Haag 1958; Colpe, C.: *Die religionsgeschichtliche Schule. Darstellung und Kritik ihres Bildes vom gnostischen Erlösermythos*. FRLANT 78. Göttingen 1961; Geréb Zsolt: Hermeneutikai alapelvek váltakozása a Pál apostol kutatásban. In: *Újszövetségi tanulmányok*. Partium Kiadó, Nagyvárad 2005, 267–279.

²⁷ Kuhn, K. G.: *Epheserbrief im Lichte der Qumrantexte*. NTS 7 (1960/1961), 334–345.

²⁸ Deichgräber, R.: *Gotteshymnus und Christushymnus in der frühen Christenheit. Untersuchungen zu Form, Sprache und Stil der frühchristlichen Hymnen*. StUNT 5. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1967.

²⁹ Mussner, Fr.: *Der Brief an die Epheser*. ÖTBK 10. Gütersloher Verlags-
haus Gerd Mohn, Gütersloch – Würzburg 1982.

hagyománya és az Efézusi levél himnikus hangvételű imádságai között. Ráműtettek arra, hogy az Efézusi levélben megtalálható az etikai dualizmus, amely a holt-tengeri iratok egyik meghatározó jellegzetessége.³⁰ Ezenkívül olyan fogalmak jelenlétére hívták fel a figyelmet, amelyek fontos szerepet játszanak a levélben: *az eleve elrendelés és a kiválasztás gondolata, a templom metaforája, a szentek és a titok kifejezések* (Ef 1,3–14; 2,17–22).

Az angolszász nyelvterületen a gnosztikus hatások ellenében tanulmányozni kezdték az ószövetségi és zsidó-rabbinikus irodalom egyik jellegzetes motívumát, az ún. *corporate-personality* (kollektív személyiség) modellt, amely az *Ádám-teológia*, ill. *Ádám-krisztológia* néven vált ismertté.³¹ A felfogás képviselői azonban nem ismerték fel, hogy az *ósatya* elképzelés nem ad magyarázatot a Krisztus és az Egyház kapcsolatára vonatkozó *fő és test* felfogásra.³²

Eközben a német nyelvterület kutatóinak érdeklődése a *hellenista zsidóság* irodalma felé fordult, különösen *Alexandriai Philón* írásai felé.³³ H. Hegermann és C. Colpe kimutatták, hogy az Efézusi levél azon motívumai, amelyeket a Bultmann iskola képviselői gnosztikus eredetűnek véltek, a hellenista zsidóság, ill. Philón fogalomvilágából erednek. Ezek közül a következők a legfontosabbak: *test* (egyház), *fő* (Krisztus), *teljesség*, *a keresztyének Krisztussal együtt történt feltámadása és mennybemenetele* (2,5 skk.), *a választófal lebontása* (2,14), *az új ember kollektív személyisége* (2,15), *az egységre való jutás* (4,13), *a házasság*, mint Krisztus és az Egyház kapcsolatának szimbóluma (5,21–

³⁰ Braun, H.: *Qumran und das Neue Testament*. I–II. Mohr Siebeck, Tübingen 1966.

³¹ Robinson, H. W.: The Hebrew conception of Corporate-Personality. In: Volz P. et al. (eds.): *Werden und Wesen des Alten Testaments*. BZAW 66. Alfred Topelmann, Berlin 1936, 49–62; Hanson, S.: *The Unity of the Church in the New Testament. Colossians and Ephesians*. ASNU 14. Almqvist & Wiksells, Uppsala 1946; Best, E.: *One Body in Christ. A Study in the relationship of the Church to Christ in the Epistles to the Apostle Paul*. S.P.C.K., London 1955.

³² Vö. Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 60.

³³ Hegermann, H.: Zur Ableitung der Leib-Christi-Vorstellung. In: *ThLZ* 85 (1960), 839–642; Colpe, C.: Zur Leib-Christi-Vorstellung im Epheserbrief. In: Eltester, W. (Hg.): *Judentum–Urchristentum–Kirche*. FS J. Jeremias. BZNW 26. 2. Aufl. Topelmann, Berlin 1964.

32). Ezt tartjuk mi is helyesnek több más kutatóval együtt (H. Hübner, R. Schnackenburg, G. Sellin, Schenke-Fischer, Ed. Schweizer).

Az Efézusi levél szerzője – a Kolosséi levél írójához hasonlóan – démonikus *hatalmasságokról*, *levegőbeli erőkről* beszél (Ef 1,21; 3,10; 6,12). Ezek a kifejezések az angyalok megnevezésére szolgálnak (Ef 2,2; ld. Ef 1,21–22). Az 1. századi zsidóság különböző képzeteket alkotott a mennyei lényekről. A fejedelemségek és hatalmasságok nem földi királyságokat jelentenek, hanem mennyei lényeket, angyalokat és démonokat (1Kor 15,24; Ef 6,12). Az 1. századi zsidóság körében sok elképzelés fogalmazódott meg a mennyei lényekről és ezek egyes osztályairól a hellenizmus hatására (LéviTest 3,8; 2Énók 20,1; IllésApok 1,10–11).

A zsidó apokaliptikus iratokban olyan hatalmakról értesülünk, akik Isten szolgálatában állnak, míg a hellenista apokaliptikus irodalomban olyanokról, akik Isten ellen harcolnak és megkötözve tartják az embert (IgnEf 13,1; CHerm 1,26; 13,15). A holt-tengeri közösség irodalmában mindkettővel találkozunk (1QS 3,13 skk.). Az Efézusi levél úgy beszél a mennyei lényekről, mint ellenséges erőkről (6,10). Mindez arra utal, hogy az Efézusi levél vallástörténeti környezete bizonyos tekintetben a Kolosséi levél vallási háttéréhez volt hasonló.

A vallástörténeti háttér tisztázása rendjén fel kell tennünk a kérdést: *milyen szerepet tulajdonítunk a vallástörténeti motívumoknak a levél magyarázása rendjén?* E fontos hermeneutikai kérdés felvetésekor azt szükséges figyelembe vennünk, hogy ezeket a hatásokat nem szabad túlhangsúlyoznunk, de elhanyagolnunk sem.³⁴

Ha az egyes fogalmak esetében vallástörténeti párhuzamosságot fedezünk fel, akkor az a feladatunk, hogy megvizsgáljuk, milyen értelemben használta azt a levélíró, és hogy a episztolája szövegekörnyezetben milyen új keresztyén tartalmat, jelentést kölcsönzött a szóban forgó kifejezésnek.

³⁴ Hübner, H.: *An Philemon. An die Kolosser. An die Epheser*. HNT 12. Mohr Siebeck, Tübingen 1997, 19.

7. A levél teológiai sajátosságai, Krisztusról, az egyházzal és a keresztyén életvitelről szóló tanítása

Az Efézusi és a Kolosséi levél összehasonlításánál (ld. a 4. pontot) megállapítottuk, hogy a két levél teológiai látása nagyon közel áll egymáshoz. Ez a hasonlóság különösen krisztológiai és ekléziológiai vonatkozásban szembetűnő, de nagyon közel áll egymáshoz a két levél etikai tanítása is. Az Efézusi levél felfogása szerint Isten a látható és láthatatlan valóság, a kozmosz teremtője, *Jézus Krisztus pedig mindennek felett uralkodik*, mind a levegőbeli hatalmasságok, mind a földiek, az emberek felett (Ef 1,20; 4,8.10a). A πάντα kifejezés a *mindenséget* jelenti, amely – a levél vilásképe szerint – magában foglalja az egész kozmoszt, de főképpen a mennyei hatalmakat. Krisztus kozmikus uralmáról Pál apostol is beszél az 1Kor 15-ben. Az Efézusi levél sajátossága azonban abban áll, hogy míg az 1Kor 15 szerint a mennyei lények csak a végső ütközet után vettetnek Krisztus lábai alá, addig az Ef 1,22 szerint az alávetés már megtörtént Krisztus mennybemenetele és trónra lépése által. Ezzel a felfogással találkozunk a Kolosséi levélben is, ahol a levélírónak a tévtanítók elleni vitában azt kellett hangsúlyoznia, hogy Krisztus mindent a lábai alá vont a ő feltámadása után, főként a mennyei hatalmakat (Kol 2,10.15).

Krisztus azonban nemcsak a kozmosznak Ura, hanem az egyházné is, tagjait pedig már a világ teremtése előtt kiválasztotta. Az ἐκκλησία elsősorban a *helyi gyülekezetet* jelenti Pál leveleiben (1Thessz 1,1; 1Kor 1,2), de utalhat egy adott tartományban élő keresztyének közösségére (1Thessz 2,14) vagy az egyetemes egyházra (Gal 1,13) is. Az Efézusi levél írója a σῶμα Χριστοῦ képpel fejezi ki az *egyház valóságát*: ezt Krisztus hozta létre, és ebben, mint az üdvösség erőterében uralkodik (Ef 1,22–23; 2,16; 4,15–16). A levélíró úgy tesz bizonyosságot Krisztusról, mint aki az *egyház feje*. A *fej és a test* metaforájával Pál korábbi leveleiben is találkozunk (1Kor 12; Róm 12). Az apostol szerint Krisztus a test kormányzója és éltetője (Róm 12,5). Az Efézusi levél azért veszi igénybe a hellenista világban ismert hasonlatot, hogy általa fejezze ki *Krisztus és az egyház kapcsolatát*. A *fej és a test* metaforája Krisztus és a földi egyház kapcsolatára utalt az apostol korai leveleiben; az Efézusi levélben azonban a feltámadott Úr és a kozmikus, egyetemes egyház egységére mutat, akárcsak a Kolosséi levélben (Ef 1,22; 2,16; 4,15–16; Kol 1,15–20; Kol 2,19).

Az Efézusi levél egyházzól szóló tanítását még két sajátos vonás határozza meg. Az első üdvtani vonatkozású és az *egyház egységére* utal. Krisztus testének egységét *Jézus* kereszthalála teremtette meg, ugyanis így békéltette meg egymással Isten két nemzetségét, a közelvalókat és a távolvalókat, a zsidó-keresztyéneket és a pogány-keresztyéneket (Ef 2,13–14). A második az egyház építésére vonatkozik. A levél azt tanítja az egyház valóságáról, hogy az *állandóan növekedésben levő épülethez, templomhoz hasonlítható*. Az egyház nem statikus, mozdulatlan valóság, hanem növekedésben, mozgásban levő egység. Az egyház építése az ígihirdetés, az evangélium prédikálása által történik. Ezt a feladatot az egyház szolgálói, az apostolok, a próféták és az evangélisták végzik a Szentlélek segítségével (Ef 2,19–22; 4,11–16).

Az Efézusi levél *erkölcsi tanítása* nagyon közel áll a Kolosséi levél intelmeihez. Ez a közelség elsősorban a család életére vonatkozó, ún. „Házitáblák” szakaszában jut kifejezésre. Az a meggyőződés határozza meg mindkét levél erkölcsi tanítását, hogy a keresztyén ember megújult élete *Krisztus megváltó* művéből táplálkozik. A második hasonlóság vallástörténeti jellegű: mindkettő a *sztóikus filozófia* (Seneca) erkölcsi irodalmából merít.

8. A levél jelentősége

Az Efézusi levelet gyakran nevezték a páli iratok koronájának. Miben rejlik a megtisztelő jelző alapja? Elsősorban abban, hogy az apostol tanításának összefoglalását nyújtja. Ebben a Római levélhez hasonlít. A két levél viszont abban különbözik egymástól, hogy míg a Római levél bizonyos gyülekezeti kérdéseket tisztáz, az Efézusi levél elvileg, ill. teológiailag fogalmazza meg a keresztyén egyház tanítását. Azt is mondhatjuk, hogy a levél Pál teológiai hagyatéka, amelyben elsősorban az egyház egységét és missziói hivatását kívánja bemutatni. A levél éppen azért lett a mai ökumenikus törekvések alapidokumentuma, mert nem speciális helyzetekre kíván reflektálni, hanem a keresztyén egyház életének krisztusi alapját és Isten szeretetének kibontakozását mutatja be mind az egyes ember életében, mind a gyülekezet szolgálatában.

Ma gyakran tesszük fel a kérdést: milyen lesz a holnap egyháza, hogyan építsük fel a Krisztus szerinti gyülekezetet, milyen legyen a megújult egyház formája? Az Efézusi levél ebben a keresésben nyújt

segítséget, ugyanis arról tesz bizonyosságot, hogy a keresztyén gyülekezet Isten áldása és magasztalása által születik meg Jézus Krisztusban. A levél egyben arról is tanúskodik, hogy míg az egyházak sokféleségében élünk, Isten ajándéka az egység, és minden egyháznak ennek keresésére kell törekednie.³⁵

³⁵ Ulrich Heckel – Rosemarie Micheel: *Himmel-Erde und zurück. Sieben Abschnitte aus dem Epheserbrief*. Texte zur Bibel 26. Arbeitsbuch, Ökumenische Bibelwoche 2010/2011. Neukirchener Verlag, Aussaat Verlag, Neukirchen-Vluyn 2010, 5.

Az Efézusi levél magyarázata

1. Levélkezdés: 1,1–23

Levélfelirat és levélkezdő áldás (magasztalás): 1,1–14

1,1–2: Levélfelirat

Fordítás

1 Pál, Isten akaratából Jézus Krisztus apostola, az Efézusban élő szenteknek és a Krisztus Jézusban hívőknek: 2 kegyelem néktek és békeség Istentől, a mi Atyánktól és az Úr Jézus Krisztustól.

Elemzés

Az Efézusi levél felirattal kezdődik, akárcsak a többi újszövetségi episztola. A két részből álló praescriptum első fele a levélíró, a második a címzettek megnevezését tartalmazza. Első látásra úgy tűnik, hogy a felirat szóról szóra megegyezik a Kolosséi levelével. Ha azonban jobban megfigyeljük a két mondatot, felfedezzük a különbségeket. Az első különbség az, hogy Pál egyedül írja a levelet. A második pedig, hogy a címzettek megnevezésénél csak a *szentek* és *hívők* jelzőket használja. A Kolosséi levélből eltérően itt nem használja a *testvér* megnevezést. Emellett itt az áldáskívánás szövege is hosszabb a Kolosséi levél áldásához képest, ugyanis ezzel a bővítménnyel egészül ki: *és az Úr Jézus Krisztustól.*

Magyarázat

Az Efézusi levél felirata rövidebb a Róm 1,1–7 és a Gal 1,1–5 feliratához képest, és feltűnően hasonlít a Kolosséi levél feliratához. Az ismeretlen szerző Pál apostol nevében ír. Az apostol nevét veszi igénybe azért, hogy súlyt adjon mondanivalójának. Az ókorban gyakori volt, hogy a tanítványok a mester nevében fogalmazták meg írásaikat, ugyanis így kívánták továbbéltetni személyisége szellemiségét

és az ő tanítását. Ezért az Efézusi levél írója Pál apostol tanítványa lehetett, aki jól ismerte a gyülekezetekkel folytatott levelezését. Az volt a célja, hogy megerősítse a kis-ázsiai gyülekezetek közötti egységet. Mivel a régi kéziratokból hiányzik az *Efézusban* (ἐν Ἐφέσῳ) helyhatározó, arra lehet következtetni, hogy körlevélről van szó, amelyet elküldtek a provincia valamennyi keresztyén gyülekezetébe, és pedig úgy, hogy minden esetben kicserélték a helység megnevezését.

A levélfelirat *apostolnak* nevezi Pált, aki *Isten akaratából* kapta megbízását. A korai levelekben (1Thessz) nincs feltüntetve az apostoli cím, mivel senki nem vonta kétségbe Pál autoritását. Az ἀπόστολος cím ugyanolyan tekintélyt biztosított számára, mint amilyennel a tizenkét apostol bírt, akiket a levélíró úgy nevez meg, mint akik az egyház fundamentumai (ἐπουκοδομηθέντες ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων – Ef 2,20). Pál – az egykori Saulus – különleges kijelentés által nyerte az apostoli küldetést. A Gal 1,11–12 és az 1Kor 15,1–7 beszámolója szerint a feltámadott Krisztus Pálnak is megjelent. Az Úrtól kapott megbízást pedig olyan buzgalommal töltötte be, hogy a maga missziói szolgálatával még apostoltársait is felülmúlta (1Kor 15,10). A *Jézus Krisztus apostola* (ἀπόστολος Χριστοῦ Ἰησοῦ) birtokos szerkezet itt hovatarozást jelöl, mivel Isten a megbízó, aki elküldi az apostolokat.³⁶ Pált *Isten akarata*, ill. kegyelme rendelte arra, hogy kijelentse Isten üdvrendjének titkát a pogányok között (3,8–9).

A felirat sajátossága abban rejlik, hogy nincs más feladó Pál neve mellett. Ellentétben a Kolosséi levéllel (Kol 1,1), a levélszerző nem említi Timóteust, mint társszerzõt, noha fogsági levélről van szó. A levélíró bizonyára azért járt így el, mivel nem tartotta fontosnak azt, hogy az apostol egyik munkatársának tekintélyével is megerősítse az episztola tartalmát.

A felirat szerint a levél címzettjei: *az Efézusban élő szentek és a Jézus Krisztusban hívők* közössége. A levélíró mind teológiai, mind földrajzi szempontból meghatározza a címzetteket. Valószínű, hogy ez a kettős megnevezés a Kolosséi levél szóhasználatából származik (Kol 1,1). A mondatban a *szent* (ἅγιος) szó nem jelző, hanem főnév és a keresztyénekre vonatkozik. Az ószövetségi kifejezést először a jeruzsálemi ősgyülekezet használta a maga azonossága jelölésére. A qumráni közösség tagjai szintén a *szent* szóval fejezték ki azt, hogy ők nem a

³⁶ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 49.

profán világhoz, hanem Isten népéhez tartoztak (1QM X,10). A szerző Krisztus követőit kívánta megnevezni ezzel a kifejezéssel. Az Efézusi levél felfogása szerint a Kis-Ázsiában élő keresztyének lelki közösségben voltak a mennyei szentekkel (Ef 1,18).

A *szent* kifejezés mellett ott áll a *hívő* (πιστός) szó is, amely a címzettek jellemzésére szolgál. Egyes írásmagyarázók szerint a *szent* jelző a zsidó-keresztyéneket jelöli, a *Jézus Krisztusban hívők* részeshatározói szerkezet pedig a pogány-keresztyéneket.³⁷ Ez a megkülönböztetés azonban ellentmond az Efézusi levél szóhasználatának. A *szentek* többes számú alak arra utal, hogy a levél minden keresztyénhez szól (1,15; 3,8.18; 4,12; 6,18; 5,3).³⁸

A címzettek teológiai meghatározása után a földrajzi megjelölés is következik: τοῖς οὖσις [ἐν Ἐφέσῳ] – *akik Efézusban élnek*. A szerző a Kolosséi levél feliratának nyelvtani szerkezetét alakítja át az εἰμί (οὖσις) létigével. Mivel a legrégebbi kéziratok kihagyják az ἐν Ἐφέσῳ (*Efézusban*) helymeghatározást (P⁴⁶ S* B* 6. 1739), a legtöbb magyarázó arra gondol, hogy a város nevének helyét eredetileg üresen hagyták a szövegben, ugyanis körlevélről volt szó, és csak esetről esetre írták be ide a megfelelő helységnevet. Ezt a módszert követte a legtöbb kézirat másolója (S², A B² D F G Ψ 0278. 33. 1881 M latt sy co).

Az *Efézusban élő szentek* szókapcsolat tartalmilag arra utal, hogy a keresztyének, ill. Krisztus követőinek gyülekezete a Föld egy meghatározott földrajzi és politikai térségében, valamint az adott társadalmi és gazdasági körülmények között éltek. Azonban a *körlevél-hipotézis* mellett van másik feltételezés is: az Efézusi levelet *katolikus*, azaz egyetemes episztolának lehet tekinteni, akárcsak Jakab, Péter és János leveleit.³⁹

³⁷ Kirby, J. C.: *Ephesians. Baptism and Pentacost*. sPCk, London 1968, 170; Pokorný, P.: *Der Epheserbrieff und die Gnosis*. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin 1965, 17; hivatkozás Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 40 (68. láb.).

³⁸ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 40.

³⁹ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 70.

1,3–14: Levélkezdő áldás

Fordítás

3 *Áldott a mi Urunk Jézus Krisztus Istene és Atyja, aki megáldott minket minden lelki áldással a mennyekben, a Krisztusban, 4 mert őbenne kiválasztott minket a világ teremtése előtt, hogy szentek és feddhetetlenek legyünk előtte a szeretetben. 5 Előre elhatározta, hogy fiaivá fogad minket Jézus Krisztus által, az ő jó tetszése és akarata szerint, 6 az ő dicsőségének és kegyelmének magasztalására, amellyel megajándékozott minket az ő szeretett Fiában. 7 Benne van a mi megváltásunk az ő vére által, és bűneink bocsánata kegyelmének gazdagsága szerint, 8 amelyet bősséggel kiárasztott ránk, teljes bölcsességgel és értelemmel. 9 Tudtunkra adta ugyanis akaratának a titkát, azt őbenne előre meghatározott jóságos tervét, 10 az idők teljességének rendjére nézve, hogy Krisztusban mindeneket egybeszerkeszt, a mennyieket és a földieket egyaránt. 11 Őbenne kaptunk örökséget, mivel eleve elrendeltettünk erre, aki mindent saját akarata és tanácsa szerint cselekszik, 12 hogy dicsőségének magasztalására legyünk, mint akik előre reménykedünk a Krisztusban. 13 Általa hallottátok ti is az igazság beszédét, üdvösségetek evangéliumát, aki által elnyertétek a megígért Szentlélek ajándékát, pecsét gyanánt, 14 aki a mi örökségünk záloga, hogy megváltsa tulajdon népét, az ő dicsőségének magasztalására.*

Elemzés

A levél egy hosszabb hálaadással kezdődik, amelyben a szerző Isten lelki áldásait, üdvözítő tetteit magasztalja. Ezt áldásnak szokták nevezni a kezdő szó, az εὐλογία alapján. Párhuzamai Pál korábbi leveleiben is megtalálhatók (Róm 1,25; 9,5; 2Kor 11,31). A szakirodalom *levélkezdő áldás*nak nevezi ezt, a többi levélben álló *rövid áldással* szemben.⁴⁰ Hasonlóval találkozunk 2Kor 1,3–7-ben és 1Pt 1,3–5-ben.

⁴⁰ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 43; Innitzer, Th.: Der „Hymnus“ im Epheserbrief (1,3–14). In: *ZKTh* 28 (1904), 612–621; Lohmeyer, E.: Das Proömium des Epheserbriefes. In: *ThBl* 5 (1926), 120–125; Maurer, C.: Der Hymnus von Epheser 1 als Schlüssel zum ganzen Briefe. In: *EvTh* 11 (1951/52), 151–172; Dahl, N. A.: Adresse und Proömium des Eph. In: *ThZ* 7 (1951), 241–264; Lyonet, S.: La bénédiction de Eph 1,3–14 et son arriere-plan

Az *eulógia*, mint himnikus műfaj ószövetségi eredetű (בְּרִכּוֹת). Rövid formáival a következő könyvekben találkozunk: 1Móz 9,26; 14,20; Zsolt 30,22; 71,18; 143,1; 1Kir 1,48; 2Krn 6,4). A holt-tengeri tekercek irataiban is gyakori az előfordulása *hodajot* névvel (1QS 11,15; 1QM 14,4; 1QH 5,20; 10,14; 11,27.29.32).⁴¹ Nevét a magasztaló imádság első szava (*áldott*) alapján nyerte. Joachim Gnilka meghatározása szerint „az eulógia az ember felelete az Isten által nyújtott segítségre; sajátossága pedig a közvetlen hangvételnél rejlik”.⁴² A tartalmi elemek között fontos az az indoklás, amely a hálaadás tárgyát nevezi meg. A leggyakrabban Isten teremtő műve és gondviselő munkája indít magasztalásra. A rövid áldásmondást felváltja idővel a hosszabb forma, amely már több indoklást tartalmaz. Az ószövetségi hívő újra és újra megnevezi azokat a szabadító tetteket, amelyeket a választott nép a múlt és jelen eseményeiben tapasztalt meg.

judaique. In: Delorme, J. – Vaux, R. de – Schildenberger, J. et alii: *À la rencontre de Dieu*. Mémoires Albert Gelin. Bibliothèque de la Faculté Catholique de Théologie de Lyon 8. Éditions Xavier Mappus, Le Puy 1961, 341–352; Deichgräber, R.: *Gotteshymus und Christushymus in der früheren Christenheit. Untersuchungen zu Form, Sprache und Stil der frühchristlichen Hymnen*. StUNT 5. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1967; Schille, G.: *Frühchristliche Hymnen*. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin 1962, 65–73; Lang, Fr.: Die Eulogie in Epheser 1,3–14. In: *Studien zur Geschichte und Theologie der Reformation*. FS Ernst Bizer. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1969, 7–20; Caragounis, Ch. C.: *The Ephesian Mysterion: Meaning and Content*. CBNTS 8. Gleerup, Lund 1977; Schnackenburg, R.: Die große Eulogie Eph 1,3–14. Analyse unter textlinguistischen Aspekten. In: *BZ* 21 (1977), 67–87; Combrier, J.: La bénédiction d’Eph 1,3–14. In: *ZNW* 54 (1963), 58–104; Sanders, J. T.: Hymnic Elements in Ephesians 1–3. In: *ZNW* 56 (1965), 214–232; Montagnini, F.: Christological Features in Eph 1,3–14. In: Lorenzi, L. De (Ed.): *Paul de Tarse Apôtre de notre Temps*. Abbaye de S. Paul, Rome 1979, 529–539; O’Brian, P. T.: *Ephesians 1*. An Unusual Introduction to a New Testament Letter. In: *NTS* 25 (1978–9), 504–16; Barkhuizen, J. H.: The strophic structure of the eulogy of Ephesians 1, 3–14. In: *Hervormde Theologische Studies* 46 (1990), 390–413; Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 74.

⁴¹ Gnilka, J.: *Der Epheserbief*, 56.

⁴² Uo.

A legtöbb kutató himnusznak tekinti a levélkezdő imádságot. Ezt a szerző az ősgyülekezet hagyományából merítette.⁴³ Ez a szövegrész nem mutat stílustani és tartalmi különbséget a levél többi részétől, amelyek a keresztes liturgia himnikus elemeiből építkeznek.⁴⁴ Tartalmilag abban tér el a Kolosséi levéltől, hogy nagyobb szerepet tulajdonít a Szentlélek munkájának. Formai szempontból a himnus egyetlen, a mellékmondatok bonyolult láncolatából álló frázis. Ez a sajátos mondatfűzés sok nehézséget okozott az írásmagyarázóknak. Az imádság másik jellegzetessége az emelkedett hangvétel, amely ismertetőjegye volt a korabeli vallásos iratokban található himnusoknak: Tób 13,1–18; Sét három szteléje – kőoszlop felirata (Nag Hammadi Codex) VII/5; 1QS 11,2–9a).

Szerkezeti szempontból a hálaadás három részre bontható:

1. A 3. vers a *kezdő doxológia*, magasztalás (vö. 2Kor 1,3; 1Pt 1,3; Lk 1,68; Tób 13,1). A vers egységét az azonos töből származó három kifejezés alkotja: áldott (εὐλογητός), megáldott (εὐλογήσας), áldás (εὐλογία).

2. Az áldásmondás *második szakasza* Isten kegyelmének megnyilatkozásait sorolja fel (4–12. v.). Ez a szakasz három alegységre bontható: a) 4–6. v.; b) 7–10. v.; c) 11–12. v.

Tartalmi szempontból az első alegységben (4–6. v.) Isten előzetes kiválasztására esik a hangsúly. A második és a harmadik alegységben Krisztus megváltó munkájáról van szó, először Isten szempontjából (7–10. v.), másodsor az ember szempontjából (11–12. v.).

A hálaadás ezen részét két-két hasonló kijelentés szembeállítására határozza meg: *kiválasztott minket* (4. v.), *előre elhatározta* (5. v.), *az ő dicsőségének és kegyelmének magasztalására* (6. v.), valamint: *mint örökösök elrendeltettünk erre* (11. v.), *az ő dicsőségének magasztalására* (12. v.).⁴⁵

3. Végül a *záradék* (13–14. v.) a címzettek megáldását tartalmazza (13. v.), valamint a Szentlélek ígétét, mint az örökség zálogát (14. v.).

⁴³ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 54; Schille, G.: *i. m.* 69; Lang, Fr.: *i. m.* 16.

⁴⁴ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 43.

⁴⁵ Ld. Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 54; Montagnini, F.: *i. m.* 532.

A hálaadás központját (1,4–12) a 9. vers *γνωρίσας* (*megismertette*) melléknévi igenévben (aor. part.) kell látnunk, amely a titok feltárására hívja fel a figyelmet. Ez az igenév a levél értelmezésének kulcsszava.⁴⁶

P. Pokorný szerint a hálaadás felépítésében a kiazmus (keresztelés) jegyeivel⁴⁷ találkozunk:

– Bevezető magasztalás:

A) Isten előzetes elhatározása a fiúvá fogadásra és az ő dicsőségének magasztalására nézve.

B) A titok kijelentése, azaz Isten szándékának megjelenítése.

A) Isten előzetes elhatározása az örökségre és az ő dicsőségének magasztalására nézve.

– Záradék.

A pogány eredetű címzettek is részesülnek az örökségből, hiszen ők is Isten dicsőségének magasztalására rendeltettek. A bevezető hálaadás felosztása, szerkezete magában rejti az egész levél témáját.⁴⁸ A kutatók közül többen vállalkoztak arra, hogy a bevezető hálaadást strófákra bontsák a Kolosséi levélben található Krisztus-himnusz mintájára (Kol 1,15–20): egyesek hat, mások négy szakaszra osztották a 12 versből álló magasztalást.⁴⁹

Magyarázat

3. vers: *Áldott a mi Urunk Jézus Krisztus Istene és Atyja, aki megáldott minket minden lelki áldással a mennyekben, a Krisztusban.*

A kezdő doxológiát az áldásmondás (eulógia) feliratának tekintjük, hiszen megnevezi a hálaadás tartalmát.⁵⁰ A himnikus jellegű imádság hagyományos módon, Isten magasztalásával kezdődik, s ez visszatérő eleme mind az ószövetségi (1Móz 9,26; 1Sám 25,32; Zsolt 41,14), mind az újszövetségi dicsőítő imádságoknak (Lk 1,68; Róm 1,25; 9,5; 2Kor 1,3; 11,31). Pál apostol itt *a mi Urunk Jézus Krisztus Atyjának*

⁴⁶ Lindemann, A.: *Der Epheserbrief*, 22.

⁴⁷ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 54.

⁴⁸ Schille, G.: *i. m.* 66.

⁴⁹ Barkhuizen, J. H.: *i. m.* 390–413; Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 42–43; Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 75–76.

⁵⁰ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 45; Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 55.

nevezi Istent, akárcsak korábbi leveleiben (ld. pl. 2Kor 1,3). Az imádkozó azért magasztalja Istent, mert *megáldotta* a gyülekezetet. Ebben az áldásban Krisztus követői több rendben részesülnek: a keresztség szentségének elnyerésekor, az Isten kiválasztásában (1,5), a Krisztus általi megváltásban (1,6), és a titok kijelentése révén (1,9). Ilyen értelemben megállapíthatjuk, hogy az áldás nem egyszeri cselekvés, hanem folyamatos isteni történés. A következőkben az író három lépésben fejt ki az áldás kiadásának módját.

Isten jótette először *minden lelki áldás*ban áradt ki a kis-ázsiai keresztyénekre. Ez azt jelenti, hogy az áldás nem a világból jön.⁵¹ A szerző azért nevezi Isten jótettét lelki áldásnak, mert ő maga a forrása a jótetteknek, és mint ilyen, ereje mindenre kiterjed. Az író a 4,10–16 szakaszban fejt ki részletesen a lelki ajándékok megnyilvánulását (vö. 1Kor 14,1; Róm 1,11). Az áldás eredetére vonatkozik a másik két körülmény: Isten jótette a *mennye*ekben, illetve *Krisztusban* történik. A kisé rejtélyes utalás azt a helyet jelzi, ahol Krisztus az Atyával együtt lakozik (1,20). A kifejezés arra a transzcendens térségre, életszférára utal, amely a Biblia látásmódja szerint a látható világ felett áll. Az Efézusi levél alapján itt tartozkodnak a hívők is (1,20; 2,6). A mennyei térségben (ἐν τοῖς ἐπουρανίοις) azonban mások (is) lakoznak, mégpedig bizonyos fejedelemségek és hatalmasságok (3,10), akik alá vannak rendelve Istennek és Krisztusnak (1,21). A kifejezésnek itt nem topográfiai, hanem szellemi jelentése van. A levélíró az Istentől jövő áldás minőségi többletét akarta érzékeltetni a *mennyei* szóval. Végül a *Krisztusban* kifejezés azt jelzi, hogy keresztyének a Krisztussal való közösségben a mennyei Atya üdvözítő tetteiben részesülnek, és a földön élő egyház tagjai Krisztusnak, mint főnek a közvetítésével nyerik el a mennyei ajándékot.

4. vers: *mert őbenne kiválasztott minket a világ teremtése előtt, hogy szentek és feddhetetlenek legyünk előtte a szeretetben.*

A hálaadás középső része (4–12. v.) így foglalható össze: Isten kiválasztotta, eleve elrendelte a gyülekezetet az ő dicsőségének magasztalására.

Az első alegység súlypontja Isten eleve elrendeléséről szól: 4–6. v.

⁵¹ Schweizer, E.: πνεῦμα, πνευματικός címszó. In: *TWNT* VI., 435–436. (709. láb.)

Az *eleve elrendelés* (ἐκλέγομαι) fogalma ószövetségi eredetű. A zsidó nép a maga üdvörténeti tapasztalata alapján fogalmazta meg a kiválasztás gondolatát. Ez elsősorban az egész Izráelre vonatkozott (5Móz 7,7; 14,2), de vonatkozhatott az egyes emberre is (2Sám 6,21).⁵² A keresztyén gyülekezet Jézus Krisztus kijelentésében és megváltó munkájában ismerte fel kiválasztását. Pál apostol úgy beszél Isten kiválasztó munkájáról, mint az ő szuverén, szabad döntésén nyugvó tetteről (1Kor 1,26–29). A Róm 11,5 arról tesz bizonyosságot, hogy a keresztyének kiválasztása az ő kegyelmén nyugszik, és ezért kizár minden emberi érdemet (Róm 9,11). A 2Thessz 2,13 szerint Isten kezdettől fogva kiválasztotta a gyülekezetet az üdvösségre. Az Efézusi levél szerzője ezt a hitbéli nézetet fejleszti tovább ebben a versben, ti. azt állítja, hogy Isten a *Krisztusban* választotta ki a keresztyéneket *a világ teremtése előtt*. A Lindemann magyarázata szerint az ἐν Χριστῷ kifejezés a *kiválasztás helyére* vonatkozik.⁵³ A hálaadás következő versei azonban arról tesznek bizonyosságot, hogy a fogalomnak nemcsak helyi, hanem eszközi jelentése is van, amint azt a *Jézus Krisztus által* (5. v.), ill. *az ő vére által* (7. v.) szókapcsolatok mutatják. Az Efézusi levélben az a sajátos, hogy a lokális és az eszközi (instrumentális) vonatkozások kiegészítik egymást a krisztológiai tanítás terén.⁵⁴ A mi versünk összefüggésében ez azt jelenti, hogy Isten Jézus Krisztus közvetítése által választotta ki a gyülekezetet. E szemlélet tekintetében az Efézusi levél rokonságot mutat a Kolosséi levél Krisztus-himnuszával. Ez ugyanis arról tesz bizonyosságot, hogy Isten Krisztus által (ἐν αὐτῷ) teremtette a mindenséget (Kol 1,16). A hasonlóság mellett a különbséget is meg kell látnunk, hiszen az Efézusi levél szerint Krisztus nemcsak a teremtésnek, hanem a kiválasztás eseményének is közvetítője. R. Schnackenburg megfogalmazásában: „Krisztust és a megváltott gyülekezetet nem lehet elválasztani egymástól.”⁵⁵ Ez az állítás hangsúlyosan vonatkozik Isten előzetes üdvözítő tervére.⁵⁶ Szükséges kiemelni, hogy Isten eleve elrendelése egyetemes táv-

⁵² Schrenk, E. – Quell, G.: ἐκλέγομαι címszó. In: *TWNT* IV., 1942 és 1947; Coenen, L.: Erwählung címszó. In: *ThBLNT* I., 285–291; Eckert, J.: ἐκλέγομαι címszó. In: *EWNT* I., 1012–1014.

⁵³ Lindemann, A.: *Der Epheserbrief*, 23.

⁵⁴ Hübner, H.: *i. m.* 134; Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 91.

⁵⁵ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 51.

⁵⁶ Hübner, H.: *i. m.* 134.

latú: mind a zsidókat, mind a pogányokat magában foglalja, tehát mind-azokat, akiket elhívott az ő egyházába (Ef 2,10). Ehhez az állításhoz kapcsolódik a másik kijelentés: Isten *a világ teremtése előtt* választotta ki a gyülekezetet. Ez a kijelentés nincs ellentétben a Krisztus közvetítő tetteről szóló felfogással.⁵⁷

Hasonló állítással János evangéliumában találkozunk Jézusra vonatkozóan: *...mert szerettél engem már a világ kezdete előtt* (Jn 17,24), valamint Péter első levelében: *Ő ugyan a világ teremtése előtt ki lett választva...* (1Pt 1,20) Az Efézusi levél írója a gyülekezetre vonatkoztatja az eleve elrendelés gondolatát. A keresztyén egyház kiválasztása megelőzi a történeti időket, sőt a teremtés eseményét is. Mindez pedig Krisztus által történt. Ez a gondolat az Efézusi levél sajátos bizonygatójele: *Isten Krisztusra nézve választotta ki az egyházat az ő kegyelme és szeretete által a világ teremtése előtt*. Ez azt jelenti, hogy a a levelünk egyházzal szóló szemlélete szoros kapcsolatban áll a Krisztusról szóló tanítással.

A 4. vers második fele megnevezi a kiválasztás célját: *hogy szentek és feddhetetlenek legyünk előtte a szeretetben*. Ez a megfogalmazás a Kolosséi levél első részéből származik (1,22). A kettő közötti különbség az, hogy míg a Kolosséi levél Krisztus kiengesztelő munkájának tulajdonítja a keresztyének szentségét és feddhetetlenségét, addig az Efézusi levél Isten kiválasztására vezeti vissza.⁵⁸ A másik eltérés pedig az, hogy míg a szentség és a feddhetetlenség e versben csak a gyülekezeti tagokra vonatkozik, addig az 5,27-ben az egész egyházat jellemzi.

5. vers: *Előre elhatározta, hogy fiaivá fogad minket Jézus Krisztus által, az ő jó tetszése és akarata szerint*.

Ez a vers nem más, mint az előző állítás megerősítése. A bibliai ritmus két párhuzamos tag által halad előre. A mondat kulcsszava a προορίζω ige, amely a predestinációról szóló tanítás egyik alapfogalma. Az újszövetségben a következő helyeken fordul elő: ApCsel 4,28; 1Kor 2,7; Róm 8,29.30; Ef 1,5.11. A felsorolt helyeken Isten üdvtörténeti

⁵⁷ Bouttier, M.: *L'Épître de Saint Paul aux Éphésiens*. CNT. Deuxième Serie, IXb. Labor et Fides, Genève 1991, 62.

⁵⁸ Vö. Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*. Kiadja az Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 2010, 75–77.

végzéséről van szó.⁵⁹ Jelentése: *előre meghatározni, (eleve) elrendelni, eldönteni*. Az ige vonzata lehet személyi (valakit valamire), dologi (valamit), vagy célhatározói (hogyan legyen) bővítmény. Ebben a versben az első eset áll fenn: Isten a fiúságra rendelt minket. A gyülekezet tagjait Isten fiaivá fogadja Jézus Krisztus közvetítése által. Az adoptáció folyamata ez, amely jogi értelemben örökbefogadást jelent. Ezen folyamat által változik meg Krisztus követőinek jogi helyzete. A gondolattal Pál apostol a Galáciabeliekhez írott levelében is találkozunk (Gal 4,5). Isten azért küldte el az Ő Fiát, hogy megváltsa azokat, akik a törvény alatt vannak és elnyerjék a fiúságot, s hogy a törvény szolgasága helyett a Fiúhoz hasonlóan örökösök legyenek (Gal 4,6–7). „Az eleve elrendelés nem foglalja magában sem a determinizmusra, sem az üdvösségre, ill. a kárhozatra rendeltség engesztelhetetlen logikáját, csupán Isten szabad kezdeményezésére utal a történelem egész folyamatában.”⁶⁰ Az előre elhatározás az ószövetségi Szenvedő szolga, ill. Jeremiás próféta elhívásához hasonlít (Ézs 49,1; Jer 1,5). Fontos kiemelnünk, hogy Isten előzetes döntése nem állítja az embert olyan kényszerhelyzetbe, amelyből nincs továbblépés. *Tetszése és akarata* inkább olyan új helyzetbe állítja őt, amelyben feltárul előtte a fiúvá fogadás lehetősége.⁶¹ Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a predestináció Isten szabad elhatározásán alapszik, ez az isteni akarat azonban nem zárja ki az ember felelősségét.

6. vers: *az ő dicsőségének és kegyelmének magasztalására, amelylyel megajándékozott minket az ő szeretett Fiában.*

A következő vers Isten kiválasztásának célját határozza meg: *az ő dicsőségének és kegyelmének magasztalása*. Az ószövetségi eredetű imádság visszatérő eleme az *Isten dicsőségének magasztalása* fordulat. Ez a motívum ismétlődik a 12. és 14. versekben. A δόξα kifejezés gyakran előfordul mind a korai, mind a későbbi apostoli iratokban. Az Efézusi levél tehát három helyen beszél *Isten dicsőségéről*, s ez a fogalom kiemelt fontosságát jelzi. A fordulat kiegészül a τῆς χάριτος (*kegyelmének*) birtokos jelzővel, ami arra utal, hogy az *Isten dicsősége* szópárnak

⁵⁹ Varga Zsigmond J.: *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*. Kiadja a Magyar Bibliatanács megbízásából a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1992, 823.

⁶⁰ Bouttier, M.: *i. m.* 63.

⁶¹ Uo.

üdváni vonatkozása van.⁶² Isten kegyelmének nagysága abban nyilvánult meg irányunkban, hogy *megajándékozott minket az ő szeretett Fiában*. A vonatkozó mellékmondat egységet képez a 4. vers végén álló *ὁ ἀγάπη (szeretettel)* eszközhatározóval. Ez a nyelvi egység szintén arra utal, hogy *Isten eleve elrendelése az ő kegyelmére épül*. Szükséges megjegyeznünk, hogy a *szeretett Fiú* méltóságjelző cím csak itt fordul elő a Pál leveleiben. Eredete a Jézus megkeresztelését rögzítő szinoptikus elbeszélésben keresendő. A szinoptikus evangéliumok arról számolnak be, hogy amikor Jézus kiemelkedett a Jordán vízből, majd égi szózat hangzott el: *ez az én szerelmes Fiam, akiben én gyönyörködöm* (Mt 3,17). Mindez azt jelenti, hogy Jézus, mint a szeretett Fiú Isten kegyelmének volt hordozója.

7. vers: *Benne van a mi megváltásunk az ő vére által, és bűneink bocsánata kegyelmének gazdagsága szerint.*

A második alegység (7–10. v.) hitvallással kezdődik: *Benne van a mi megváltásunk az ő vére által* (7a v.). Ez a kijelentés majdnem szó szerint megegyezik a Kolosséi levél 1,14 versével: *...akiben van a mi megváltásunk és bűneink bocsánata*. A Jézus Krisztus véreire való hivatkozás a Kol 1,20-ból származik. Az üdvösséget két párhuzamos kifejezés jelzi: ἀπολύτρωσις (*megváltás*) és ἄφεσις (*bűnbocsánat*). Az ἀπολύτρωσις a rabszolgák, ill. a hadifoglyok szabadon bocsátását jelentette a Pál előtti hagyományban. Ez egy bizonyos váltságdíj lefizetése után történhetett meg,⁶³ és az újszövetségi levelekben képes jelentéssel fordul elő (Róm 3,24; 8,23; 1Kor 1,30; Ef 4,30; Zsid 9,15). Az apostoli iratokban általában Jézus kereszthalálának helyettes voltára utal (Mk 10,45 és 1Pt 1,18). Ez azonban nem az olcsó kegyelem elnyerését jelenti. Jézus Krisztus az ő vérét adta a mi üdvösségünkért: *az ő vére által*, amely az ő kereszten bemutatott tökéletes áldozatára utal. Erre mutat a kereszteselési és az úrvacsorai hagyomány is (Zsid 10,19; 1Pt 1,18–19).⁶⁴ Az ószövetségi értelmezés szerint a vér hordozza az életet (3Móz 17,11), vagyis úgy kell tekintenünk rá, mint ami a test lelke (ψυχή). Krisztus áldozata

⁶² Bouttier, M.: *i. m.* 135.

⁶³ Büchsel, Fr.: λύω és ἀπολύτρωσις κτλ. címszó. In: *TWNT* IV., 329–359; Kertelge, K.: ἀπολύτρωσις címszó. In: *EWNT* I., 333; Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 56–57.

⁶⁴ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 63.

által azonban helyreáll az a közösség Isten és az ember között, amelyet korábban Ádám bűne rontott meg.

A *bűnbocsánat* Isten azon kegyelmes tettére utal, amely lehetővé teszi az Isten és az ember közötti szövetség megújítását (Jer 31,33 skk.; Zsid 10,16 skk.). Az Isten által gyakorolt megbocsátás a keresztség eseményéhez kapcsolódott az ősgyülekezetben (ApCsel 2,38; Kol 2,12–14). A παράπτωμα hibás lépést jelent,⁶⁵ annak az iránynak az elhagyását, melyet Isten törvénye ír elő az embernek, amely az igazi élethez vezet, az Isten közösségébe. Az apostoli levelek a παράπτωμα kifejezést bűn, véték jelentéstartalommal használják (Róm 4,25; 5,16; 2Kor 5,19; Kol 2,13; Ef 2,5, Jak 5,16). Ezért a bűnben való járás a halál állapotához hasonlít. Amint azt az Ef 2,1 mutatja (*Titeket is megelevenített, akik halottak voltatok vétkeitek és bűneitek miatt...*) a bűn (ἁμαρτία) a törvény által megszabott irány elhagyásával azonos. Pál korábbi leveleiben a bűn az emberi élet céljának eltévesztését jelenti (Róm 5,12). Az ember új hatalmi körbe lép a keresztség által. Ebben az erőterben – ezt a szabadság térségének is nevezhetjük – semmi nem zavarja meg Isten és az ember találkozását. A sötétség hatalmából kiszabadított ember a mennyei világosságba, a szentek közösségébe kerül.

A 7b vers Isten nekünk ajándékozott kegyelmének nagyságát és forrását világítja meg: *kegyelmének gazdagsága szerint*. A levél szerzője szívesen használja a *gazdagság* (πλοῦτος) kifejezést. Jól szemlélteti ezt a 2,7. vers, ahol a bűnbocsánat következménye áll előttünk: *hogy megmutassa az eljövendő világban kegyelmének mérhetetlen gazdagságát irántunk való jóságából a Krisztus Jézusban*. A *kegyelem* szó itt ugyanazt jelenti, mint a 6. versben, ahol Isten kegyelmes hozánk fordulását fejezte ki. A *kegyelem gazdagsága* Isten ajándékainak sokféle megnyilvánulására utal (Ef 4,7; 1Kor 14,12; 2Kor 8,7; 9,8; 1Thessz 1,5).⁶⁶ Ugyanakkor a kegyelmi ajándék rendkívüliségét is jelzi. Ez mindenekelőtt abban nyilvánult meg, hogy az apostol tökéletesen felismerte Krisztus egyházának egységét Isten kijelentése alapján (Ef 3,2 skk.).

⁶⁵ Varga Zsigmond J.: *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*, 738.

⁶⁶ Bouttier, M.: *i. m.* 66.

8. vers: amelyet bőséggel kiárasztott ránk, teljes bölcsességgel és értelemmel.

Ebben a versben is a terjengős, bőbeszédű stílus példáját láthatjuk (kegyelmének gazdagsága szerint), *amelyet bőséggel kiárasztott ránk, teljes bölcsességgel és értelemmel.* A περισσεύω (bőségesnek lenni) ige csak itt fordul elő a levélben. Pál többi episztolájában azonban gyakoribb az előfordulása. Általában Isten igazságának (Róm 3,7) vagy kegyelmének (Róm 5,15) túlradó, mértéken felüli nagyságát jelenti. Levelünk itt is ebben az értelemben használja.

A 8b vers szintén Isten kegyelmének a megnyilvánulási módját írja le: *teljes bölcsességgel és értelemmel.* Az írásmagyarázók véleménye megoszlik abban a tekintetben, hogy a mellékmondatban álló bölcsesség és értelem kinek a cselekvését határozza meg. Egyesek Isten tette-re vonatkoztatják (J. Gnilka,⁶⁷ H. Hübner,⁶⁸ G. Sellin⁶⁹), mások az ember cselekvésére (R. Schnackenburg,⁷⁰ Lindemann⁷¹). A második magyarázat a Kol 1,9 versére hivatkozik: *...hogyan teljetek be az ő akaratának ismeretével, teljes bölcsességgel és belátással a Lélek által.* Az utóbbi értelmezés azonban nincs összhangban a hálaadó imádság központi üzenetével, amely Isten üdvözítő akaratáról, megváltó tetteről tesz bizonyosságot. Ezt a magyarázatot tartjuk mi is helyesnek, mivel a mondat Isten kegyelmének nagyságáról és nem a választottak iránt tanúsított belátásról szól. A *bölcsesség és értelem* (σοφία, φρόνησις) Isten előre eltervezett üdv munkájára vonatkozik a Septuagintában (Pld 3,19; Jer 10,12; SalBölcs 9,2; Ézs 40,28).⁷² Az apostoli levelekben utalhatnak Isten terveinek és útjainak mélységére és rejtettségére (Róm 11,33; 1Kor 2,7; Ef 3,20). Isten bölcsessége és értelme azt a módozatot írja körül, ahogyan ő kijelenti a maga örök rendelésének titkát (1Kor 2,7). A bölcsesség és az értelem határozza meg a mi üdvösségünkre néző rendelkezéseinek szabályát. Ezt majd a 10. vers fejt ki.⁷³

⁶⁷ Gnilka, J.: *Der Epheserbrief*, 77.

⁶⁸ Hübner, H.: *i. m.* 136.

⁶⁹ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 99.

⁷⁰ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 55.

⁷¹ Lindemann, A.: *Der Epheserbrief*, 24.

⁷² Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 99; 144. láb.

⁷³ Uo. 100.

9. vers: *Tudtunkra adta ugyanis akaratának a titkát, azt őbenne előre meghatározott jóságos tervét.*

Isten nemcsak elhatározza megváltásunkat, hanem fel is tárja előttünk üdvözítő akaratának titkát: *tudtunkra adta ugyanis akaratának a titkát.* Az Efézusi levél írója előszeretettel használja a γνωρίσις (*megismertette*) igét kijelentés-történeti összefüggésben.⁷⁴ Ezzel azt akarja nyomatékosítani, hogy Isten üdvözítő munkája nem lezárt folyamat. Az ember megváltására irányuló cselekvése nem merül ki a bűnbocsánat gyakorlásában, hanem az ő titkának feltárásával folytatódik. Az előző vers magyarázatában már rámutattunk arra, hogy Isten az ő bölcsessége és értelme szerint jelenti ki az ő örök rendelkezésének titkát. A titok (μυστήριον) és bölcsesség (σοφία) összekapcsolásával az 1Kor 2,7-ben is találkozunk. A μυστήριον szó négyszer fordul elő a Kolosséi levélben, éspedig a kijelentés, ill. az igehirdetés eseményének a kontextusában (1,26 skk.; 2,2; 4,3).

A γνωρίζω ige jelentése: *kijelenteni, megismertetni, tudtul adni.*⁷⁵ A cselekvés alanya Isten, aki a titkot, amelyet egykor elrejtett, most kijelentette a próféták, az apostolok, az igehirdetők által.⁷⁶ Ha Isten egykor a választott néppel közölte a titkot, most a gyülekezettel ismereti meg azt. A kijelentés tartalma: Isten akarata (τὸ μυστήριον τοῦ θελήματος αὐτοῦ). A titok feltárása által valósággá válik Isten üdvözítő akarata. Ez viszont több mint az ismeretelméleti (noétikus) folyamat.⁷⁷ Isten kegyelmének, megváltásának és bocsánatának kijelentése meghatározta a gyülekezetet hitbeli tudatát.⁷⁸ A megismerés folyamata nemcsak a keresztséget megelőző katekézisben történik, hanem a gyülekezeti istentiszteleteken elhangzó igehirdetések rendjén is. Amikor a Krisztusról vallást tevő tanítvány felvételt nyer a gyülekezetbe, akkor az üdvjavak részesévé válik. Ezért azt mondhatjuk, hogy a kijelentés titkának megismerése szótérológiai jelentőséggel bír.⁷⁹ Az apokaliptikus zsidóság irodalma azt tanítja, hogy az emberiség sorsára néző ki-

⁷⁴ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 56.

⁷⁵ Bultmann, R.: γνωρίζω címszó. In: *TWNT I.*, 718; Varga Zsigmond J.: *Görög-magyar szótár az Újszövetség irataihoz*, 180.

⁷⁶ Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 89.

⁷⁷ Hübner, H.: *i. m.* 137.

⁷⁸ Gnülka, J.: *Der Epheserbief*, 77.

⁷⁹ Uo.

jelentések a jövőben fognak beteljesedni. Erre utalnak a *most* és *majd* időhatározók. Ez a szemlélet oly módon változik az Efézusi levélben, hogy a hangsúly átkerül a jelenre. Ezt a látásmódot az *egykor* és *most* ellenpárral lehet kifejezni. Viszont a levél eszkatológiai tanítása nem nélküli a jövő távlatát (vö. 1,14; 2,21; 4,16; 6,10–17).

A szerző azt tanítja, hogy *a jelent Isten előre elvégzett akaratának megvalósulása határozza meg* (Ef 2,1 skk.). A titok felfedése az *igehirdetés* által történik (Ef 6,19), a gyülekezet épülésének céljával. Az igehirdetés pedig Jézus Krisztus üdvösségszerző kereszthaláláról és feltámadásáról szól. Ebben válik nyilvánvalóvá Isten előre elvégzett akarata (vö. 1,5). Ezt a titkot Isten az ő jótetszése szerint (κατὰ τὴν εὐδοκίαν αὐτοῦ) tárja fel előttünk. Ez újra Isten döntésének szabadságát emeli ki, amellyel üdvözítő tervét előre meghatározta Krisztusban (προέθετο ἐν αὐτῷ – vö.1,7.). Az ἐν αὐτῷ – *őbenne*, a preegzisztens Krisztusra vonatkozik.⁸⁰ Egyes kéziratok (P) az ἐν ἑαυτῷ olvasatot képviselik az ἐν αὐτῷ variáns helyett: Isten önmagában hozta meg a döntést. Az F és G kéziratok szintén ebben a formában és értelemben módosítják a 4. vers szövegét. Ezt az olvasatot képviselik Tertullianus és Hilarius egyházatyák is. Mi az ún. standard szöveget tartjuk helyesnek, mivel ez áll összhangban a hálaadó imádság Krisztus-központú szemléletével.

Hatástörténeti szempontból szükséges megemlítenünk Karl Barth álláspontját, aki (Ágoston tanításával ellentétben) azt tanítja az Efézusi levél alapján, hogy Isten megváltásra néző terve az ő szuverén döntésének beteljesedését jelenti. Üdvtervét nem olyan alkalmoszerű feleletnek kell tekintenünk, amely az emberi engedetlenség következményeinek helyreállítására nézett. Helyesen mondja Barth, hogy nem a bűn határozza meg Isten kegyelmének mértékét, hanem az ő *jótetszésének* a határtalan nagysága (κατὰ τὴν εὐδοκίαν αὐτοῦ – vö. 1,5).⁸¹

10. vers: *az idők teljességének rendjére nézve, hogy Krisztusban mindeneket egybeszerkeszt, a mennyeieket és a földieket egyaránt.*

Isten megváltásra néző akaratát *az ő üdvrendje* szerint teljesíti be. Az οἰκονομία kifejezést a szerző a Kolosséi levélből kölcsönözte (Kol 1,15), ahol Pál küldetésének isteni eredetére vonatkozott. Az apostol Is-

⁸⁰ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 103.

⁸¹ Bouttier, M.: *i. m.* 68.

ten üdvrendjének megfelelően nyerte el az *egyház szolgálója* tisztséget.⁸² A fogalom használata a levélíró üdvtörténeti szemléletét tükrözi. Ezt jelzi a τὸ πλήρωμα τῶν καιρῶν – az *idők teljessége* fordulat, amellyel a Gal 4,4-ben is találkozunk. A levélíró Pál apostolhoz hasonlóan vallja, hogy Isten a történelem Ura, aki meghatározza a időpontokat és időszakokat. A καιρός az Isten szuverén akarata által elrendelt *alkalmas, minősített időt* jelzi a mérhető idővel szemben.⁸³ A πλήρωμα is fontos fogalom az újszövetségi iratokban. Jelentése igen gazdag: utalhat arra, hogy valaminek *teljes a tartalma* (Mk 6,43); de az *idő teljességének* (Gal 4,4), a mennyiségi vonatkozású *számbeli teljességnek* (Róm 11,25) vagy a *minőségi tökéletességnek* a kifejezésére is alkalmas (Róm 13,10: *a törvény betöltése a szeretet*).⁸⁴ A Kolosséi és az Efézusi levélben krisztológiai, ill. ekléziológiai jellegű.⁸⁵ A Kol 2,9-ben ezt olvassuk: *Mert őbenne lakozik az istenségnek egész teljessége*. Ez azt jelenti, hogy Krisztus személyében Isten van jelen közöttünk (vö. Kol 1,19; Jn 1,14). Az Efézusi levélben pedig: *amely az ő teste, és teljessége annak, aki teljessé tesz mindent mindenekben* (1,23). Mindez arra utal, hogy a πλήρωμα kifejezésnek nemcsak időbeni, hanem térbeni vonatkozása is van. Eredetileg az apokaliptikus zsidóság irodalmából származik, ahol az Isten által rendelt idők egymásutánosságát jelzi (4Ezsd 4,36 skk.: *Hogyan és mikor történik meg mindez? ...És felelt nekik Jeremiél arkangyal és mondta: Mihelyt betelik a hozzátok hasonlók száma, mert a világot mérlegre tette, és mérővesszővel mérte le az időt, és számmal számlálta meg, és nem rendíti meg, nem forgatja fel, amíg be nem telik az előre meghatározott mérték*).⁸⁶ Ld. még BárúkApok 40,3-at, valamint a holt-tengeri iratokban, különösen 1QpHab-ban, pl.: 1QpHab 7: *Bár Isten az idők teljességét nem jelentette ki Habakuknak, azonban tudtul adta az Igazság tanítójának a prófétai beszéd titkait*. A sajátos apokaliptikus történelemfelfogás szerint az idők akkor jutnak teljességre, amikor betelik azok mértéke. A történelem nem önmagától éri el a célpontját, hanem Isten szabad döntése, akarata által. A *idők teljessége* kifejezés-

⁸² Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 86.

⁸³ Michel, O.: καιρός címszó. In: *TWNT V.*, 155.

⁸⁴ Dellling, G.: πλήρωμα címszó. In: *TWNT VI.*, 297–304.

⁸⁵ Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 69.

⁸⁶ Adamik Tamás (szerk.): *Apokalipszisek*. Apokrif iratok 3. Telosz Kiadó, Budapest 1997, 20.

nek itt *kronologikus* értelme van (vö. Mk 1,15; Lk 21,24), akárcsak a Gal 4,4-ben.⁸⁷ Az Efézusi levél szerzőjét nem az idők mennyiségi kiterjedése érdekli, hanem az idő folyásának a célpontja, amelyet többé egyetlen esemény sem fog felülmúlni.⁸⁸

Ezt a célt fogalmazza meg a 10. vers: *hogy Krisztusban mindeneket egybeszerkeszt, a menyieket és a földieket egyaránt*. A görög szöveg célhatározói mellékmondattal utal az üdvtörténet döntő eseményére. Az ἀνακεφαλαιώω ige (itt ἀνακεφαλαιώσασθαι – aor. inf.) a Róm 13,9 versben fordul még elő, *összefoglalni, summázni* jelentéssel: *...minden más parancsolatot ez az ige foglalja össze: szeresd felebarátodat, mint magadat*. Ez a jelentés csak abban az esetben illik a szövegkörnyezetbe, ha a kifejezést etimológiai szempontból a κεφάλαιον – *lényeg, fejezet* főnévből vezetjük le.⁸⁹ Ha azonban a κεφαλή (*fej*) szóból származtatjuk, akkor fontos krisztologikus hitvallást fejez ki: *Krisztus a feje (az egyháznak)*. Ez a jelentés beleillik az Efézusi levél szélesebb kontextusába (vö. Ef 1,22; Kol 1,18). E magyarázat itt annyiban módosul, hogy Krisztus nemcsak az egyház feje, hanem az egész világmindenségé is (τὰ πάντα). Ha elfogadjuk ezt az értelmezést, feleletet kell adnunk erre a kérdésre: miképpen viszonyul a Krisztus kozmikus főségéről szóló kijelentés ahhoz a vallástételhez, hogy Krisztus az ő testének, az egyháznak a feje? Az igemagyarázók itt arra a tartalmi és nyelvi hasonlóságra utalnak, amely fennáll igeversünk és a Kolosséi levél Krisztus himnusza között: *hogy általa békéltessen meg önmagával mindent, földieket és menyieket* (Kol 1,20). Az ἀνακεφαλαιώω és az ἀποκαταλάσσω igék jelentése abban hasonló, hogy mindkettő Isten cselekvésének célját fejezi ki, amelyet ő Jézus Krisztusban vitt véghez. Mindkét fogalom (*egybeszerkeszteni* és *megbékéltetni*) azt jelenti, hogy Isten Jézus Krisztus fősége alatt akarja helyreállítani a világmindenség egységét, amely megromlott az ember engedetlensége miatt. Az Efézusi levél – akárcsak a Kolosséi – úgy ír az egyházzal, mint kozmikus valóságról. Ezért állítja, hogy Krisztus nemcsak az egyháznak, hanem az egész világmindenségnek is a feje (1,22–23). A Krisztus főségéről szóló vallástétel azt is magában foglalja, hogy ő uralma alá vonta az istenellenes mennyei hatalmokat is (Ef 1,22; Kol 2,15).

⁸⁷ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 104.

⁸⁸ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 57.

⁸⁹ Schlier, H.: κεφαλή, ἀνακεφαλαιόωμαι címszó. In: *TWNT* III., 681.

11–12. vers: *Őbenne kaptunk örökséget, mivel eleve elrendelttünk erre, aki mindent saját akarata és tanácsa szerint cselekszik, hogy dicsőségének magasztalására legyünk, mint akik előre reménykedünk a Krisztusban.*

Terjedelem szerint a harmadik alegység (11–12. v.) a legrövidebb. Felépítése hasonlít az előző alegység (6–10. v.) beosztásához, amely ugyanúgy az *idők* előtti korszakra tekint vissza. Erre utalnak a πρό képzővel kezdődő szavak: προοριστέντες (*eleve elrendelttünk*) és κατὰ πρόθεσιν (*tanácsa szerint*), amelyek az 5. vers kulcsszavai, tartalmilag pedig a Róm 8,28–30 szakaszra emlékeztetnek. Csupán a προηλπικότητας (*előre reménykedünk*) participiális ige tekint előre. Az előző szakasszal a τὰ πάντα (*mindenség*) fogalom köti össze, jelentése azonban nem azonos a két szövegegységben.

A szakasz kulcskifejezése: ἐκληρώθημεν (*örökséget kaptunk*), amely formailag csak ezen a helyen fordul elő az Újszövetségben. Tartalmi szempontból azonban más apostoli levélben is találkozunk vele, elsősorban a Gal 3,28 skk.-ben és a Róm 4,13–14-ben és 8,17-ben. Az Efézusi levélben az *örökség* kifejezés fordul elő (1,14; 1,18; 5,5). Nem szabad figyelmen kívül hagyni a Kolosséi levélben olvasható párhuzamos verset (1,12), hiszen teológiai szempontból ez az írás áll a legközelebb episztolánkhoz. A κληρος *örökség* kifejezés és származékszavai (κληρονομία, κληρονομέω) gyakoriak a LXX fordításában, ahol elsősorban Izrael földjére, a tizenkét törzs isteni örökségére vonatkoznak. Az Efézusi levél szóhasználata nem nélkülözi az *örökség* kifejezés ószövetségi vonatkozásait. Az ígért földjének gondolata – a Kolosséi levélhez hasonlóan – eszkatologikus értelmet nyer azáltal, hogy a legnagyobb adományra, az üdvösség elnyerésére vonatkozik (vö. Kol 1,12). Ebben az örökségben részesülnek a keresztyének *Jézus Krisztus által*. Erre utal az ἐν ᾧ prepozíciós szerkezet, amelynek jelen esetben az eszközi jelentése dominál.⁹⁰ Jézus Krisztus tehát közvetítői küldetést tölt be az örökség elnyerésében. A döntő végzést azonban Isten hozta meg, amikor előre kiválasztotta a keresztyéneket *saját akarata és tanácsa szerint* az üdvösség ajándékának elnyerésére. A hálaadás szerzője ezzel az 5. versre emlékeztet, ahol Isten *előre elhatározása* a fiúvá fogadásra vonatkozott. A két vers közötti analógia ebben áll: amint a fiúvá fogadás Isten jótetszéséből (κατὰ τὴν εὐδοκίαν) származik, úgy az

⁹⁰ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 111.

örökség elnyerése is az ő szuverén akaratából és tanácsából (κατὰ τὴν βουλήν τοῦ θελήματος αὐτοῦ) következik.

A 12. vers szerint a keresztyén élet célja: *Isten dicsőségének magasztalása*. Így hát a vers megismétli azt a célkitűzést, amelyet a 6. versben olvasunk: (mi) *az ő dicsőségének és kegyelmének magasztalására* rendeltettünk. A mondat sajátossága abban áll, hogy a keresztyéneket így jellemzi: azok, *akik Krisztusban reménykednek* (εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς... τοὺς προηλπικότας). Az igemagyarázók vitatkoznak arról, hogy kire vonatkozik a προηλπικότας (*akik előre reménykedünk*) melléknévi igenév. Némelyik exegéta a zsidó-keresztyénekre,⁹¹ mások pedig a pogány-keresztyénekre vonatkoztatják, azaz minden Krisztust követő hívőre.⁹² Mi az utóbbi felfogást követjük, mivel ez illik az Efézusi levél általános érvelési rendszerébe. A másik kérdés a προελπίζειν ige jelentésére vonatkozik. Vajon a szerző mit akart jelezni ezzel az igével? A. Lindemann a következőképpen ad választ a kérdésre: a reménység érzése megelőzi a reménység tárgyát.⁹³ Ezzel szemben J. Gnilka azt állítja, hogy a melléknévi igenév pusztán a keresztyén reménység (*a Krisztusban levők*) erőteljesebb kifejezése. Az igenév múlt idejű formája pedig a cselekvés folyamatosságára utal.⁹⁴ Szerintünk a kifejezés a Kol 1,5 felfogásával hasonló jelentéssel bír, s ezt H. Conzelmann így foglalta össze: „a reménység nem azt a reménységet jelenti, amelyet a keresztyének éreznek, hanem azt az üdvajándékot, amelyben reménykedhetnek, és amely már elkészült számunkra a mennyben”. Erről a reménységről pedig az igazság evangéliumában hallottak.⁹⁵ Más szóval: a keresztyének *Krisztusban való reménysége* előrenéz az ígéret

⁹¹ Ld. Schlier, H.: *Der Brief an die Epheser*, 67; Barth, Markus. *Ephesians: Translation and Commentary on Chapters 1–3 and 4–6*. 2 vols. Anchor Bible 34, 34A. Doubleday, Garden City, New York 1974, 130–133.

⁹² Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 63, Hübner, H.: *i. m.* 140.

⁹³ Ld. Lindemann, A.: *Der Epheserbrief*, 25.

⁹⁴ Ld. Gnilka, J.: *Der Epheserbrief*, 83.

⁹⁵ Conzelmann, H.: *Der Brief an die Epheser*. In: Becker, J. – Conzelmann, H. – Friedrich, G.: *Die Briefe an die Galater, Epheser, Philipper, Kolosser, Thessalonicher und Philemon*. NTD 8. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1985, 180. Hasonló módon értelmezik: Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 39; Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 71; Luz, U.: *Der Brief an die Epheser*, 121.

beteljesedésére, amikor nyilvánvalóvá lesz a reménység tartalma, de ez a jelenben még rejtett.

13–14. vers: *Általa hallottátok ti is az igazság beszédét, üdvösségetek evangéliumát, aki által elnyertétek a megígért Szentlélek ajándékát, pecsét gyanánt, aki a mi örökségünk záloga, hogy megváltsa tulajdon népét, az ő dicsőségének magasztalására.*

A hálaadó imádság záradéka áldásmondásból (13. v.) és a Lélek ígéretéből áll (14. v.). A 13. versnek az a formai jellegzetessége, hogy – az 1–12. vers többes szám első személyben leírt hitvalló formája után – a szerző átvált a többes szám második személyű megszólító stílusra. Ugyanis azt szeretné, hogy az elmondottakat a gyülekezet életére alkalmazzák. Tartalmi szempontból a fogalmak változása tűnik szembe: a hirdetett ígét először az *igazság beszédének*, másodsor az *üdvösség evangéliumának* nevezi.

A 13. versben a szerző a Szentlélek ajándékáról beszél. Olyan kifejezéseket használ, melyek Pál leveleinek központi fogalmai közé tartoznak (kivéve az *üdvösség evangéliumát*): *igazság beszéde* (2Kor 6,7); *megváltás* (Róm 3,25): *örökségünk záloga* (2Kor 1,22; 5,5), *elpecsételni* (2Kor 1,22). E kifejezéseket akkor veszi igénybe, amikor az isteni kijelentés tartalmi elemeiről beszél. A gyülekezet hittel fogadta az igazság beszédét, és tagjai elnyerték a Szentlélek ajándékát pecsét gyanánt. Ezekkel a fogalmakkal az ApCsel 8,12 versben is találkozunk, ahol Lukács a hitre jutás folyamatát írja le, azzal a különbséggel, hogy az *elpecsételés* helyett a keresztséget említi. A 2Kor 1,22 vershez hasonlóan szerzőnk a kifejezéssel a keresztségre utal. Az említett helyen Pál apostol a *Lélek zálogáról* beszél, amelyet a hitre jutott tanítványok a keresztséggel nyernek ajándékba – előleg gyanánt, hogy bizonyosságot nyerjenek az eljövendő megváltás tekintetében.

A 14. vers értelmezési gondok elé állít: (a Szentlélek) *aki a mi örökségünk záloga, megváltsa tulajdon népét, az ő dicsőségének magasztalására*. A szerző *zálognak* nevezi a Szentlelket, akárcsak Pál apostol (2Kor 1,22), ugyanis ezt kapjuk örökségünk biztosítékaként. De biztosítékot nyújt-e a Lélek ajándéka a megváltás végleges megnyerésére? Figyelembe kell vennünk, hogy a levél szerzője, akárcsak a 11. versben az *örökség* kifejezéssel, a jövőben elnyerhető üdvösség ajándékára mutat. Ezt az örökséget (*a megváltást*) csak majdan nyerjük el véglegesen, addig pedig ennek előízét érezzük. A nehézség a περιποίησις –

megtartás, megnyerés, megszerzés kifejezés fordításából következik,⁹⁶ de jelenthet *tulajdont, birtokot* is,⁹⁷ mivel az εἰς ἀπολύτρωσιν τῆς περιποιήσεως célhatározói mellékmondatban genitivus explicativusról van szó. Vagyis: az igéből képzett névszó (nomen actionis) egy cselekvést jelöl.⁹⁸ *A megváltást a keresztyének az örökség megszerzése által nyerik el.* Ezt a jelentést a 1,7 vers fényében értjük meg, ahol azt olvassuk, hogy a megváltást Krisztus vére által nyertük el. A megváltás végleges megszerzése azonban még nem történt meg a hívők életében. Az Ef 4,30 arról tesz bizonyosságot, hogy a megváltás napja a jövőben fog bekövetkezni Krisztus visszajövetelével (Lk 21,28; Róm 8,23). Pál apostol ehhez hasonló értelemben beszél az üdvösség elnyeréséről az 1Thessz 5,9-ben: *Mert az Isten nem haragra rendelt minket, hanem hogy elnyerjük az üdvösséget a mi Urunk Jézus Krisztus által.*

A vers végén a szerző megismétli a hálaadó imádság visszatérő motívumát: (a Szentlélek indít minket) *az ő dicsőségének magasztalására.* Számára e dicsőítés Isten üdv munkájának magasztalását jelenti, amely egyben az emberi élet célja.⁹⁹

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a Szentlélek az egység köteleke, és összekapcsolja a gyülekezetet mind az evangéliumban hangzó isteni kijelentéssel, mind a végső beteljesedéssel, az üdvösség teljes elnyerésével.¹⁰⁰

Végül feltehetjük a kérdést: miben válik láthatóvá, ill. érezhetővé Isten áldása a gyülekezetben? Erre a kérdésre R. Schnackenburg megállapításával válaszolhatunk: az áldásmondás, a kezdő imádság szándéka először is ebben áll: kiemelni a gyülekezetet a jelen szenvedései és próbái közül. Másodszor pedig ebben: előre megéreztetni a keresztyénekkal az eljövendő teljesség harmóniáját és örömét.¹⁰¹

⁹⁶ Varga Zsigmond J.: *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*, 769.

⁹⁷ Bauer, W. – Aland, K. – Aland, B.: *Griechisch-Deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der frühchristlichen Literatur*. 6., völlig neu bearbeitete Aufl. W. de Gruyter, Berlin – New York 1988, 1289.

⁹⁸ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 119; Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 66; Dibelius, M. – Greeven, H.: *An die Kolosser, Epheser, an Philemon*. HNT 12. 3. Aufl. Mohr Siebeck, Tübingen 1953, 63.

⁹⁹ Luz, U.: *Der Brief an die Epheser*, 121.

¹⁰⁰ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 74.

¹⁰¹ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 67.

1,15–23: Hálaadás és közbenjáró imádság

Fordítás

15 Ezért én is, miután hallottam az Úr Jézusba vetett hitetokról és minden szentek iránt való szeretetetekről, 16 nem szűnök meg hálát adni értetek imádságaimban, amikor megemlékezem rólatok, 17 hogy a mi Urunk Jézus Krisztus Istene, a dicsőség Atyja adja meg nektek a bölcsesség és a kijelentés Lelkét, hogy őt megismerjétek, 18 és világítsa meg szívetek szemeit, hogy megtudjátok, milyen reménységre hívott el, és milyen gazdag az ő örökségének dicsősége a szentek között, 19 és milyen mérhetetlenül nagy az ő hatalma bennünk, akik hiszünk hatalmas erejének ama munkája szerint, 20 amelyet megmutatott Krisztusban, amikor feltámasztotta a halottak közül, és jobbára ültette a mennyekben, 21 felül minden fejedelemségen, hatalmasságon, erőn, uraságon és minden néven, amelyet valaki kap nemcsak e világon, hanem az eljövendőben is. 22 És az ő lába alá vetett mindent, és őt rendelte mindenek fölött való fővé az egyházban, 23 amely az ő teste és teljessége annak, aki mindent mindennel betölt.

Elemzés

Az áldásmondás után hálaadó és közbenjáró imádság következik. A szerzőnek az elsődleges célja a két alegységre tagolható szakasszal, hogy személyessé tegye kapcsolatát a levél olvasóival. Az első alegységben (15–19. v.) a gyülekezet cselekvő hitéletéért ad hálát Istennek, a másodikban (20–23. v.) Jézus Krisztusról, mint a mindenség Uráról és az egyház Fejéről tesz bizonyosságot. A levélíró ebben a szakaszban tér rá az egyház helyzetének meghatározására. Sajátos látása szerint az egyház helyét a világmindenség és Krisztus között jelöli ki.¹⁰² Azt akarja bemutatni, hogy miképpen munkálkodik Isten kegyelme a gyülekezet jelenvaló életében. Kiemeli azokat a jeleket, amelyek azt bizonyítják, hogy az Isten által előre elrendelt egyház élete a kiteljesedés felé halad. Így a hálaadó imádságnak eszkatologikus kitekintése van (vö Kol 1,3–8). Tartalmi és formai szempontból több párhuzamosságot fedezünk fel az Efézusi és Kolosséi, ill. a Filemonhoz írt levél között (Kol 1,3–4; 1,9; 1,16; 1,18; 1,19; 2,9; 2,12b; 3,1; Filem 4–5).

¹⁰² Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 76.

15. vers: *Ezért én is, miután hallottam az Úr Jézusba vetett hitetekről és minden szentek iránt való szeretetetekről.*

A hálaadó imádság a διὰ τοῦτο (*ezért*) magyarázó szóval kapcsolódik az áldásmondáshoz. A Kolosséi levél mintáját követő *hálaadásban* (εὐχαριστία) a levélíró Isten előtt emlékezik meg a kis-ázsiai gyülekezet hitéről és szeretetéről. Ehhez járul a reménység, amely meghatározó eleme a keresztyén egyház hitéletének. A hit–szeretet–reménység hármasa Pál korábbi leveleiben is a Jézus Krisztus követőinek öltözete (1Thessz 5,8; 1Kor 13,13; Róm 15,13; Kol 1,4–5).¹⁰³ Az Ószövetségben a hit (אֱמוּנָה) elsősorban az Isten hűségébe vetett bizalmat fejezi ki (ld. pl. Zsolt 89,29). Az Újszövetségben a hit (πίστις) a Jézus szabadító hatalmába helyezett reménykedést jelenti (Mk 5,34). Az őskeresztyén misszió szóhasználatában a hit az Úr beszédére adott igenlő választ jelzi (1Thessz 1,8; 1Kor 15,11; Róm 10,17), ill. azt a készséget, nyitottságot, amellyel a hirdetett ígét befogadták. Versünkben az Úr Jézusba vetett hitről van szó (πίστις ἐν τῷ κυρίῳ Ἰησοῦ), ami a Jézus feltámasztásának elfogadását jelenti (Róm 10,9). A Galata levél szerint az igazi hit a Jézus Krisztusban való hittel teljesedik ki, amelyre a zsidóknak is el kell jutnia (Gal 2,15 skk.).¹⁰⁴ Az Efézusi levélben is a Krisztusról szóló evangélium elfogadását jelenti (1,13). Ez a hit fogja egységbe a keresztyéneket, s ez teremti meg a Krisztus követőinek közösségét (Ef 4,5.13). Az Úr Jézusba vetett hit mellett a szeretet gyakorlása jellemzi a keresztyének életét. Az ἀγάπη nem csupán érzelmet, hanem cselekvő szeretetet fejez ki a felebarát iránt. A gyülekezet szeretete pedig nemcsak egy szűk körben nyilvánul meg, hanem minden keresztyén testvér iránt. Ez a testvéri együttérzésnek, ill. az összetartozásnak a gyakorlására utal a kis-ázsiai hívők között. Más szóval: a testvéri segítségnyújtás nem korlátozódott a helyi gyülekezet tagjaira, hanem kiterjedt az egész tartományban élő tanítványok felé. A keresztyének közötti szolidaritás széles körű gyakorlása a levél későbbi részeiben is szóba kerül (3,18; 6,18; 6,24). Mindez arra mutat, hogy az egyház nemcsak az elhívottak, a szentek, a hívők közössége, hanem a szeretetet buzgón gyakorló testvérek gyülekezete. A

¹⁰³ Geréb Zsolt: *A Thesszalónikabeliekhez írott levelek magyarázata*. Készült a Református Egyház Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpontjának nyomdájában, Kolozsvár 2003, 26.

¹⁰⁴ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 76.

hit–szeretet–reménység hármasság utolsó tagjáról a 18. versben beszél az író. Ez a formai törés nem jelenti azt, hogy a reménység gyakorlása másodrendű lenne számára.

16. vers: *nem szűnök meg hálát adni értetek imádságaimban, amikor megemlékezem rólatok.*

Az Isten iránti hálaadás minden imádságnak alkotórésze volt. A gyülekezetek hitéért és szeretetéért mondott köszönet nem maradt ki az apostol mindennapi imádságából. A levélíró az apostol nevében folytatja ezt a rendet. Ezt az apostoli hagyományt Pál halála után is áptolták az öskeresztyén egyházban.¹⁰⁵ A hálaadó imádságban használt többes szám 2. személy a levélíró és a címzettek közötti szoros személyi kapcsolatra utal. A lelki közösséget nemcsak a személyes találkozások erősítették, hanem az egymás jólétéért elmondott közbenjáró imádságok is. Imádságaikban felidéztek a távolban levők személyét és élethelyzetét. Tudatában voltak annak, hogy Isten az élet forrása (Zsolt 36,10), és hogy ő gondját viseli minden embernek. A megemlékezésnek ezzel a példájával az 1Thessz 1,3-ban és Filem 4-ben is találkozunk. A közbenjáró imádság arra kéri Istent a következő versekben (17–19. v.), hogy adja meg a gyülekezetnek a bölcsesség és a kijelentés Lelkét, hogy megismerhessék őt. Ebből kitűnik, hogy a levélíró Isten elé viszi a gyülekezet hitéletének és közösségi életének minden vetületét, és neki ad hálát ajándékaiért.

17. vers: *hogy a mi Urunk Jézus Krisztus Istene, a dicsőség Atyja adja meg nektek a bölcsesség és a kijelentés Lelkét, hogy őt megismerjétek.*

Az imádkozó a Szentlélek ajándékát kéri Istentől. Ez a vers a Szentháromságról szóló tanítás egyik támpontja a 4,4–6-tal. Isten személyét két jelzővel ékesíti fel. Először *a mi Urunk Jézus Krisztus Istenének*, másodsor *a dicsőség Atyjának* nevezi. Az első az imádság keresztyén jellegét hangsúlyozza, utóbbi a kérés céljára tekint.¹⁰⁶ Az első arról tesz bizonyosságot, hogy Isten önmagáról szóló kijelentése Jézus Krisztus által teljesebben ki. Isten az Ószövetségben úgy jelentette ki magát, mint aki Ábrahám, Izsák és Jákób Istene (2Móz 3,6; Mk 12,26). Isten

¹⁰⁵ Gnllka, J.: *Der Epheserbrief*, 89; Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 77.

¹⁰⁶ Gnllka, J.: *Der Epheserbrief*, 89.

személyének és akaratának titka azonban Jézus igehirdetése által lett nyilvánvalóvá (Ef 1,1–2; Kol 1,2). A második jelző Isten *dicsőségére* vonatkozik. A δόξα bibliai értelme különbözik a szó mai jelentésétől, hiszen elsősorban Isten hatalmának jelölésére szolgál, amellyel például feltámasztotta Jézus Krisztust a halálból (Róm 6,4; 1Kor 6,14). A *dicsőség Atyja* szókapcsolat sajátos csengését a *mi Urunk Jézus Krisztus Atyja* fordulat adja.¹⁰⁷ Az Atya dicsősége sugárzik ki minden alkalommal, amikor kijelenti az ő erejét: elsősorban az üdvtörténet eseményeiben és különösen a húsvét csodájában (vö. Ef 1,20; 3,15–16; 4,6). Az Efézusi levélben különös jelentősége van az Atya képének, ugyanis a kiválasztásról és elrendelésről szóló tanítás az Atyaisten személyére épül (vö. 1,3–5).¹⁰⁸

Ezután következik a kérdés megfogalmazása: *adja meg nektek a bölcsesség és a kijelentés Lelkét, hogy őt megismerjétek*. Ez két kérdést válthat ki az olvasóból. Az első: ha a gyülekezet tagjai már elnyerték a Lélek pecsétjét a keresztségben, akkor az imádkozó miért kéri a Szentlélek ajándékát? (Vö. 1,13 magyarázatával.) A kérdésre a következő választ adhatjuk: az Újszövetség tanítása szerint a Szentlélek adományát nem lehet birtokba venni, kisajátítani, mivel Isten a maga szabad döntése alapján ajándékozza azt – a hívő ember kérésére és alkalomról alkalomra. Ezért újra és újra kell kérni Istentől. A második kérdés: ha figyelembe vesszük, hogy a gyülekezet már betekintetett Isten üdvtervébe (1,9–12), akkor miért kell újra kérni a megismerés adományát? A kérdés helyénvaló. Ugyanis a levélíró azért kéri újból a Lélek ajándékát, mivel Isten titkának a tárháza rendkívül gazdag. Az ἀποκάλυψις (*kijelentés, feltárás, leleplezés*) jelentése arra utal, hogy az ember nem ismerheti meg egyszeri alkalommal Isten titkainak mélységét. Ezért helyes, ha a kijelentés folyamatos voltáról beszélünk. Versünk megértéséhez segítséget nyújt a Kolosséi levél párhuzamos része (1,9). A Kolosséi levél szerint a kijelentéssel nemcsak az Isten személyére néző értelmi tudásunk gazdagodik, hanem megerősödik az a képességünk is, amely által engedelmessé tudunk lenni Isten akaratának.¹⁰⁹ Az isteni titok megismerésének etikai célja van az efézusi levélben. A levélíró azért imádkozik a

¹⁰⁷ R. Schanckenburg: *i. m.* 72.

¹⁰⁸ Uo.

¹⁰⁹ Vö. Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 47.

bölcsesség és a kijelentés Lelkének áldásáért, hogy Krisztus követői állhatatosan járjanak Isten parancsai szerint.

18. vers: *és világítsa meg szívetek szeméit, hogy megtudjátok, milyen reménységre hívtok el, és milyen gazdag az ő örökségének dicsősége a szentek között.*

A holt-tengeri közösség irataiban (ld. pl. 1QS 10,9.12), valamint a gnosztikus irodalomban (Igazság evangéliuma – Nag Hammadi Codex I/3; 21,25–30) Isten a *megismerés* forrása, de egyben a tárgya is. Ezzel szemben az Ószövetségben arról olvasunk, hogy a megismerés elsősorban Isten szabadítására, ill. akaratára vonatkozik mind kultikus, mind etikai vonatkozásban (2Móz 31,3; Jer 22,15 skk.; Hós 4,6; 6,6; 8,2; 13,4).¹¹⁰ A *világítsa meg szívetek szeméit* fordulat ugyanazt fejezi ki metaforikusan, mint a *bölcsesség és a kijelentés Lelke* szóösszetétel.¹¹¹ Az író újra a párhuzamba állítás eszközét veszi igénybe. A missziói igehirdetés szóhasználatában gyakran találkozunk a *világosság és a sötétség* ellentétes fogalompárral (1Thessz 5,1–5; 2Kor 4,4). Pál apostol a *világosság fiainak* nevezi a gyülekezet tagjait, mivel nem öntudatlan állapotban, hanem éber készenlétben várják Krisztus visszajövetelének napját (1Thessz 1–5).¹¹² A *világosság* ebben a versben is a gyülekezet állhatatos *reménységére* vonatkozik (ld. még Ef 5,1–20; 6,12). Közös nevező mindkét levélben az üdvösség, amelyre a tanítványok kiválasztást nyertek (1Thessz 1,4; Ef 1,3–5). Isten Jézus Krisztusban nemcsak megteremtette az üdvösség alapját, hanem megismertette velünk a megváltás üzenetét, amelyet a hit által fogadunk el (vö. 1,13.19).¹¹³

A bibliai gondolkodás szerint a *szív* (καρδία) az ember racionális, érzelmi, sőt akarati tevékenységének központja (Bír 19,5; Zsolt 101,2–4; Mt 5,8; Mk 7,19; ApCsel 14,17; Jak 5,5). Más kifejezéssel élve: a szív belső énünket jelöli (1Kor 4,5; 14,25; Ef 3,16). Isten az ő Lelke által terem kapcsolat az ember szívével: *Lelkével világosítja meg szívét*. A megvilágításnak az a célja, hogy megismerjük elhívásunk reménységét, örökségünk dicsőségét (18. v.) és Isten hatalmának nagyságát

¹¹⁰ Schütz, E.: Erkenntnis, Erfahrung címszó. In: *ThBLNT* I., 243–255.

¹¹¹ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 79; Gnilka, J.: *Der Epheserbrief*, 90.

¹¹² Geréb Zsolt: *A Thesszalonikaibelihez írott levelek magyarázata*, 86.

¹¹³ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 79.

(18b–19. v.) A megismerés először a reménységre néz, arra az üdvjóra, amelyre elrendelte az elhívottakat (Ef 1,4), a kiválasztottakat (Ef 1,5). A levélíró azt kéri Istentől, hogy Lelke által tegye bizonyossá a gyülekezet tagjait az evangéliumban hallott reménység felől. Az ἐλπίζ itt nem a reménység érzését, hanem annak a tárgyát jelenti (res sperata, akárcsak a Gal 5,5-ben). Tehát levelünkben is ugyanazt a *mennyei üdvajándékot, gazdag, dicső örökséget* jelenti, amiről a Kol 1,5.27 is beszél.¹¹⁴ Ez az örökség, dicsőség már készen áll az Atyánál a mennyben (Ef 3,16; 1Pt 1,5).

A megismerés másodszor a *dicsőség meglátására* néz. Ha a hívek már meghallották az evangélium ígését, akkor mi a biztosítéka annak, hogy részük lesz a mennyei dicsőségben? A várakozás idején Isten azon szabadító tettei, csodái erősítik a keresztyének reménységét, amelyeket életükben vitt véghez. Az Efézusi levélben a reménység nemcsak a jövő örökségre tekint, hanem azokra az üdvajándékokra is, amelyeket már a jelenben meg lehet kapni (Ef 1,12; 4,4; 5,5). Isten Lelke által megerősödhetik belső énünk *az ő dicsőségének gazdagsága szerint* (Ef 3,16; Kol 1,11). Az örökség/dicsőség végleges elnyerése azonban még nem történt meg (Ef 1,14). A hívő embernek még várni kell arra a napra, amikor az Atya behelyezi őt az előre elkészített *dicsőségbe a szentek között*. Az utóbbi kifejezés utal arra, hogy az elhívottaknak a mennyei térségben lesz a helyük: az üdvözültek seregében, az angyalok között. A *szentek* (ἅγιοι) szóval az Újszövetség nemcsak a gyülekezet tagjait jelöli, hanem az angyalokat is (vö. Ef 1,1). A levélíró erre utal a 2,19-ben is: *azért immár nem vagytok idegenek és jövevények, hanem polgártársai a szenteknek és háznépe Istennek*. Összefoglalva: a dicsőség gazdagsága azonos az Istennel való közösséggel. Ez a közösség Isten elhívásán alapszik (vö. Ef 1,4).

19. vers: *és milyen mérhetetlenül nagy az ő hatalma bennünk, akik hiszünk hatalma erejének ama munkája szerint.*

A megvilágítás harmadik célja Isten mérhetetlen hatalmának megismerése. Az azonos jelentésű szavak halmozása azt érzékelteti, hogy az emberi nyelv eszközeivel lehetetlen kifejezni az ő végtelen erejét. Az író ezáltal kívánja tudatosítani, hogy a mennyei Atya a teljes üdvösséget akarja a keresztyéneknek ajándékozni; végtelen hatalmával pedig végre

¹¹⁴ Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 90.

is tudja hajtani tervét.¹¹⁵ G. Sellin szerint: „Isten *hatalma* (δύναμις) nemcsak az ő hatalmas voltát jelenti, hanem az ő erejét, képességét is, amellyel cselekvő módon avatkozhatik be a világ dolgaiba.” (Róm 1,16)¹¹⁶ A hellenista zsidóság felfogása szerint Isten az egyik közvetítő erejével, a Logosszal befolyásolja a látható világ eseményeinek alakulását. Ezt a nézetet képviselte Alexandriai Philón is.¹¹⁷ Pál apostol is osztja ezt a nézetet. A Róm 1,16.20-ban úgy jelenik meg Krisztus, ill. az evangélium, mint ami *Isten hatalmának* (δύναμις Θεοῦ) megszemélyesítése, megtestesítője. Ezért mondhatjuk, hogy Krisztus nemcsak tárgya, hanem alanya is az evangéliumnak. G. Sellin szerint az Efézusi levél szerzője nem azonosítja kifejezett módon Isten hatalmát Krisztussal, ill. az evangéliummal, viszont összekapcsolja azt az ἐνέργεια fogalommal, amit azt jelzi, hogy itt az ember életében Isten cselekvéséről van szó (Ef 3,7; 3,20; Kol 1,11.29).¹¹⁸ Az Ef 3,7 szerint az apostol úgy tekint a maga szolgálatára, mint ami Isten hatalmának karizmatikus eszköze. A levél írója szerint ez a hatalom minden keresztyénben munkálkodik (Ef 3,20).

Az isteni hatalom ereje két síkon nyilvánult meg: először a hívők életében, másodsor Jézus feltámasztásában. Versünk az előbbiről tesz bizonyosságot. Ebbe a dicsőítő énekbe a levélíró is bekapcsolódik, a címzettekkel együtt magasztalja Isten hatalmát. Erre utal a többes szám első személy (ἡμεῖς). Egyes kéziratokban a többes szám második személyű forma található: ὑμεῖς (D F G P 33. 104. 629.1175 al it; Ambst). Az εἰς ἡμᾶς (*irántunk, bennünk*) prepozíciós szerkezetnek mindig üdvöntani (szótérológiai) jelentése van apostoli levelekben. Isten érettünk cselekszik az ő ereje által, és hogy üdvösségünk lehessen, minden mennyei és földi hatalmasságon győzedelmeskedik (Ef 1,22; Kol 2,15).

¹¹⁵ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 75.

¹¹⁶ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 133.

¹¹⁷ Ld. pl. Philón: *De vita Mosis* I,212; *De somniis* I., 132. Vö. Adorjáni Zoltán: *Alexandriai Philón: De vita contemplativa*. Simeon könyvek. A Simeon Kutatóintézet (Pápa) könyvsorozata. Hatodik kötet. Kiadja a Pápai Református Teológiai Akadémia és a L'Harmattan Könyvkiadó és Terjesztő Kft. Budapest 2008, 25–27; Adorjáni Zoltán: *Jób testamentuma. Bevezetés – fordítás – jegyzetek*. A Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Bibliatudományi Tanácskének kiadványai. Sapientia Főiskola – L'Harmattan, Budapest 2011, 93–94.

¹¹⁸ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 134.

Isten hatalmát elsősorban a *hívők* (οἱ πιστεύων) ismerik fel. Ez a gyülekezeti tagokat értelmző jelző nem akarja korlátozni Isten erejének hatókörét. Az író azt jelzi vele, hogy Isten hatalma hitet ébreszt bennünk és mi e *hit által* tapasztaljuk az ő erejének munkálkodását (vö. Kol 2,12). Isten hatalmát három főnév írja körül, s ezek egy birtokos szerkezetben álló jelentéstani sort (szemantikai skálát) alkotnak: ἐνέργεια (*erőkifejtés, tevékenység*); κράτος (*erő*); ἰσχύς (*erősség, képesség*). Mindezek Isten cselekvő erejét, hatalmának megnyilvánulását jelzik. Itt is a Kolosséi levél felfogása érvényesül, amely szerint Isten hatalma elsősorban a teremtés művében, majd Jézus Krisztus feltámasztásában, az üdvtörténet központi eseményében nyilvánult meg (vö. Kol 1,15–20).¹¹⁹ Erről tesz vallást a következő vers (Ef 1,20).

20. vers: *amelyet megmutatott Krisztusban, amikor feltámasztotta a halottak közül, és jobbjára ültette a mennyekben.*

A hálaadó imádság második alegysége (20–23. v.) himnikus formában tesz vallást Jézus Krisztusról. E formai hasonlóság alapján egyes írásmagyarázók arra következtettek, hogy a levélíró egy keresztyén himnuszról merítette sorait.¹²⁰ Némelyik kifejezés tényleg egy korábbi hagyományanyagra utal, azonban a levél szerzője sajátos módon újraértelmezte ezeket (Krisztus felemeltetése, a hatalmasságok alávetése, Krisztus Isten jobbjára való helyezése).

Az első kijelentés *Jézus Krisztus feltámadására* vonatkozik (19. v.). Pál apostol korábbi leveleiben úgy beszél Jézus feltámadásáról, mint az ő felemeltetéséről (1Kor 15,3–5; Róm 8,34). A Jézus feltámadásáról szóló üzenet már a kezdet kezdetén tartalmazta az ő felemeltetéséről szóló hitvallást, amelyet az *Úr* (Κύριος) cím is kifejez (Róm 1,3–5; Fil 2,9–11). Feltűnő, hogy az imádság nem említi meg Krisztus kereszthalálát, pedig azáltal jobban kitűnt volna Isten erejének megnyilvánulása (1Kor 1,23). Jézus kereszttjéről a levél második részében olvasunk, ahol úgy jelenik meg, mint ami a megbékélésnek a helye (Ef 2,16; Kol 1,20).

¹¹⁹ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 80.

¹²⁰ Ld. Ochel, W.: *Die Annahme einer Bearbeitung des Kolosserbriefes im Epheserbrief in einer Analyse des Epheserbriefes untersucht*. Dissertation. Marburg 1934; Fischer, K. M.: *Tendenz und Absicht des Epheserbriefes*. FRLANT 111. Vandenhoeck & Ruprecht, Berlin – Göttingen 1973; Schille, G.: *Frühchristliche Hymnen*. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin 1962.

A szerző fő célja azonban az volt, hogy Jézus felemeltetésére és *Isten jobbára való ültetésére* irányítsa a figyelmet.¹²¹ Ezt a képzetet az ös-gyülekezet a 110. zsoltárból merítette, ahol a LXX szerint a Κύριος a mennyei Úr megbízottja, s ezért – a királyi udvar ceremóniájának megfelelően – a mennyei Úr jobbán ül (vö. Mk 12,36; ApCsel 2,33–36; Róm 8,43–36; 1Pt 3,21), ez pedig az uralom gyakorlására utal (2Móz 15,6). A hangsúly a trónra lépésen van, azon a döntő mozzanaton, amely megalapozza Krisztus uralkodásának jogosságát (1Kor 15,25). Krisztus az Atya hatalmával tölti be a maga királyi tisztségét. Ezzel a bizonyoságtétellel a Kolosséi levélben is találkozunk (3,1). Később az Apostoli Hitvallás is ezt a képet emeli be második cikkelyébe: *...felment a mennybe, ott ül a mindenható Atya Isten jobbán.*

Az imádság szövege szerint az isteni trónus a *mennyekben* (ἐν τοῖς ἐπουρανίοις) van, abban a térségben, ahol Isten tartózkodik (Ef 1,3 skk.). Az Efézusi levél – a Zsidókhoz írott levél és a Kolosséi levél szerzőjéhez hasonlóan – nem idői, hanem térbeli dimenzióban láttatja Isten országát, birodalmát (Zsid 3,6; 6,11; 10,23; Kol 3,1). János evangéliumában is találkozunk a földi és a mennyei világ közötti különbségtétellel (Jn 14,1–4). Az Efézusi levél szerzője szerint Isten trónusa a menny magasabb régiójában, a gonosz hatalmasságok életszférája felett áll (vö. 21. v.). A szerző ezzel azt kívánja érzékeltetni, hogy Isten ereje felülmúlja a sötét és istenellenes földi hatalmasságokat.

21. vers: *felül minden fejedelemségen, hatalmasságon, erőn, uraságon és minden néven, amelyet valaki kap nemcsak e világon, hanem az eljövendőben is.*

Itt azon mennyei lények felsorolása következik, akik Krisztus mennyei trónusa és a földi ember élettere között tartózkodnak: *fejedelemségek, hatalmasságok, erők, uraságok, jelen és eljövendő méltóságok*, mindazok az erők, amelyek elválasztják az embert Istentől. Bármilyen nevet viselnek ezek a méltóságok, Jézus Krisztus neve (Κύριος) minden névnel feljebbvaló (Fil 2,9–11). Kire, ill. kikre vonatkozik a fentebb felsorolt öt kifejezés? Pokorný helyesen állapítja meg, hogy a személytelen lényekre vonatkozó megnevezések nem tekinthetők sem szinonimáknak, sem pedig személyek titkos neveinek, hanem a mennyei

¹²¹ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 75.

hatalmasságok egyes osztályait nevezik meg.¹²² Az első századi zsidóság különböző képzeteket alkotott a mennyei lények csoportjairól (Kol 1,16; Róm 8,38; 1Pt 3,22). A fejedelemségek és hatalmasságok nem földi hatalmakat és királyságokat jelentenek, hanem mennyei lényeket, angyalokat, démonokat (1Kor 15,24; Ef 6,12).¹²³ A szellemi hatalmakról és ezek egyes osztályairól sok elképzelés élt az első századi zsidóság körében. Ezek az elképzelések a hellenizmus hatása alatt formálódtak (ld. LéviTest 3,8; 2Énók 20,1; IllésApok 1,10–11; 1Énók 61,10). Júdás és Péter második levelében szintén olvasunk az angyalok, ill. arkangyalok vitáiról, viaskodásairól (Júdás 9; 2Pt 2,10).¹²⁴ Az említett zsidó apokaliptikus iratokból főleg az Isten szolgálatában álló hatalmakról értesülünk, míg a hellenista apokaliptikus iratokból az Isten-ellenes erőkről, akik megkötözve tartják az embert (IgnEf 13,1; CHerm 1,26; 13,15). A holt-tengeri iratokban mindkettőről olvasunk (1QS 3,13 skk.). Levelünk úgy beszél a mennyei lényekről, mint ellenséges erőkről (Ef 6,10).

A mennyei hatalmasságok között állandó viaskodások dúltak, s ezek kihatással voltak az ember sorsára, akik állandó félelemben, rettegésben éltek emiatt. Mit tehettek ebben a helyzetben? Vallási praktikák, mágikus gyakorlatok segítségével kívánták a maguk szolgálatába állítani a mennyei lények erejét. Nevük mágikus említése által hatalmat akartak gyakorolni az alacsonyabb rendű lényekre. Az ApCsel 19,13–15 beszámolója szerint Szkéva főpap fiai mágiára, varázslásra akarták használni Jézus nevét. A levélíró ezzel a mágikus hiedelemmel akart szembeállni, és arról tett bizonyosságot, hogy a mennyei lények is Isten teremtményei, s így nem rendelkeznek önálló tekintéllyel. A földi teremtményekhez hasonlóan ők is Istentől nyerték elnevezésüket, és így az ő szolgálatában állnak (Ef 3,15). A mennyei lények tehát, bármilyen sokan is vannak, mind alá vannak rendelve az ő uralmának. Isten olyan

¹²² Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 83.

¹²³ Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 64.

¹²⁴ Grundmann, W. – Rad, G. von – Kittel, G.: ἄγγελος κτλ címszó. In: *ThWNT* I., 72–87; Foerster, W.: κυριότης címszó. In: *ThWNT* III., 1096; Broer, I.: ἄγγελος címszó. In: *EWNT* I., 32–36; Schimmel, A. – Ringren, H.: *RGG* II., 1298–1303; Rudolf Bultmann: *Az Újszövetség Teológiája*. Fordította Koczó Pál. Osiris Kiadó, Budapest 1998, 398–400; Clavier, H.: *Engel* címszó. In: Reicke, Bo – Rost, Leonhard (Hrsg.): *Biblich-historisches Handwörterbuch*. I. Bd. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1962, 410–413.

hatalommal ruházta fel Jézust, hogy az ő neve mindennél feljebbvaló: *felül... minden néven, amelyet valaki kap nemcsak e világon, hanem az eljövendőben is.*

Az író arról kívánt bizonyosságot tenni, hogy Jézus feltámasztása olyan üdvesemény, amely nemcsak az emberi világra hatott ki, hanem az egész világmindenségre. Krisztus halál feletti győzelme a kozmikus hatalmak feletti diadalt is jelentette.¹²⁵ Ez a győzelem nem véletlenszerű esemény volt, hanem Isten üdvözítő tervének döntő része. Ezért az embernek nincs oka félni tőlük, mert Jézus hatalma kiterjed mind a mostani, mind a jövőbeli világkorszakra. Az író a jelenvaló és eljövendő világkorszak apokaliptikus sémájával fejezi ki azt, hogy Krisztus uralkodásának nincsenek sem térbeli, sem időbeli határai.¹²⁶

22. vers: *És az ő lába alá vetett mindent, és őt rendelte mindenek fölött való fővé az egyházban.*

A mondat két állítást tartalmaz: az első Krisztus kozmikus uralmára, a második Krisztus egyházi főségére vonatkozik. A magasztaló (1,3–14) és a hálaadó imádság (1,15–23) magában foglalja mindkét kijelentést (1,10. v. és 1,21–22. v.). A mondatnak tehát összefoglaló jellege van. A Kolosséi levél Krisztus-himnuszában (1,15–20) szintén találkozunk ehhez hasonló krisztológiai vallomással. A pogány környezetben élő kis-ázsiai gyülekezetek számára fontos volt, hogy az apostoli tanítás tisztázza egyfelől a feltámadott Krisztus és a mennyei lények, másfelől Krisztus és a földön élő egyház kapcsolatát.

Figyelemre méltó, hogy egy zsoltáridézet fejezi ki a Krisztus kozmikus főségére vonatkozó állítást: *az ő lába alá vetett mindent.* A Zsolt 8,7-ből származó kijelentés eredetileg az emberre, ill. az ember Fiára utalt. Ezt az újszövetségi gyülekezet a Messiásra vonatkoztatta (Zsid 2,7–8; Fil 3,21; Mt 28,18), az Efézusi levél szerzője pedig a feltámadott Jézusra. Az újszövetségi írók gyakran merítenek a zsoltárok-ból, amikor Jézus Krisztus szenvedését mutatják be (Zsolt 22,2 és Mk 15,43; Zsolt 22,19 és Lk 23,34; Zsolt 69,22 és Lk 23,36; Zsolt 31,6 és Lk 3,46; Zsolt 16,10 és Kor 15,4; Zsolt 24,8 és 1Kor 2,8; Zolt 14,3 és Róm 3,10; Zsolt 32,1–2 és Róm 4,7; Zsolt 62,13 és Róm 2,6; Zsolt 44,23 és Róm 8,38).

¹²⁵ Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 120.

¹²⁶ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 83.

A szerző a Zsolt 110. zsoltár, ill. a 8. zsoltár alapján írja le a fel-emeltetett Krisztus és a kozmikus lények kapcsolatát. Az előbbire már utaltunk a 1,20 vers magyarázata rendjén. Jelen esetben a Zsolt 8,7-ről van szó, amelyet a szerző a LXX fordítása alapján idéz. Pál apostol ugyanerre a zsoltárversre hivatkozik az 1Kor 15,27-ben, ahol Krisztus kozmikus uralmáról tesz bizonyosságot. Levélírónk látásmódja és az 1Kor levél felfogása között tehát rokonság áll fenn. A formai hasonlóság mellett azonban különbséget is észlelünk. Az 1Kor 15 szerint a mennyei lények csak a végső ütközetkor vettettek Krisztus lábai alá, a mi versünk alapján az alávetés már megtörtént Krisztus trónra lépésekor. Ezzel a felfogással találkozunk a Kolosséi levélben is, ahol az apostolnak a tévtanítók miatt kellett hangsúlyoznia, hogy Krisztus már mindent a maga uralma alá vont. A πάντα kifejezés a *mindenséget* jelenti, amely a bibliai világnézet szerint magában foglalja az egész kozmoszt, de főképpen a mennyei hatalmakat.

A vers második része *Krisztus főségéről* tesz vallást az egyházban. Levelünkben először itt fordul elő az ἐκκλησία (*egyház*) kifejezés. Pál leveleiben általában a helyi gyülekezetet (1Thessz 1,1; 1Kor 1,2; 2Kor 1,1), egy adott tartományban élő keresztyének közösségét (1Thessz 2,14) vagy az egész egyházat jelöli (Gal 1,13). A mellékmondat hangsúlya azonban a κεφαλή (*fő, fej*) szóra esik. A *fej* metaforájával Pál apostol korábbi leveleiben is találkozunk (1Kor 12; Róm 12). A *fej* mindkét esetben a *test* szerves része, amely kormányozza és egyben élte a testet. Az apostol azért használja a hellenista világban ismert metaforát, hogy megvilágítsa Krisztus és az egyház lelki közösségét. Az Efézusi levél azonban a Kolosséi levél értelmében használja a két fogalompárt. A *fej* és a *test* hasonlata Krisztus és a földi egyház kapcsolatára utal az apostol korai leveleiben; a két késői episztolában pedig a feltámadott Úr és a kozmikus, egyetemes egyház egységének metaforája (vö. Kol 1,18.24; Kol 2,19).

Szükséges megemlítenünk azt a vitát, amely a mellékmondat értelmezése körül bontakozott ki. A vita a szöveg fordításából adódott. Egyes írásmagyarázók szó szerint tolmácsolták a mondatot: καὶ αὐτὸν ἔδωκεν κεφαλὴν ὑπὲρ πάντα τῆ ἐκκλησία – *és adta őt [Krisztust] az egyháznak, mint mindenek fölött álló főt* (Fr. Mussner, E. Best, M. Boutier, valamint TOB). Mások azonban értelemszerűen fordították a mondatot: *és őt rendelte mindenek fölött való fővé az egyházban* (pÜF, J. Gnilk, U. Wilkens, R. Schnackenburg). A különbség a δίδωμι ige

kettős jelentéséből származik: 1. *adni*, 2. *rendelni*, *kinevezni* (kettős acc.-szal). Varga Zsigmond J. szerint az αὐτὸν ἔδωκεν κεφαλὴν helyes fordítása az utóbbi csoportba tartozik: *őt tette meg főnek* (mint ilyet ajándékozta őt az egyháznak).¹²⁷ Mi a második fordítást tartjuk helyesnek, amint azt a szövegrész átültetése rendjén is láthattuk. Ez jól érzékelteti az író eredeti szándékát: Isten a mindenség királyát rendelte az egyház fejévé is. Szükséges azonban rámutatnunk arra, hogy „noha Krisztus az egész világmindenség feje, csupán az egyház lehet az ő teste, amelybe a növekedés minden ereje kiárad”.¹²⁸ Krisztus világ feletti uralma rejtve marad mindaddig, míg az istenellenes hatalmak végleg legyőzetnek a *teljes váltság napján* (Ef 4,30).

23. vers: *amely az ő teste és teljessége annak, aki mindent minden-
nel betölt.*

A szakasz záró kijelentése arra a felvetésre ad feleletet, hogy mit jelent Krisztus fősege az egyház számára. Erre a kérdésre a levélíró a fej és a test metaforája által kíván felelni. Az előző vers magyarázatánál már láttuk, hogy Pál a korábbi leveleiben is alkalmazta a metaforát, mégpedig azzal a céllal, hogy rámutasson Krisztus kormányzói tisztére az egyházban. Az Efézusi levél írója nemcsak azt akarja elmondani a metaforával, hogy Krisztus irányítja az egyházat, hanem azt is, hogy ő biztosítja az egész élő szervezet működését és növekedését. Az egyház és a felemeltetett Jézus egysége nemcsak strukturális, hanem egy organikus élő közösség, ezt pedig a Szentlélek adománya biztosítja (Ef 4,4–11).

A vers még ezt is mondja az egyházzól: *amely... teljessége annak, aki mindent mindennel betölt.* A πλήρωμα (*teljesség*) kifejezéssel már találkoztunk a 1,10-ben, ahol az idők teljességéről volt szó. A fogalomnak itt térbeli vonatkozása van, mivel egy edény teljes feltöltésének képét eleveníti fel, s ennek aktív (cselekvő) és passzív (szenvető) vetülete is van. Az első esetben a víz beömlik az edénybe és feltölti azt, a második esetben pedig az edény befogadja a folyadékot, és megtelik általa. A πλήρωμα tehát dinamikus folyamatot, állandó mozgást jelent, amelyben (Isten) Krisztus a cselekvő, kezdeményező. A történet a

¹²⁷ Varga Zsigmond J.: *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*, 222.

¹²⁸ Schweizer, Ed.: σῶμα címszó. In: *TWNT VII.*, 1074.

Szentlélek kiáradásához hasonlítható, amely szintén Isten adománya (vö. 1,17).

Milyen értelemben állítja a szerző, hogy az egyház, mint Krisztus teste, teljessége Krisztusnak? Ebben a vonatkozásban is a Kolosséi levél felfogását követi. A Kolosséi levélben kétszer fordul elő a *teljesség* kifejezés: 1,19 – *Mert tetszett az egész teljességnek, hogy benne lakjék...*; 2,9 – *Mert Őbenne lakozik az istenségnek egész teljessége.* A Kolosséi himnuszában a kifejezést üdvtani értelemet kap: Isten lényének teljességét jelenti és annak Jézus Krisztusban való lakozását.¹²⁹ János evangéliumának prológusa szintén azt állítja, hogy Krisztusban Isten személye lakozott közöttünk (1,14). Erről tesz bizonyosságot a Kolosséi levél is, amikor azt mondja: *benne jutottatok el ti is ehhez a teljességhez* (Kol 2,10). Az Efézusi levél szerzője tehát ezt veszi át a 4,12–13-ban: *És adott némelyeket... a Krisztus testének építésére..., amelyben elérjük a Krisztus teljességét.* Ezért a kifejezés az egyházat jelöli, amely részesül Krisztus uralmában és életadó hatalmában, és ezért lehet az ő teljessége. Tehát a kifejezésnek szenvedő értelme van. A gyülekezet az ő fejétől kapja az isteni erőket, és így jut teljességre.

¹²⁹ Vö. Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 70.

I. rész

Az első tanítói rész: 2,1–3,21

2,1–10: Az üdvösségről szóló tanítás

Fordítás

1 *Ti is, akik halottak voltatok vétkeitek és bűneitek miatt, 2 amelyekben egykor jártatok, e világ szokása szerint, a levegőbeli fejedelem uralkodása szerint, ama lélek szerint, amely most az engedetlenség fiait vezet.* 3 *Akik között egykor mi is forgolódtunk a mi testünk kívánságaival, követvén a test és az érzékek akarátát, és a harag fiai voltunk emberi természetünk szerint, mint a többi ember.* 4 *De Isten, aki gazdag volt irgalmasságban, az ő nagy szeretetéért, amellyel minket szeretett, 5 minket, akik halottak voltunk vétkeink miatt, megelevenített Krisztussal együtt – kegyelemből vagytok megváltva – 6 és vele együtt feltámasztott és a mennyek világába ültetett Krisztus Jézus által, 7 hogy megmutassa az eljövendő világban kegyelmének mérhetetlen gazdagságát irántunk való jóságából a Krisztus Jézusban.* 8 *Ugyanis kegyelemből van üdvösségetek hit által, és ez nem töletek van: Isten ajándéka ez; 9 nem cselekedetekből, hogy senki ne dicsekedjék, 10 Mert az ő alkotása vagyunk, akiket a Krisztus Jézusban a jó cselekedetekre teremtett, amelyeket előre elrendelt Isten, hogy azok szerint járjunk.*

Elemzés

A 2,1–10. szakasz a levél üdvtani tételét tartalmazza, melyet az 1. és a 6. vers fogalmaz meg szó szerint: *Ti is, akik halottak voltatok vétkeitek és bűneitek miatt... vele együtt feltámasztott.* A közbeeső versek (2–4. v.) az olvasók pogány létformájára utalnak. Az üdvtani tétel módosított megfogalmazása annak az állításnak, amelyet a Kolosséi levél mond a keresztség szentségéről: *a keresztségben vele együtt el is temettek benneteket, és vele együtt fel is támadtatok...*¹³⁰ A 7. vers ennek az üdvtani eseménynek következményét írja le. A 8–10. versek ennek

¹³⁰ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 96.

értelmét fejtik ki az apostol gondolkodása szerint. Az üdvösség útjának leírása tulajdonképpen folytatása mindannak, amit az író az első rész második felében mondott el Isten üdvözítő munkájáról, azaz mindarról, amit példaképpen mutatott meg Jézus Krisztus kereszthalála és feltámasztása által.

Magyarázat

1. vers: *Ti is, akik halottak voltatok vétkeitek és bűneitek miatt.*

Az Isten üdv munkájáról szóló szakasz megszólítással kezdődik – καὶ ὑμεῖς (*ti is*). Ezzel a szerző egyben egy közösségbe vonja az olvasókat mindazokkal, akik hisznek. Az apostol az egymás mellé állított névmásokkal (többes szám 2. személyű *ti* és a többesz szám 1. személyű *minket*) a kis-ázsiai keresztyének közötti egységet hangsúlyozza. A két csoportot Isten fűzte egybe azért, hogy mind a kettőt megelevenítette Jézus Krisztus által.¹³¹ A szerzőt ugyanaz a szándék vezeti, mint az 1,13 versben, ahol Isten üdv munkáját, melyet Jézus Krisztus életén keresztül fejtett ki, a gyülekezetre alkalmazta: *Általa hallottátok ti is az igazság beszédét, üdvösségetek evangéliumát, aki által elnyertétek a megígért Szentlélek ajándékát, pecsét gyanánt.*

A levél szerzője élő halottakhoz hasonlítja a kis-ázsiai keresztyének egykori élethelyzetét, amelybe bűnös életük miatt jutottak. A halálról spirituális értelemben beszél. Arra emlékezteti olvasóit, hogy egykor ők is a lelki halál fogságában voltak (vö. Kol 1,21). Lukács evangélista szintén lelki halálnak nevezte a tékozló fiú állapotát (Lk 15,17.24; vö. Mt 8,22/Lk 9,60; Jel 3,1). Ez a szemléletmód nem a halál hatalmát akarja csökkenteni, hanem inkább a bűn és a vétkek nagyságát akarja kiemelni.¹³² A holt-tengeri iratokban szintén találkozunk a bűn ilyen értelmű felfogásával (1 QH 3,18–23: *Magasztallak Uram, hogy megváltottad lelkemet az elmúlástól, és kivezettél engem a pusztító halál birodalmából az örök magasságba.*).

A vétkek és a bűnök egymást kiegészítő fogalmak, amelyek az ember elesettségét fejezik ki. Egyes kéziratokban a ἀμαρτία helyett az ἐπιθυμία áll (B – Vatikáni kódex). A vétkek (παράπτωμα) a bűn különféle megnyilvánulási formáit jelentik. A késői apostoli levelek

¹³¹ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 89.

¹³² Gnllka, J.: *Der Epheserbrief*, 114.

szintén többes számban beszélnek a bűnről (1Tim 5,22.24; 2Tim 3,6), ellentétben Pál korai irataival, ahol a bűn fogalma egyes számban áll és az Istentől való elidegenedés állapotát jelöli (Róm 5,20). Az Efézusi levél az utóbbi értelemben használja a παράπτωμα kifejezést (2,11–12; 4,18), és a Kolosséi levélhez hasonlóan a lelki körülmetéletlenség állapotát is jelzi általa (Kol 2,13). A halál a pogány életforma jellegzettségére utal, amelyet az istennélküliség és a reményvesztettség határozott meg (Ef 2,12; 4,17–19). A levélíró az ember Krisztus nélküli életéről beszél, és úgy tekint rá, mint a halál kegyetlen uralmára, a bűn zsoldjára (Róm 6,21.23).¹³³

2. vers: *amelyekben egykor jártatok, e világ szokása szerint, a levegőbeli fejedelem uralkodása szerint, ama lélek szerint, amely most az engedtlenség fiait vezeti.*

A pogány életforma bemutatása rendjén az *egykor* és *most* sémával találkozunk (2,11–13; 3,5.8–10; 5,8). A szerző részletesen ábrázolja a Krisztus nélküli élethelyzetet, amelyben *egykor* a gyülekezet tagjai a *bűn szolgaságában jártak*. A tanítói szakasznak parainetikus jellege van, amelyre a περιπατέω (*járni*) ige utal. Figyelemre méltó, hogy az író – az 1,21-től eltérően – nem nevezi meg egyenként az istenellenes erőket, hanem egyetlen gonosz uralkodóról beszél, akinek akarata meghatározta az emberek cselekedeteit.¹³⁴ Ezt az uralkodót azonban több olyan megnevezéssel illeti, amely hatalmát jellemzi. Ezek nem párhuzamos szinonimák, hanem egymást kiegészítő párhuzamok.¹³⁵

A gonosz jellemzésére a korabeli mitikus nyelvezetet használja. Az első megnevezése ez: ὁ αἰὼν τοῦ κόσμου τούτου, amelyet magyarul így lehet fordítani: *jelenlegi világkorszak*,¹³⁶ *e jelenvaló világ*;¹³⁷ ill. magyarázatosan: *e bűnei miatt megromlott világ*.¹³⁸ Mi az pÚF átültetését

¹³³ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 98.

¹³⁴ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 90.

¹³⁵ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 98.

¹³⁶ Varga Zsigmond J.: *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*, 26.

¹³⁷ *Új Testamentom, vagyis a Jézus Krisztusban, a mi Urunkban kötött Új Szövetség Szent Írása*. Károli Gáspár nyomán az eredeti – görög – szövegből fordította, bevezetéssel és szótárral ellátta dr. Masznyik Endre. A fordító kiadása, Budapest 1925.

¹³⁸ *Az Új Testámentum*. Dr. Budai Gergely. Magyarországi Református. Egyház Zsinatának Irodája, Budapest 1967.

követjük, amely egyszerűen *e világ* formát választja. Az αἰών névszó mellett álló birtokos jelző (τοῦ κόσμου τούτου) magyarázó értelmű, és azt a hatalmi kört jelzi, ahol a gonosz fejti ki ártó hatását. A kifejezés üdvtörténeti fogalom, amely az újszövetségi szóhasználatban (*jelenlegi* vagy *eljövendő*) *világkorszakot* jelent. Az Efézusi levélben megszemélyesített formában található, akárcsak a bölcsesség (σοφία) szó a korabeli hellenista irodalomban. A kifejezés azonban nemcsak időbeli, hanem térbeli fogalom is, amely a Föld és az Ég közötti mennyei birodalmat jelölheti (vö. 1,20), vagyis azt a térséget, ahol a mennyei lények lakoznak, és amelyek – eredeti rendeltetésüktől eltérően – nem Isten szolgálatában állnak, hanem a bűnös emberen uralkodnak. Ezzel a fogalommal Pál apostol leveleiben is találkozunk: ὁ θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου – *e világ istene* formában (2Kor 4,4), János evangéliumában pedig így nevezi meg: ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου – *e világ fejedelme* (12,31; 14,30; 16,11).¹³⁹

A második megnevezés: *a levegőbeli fejedelem (uralkodó) az a lélek, amelyik az engedetlenség fiait vezeti*. Az ἄρχων az αἰών párhuzamos fogalma. A mellette álló birtokos jelző – *levegőbeli hatalom* – szintén az uralkodó (*fejedelem*) hatalmi körét jelöli. Ebben a térségben tartózkodnak a gonosz hatalmasságok, akik az embert Isten akarata ellen hangolják. A *levegő* (ἄηρ), amely az újszövetségi apokrif iratok szerint a földtől az első égig, a firmamentumig terjed, az a tér, amely felett a halhatatlanok lakoznak (Ézsaiás próféta felemelkedése, 7,13).¹⁴⁰ Az első századi zsidó és keresztyén felfogás úgy véli, hogy a Sátán és gonosz szellemei a levegő földhöz közeli rétegeit lakják.¹⁴¹ Az Efézusi levél 6. része megállapítja: *e levegőbeli fejedelem az ördöggel* (6,11), ill. a gonosszal (6,16) azonos, aki hatalommal (ἐξουσία) rendelkezik, olyan eszközzel, amellyel az Isten elleni engedetlenségre sarkallja Ádám utódait. Különösen a holt-tengeri közösség iratai tükrözik az alábbi zsidó elképzelést: létezik egy alacsonyabb rendű hatalom (demiurgosz), a sötétség anygala, aki hitetlenségre ösztönzi a gonosz fiait

¹³⁹ Vö. Sasse, H.: αἰών címszó. In: *TWNT I.*, 206–209.

¹⁴⁰ „Felértünk a boltozatra (firmamentum), én és ő, és ott láttam Szamáélt és seregeit. Nagy harc és a Sátán szavai voltak ott, és küzdöttek egymással. És amint fent, ugyanúgy van a földön is, mert ami itt van a földön, az annak képmása, ami a boltozaton van.” Adamik Tamás (szerk.): *Apokalipszisek*, 54.

¹⁴¹ Adamik Tamás (szerk.): *Apokalipszisek*, 54 (91. láb.), 158.

(1 QS 3,20). Eszerint a Sátán e jelenvaló világnak, ill. világkorszaknak fejedelme, hozzátartozik az apokaliptikus dualizmus szemlélethez.¹⁴²

A Sátánról szóló felfogás a gnosztikus irodalomban is megjelenik (ld. pl. a Tizenkét pátriárka testamentumában: BenjTest 3,4; SalZsolt 38,10), valamint az újszövetségi könyvekben (Mt 6,13; vö. HermP^{sim} 6,21). Az *engedetlenség fiai* (οἱ υἱοὶ τῆς ἀπειθείας) megnevezés kétszer fordul elő a levélben (2,2; 5,6). Az ἀπειθεία (itt genitivusban álló főnévi jelző – genitivus qualitatis) azokra vonatkozik, akik szembe fordultak Isten akaratával. Ebben az értelemben találkozunk vele a Kolosséi levélben is (vö. Kol 3,6; Jn 17,12; 2Thessz 2,3).¹⁴³ Versünkben az engedetlenség nem a törvény előírásainak átlépését jelenti, hanem Istennek és az ő akaratának az elutasítását. A gonosz lelkek és démonok abban akarják meggátolni az ember fiait, hogy a Teremtő jótetszése szerint járjanak, és hogy a felebaráti szeretetet gyakorolják (vö. 1,5.9.11; 5,1 skk.). Az engedetlenség fiai a *test akaratát* cselekszik Isten akarata helyett (2,3).¹⁴⁴ Ők azok, akik elutasítják az igazság beszédét, az üdvösség evangéliumát (Ef 1,13).

A levélíró az erkölcsi tanítás rendjén tér vissza erre a témára, és azt írja az engedetlenség fiairól, hogy üres beszédekkel akarják megcsalni a gyülekezet tagjait (Ef 5,6). A világosság fiainak azonban nem szabad hallgatniuk a gonosz fiainak tanítására, hanem a világosság, a jószág és az igazság gyümölcsét kell teremniük (Ef 5,9–10). Mindez arra a bibliai felfogásra utal, hogy a hitre jutás előtt az ember nem rendelkezett önálló akarral, hanem a gonosz lélek vezetése, uralma alatt élt. Ugyanerről a megkötözöttségről tesznek bizonyosságot elbeszélő nyelven a szinoptikus evangéliumok, amikor leírják Jézus ördögűzéseit (Mk 1,26–29; 5,1–20).

3. vers: *Akik között egykor mi is forgolódtunk...*

Vajon kivel lehet azonosítani a többes szám első személyben beszélő levélíró? Egyes magyarázók a gyülekezet zsidó tagjaira, a zsidó-keresztyénekre gondolnak.¹⁴⁵ Mások a címzettek, a Jézus Krisztus

¹⁴² Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 171.

¹⁴³ Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 148.

¹⁴⁴ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 100.

¹⁴⁵ Uo.

által megváltott emberekre, akikkel a szerző közösséget vállal.¹⁴⁶ Mi az utóbbi megoldást tartjuk elfogadhatónak, mivel ez összhangban áll az első vers szellemével. A szerző szerint minden ember, aki még nem jutott el a megtérésig, az engedetlenség fiai között forgolódott. E *pogány* életformát a test kívánságai irányították, közelebből a test és az érzéki vágyak. A *testi kívánság* (ἐπιθυμία τῆς σαρκός) önző vágyakozást jelent, s ez a testi szükségletek kielégítésére törekszik (Ef 4,22; Gal 5,16.24; Róm 13,14). Ez az indulat vezette a pogányokat és ez az erkölcsi felelőtlenség határozta meg régi életüket. Pál apostol tanítása szerint a test indulatai nem az életbe, hanem a halálba sodorják az embert (Róm 7,5.25). A *διάνοια* jelentése: *gondolkodás, értelem, észület*. Kedvezőn értelemben (malam partem) az ember bűnös gondolatait, érzékeit jelöli.¹⁴⁷ A ritkán előforduló főnév csak itt áll többes számban. A LXX ezzel fordította le a héber *szív* (לֵב) szót, amelyet a jó vagy rossz döntések székhelyének tekint.¹⁴⁸ Az Újszövetségben szintén a *szív* szinonimájaként fordul elő, és az ember érzelmi és értelmi gondolatvilágát jelöli (Lk 1,51; Kol 1,21; Zsid 8,10.16). Az Efézusi levélben nemcsak az érzéki magatartásra, hanem általában az Isten akarától elidegenedett ember életvitelére vonatkozik (vö. Ef 4,18; 5,3–5).¹⁴⁹

A *harag fiai* (τέκνα ὀργῆς) és az *engedetlenség fiai* (οἱ υἱοὶ τῆς ἀπειθείας) azonos értelemmel bírnak (vö. 2,2). A szerző kijelenti: őket fogja az Isten haragja sújtani (Róm 2,5; 5,9; Ef 5.6). A *harag* (ὀργή) szó apokaliptikus kifejezés, az Újszövetség irataiban pedig az eljövendő ítéletre utal az (vö. Mt 3,7; Róm 1,18; Ef 5,6; 1Thessz 1,10; 2,16). Az apokrif irodalom Káint nevezi a harag fiának (MózApok 3,2). Az Ef 5,6-ban hasonló összefüggés fedezhető fel az Isten haragja és az engedetlenség fiai között (Kol 3,6).

Pál apostol leveleiben a *természet szerint* (φύσει) kifejezés olyan cselekedeteket jelöl, amelyeket az ember a törvény ismerete nélkül követ el, de jelölheti azon erkölcsi állapotát is, amelyben figyelmen kívül hagyta Isten akarát (Róm 2,14; 1Kor 11,14). A kifejezés nem az

¹⁴⁶ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 92.

¹⁴⁷ Varga Zsigmond J.: *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*, 213.

¹⁴⁸ Lattke, M.: *διάνοια* címszó. In: *EWNT I.*, 743–45.

¹⁴⁹ Bouttier, M.: *i. m.* 101; Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 74.

eredendő bűnre vonatkozik, amint azt a teológia története folyamán sokan állították.¹⁵⁰ Ez annak az életformának a *természetes* következményét foglalja össze, amelyről az előző versek ekként határoztak meg: az Isten akaratától elidegenedett erkölcsi állapot.¹⁵¹ A természet szerinti állapot tehát mind a zsidókra, mind a pogányokra vonatkozik, ugyanis mindketten szembefordultak Isten akaratával, s emiatt magukra vonták az ő haragját. Helyesen állapítja meg H. Hübner,¹⁵² hogy az Ef 2,1–3 tömör összefoglalása mindannak, amit Pál apostol a Róm 1,18–3,20-ban mond az emberi nemzetség egyetemes elhajlásáról. Ezt a 3,9 így foglalja össze: *zsidók és görögök mindnyájan bűn alatt vannak*. A mondat végén álló οἱ λοιποὶ (*a többiek, a többi ember*) Pál többi leveleihez hasonlóan – a kívülállókra vonatkozik, tehát azokra, akik nem tartoznak a keresztyén gyülekezethez (vö. 1Thessz 4,13). Ezzel a szerző nem a pogányokra akar rosszat mondani, hanem arra a kegyelemre kíván rámutatni, amelyben a keresztyének Isten szeretete által élnek (vö. 2,4–5).

4. vers: *De Isten, aki gazdag volt irgalmasságban, az ő nagy szeretetért, amellyel minket szeretett.*

A megváltás művének alanya Isten. Ez a vers pedig az ő személyének jellemzését nyújtja. Isten kiválasztó szeretete (1,4–5) végtelen irgalommal tekintett a bűnös emberre (1Pt 1,3), és minket, akik a harag fiai voltunk, fiaivá fogadott Jézus Krisztus által (1,5). Egyes kéziratokban a ἦν ἡγάπησεν (*amellyel szeretett*) helyett a ἦν ἡλέησεν (*amellyel irgalmazott*) szókapcsolatot olvashatjuk (P46). A szövegösszefüggés azonban az első olvasatot támogatja, ugyanis erősebb bizonyságokra támaszkodik (⌘ A B C D Ψ 0278).

Az üdvösség történetét Isten szeretete mozgatja. Az ἀγάπη az Efézusi levél egyik legfontosabb teológiai fogalma (1,4; 3,17–19; 5,2).¹⁵³ Ez az Újszövetségben az *áldozatkész szeretetet* jelenti, szemben a φιλία kifejezéssel, amely a kölcsönös partneri szeretetet jelzi.¹⁵⁴ Az *irgalmasságban gazdag Isten* fordulat ószövetségi eredetű; ld. 2Móz 34,6 ssk.: *Az Úr, az Úr, irgalmas és kegyelmes Isten, késedelmes a haragra,*

¹⁵⁰ Vö. Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 93 (223. láb.).

¹⁵¹ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 101.

¹⁵² Hübner, H.: *i. m.* 160.

¹⁵³ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 175.

¹⁵⁴ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 102.

nagy irgalmasságú és igazságú, Aki irgalmas marad ezeriziglen; megbocsát hamisságot, vétket és bűnt; de nem hagyja a bűnöst büntetlenül, megbünteti az atyák álnokságát a fiakban, és a fiak fiaiban harmad- és negyediziglen. Az irgalmasság (ἔλεος) sokszor a kegyelem megfelelője az Újszövetségben (Róm 9,23; Lk 1,50.54 ssk.). Az Efézusi levélben az *irgalmasságban gazdag Isten* fordulat jelentése azonos a *kegyelmének gazdagsága* szókapcsolattal (vö. 1,7; 2,7). Isten irgalmassága az ő megbocsátó szeretetében nyilvánult meg. Szeretetének nagyságát az ő Fiának, Jézus Krisztusnak odaszentelése által nyilvánította ki az ember megváltásáért (Róm 5,8; 2Kor 13,11; Lk 11,42; Jn 3,16). Isten személyét az ő szeretete jellemzi a legjobban. János első levele ezt úgy fejezi ki: *az Isten szeretet* (1Jn 4,8.16). Ez a jellemzés teológiai szempontból felülmúlja azt a jelzőt, amellyel a görög filozófusok illették Isten személyét: *az Isten jóság* (Platón és Philón). Az Efézusi levél szerint Isten szeretete munkálkodott mind az ember teremtésekor és kiválasztásakor, mind az ő megváltásakor. Erre kell épülnie az ember szeretetének is (vö. 1,15).

5. vers: Megelevenített Krisztussal együtt...

Ez a vers Isten megváltó tettét mutatja be a gyülekezeti tagok életében. A levélíró elmondja, hogy Isten kegyelme miként elevenítette meg őket a lelki halál állapotából, melybe vétkeik miatt jutottak. Egyes későbbi kéziratokban a τοῖς παραπτώμασιν (*vétkeink miatt*) helyett a ταῖς ἁμαρτίαις (*bűneink miatt*) áll (D*). Az ún. standard szöveg a korábbi kódexekre támaszkodik (ⲛ A D² 0278. 33. 1739. 1881 ⲙ co; CI). A szerző a korábbi versekben írta le ezt az élethelyzetet (2,1–3). A *megelevenítés* az ezzel ellentétes állapot leírása által válik még nyomatékosabbá: akik egykor lelkileg halottak voltak, most életre keltek Jézus Krisztus halála és feltámadása által. A *megelevenített* (συνεζωποίησεν) ige aoristos alakja azt jelzi, hogy itt befejezett cselekvésről van szó (Róm 5,8). A *megelevenítés* tette Jézus Krisztus személyéhez kapcsolja a gyülekezet tagjait, hiszen itt a *keresztségre* utalt a szerző (Róm 6,1–11; Gal 3,27; Kol 2,12–13), de egyben arra is, hogy az egyház közösségébe vonja be a megkereszteltet. Az újjászületés eseményének megértése azt feltételezi, amit az író Jézus feltámadásáról mondott el az 1,19–20-ban. Ez az állítás a Kol 2,12–13-hoz áll a legközelebb tartalmilag és nyelviileg, ugyanis az Újszövetségben csak itt találkozunk a συνεζωποιέω igével, és a megelevenítés csak itt ellentéte

a *bűnök miatti halál* állapotának.¹⁵⁵ A keresztség mindkét levélben döntő üdvösemény.¹⁵⁶ A hívő a keresztségkor fogadja el az evangéliumot hit által (vö. 1,13), ekkor tesz vallást az Úr Jézusról (Róm 10,9), nyeri el a megváltást, és tagolódik be a gyülekezet közösségébe (4,4 ssk.).

Szükséges kitérni a vers végén álló, közbevetett mondatra: *kegyelemből vagytok megváltva*; amely még visszatér a 8. vers első felében: *mert kegyelemből van üdvösségetek (hit által)*. Mivel az állítás többes szám 2. személyben áll, sokan arra gondoltak, hogy későbbi glossza (H. Hübner). Pokorný szerint a kijelentés az apostol teológiájának jelmondatzerű összefoglalása. A levélíró azért idézi ezt, hogy igazolja a keresztyének feltámadásáról szóló tanítás apostoli jellegét.¹⁵⁷ Hasonló jelenséggel találkozunk még az ApCsel 15,11-ben.

6. vers: És vele együtt feltámasztott...

A *feltámasztott* és a *megelevenített* igék hasonló jelentésűek. A hívők megváltása összekapcsolódik Krisztus útjával: halálával, feltámadásával és felemeltetésével. Mindazt, amit Isten Jézus életében és halálában az ő felemeltetéséért (vö. 1,19–20) cselekedett, most végbeviszi a hívők életében is. Isten üdvözítő hatalma először Jézus Krisztus feltámadása által lett nyilvánvalóvá. Megváltó munkáját most az ember üdvözítéséért folytatja. Az Efézusi levél teocentrikus szemlélete krisztusközpontú látásmóddal ötvöződik, hiszen Isten Jézus Krisztus által viszi végbe az üdvtörténet szabadító tetteit. A Krisztussal való közösség kifejezésére a szerző a *συν-* (-val, -vel) igekötőt használja (*συνήγειρεν καὶ συνεκάθισεν*). Ezt a stíluselemet a Kol 2,12–13-ból kölcsönözte. Ugyaninnen merítette azt az eszközt is, hogy más formában ismételi meg az üdvtani kijelentést (*megelevenít – feltámaszt*). Mindkét kifejezés háttérében egy korábbi liturgiai formula fedezhető fel.¹⁵⁸

A harmadik üdvtani kijelentés így hangzik: *a menyeeiek világába ültetett Krisztussal együtt* (*συνεκάθισεν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ*). A megkeresztelt tanítványok Krisztussal az Isten jobbán ülnek és vele együtt uralkodnak. Ez az elképzelés, hogy ti. Jézus tanítványai

¹⁵⁵ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 94.

¹⁵⁶ Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 114–117.

¹⁵⁷ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 104.

¹⁵⁸ Uo. 103.

Isten országában együtt fognak ítéletet mondani Isten népe felett, a keresztyén hagyomány legrégebbi rétegéhez tartozik (Mt 19,29 ssk.; Lk 22,29 ssk.; Jel 3,21; Dán 7,27; Pld 5,16; 1QH 3,19–23; 11,8b–14; Énók^{etióp} 108,12).¹⁵⁹ A Kol 3,1–2-ben Pál arra buzdítja a keresztyéneket, hogy az odafennvalókra törekedjenek, ahol Krisztus az Isten jobbján ül. Az Efézusi levél szerint a megkeresztelt tanítványokat már Isten a mennyi világba, az Isten országába helyezte Krisztus Jézussal.

Az Isten jobbján való ülés a mennyi birodalom kormányzását jelentő Krisztussal együtt. „Pál apostol metaforikus értelemben beszél Isten országáról, éspedig úgy, mint ami a földi országok ellentéte, ahol *Isten lesz minden mindenkben* (1Kor 15,28), s ahol az alattvalók és az uralkodók mind együtt lesznek.”¹⁶⁰ Az *alávetettség* Pál apostol szerint a *kölcsönös szolgálatot* jelenti (vö. 1Kor 15,27–28). Az 1Kor 12 bizonyossága, hogy a keresztyén gyülekezet az Isten országa szerinti rendet, a kölcsönös szolgálatot a lelki ajándékok által gyakorolja. Az Efézusi levél szerzője bizonyára ismerte az első Korinthusi levélben megfogalmazott eszkatológiai tanítást. Ezeket a gondolatokat általánosítja itt, oly módon, hogy az egyházra, ill. a gyülekezetre vonatkoztatja. Ez az ekléziológiai alkalmazás főleg a levél 5. és 6. fejezetében mutatkozik meg a szociális parainézisek rendjén.

A keresztyének helye az Atya jobbján van Krisztussal együtt. Ez azt jelenti, hogy nekik is hatalmuk van a mennyi fejedelemségek fölött, és ők is eredményesen küzdenek a levegőbeli hatalmasságok, ill. a sátán ellen (vö. 1,20–21; 2,2). A tanítványok helye már ott van a mennyben Krisztus mellett. Ez a létforma azonban még el van rejtve a világ elől. Az Efézusi levél írója a Kol 3,1–4-hez hasonlóan tanítja azt is, hogy míg a keresztyének a földön élnek, addig az ő igazi létük még nem nyilvánvaló: *a ti életetek el van rejtve együtt a Krisztussal az Istenben* (Kol 3,3). Vagyis: bár az ő helyük Krisztus mellett van, még nem részesülnek az ő teljes dicsőségében.¹⁶¹

Mind az 5. vers, mind a 6. határozóval végződik: ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ – *Krisztus Jézussal (által)*. Ezzel a kifejezéssel a levélkezdés rendjén is találkoztunk egy áldásmondás keretében (1,3). A tömör formula az apostol leveleinek sajátos üdvtani fogalma, amely mindig az ember

¹⁵⁹ Mussner, Fr.: *Der Brief an die Epheser*, 64.

¹⁶⁰ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 103.

¹⁶¹ Gnilka, J.: *i. m.* 121; Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 97.

megváltására vonatkozik. Versünk ennek a fogalomnak kifejtését nyújtja, közelebbről a lelki áldás teológiai magyarázatát.¹⁶²

7. vers: *hogy megmutassa az eljövendő világban kegyelmének mérhetetlen gazdagságát irántunk való jóságából a Krisztus Jézusban.*

A célhatározói mellékmondat a 4. versben megkezdett állítás befejezése. Isten üdvözítő munkájának eszkatologikus távlata van: nyilvánosan meg akarja ismertetni kegyelmének gazdagságát. Mikor fogja végbevenni ezt? Erre a kérdésre a ἐνδείκνυμι (*megmutat, megismertet, bebizonyít*) ige¹⁶³ ad feleletet. A megismertetés idejére vonatkozik az *eljövendő világban* (ἐν τοῖς αἰῶσιν τοῖς ἐπέρχομένοις) időhatározói jelentésű fogalompár.¹⁶⁴ A titok megismeréséről már az első részben is olvastunk (1,9). Isten feltárta az ő üdvözítő akaratát a gyülekezet tagjainak. Ezt a titkot a világ előtt is fel kell tárni az igehirdetés által (6,9). A titok feltárásának a pontos ideje hiányzik a mondatból, és csupán a jövő távlatáról van szó. A gyülekezet már megtapasztalta *Isten kegyelmének gazdagságát és irántunk való jóságát a Jézus Krisztusban.*

Isten megváltó tetteiről, nagyságos dolgairól bizonyosságot kell tenni a fiak fiai előtt is. A levél felfogása szerint az isteni titokról szóló híradás szerves része az Isten megváltó munkájának.¹⁶⁵ Az eljövendő nemzedékeknek is meg kell hallaniuk, miképpen cselekedett a szabadítás Ura a múltban, Jézus Krisztus által. A megváltás egykori eseményéről szóló igehirdetés a gyülekezetet arról biztosítja, hogy Isten a jelenben is munkálkodik a gyülekezet üdvösségéért. Amiképpen az Egyiptomból, ill. a babiloni száműzetésből való szabadulás előremutatott az új teremtésre, azonképpen a Krisztusban elnyert megváltás is előzetesen

¹⁶² Hübner, H.: *i. m.* 161.

¹⁶³ Varga Zsigmond J.: *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*, 317.

¹⁶⁴ Schneider, G.: ἐνδείκνυμι címszó. In: *EWNT* II., 52; Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 97; Gnllka, J.: *Der Epheserbief*, 121; Hübner, H.: *i. m.* 163; ezzel szemben Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 109, ugyanis Pokorný – a gnosztikus felfogás értelmezése alapján – személyi jelentést tulajdonít a kifejezésnek.

¹⁶⁵ Hübner, H.: *i. m.* 163.

hirdette Isten kegyelmének gazdag kiadását a jövő nemzedékek életében (vö. 11–22. v.).¹⁶⁶

8. vers: *Ugyanis kegyelemből van üdvösségetek hit által, és ez nem töletek van: Isten ajándéka ez.*

A 8–10. versek a szakasz összefoglalását adják. A többes szám 2. személy használata az új kezdetre utal. Az író ellentétpárok segítségével írja le az ember üdvösségének útját (kegyelemből van üdvösségetek – nem cselekedetekből; Isten ajándéka ez, hogy senki ne dicsekedjék), és egyben meghatározza a megújult ember életfolytatásának programját: a jó cselekedetekben való járást.

A levélíró Pál apostol szellemében fogalmazza meg Isten megváltó művének alapját és célját. A szakasz nyelvezete sok rokon vonást mutat a Róm 3,21–30, ill. a Titusz 3,4–7 igerészekkel. A hasonlóságok mellett azonban különbségek is észlelhetők: az Efézusi levélből hiányzik a *megigazulás* (δικαιοσύνη) kifejezés; helyette a *kegyelem* (χάρις) és a *üdvözülni, megszabadulni* (σώζω) fogalmak a megváltásról szóló tanítás kulcsfogalmai. Ezenkívül hiányzik a *törvény* (νόμος) szó szerinti említése, s itt csupán a *cselekedet* (ἔργον) fordul elő. Igeszakaszunk a Róm 3,21–30 összefoglaló parafrázisa.¹⁶⁷

Tartalmi szempontból a 8. vers kijelentése ugyanaz bővített formában, mint az 5. vers: *mert kegyelemből van üdvösségetek, hit által.* Az *ugyanis* (γάρ) magyarázó értelmű kötőszó az állítás érvelési jellegére hívja fel a figyelmet. A szerző újrafogalmazza az apostol tanítását a bűnös ember megtartásáról. Isten az üdvösséget *kegyelemből* (τῆ χάριτι) ajándékozza az embernek, és nem jó cselekedetei alapján. Az előző versek szókészletével összehasonlítva csak egy új fogalom jelenik meg: *hit által* (διὰ πίστεως). A *διὰ* prepozíció arra figyelmeztet, hogy a hitnek csupán *eszközi* és *nem érdemszerző* szerepe van az üdvösség elnyerésében. A hit csak elfogadja *Isten ajándékát* (θεοῦ τὸ δῶρον). A levélíró tehát Pál apostolhoz hasonlóan tanítja, hogy a hit nem emberi teljesítmény, hanem *közvetítő eszköz* (medium),¹⁶⁸ amellyel befogadjuk az evangéliumot. Funkciója szerint szubjektív jellege van.

¹⁶⁶ Bouttier, M.: *i. m.* 105.

¹⁶⁷ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 184.

¹⁶⁸ Uo. 185.

Az *ajándék* (δῶρον) szó csak itt fordul elő a páli levelekben (a Zsidókhoz írt levelet kivéve). Az apostol csak a δωρεά (*adomány, ajándék*) formát használja (Róm 5,15.17; 2Kor 9,13; Ef 3,7) és ezen mindig Isten ajándékát érti. A kifejezés – a 4,7–11 szakaszhoz hasonlóan – itt is Isten adományára utal, ahol azokról a lelki ajándékokról van szó, amelyeket a feltámadott Krisztus adományoz a gyülekezetnek. Összefoglalva: az üdvösség Isten ajándéka az embernek, aki hit által fogadja el azt.

9. vers: *nem cselekedetekből, hogy senki ne dicsekedjék.*

Az üdvösség elnyerésére vonatkozó állítás első tagja: *nem cselekedetekből* általános megfogalmazása annak, amit Pál apostol *nem a törvény cselekedeteiből* címszóval fejez ki. A törvény kifejezés azért hiányzik, mert a kis-ázsiai gyülekezetben nem jelentkezett az a zsidó kegyességi irányzat, amely a törvény cselekedetei alapján törekedett a megigazulásra (Gal 2,16). Tartalmi szempontból a *nem cselekedetekből* állítás megfelel a *nem tőletek* szópárnak. Mondattanilag a központi kijelentésre néz: *kegyelemből van üdvösségetek*, és annak egyik állítmánya. Az Efézusi levél szerzője tehát összefoglalja a Római és a Galata levél legfontosabb tanítását a megváltásról: az ember Isten kegyelme által nyeri el az üdvösséget, a törvény cselekedetei nélkül (vö. Róm 3,20.28; 9,11; 11,6; Gal 2,16; Tit 3,5).

A célhatározói mellékmondat – *hogy senki ne dicsekedjék* – az előző állítás indoklása. Ez összhangban áll az apostol azon felfogásával, amelyet a Róm 2,23-ban így fogalmazott meg: *Aki a törvénnyel dicsekszel, a törvény megszegésével gyalázod az Istent?* (vö. 3,27). Továbbá: *Ha ugyanis Ábrahám cselekedetekből igazult meg, akkor van mivel dicsekednie, de nem Isten előtt* (4,2). A vers ugyanazt összegzi, amit Pál apostol a Róm 3–4-ben fejtett ki bővebben: Isten kegyelme kizár minden emberi teljesítményre, érdemre hivatkozó dicsekvést (vö. 1Kor 1,29).¹⁶⁹ Az Isten előtti alázatra buzdító intelem a mennyei Atya irgalmának gazdagságát hangsúlyozza (vö. 4. vers). Jeremiás próféta szintén az Isten előtti alázatra intett a dicsekvés helyett (Jer 9,23–24). Az ember csupán azzal dicsekedhetik, hogy felismerte Istenben az Urat, aki kegyelmet, ítéletet és igazságot gyakorol az esendő ember

¹⁶⁹ Bultmann, R.: καυχῶμαι címszó. In: *TWNT* III., 646–654; Zmijewski, J.: καυχῶμαι címszó. In: *EWNT* II., 680–690.

felett. Pál apostol megfeddi azokat, akik azzal dicsekednek, hogy ők már üdvösségre jutottak s már elnyerték a Hegyi Beszédben olvasható boldogmondások ígéreteit (1Kor 4,8–18). Az Efézusi levél írója az apostolhoz hasonlóan tanítja, hogy csak az alázatos ember kedves Isten előtt.¹⁷⁰

10. vers: *Mert az ő alkotása vagyunk, akiket a Krisztus Jézusban a jó cselekedetekre teremtett, amelyet előre elrendelt Isten, hogy azok szerint járjunk.*

Az állítás első fele arra a kijelentésre utal vissza, amelyet az író a keresztyének Krisztussal való feltámadásáról tett (1,9–20). A megkeresztelték élete az újjáteremtéshez hasonlít (vö. 2Kor 5,17; Ef 4,24).

A teremtmény nem dicsekedhet a Teremtő előtt. Ebben az állításban Pál apostol tanítása talál visszhangra, aki a Római levélben két helyen beszél a teremtett ember és Isten viszonyáról: Róm 1,19–23; 9,23–24. A levél első részében szintén a ποίημα (*alkotás*) kifejezést használja, amely főleg a LXX fordításában fordul elő, és az isteni teremtés alkotásait jelzi (Zsolt 142,5; Préd 3,11; 8,17; 11,5; Ézs 29,16). G. Sellin szerint az Efézusi levél írója a hellenista-zsidó irodalomból merítette a ποίημα kifejezést és az alexandriai Philón által képviselt teremtésteológiai látásmódot.¹⁷¹ Philón Mózes első könyve LXX-i fordítása alapján két Ádámról beszél: a mennyei emberről, aki Isten képe teremtett és a földi emberről (*Legum allegoriarum I.*, 31.53.88; II., 5). A tökéletes, mennyei ember teremtése a megváltás előképe, amelyet a második teremtéstörténet képszerűen ábrázol (1Móz 2,7), Ádám Isten megelevenítő lelke által kel életre (*Legum allegoriarum I.*, 32). Az Efézusi levél szerzője Philón látásmódját, ill. szóhasználatát követi, amikor a keresztyénekről mint Isten alkotásairól azt állítja, hogy Krisztus által *teremtettek* (κτισθέντες). Pál apostol a *megváltást* nevezi *újjáteremtésnek* – 2Kor 5,17: *Azért ha valaki Krisztusban van, új teremtés az*; vö. Gal 5,16: *Mondom pedig, hogy Lélek szerint járjatok, és a testnek kívánságát véghez ne vigyétek.*

¹⁷⁰ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 110.

¹⁷¹ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 186–187.

Az újjáteremtésnek az a célja, hogy bővülkjünk a *jó cselekedetekben* (ἔργοις ἀγαθοῖς).¹⁷² Az ἔργα ἀγαθὰ Pál korai leveleiben is előfordul. (2Kor 9,8: *Az Istennek hatalma van arra, hogy minden kegyelmét kiárássza reátok... és bőségben éljete minden jó cselekedet-re.*) A Újszövetség késői könyveiben a szópár jelentése leszűkül az alamizsnára,¹⁷³ ill. a szociális jótékonyagra.¹⁷⁴ Pál apostol szerint a *cselekedet* (ἔργον) a keresztyén ember egész életfolytatására vonatkozik. Az apostol ezt írja a Kol 1,10-ben: az Úrhoz méltóan járjatok, teljes jótetszésére, gyümölcsöt teremtven minden jó cselekedettel. A Krisztus által megváltott ember élete nem telhet tétlenségben, hanem a szeretet által kell munkálkodnia (Gal 5,6; vö. Róm 13,3; Kol 1,10; Tit 2,14). Az Efézusi levél szerint a jó cselekedetek Isten kegyelmének a gyümölcsői, amelyeket *előre elrendelt* (προητοίμασεν). Az író azt fejezi ki ezzel, hogy mielőtt az ember végbevinné a jó cselekedetet, Isten már *előre elkészítette* azt.¹⁷⁵ A kifejezéssel a Róm 9,23-ban találkozunk a kegyelmi kiválasztásról szóló szakaszban. Versünkben az eleve elrendelés nem az ember üdvösségére vonatkozik (vö. 1,4), hanem a jó cselekedetek véghezvitelére. Tehát azok a jótettek, amelyeket nekünk végbe kell vinnünk, tulajdonképpen nem a mi tetteink, hanem Isten által elkészített jó gyümölcsök.¹⁷⁶ Istennek gondja van arra, hogy szent életvitelt folytassunk. A megszentelődés azáltal válik lehetővé, hogy újjáteremtett minket a keresztséggel és felruház a Szentlélek ajándékával, ennek erejével pedig az új ember cselekedeteit teremjük (Ef 4,23–24; Kol 3,10–14). Erre utal a célhatározói mellékmondat:

¹⁷² Gál Ferenc: *Pál apostol levelei. Az Efezusiaknak írt levél.* Szent István Bibliakommentárok. Szent István Társulat, Budapest 2006, 220.

¹⁷³ Strack, H. L. – Billerbeck, P.: *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch.* III. Bd. C. H. Beck, München 1926, 585; illetve: IV. 1. Bd. München 1928, 536.

¹⁷⁴ Bolkestein, H.: *Wohltätigkeit und Armenpflege im vorchristlichen Altertum.* Ein Beitrag zum Problem „Moral und Gesellschaft”. Oosthoek, Utrecht 1939. (Nachdruck: Bouma’s Boekhuis, Groningen 1967); Theissen, G.: *Studien zur Soziologie des Urchristentums.* WUNT 19. Paul Siebeck, Tübingen 1989, 269.

¹⁷⁵ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 187.

¹⁷⁶ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 9.

hogy azok szerint járjunk, amely megnevezi Isten üdvözítő munkájának célját.

Összefoglalásként azt mondhatjuk, hogy az Efézusi levél ezt tanítja: mind az ember megváltása, mind az ő megszentelése Isten kegyelmének az ajándéka. A megváltott ember hit által fogadja el Isten végtelen kegyelmét. Ezért az újjászületett ember életét nem a dicsekvés, hanem az Isten előtti alázat és engedelmesség jellemzi. Az új életre támadt ember elkötelezi magát az Istennek tetsző járásra. A megszentelődés útján Isten Lelke vezet, és segítséget nyújt számára, hogy a jó cselekedetek gyümölcseit teremje, amelyek az ő új életének jelei. Eképpen kapcsolódik egymásba a megváltásról és az új életről szóló tanítás.

2,11–22: A zsidók és pogányok egysége Krisztusban (Az egyházzól szóló tanítás)

Fordítás

11 Emlékezzetek azért arra, hogy ti egykor pogányok voltatok, úgynevezett körülméletlenek a körülmélték szerint, akiknek testét kézzel metélték körül. 12 Ti abban az időben Krisztus nélkül éltetek, Izrael közösségétől elkülönítve, az ígéret szövetségéből kizárva, reménység és Isten nélkül éltetek a világban. 13 Most pedig a Krisztus Jézusban ti, akik egykor távol voltatok, közeliékké lettetek a Krisztus vére által. 14 Mert ő a mi békességünk, aki egyé tette a kettőt, azáltal, hogy a közénk emelt választófalat lebontotta, az ellenségeskedést saját testében megszüntette. 15 A törvényt ugyanis parancsaival és rendelkezéseivel együtt megszüntette, azért, hogy békességet szerezve, a kettőt egy új emberré tegye a maga személyében, 16 és mindkettőt megbékéltette egy testben Istennel, miután a kereszt által megölte az ellenségeskedést önmagában, 17 és eljött, hogy békességet hirdessen néktek, a távoliaknak, és békességet a közelieknek: 18 Mert általa van szabad utunk mindkettőknek egy Lélekben az Atyához. 19 Ezért tehát nem vagytok idegenek és jövevények, hanem polgártársai a szenteknek és háza népe Istennek, 20 mert ráépültetek az apostolok és a próféták alapjára, a sarokkő pedig maga Krisztus Jézus, 21 akiben az egész épület egybeilleszkedik, és szent templommá növekszik az Úrban, 22 és öböne ti is együtt épültök az Isten hajlékává a Lélek által.

Elemzés

A levél fő témáját kifejtő szakasz az egyház egységéről szól. Az apostol nevében író szerző az egykori kis-ázsiai gyülekezetben felmerülő kérdést vonatkoztatja a maga korának élethelyzetére. Az író fel akarta mutatni a főként pogányokból álló egyház tagjai számára, hogy Jézus Krisztus kereszten bemutatott áldozata megteremtette a közösséget Isten egykori és mostani népe között. Isten új népének az egysége azonban nemcsak a zsidó- és pogány-keresztyén gyülekezetekre vonatkozik, hanem a Pál apostol által alapított missziói közösségekre is. Az apostol életében az ő látogatásai és levelezése volt az összetartó erő a közeli és a távoli gyülekezetek között. Halála után meglazult ez a közösség. Ezért volt szükség arra, hogy az egyik tanítványa ráirányítsa a figyelmet az egyetemes és a helyi egyházak egységére, amelynek alapja Jézus Krisztus.¹⁷⁷ Teológiai szempontból a törekvés rokonságot mutat a Kolosséi levél egyházzól szóló látásmódjával. A szerző célja az volt, hogy ráébressze a címzetteket a Jézus Krisztusról szóló hitvallás egzisztenciális következményére, valamint a Krisztus iránti elkötelezettség erkölcsi hatására. Aki elfogadta Krisztust Urának, az ő akaratára szerint él. Ekként tesz bizonyosságot arról, hogy elfordul a környező világ életvitelétől, a testi kívánságok rabságában járó pogányok életformájától.

Az intertextuális összehasonlítás kimutatta, hogy e szövegrészben a Kolosséi levél következő versei ismerhetők fel:

Kol 1,21: *Titeket is, akik egykor Istentől elidegenedtetek, és ellenséges gondolkodásúak voltatok... 1,22: most pedig megbékéltetett...*

Kol 2,14: *Eltörölte a követelésével minket terhelő adóslevelet, amely minket vádolt, eltávolította azt az útból, odaszegezve azt a keresztfára.*

Kol 1,20: *és hogy általa békéltessen meg önmagával mindent, a földön és mennyben, úgy, hogy békességet szerzett a keresztfán kiöntött vére által.*

¹⁷⁷ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 112–13; Pokorný, P. – U. Heckel, *Einleitung in das Neue Testament*. Mohr Siebeck. UTB. Tübingen, 2007, 642–643.

Szerkezetileg a szakasz három alegységre osztható:

- a) 11–13: a pogány származású címzettek emlékeztetése arra az időre, amikor még ki voltak rekesztve (zárva) Isten népének közösségéből;
- b) 4–18: bizonyágtétel Jézus Krisztusról, aki békeséget teremtett a közeliak és a távoliak között;
- c) 19–22: örömhírt arról, hogy most a pogány származásúak is befogadást nyertek Isten háznépének közösségébe.

Magyarázat

a) 11–13: A távoliak és a közeliak

11. vers: *Emlékezzetek... arra...*

A levélíró az emlékezés eszközével kívánja felidézni a címzettek egykori élethelyzetét. Az ószövetségi könyvek gyakran emlékeztetik az olvasókat Isten nagyságos dolgaira, amelyekkel kijelentette szabadító hatalmát, üdvözítő akaratát (5Móz 5,15; Zsolt 77,12 skk.). Az Újszövetségben az emlékezés elsősorban Jézus Krisztus tetteire vonatkozik, amelyek feltárják Isten személyének és megváltó tervének a titkát (1Kor 11,24,25; Lk 22,19; 2Tim 2,8; ApCsel 20,35). Az apostoli levelek parainetikus részeiben szintén találkozunk emlékezésre való buzdítással, hogy felelevenítsék a hitre jutás idejét és Isten hűségének megtapasztalását a szenvedések között (Zsid 10,32–39; Jel 2,5).

Az író felszólító módban használja a *μνημονεύω* igét, és pedig azzal a céllal, hogy az olvasók gondolatban idézzék fel megtérésük eseményét, azt az időt, amikor új élet kezdődött számukra (Ef 4,1). A visszatekintés által felismerhetik az egykori és a mostani életvitelük közötti látható különbséget (vö. 2,1–3). Ebben a szakaszban azonban nem az a visszaemlékezés célja, hogy erkölcsi vonatkozásban lássák az egykori és mostani életvitelük közötti különbséget, hanem az, hogy üdvörténetileg ismerjék fel: milyen távol voltak Isten szövetséges népétől? Egykori helyzetük leírásában az összehasonlítás eszközével él, a viszonyítási alap pedig a zsidó nép üdvörténeti kiváltsága. Ebben a vonatkozási rendszerben a szerző a következő kifejezésekkel jellemzi a megtérés előtti helyzetüket: *testileg pogányok; körülmetéletlenek; Izrael közösségétől elkülönítve; az ígéret szövetségéből kizárva; reménység és Isten nélkül.*

A visszaemlékezés közben az olvasóknak először *pogány* múltukra kell gondolniuk, mégpedig *testi vonatkozásban*. Azonban a pogánysághoz való tartozás itt nem a bűnös életmódot jelenti, mint a 2,1–3 szakaszban, hanem pogány származásukat, elsősorban vallásszociológiai értelemben. Erre utal a következő kifejezés: *körülmetéletlenek* voltak a magukat körülmetélteknek nevező zsidók szerint. Vagyis: nem volt rajtuk az Izrael népéhez való tartozás jele, a körülmetélés. Izrael népe számára a körülmetélés az Istennel való szövetségkötés jele is volt, és ez lett vallási büszkeségük alapja. A levélíró azonban keresztyén szemmel tekint a zsidóság megkülönböztető jelére és a Római levélhez hasonlóan kézzel végzett körülmetélésnek nevezi ezt, ellentétben a belső, lelki körülmetéléssel (Róm 2,25–29). E negatív minősítéssel tulajdonképpen egy kategóriába sorolja a zsidókat a pogányokkal. Ezért mindkettőnek az a feladata, hogy a testi körülmetélkedés helyett a szív körülmetélésére törekedjék. Így válnak viszonylagossá Izrael népének kiváltságai, amelyeket a 12. versben sorolt fel.

Összefoglalva: mind a pogányok, mind a zsidók múltját a test kötöttsége határozta meg: az Istentől való elidegenedés állapota. Más szóval: mindkettő magán hordozta a mulandóság pecsétjét.¹⁷⁸

12. vers: *Ti abban az időben Krisztus nélkül éltetek, Izrael közösségtől elkülönítve, az ígéret szövetségéből kizárva, reménység és Isten nélkül éltetek a világban.*

Az efézusiak a keresztség előtt *Krisztus nélkül* éltek, miközben Izrael népe Isten szövetséges társa volt, és reménységgel tekintett a megígért Messiás eljövetelére. Mindezek a kiváltságok megegyeznek részben a Róm 9,4–5-ben álló felsorolással: *akik izraeliták, akiké a fiúság és a discsőség, a szövetségek és a törvényadás, az istentisztelet és az ígéret, akiké az ósatyák, és akik közül származik a Krisztus test szerint...* Figyelemre méltó, hogy a levélíró nem a *zsidókról*, hanem *Izrael közösségéről* beszél. A pogányok ettől a gyülekezettől voltak elkülönítve. A görög szöveg ekként nevezi meg a választott nép közösségét a πολιτεία τοῦ Ἰσραήλ. A πολιτεία kifejezés általában *államot, alkotmányt*, ill. *polgárjogot* jelent.¹⁷⁹ Itt azonban nem jogi, hanem teológiai értelme van.¹⁸⁰ Az

¹⁷⁸ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 114.

¹⁷⁹ Gnilka, J.: *Der Epheserbrief*, 135; Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 114; Hutter, U.: πολιτεία címszó. In: *EWNT* III., 310.

Újszövetségben ezenkívül csak az ApCsel 22,28-ban fordul elő, ahol a római polgárjogra vonatkozik. H. Hübner szerint a szó értelme közel áll az Augustinus által használt *civitas Dei* fogalomhoz, s ezért leghelyesebb, ha „Isten által választott reménységről és hitközösségről” beszélünk.¹⁸¹ A pogányok ettől a kiváltságtól voltak elzárva.

A levélszerző azt is állítja, hogy a pogányok *ki voltak zárva az ígéret szövetségéből*. A *szövetség* (διαθήκη; itt többes számban) Isten kegyelmes ígéreteit, ill. megnyilvánulásait jelenti az Efézusi levélben.¹⁸² A héber בְּרִית szó az Ószövetségben sem szerződést jelent, hanem Isten jövőre néző ünnepélyes *ígéretét*, amelyet áldozattal erősített meg (vö. 2Móz 34,10 ssk.). Ez összhangban van a Zsid 9,16 ssk.-kel, ahol a fogalom *testamentum* értelemben fordul elő. Ezek az ígérek Jézus Krisztusban teljesedtek be (Zsid 9,11 ssk.). Az Efézusi levél szerint az Izrael közösségének adott ígérek Jézusban váltak teljessé. A Gal 3,18-ban Pál apostol is ilyen módon tesz bizonyosságot az ígérek beteljesedéséről.

Mit jelentett ez a fogyatkozás a pogányok számára? Azt, hogy *reménység nélkül* éltek, azaz reménytelen emberek voltak. Ehhez a lelki szükséghez járult még az, hogy *Isten nélkül* éltek a világban. Az előbbi állítás a korabeli zsidóság véleményét tükrözi a pogányokról.¹⁸³ Pál apostol is ehhez hasonlóan jellemzi a pogányokat az 1Thessz 4,13-ban: *akiknek nincsen reménységük*.¹⁸⁴ A kijelentés csak részben igaz, hiszen a túlvilági életbe vetett hit nem volt ismeretlen a görögök között (vö. Platon, orfikusok, misztériumvallások).¹⁸⁵ Az író állítása elsősorban a szövetségi ígérek hiányára vonatkozik. A reménytelenség állapotát az utóbbi kijelentés foglalja össze: *Isten nélkül éltek a világban*. Az ἄθεος (*Isten nélküli, istentelen*) szó csupán itt és az 1Thessz 4,5-ben fordul elő az Újszövetségben.¹⁸⁶ A szerző nem feddeni kívánta a pogányokat ezzel a kifejezéssel, hanem csupán érzékeltetni akarta,

¹⁸⁰ Hübner, H.: *i. m.* 165.

¹⁸¹ Uo.

¹⁸² Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 114.

¹⁸³ Strack, H. L. – Billerbeck, P.: *i. m.* I., 360–362. III., 585–587.

¹⁸⁴ Vö. Geréb Zsolt: *A Thesszalonikabeliekhez írott levelek magyarázata*, 75–76.

¹⁸⁵ Vö. Imre Peres: *Griechische Grabinschriften und neutestamentliche Eschatologie*. WUNT 157. Mohr Sibeck, Tübingen 2003.

¹⁸⁶ Helyette az ἀσεβής használatos; vö. Foerster, W.: *TWNT* VII., 185 ssk.

hogy hiányzott életükből az üdvösségre néző kilátás, a túlvilági életre néző biztonság.¹⁸⁷ Amikor az Efézusi levél Isten nélküli állapotról beszél, ebből az a meggyőződés cseng ki, hogy egyedül Izrael Istene az igaz Isten (vö. 4,18: *elidegenedtek az Istennek tetsző élettől, mert megmaradtak tévelygésükben*). A pogányok abban az értelemben *hitetlenek*, hogy nem ismertek olyan Istent, aki jövőbe néző reménységet nyújtott volna számukra.¹⁸⁸ E tehetetlenség miatt isteneik élettelen bálványok voltak, akik képtelenek meghallgatni imádságaikat és segítséget nyújtani nekik válságos élethelyzetükben.

13. vers: *Most pedig a Krisztus Jézusban ti, akik egykor távol voltatok, közeliakké lettetek a Krisztus vére által.*

A pogányok kilátástalan múltjának felelevenítése után most már reményteljes életük bemutatása következik. A szerző szembeállítja a *mostani* üdvösséges állapotukat az *egykori* helyzetükkel. A *Krisztus nélküli* helyzetet felváltotta a *Krisztus Jézusban való élet*, amelynek itt is hely- és eszközhatározói jelentése van, és ugyanazt jelenti, mint az előző szakaszban: a mennyei Atya üdvözítő tetteiben a keresztyének a Krisztussal való közösségben részesülnek. A mennyei ajándékot a földön élő egyház tagjai Krisztusnak, mint főnek a közvetítése által nyerik el (vö. az 1,3, ill. a 2,5.8 magyarázatával). Megtérésük és megkezesztelkedésük után az *egykori távoliak közelvalókká lettek*. A Krisztus vére által megváltott pogány-keresztyének immár tagjai lettek Isten új népének. A kijelentés az Ézs 57,19-ben olvasható próféciaóra emlékeztet: *Békesség, békesség a messze- és közelvalóknak*. Bár a *békesség* csak a következő versben fordul elő, a prófécia második fele azt fejezi ki, hogy az egykori idegenek befogadást nyertek a Krisztus gyülekezetébe. A levél írója az újszövetségi népre vonatkoztatta az ószövetségi jövendölést. Ézsaiás próféciaja egykor a száműzött zsidó népre vonatkozott (vö. Ézs 43,6; 60,4; Ez 11,16), később a prozelitákra, akik zsidóvá lettek,¹⁸⁹ most pedig a pogány-keresztyének megváltozott helyzetét jelöli. A pogányok közelvalókká váltak Jézus Krisztus vére által

¹⁸⁷ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 198.

¹⁸⁸ Hübner, H.: *i. m.* 165.

¹⁸⁹ Kuhn, K. G.: προσήλιτος címszó. In: *ThWNT VI.*, 738; Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 200; Best, E.: *A Critical and Exegetical Commentary on Ephesians*, 245.

(vö. 1,7; Kol 1,20). A *Krisztus vére* metonímia névcseré Jézus megváltó, kiengesztelő halálára. Tehát nemcsak Krisztus kereszten kiontott vére vonatkozik, hanem az üdvösségünkért bemutatott helyettes áldozatára. E metaforikus szóhasználattal egyaránt találkozunk Pál leveleiben (Róm 3,24 ssk.; 5.9) és az úrvacsorára, illetve a keresztségre vonatkozó hagyományban (Zsid 10,19; 1Pt 1,18–19; Jel 1,5). Nem az egykori Izráel közösségébe, hanem az egyházba oltattak be a keresztség által, hiszen az ἐκκλησία üdvözültek gyülekezete. A pogányok, akiket eddig lelki távolság választott el az Úr gyülekezetétől, elnyerték Isten kegyelmét az evangélium hirdetése útján (ApCsel 2,39; 22,21). Mindazok, akik hit által fogadták el az evangéliumot és megkeresztelkedtek, közelvalókká lettek,¹⁹⁰ s így részeseivé mindazoknak a kiváltságoknak, amelyeket egykor Izráel, azaz Ábrahám szövetséges népe kapott ajándékba Istentől.¹⁹¹ Itt elsősorban Izráel és a keresztyén gyülekezet viszonyáról van szó. A pogányok is közelvalókká, sőt eggyé lettek az új Izráellel. A szerző egyetemes értelemben beszél Izráelről, amely – a testi Izráel (zsidó-keresztyének) mellett – a pogány-keresztyéneket is magában foglalja. Az író azt akarja hangsúlyozni, hogy Izráel népe nem veszítette el egykori kiváltságait a pogányok megtérése által, és nem záratott ki Isten kegyelmi szövetségéből.

b) 14–18: *Ő a mi békességünk*

Az igeszakasz a levél központi része, mivel az episztola főtémájával, az egyház egységével foglalkozik. A liturgikus nyelvezetű igeszakasz formai és tartalmi elemzése rendjén sok megoldási javaslat született.¹⁹²

¹⁹⁰ Bouttier, M.: *i. m.* 114–115.

¹⁹¹ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 200.

¹⁹² A mai kutatás fontosabb állásfoglalásait a következő munkák foglalják össze: Merkel, H.: *i. m.* 3230–3235; Gnilka, J.: *Der Epheserbrief*, Exkurs 5: Ein älteres Christuslied, 147–152; Gnilka, J.: Christus ist unser Friede- ein Friedens-Erlöserlied in Eph 2,14–27. Erwägungen zu einer neutestamentlichen Friedens-theologie. In: Bornkamm, G. – Rahner, K. (Hg.): *Die Zeit Jesu*. FS H. Schlier, Verlag Herder, Freiburg i.Br. 1970, 190–207; Merklein, H.: *Zur Tradition und Komposition von Eph 2. 2,14–18*. BZ NF 17 (1973), 79–102; Stuhlmacher, P.: „Er ist unser Friede” (Eph 2,14). Zur Exegese und Bedeutung von Eph 2,14–18. In: *Neues Testament und Kirche*. FS R. Schnackenburg. Verlag Herder, Freiburg–Basel–Wien 1974, 337–358; Schille, G.: *i. m.* 4–31; Sellin, G.: *Der Brief an die*

A krisztologikus hitvallás emelkedett hangvételéből sokan arra a feltevezésre jutottak, hogy a szerző, akárcsak a Kolosséi levél írója, formailag egy Krisztus-himnusz töredékét használta fel (ld. H. Schlier, G. Schille, J. Gnilk, J. T. Sanders). Az újabb kutatás viszont kimutatta, hogy nem himnuszról, hanem keresztyén *enkomion*ról, magasztalásról beszélhetünk, mivel: a) prózai stílusban nyert fogalmazást; b) tartalmilag olyan szoros összefüggésben áll a szövegkörnyezettel, hogy nem lehet kiszakítani abból; c) a hagyományos részeket sem formai, sem tartalmi szempontok szerint nem lehet különválasztani a szerkesztő módosításaitól (G. Sellin). Ezért a szöveg mai formáját fogadjuk el magyarázatunk alapjául.

Tartalmilag a vita a következő kérdés körül bontakozott ki: mit jelképez a *választófal* (τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ), a menny és a föld elválasztását, vagy a zsidók és a pogányok közötti különbséget?

Magyarázat

14–15a vers: *Mert ő a mi békességünk...*

A vers kulcsszava az εἰρήνη (*békesség*), amely az egész igeszakasz alapmotívuma. A kifejezés az Ézs 57,19, ill. 9,6 versből származik. Az Ef 2,13 erre hivatkozott. Jézus Krisztus úgy áll előttünk, mint aki a békesség megszemélyesítője.¹⁹³ Ő vére, azaz a kereszten bemutatott engesztelő áldozata által teremtette meg a békességet – elsősorban a távoliak és a közeliak között. Versünk megalapozza a 2,13 állítását, és ezt fejti ki: a távoliak és a közeliak közötti egység úgy jött létre, hogy Krisztus lebontotta a közjük emelt választófalat és megszüntette az ellenségeskedést a két népcsoport között. Ezzel kapcsolatban két kérdés merül fel: a) Kikre gondol a szerző, amikor távoliakról és közeliakról beszél? b) Mit jelképez a választófal?

Mindkét kérdésre több válasz adható. Az első kérdésre azt mondhatjuk a 2,11–13 alapján, hogy amikor a távoliakról és a közeliakról van szó, az a pogányok és a zsidók kapcsolatára vonatkozik. Ezt a feltevést

Epheser, 201–230; Sanders, J. T.: *The New Testament Christological Hymns. Their Historical Religious Background*. MSSNTS 15. Cambridge University Press, Cambridge 1971; Wengst, Kl.: *Christologische Formeln und Lieder des Urchristentums*. StUNT 7. Gerd Mohn, Gütersloh 1972.

¹⁹³ Hübner, H.: *i. m.* 169.

erősíti meg a 15. vers, amely a törvényt tekinti a zsidók és a pogányok közötti feszültség forrásának. Ebbe az irányba mutat az a magyarázat, amely a címzettek, azaz a kis-ázsiai gyülekezetek élethelyzetét veszi figyelembe. Eszerint a levélíró az Efézus környékén élő keresztyén közösségekben jelentkezett zsidóellenes hangulatot tartotta szem előtt, amikor arról tett bizonyosságot, hogy Jézus Krisztus lebontotta a pogányokat az Izrael közösségét elválasztó falat (E. Faust, P. Stuhlmacher, M. Wolter, G. Sellin). Krisztus megbékéltette a zsidókat és a pogányokat az ő vére által, és új emberré tette a két nemzetséget a maga személyében. A másik magyarázat szerint Krisztus áldozata nemcsak a zsidók és pogányok közötti egységet teremtette meg, hanem a szét-szórtságban élő pogány-keresztyén gyülekezetek közöttit is. A szerző célja tehát az volt, hogy megerősítse az egymástól távol élő helyi keresztyén gyülekezetek közötti egységet (P. Pokorný).

A második kérdésre is több válasz született. Az író azokra a vallási intézményekre, eszmékre utalt a *választófal* (τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ) szimbólumával, amelyek elkülönítették a pogányokat és a zsidókat. Ezek közé sorolható a *mózesi törvény*, amelyre a fentiekben utalunk. Mások szerint ez a jeruzsálemi templom udvarán elhelyezett, görög nyelvű *tiltó tábla*, ugyanis ezen az állt, hogy halálbüntetés vár azokra a pogányokra, akik belépni mernek a zsidók számára fenntartott szakrális térbe. (Ennek bejárata az ún. Ékeskapu volt.¹⁹⁴) Megint mások a gnosztikus világkép kozmikus választófalára gondolnak, amely elkülönítette egymástól a mennyei és a földi szféra világát. A gnosztikus mítosz arról beszél, hogy ezt a kozmikus válaszfalat törte át a(z Ős-ember-)Mégváltó. Az Efézusi levél azonban nem a mennyei és a földi szférát elválasztó falról beszél, hanem két emberi közösséget elkülönítő választófal lebontásáról (λύσας). A képpel olyan fal megszüntetésére (καταργήσας) gondolt, amelyről az apostoli hagyomány a Gal 3,16; 1Kor 12,13; Kol 3,10–11 igeszakaszokban beszél.

Ebbe az irányba mutat a τὴν ἔχθραν (*ellenségeskedés*) szó jelentése is, amely a *választófal* párhuzamos kifejezésének tekinthető.¹⁹⁵ A választófal tehát ellenségeskedést jelent Isten és az ember, ill. az ember és az ember között. A 15. vers szerint a *törvény* volt az ellenségeskedés forrása

¹⁹⁴ Josephus Flavius: *A zsidó háború*. Ford. Révay József. Ötödik kiadás. Gondolat Kiadó, Budapest 1964, 352 (V,193 ssk.).

¹⁹⁵ Hübner, H.: *i. m.* 170.

a két csoport között. Ennek érvényességét Jézus szüntette meg saját testében. Több zsidó feljegyzés szerint a kultikus törvény vette körül védőfalként Izráel népét. Ez védte őket a pogányok tisztátalan életvitelétől és hamis bálványimádó istentiszteletétől.¹⁹⁶ A pogányok szemében a törvény jelentette az ellenségeskedés alapját, mivel előírásai a törvénytisztelő izraelitákat arra készítették, hogy különüljenek el a pogányoktól, és ne vállalják velük a közösséget az ünnepélyes étkezések alkalmával (3Makk 3,4).¹⁹⁷ A zsidó közösségek elkülönülő magatartása, az integrálásukra irányuló törekvések visszautasítása, ill. a Római Birodalomban meghonosodott világpolgári szemléletmód elutasítása fokozatosan gerjesztették az antiszemitizmust.¹⁹⁸ A 15. vers első fele világosan kimondja, hogy Jézus megszüntette a törvényt, amely választófal volt parancsaival és rendelkezéseivel, azaz hatályon kívül helyezte azt. A levélíró itt a Kol 2,14 gondolatát veszi át. Innen származik a *δόγμα* kifejezés, amely *rendelet, rendelkezés, parancs* értelemben fordul elő az Újszövetségben (Lk 2,1; ApCsel 16,4; 17,7; Zsid 11,23). A törvény előírásai és rendelkezései megkötöző erővel hatottak az apostol nevében író szerzőre. Hasonló módon gondolkodott sok diaszpórában élő zsidó is, akik szerettek volna megszabadulni a törvény korlátozó,

¹⁹⁶ Vö. Ariszteasz levele, 139., 142: „A törvényadó [...] áthatolhatatlan kerítésekkel és vasból készült fallal vett körül minket, azért, hogy mi nehogy összekeveredjünk valamelyik néppel, (hanem) őrizzük meg testi és lelki tisztaságunkat – megszabadulva a balga tanításoktól –, az egyedüli és hatalmas Istent tiszteljük mindenütt [...]. Azért pedig, hogy magunkat nehogy beszenyeyezzük és a másokkal való érintkezés által megrontsuk, minden oldalról körülvelt minket tisztasági előírásokkal, hogy ne fogyassunk tisztátalan ételt és italt, ne érintsünk, ne hallgassunk, ne vegyünk észre semmilyen tisztátalant.” (Idézet: Meisner, N.: *Aristeasbrief*. In: Kümmel, W. G. – Lichtenberger, H. (Hg.): *Jüdische Schriften aus hellenistisch-römischer Zeit*. Bd. 2: *Unterweisung in erzählender Form*. Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, Gütersloh 1973, 63.

¹⁹⁷ „Mert (a zsidók) tisztelik az Istent és az ő törvényével élnek, noha kíválnak és kitérnek némely dolgokban, amiért némelyek előtt ellenségek gyanánt tűnnek föl.” (Idézet a Tótfalusi József által kiadott *Képes Szent Biblia* alapján. Marosvásárhely 1908.)

¹⁹⁸ Everett Ferguson: *A keresztyénség bölcsője*. Ford. Zsengeller József. Osiris, Budapest 1999, 455–456; Luz, U.: *Der Brief an die Epheser*, 139; Geréb Zsolt: *A Thesszalónikabeliekhez írott levelek magyarázata*, 44–47.

elkülönítő hatásától. A Gal 2,11–14-ben leírt antiochiai eset azt példázza, hogy a törvény előírásainak betartása terhes volt a hellenista környezetben élő zsidó-keresztyének számára. Számukra felszabadító üzenetként hangzott a levélszerző kijelentése: Jézus halála által hatálytalanokká váltak a törvény azon rendelkezései, amelyek elválasztották egymástól a zsidókat és a pogányokat.

15b–16. vers: *hogy békességet szerezve, a kettőt egy új emberré tegye a maga személyében, és mindkettőt megbékéltette egy testben Istennel, miután a kereszttel megölte az ellenségeskedést önmagában.*

A törvény megszüntetésének célja ez volt: új emberré tegye a két részre szakadt emberiséget. Ezt a célkitűzést azáltal érte el, hogy *békességet szerzett* (ποιῶν εἰρήνην) a maga személyében (ἐν αὐτῷ). Ezért mondhatja a levél szerzője: *ő a mi békességünk* (2,14). Helyesen állapítja meg H. Hübner, hogy a Jézus Krisztusra vonatkozó állítás összhangban áll a teljes Szentírás gondolkodásmódjával, amely szerint a *létezés* és a *cselekvés* egybeesnek (ἔστιν – 14. v.; ποιῶν – 15. v.).¹⁹⁹ A hangsúly erre esik: *Krisztusban* (ἐν αὐτῷ), ugyanis a keresztyének Krisztus hatalmi körében élnek, és így részesei a békesség adományának.²⁰⁰ Ez azt jelenti, hogy a keresztséggel nemcsak a békesség ajándékát, mint üdvadományt lehet elnyerni (2,5), hanem azt is, hogy a gyülekezetben megvalósul a békesség. Ezért mondható, hogy a békesség nemcsak szótériológiai, hanem ekléziológiai fogalom.

A levélszerző a Kol 3,9–11 alapján fogalmaz: *a kettőt egy új emberré tegye* – ἵνα τοὺς δύο κτίση (ἐν αὐτῷ) εἰς ἓνα καινὸν ἄνθρωπον. Szükséges megjegyezni, hogy míg a Kolosséi levél a régi és az új emberről beszél, addig az Efézusi levél a keresztség által újjászületett emberről szól. Az *új ember* kifejezéssel Pál apostol korábbi leveleiben is találkozunk: Gal 3,28–29: *nincs többé sem zsidó, sem görög..., mert mindnyájan egyek* vagytok a Krisztus Jézusban; 1Kor 12,13: *Hiszen egy Lélek által mi is mindnyájan egy testté kereszteltettünk, akár zsidók, akár görögök, akár rabszolgák, akár szabadok...* Az Ef 2,16-ban és 18-ban ugyanúgy találkozunk az *egy test* és *egy Lélek* kifejezésekkel. A Kol 3,11-ben az *egy ember* helyett ez áll: *Krisztus van, ő minden, és ő van mindenkben.* Az apostol úgy beszél a keresztyénekről,

¹⁹⁹ Hübner, H.: *i. m.* 171.

²⁰⁰ Uo.

mint akik *új teremtések* (Gal 6,15 és a 2Kor 5,17). Az új ember tehát Jézus Krisztusra vonatkozik. „Jézus Krisztus a maga személyében egyetlen új emberré teremtette az eddig egymástól elválasztott két félt.”²⁰¹ Krisztus a saját testében egyesítette az emberiség két részét, a zsidókat és a pogányokat, és pedig úgy, hogy békességet teremtett a két nemzetség között. Az Efézusi levél írója tehát nem a gnosztikus hagyományból merített, hanem az apostol leveleinek képi világából.²⁰²

És mindkettőt megbékéltette egy testben Istennel. Ebben az állításban párhuzamosságot fedezhetünk fel a Kolosséi levél Krisztushimnuszával (Kol 1,20.22.)²⁰³ A köztük levő különbség viszont abban rejlik, hogy a Kolosséi levélben Isten és a kozmosz,²⁰⁴ az Efézusi levélben pedig két csoport közötti megbékéléséről van szó. A *megbéké-
lés* gondolatával a korábbi apostoli levelekben is találkozunk: Róm 5,10; 1Kor 7,11; 2Kor 5,17–18; Kol 1,22. A második Korinthusi levél a *καταλλάσσω* igét használja a két fél közötti ellenséges viszony megszüntetésére,²⁰⁵ a Kolosséi és Efézusi levél pedig az *ἀποκαταλλάσσω* összetett formát. A szó eredetileg azt a folyamatot jelezte, amelyben az ellenségeskedés barátsággá változott két fél között. A hellenista zsidóság Isten és a választott nép közötti kapcsolat helyreállítását jelezte a megbékélés szóval (2Makk 1,5; 5,20). Megjegyzendő, hogy e szóhasználat szerint a kezdeményezés az ember részéről indult (imádás, bűnbánat), Isten pedig hajlandó volt a megbékélésre. Pál apostol összekapcsolta a megbékélést az engesztelés gondolatával²⁰⁶ (2Kor 5,14.18; Kol 1,20), amire a versünkben a *kereszt szó által* (διὰ τοῦ σταυροῦ) nyelvi fordulat utal. A levél írója itt a kis-ázsiai egyházban együtt élő zsidó- és pogány-keresztyének közötti megbékélésre vonatkoztatta az *ἀποκαταλλάσσω* igét. E döntő üdvtörténeti fordulat Jézus Krisztus engesztelő áldozata által ment végbe, amely megszüntette az

²⁰¹ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 115.

²⁰² Luz, U.: *Der Brief an die Epheser*, 139.

²⁰³ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 126.

²⁰⁴ Geréb Zs: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 70–72.

²⁰⁵ Merkel, H.: *καταλλάσσω, ἀποκαταλλάσσω* címszó. In: *EWNT II.*, 644–650.

²⁰⁶ Breytenbach, C.: *Versöhnung. Eine Studie zur paulinischen Soteriologie*. WMANT 60. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1989, 189. Hivatkozás Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 126 (70. láb.) alapján.

elidegenedést a két különböző csoport között. A megbékélés nemcsak Isten és az ember között ment végbe, hanem az ember és ember között is. A zsidókból és a görögökből egy *új testet* teremtett, amely az egyház (vö. 1Kor 10,14–17; 11,23 ssk.). Erre utal az *egy test* és az *egy Lélek* párhuzama (vö. 16.18 versekkel), amely a levél többi részében is előfordul az egyház vonatkozásában, közelebbről ott, ahol a *Krisztus teste* szókapcsolat az egyházat jelöli (Ef 1,23; 4,4.12.16; 5,23.30).

Miután a kereszt által megölte az ellenségeskedést önmagában. A διὰ τοῦ σταυροῦ nyelvi fordulat Jézus halálának megváltó, engesztelő jellegét fejezi ki Pál apostol leveleiben (1Kor 1,18–25), akárcsak a ἐν τῷ αἵματι τοῦ Χριστοῦ az Ef 2,13-ban. A Gal 3,13-ban az apostol Jézus helyettes szenvedésére utalt a keresztfával. Tehát arról tesz bizonyosságot, hogy Jézus Krisztus keresztvállalása felmentette a hívőket a törvény átka alól. Ebben az értelemben állítja az Efézusi levél szerzője a 2,15a-ban, hogy Jézus az ő vére által megszüntette a törvény kárhóztató hatását.

A magyarázat rendjén a következő kérdés arra vonatkozik, hogy a szerző milyen ellenségeskedésre gondolt, amikor ezt állította: *megölte az ellenségeskedést önmagában?* Emlékezzünk arra, hogy a 14. versben az ellenségeskedés arra a békétlenségre vonatkozott, amelyet a törvény váltott ki a zsidók és a pogányok között. Ebben a mondatban azonban azt a gyűlölködést jelzi, amely elválasztotta Istent és az embert, ill. elidegenítette az embert az ő embertársától. Az ellenségeskedés megölése negatív formában ugyanazt fejezi ki, mint amit a 15. vers állítása *békességet szerezve... a maga személyében.*²⁰⁷ Krisztus keresztre azt a helyet jelzi, ahol végbement a megbékélés eseménye – elsősorban Isten és az ember, másodsorban ember és ember között. Mindez pedig Isten kezdeményező akaratából történt, amint azt Pál apostol hangsúlyozta a 2Kor 5,18-ban, s amint azt a Kolosséi levél himnusza is összefoglalta (Kol 1,20).

17–18. vers: ...és eljött, hogy békességet hirdessen néktek...

Az előbbi versekben a levélíró Krisztus békességszerző szolgálatát mutatta be, most pedig békesség hirdető feladatát tárja elénk. Mindezt Ézsaiás próféta jövendölése alapján teszi (Ézs 57,19). Az őskeresztyén gyülekezet krisztologikusan értelmezte az Ószövetség jövendöléseit. Az

²⁰⁷ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 127.

Efézusi levél szerzője ugyanezt teszi a 6,15 versben, ahol szintén Jézus Krisztusra alkalmazta az Ézs 52,7-et. Az igerész magyarázása rendjén tisztáznunk kell, hogy az író a húsvét előtti Jézusra vagy pedig a húsvét utáni Krisztusra vonatkoztatta a békesség hírnökéről szóló próféciaát? Ez a kérdés azért merül fel, mivel az állítás Jézus jövetelére hivatkozik: *és eljött...* Az egyházatyák közül Krüszosztomosz,²⁰⁸ a modern írásmagyarázók közül pedig Fr. Mussner²⁰⁹ képviseli azt a nézetet, hogy itt Jézus földi működéséről van szó. A magyarázók többsége azonban nem fogadja el véleményüket. Ők azzal érvelnek, hogy az Efézusi levél nem mutat érdeklődést a történeti Jézus földi működése iránt.²¹⁰ Ezért a húsvét utáni Krisztusra gondolnak, aki nemcsak tárgya, hanem alanya is az örömmüzenet hirdetésének. A feltámadott Úr apostolokat, prófétákat, evangélistákat rendelt (vö. 4,11) – különösen Pált, a pogányok apostolát –, és pedig arra, hogy az evangéliumot hirdessék (εὐαγγελίζομαι). A 13. versben arról értesültünk, hogy az apostolok a Jézus Krisztus által szerzett békesség evangéliumát hirdették a távoliaknak, a pogányoknak. Akik befogadták az örömmüzenetet és megkeresztelkedtek Jézus Krisztus nevére, közelvalókká lettek. A 17. vers szerint az apostolok a közelieknek is hirdették a békesség evangéliumát, mégpedig a zsidóknak.

A megértés érdekében fontos figyelembe venni, hogy Ézsaiás örömmüzenete egyaránt szólt az otthon maradt és a száműzetésben élő zsidóknak, és *mindkettőnek* szabad utat nyitott, hogy Isten színe elé járulhassanak. A szerző ezért utalhat arra, hogy *mindketten* (ἀμφότεροι), tehát a zsidó- és pogány-keresztyén egyaránt, *szabadon járulhatnak egy Lélekben az Atyához*, ugyanis hittel hallgatják és fogadják a Jézus Krisztus áldozatáról szóló evangéliumot.

„Az Efézusi levél szerint a hívő ember szabadon léphet Isten trónusa elé, s ez a magva annak a kijelentésnek, amelyet Isten Jézus Krisztus által adott.”²¹¹ Az apostol nevében író szerző ebben a lehetőségben látja az üdvösség jelen idejű megvalósulását. A felséges Isten színe elé

²⁰⁸ MPG 62, 43. Migne, J. P.: *Patrologia Gaeca*.

²⁰⁹ Mussner, Fr.: *Christus, das All und die Kirche. Studien zur Theologie des Epheserbriefes*. 2. Aufl. TThSt 5. Paulinus-Verlag, Trier 1968.

²¹⁰ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 118; Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 227; Friedrich, G.: εὐαγγελίζομαι címszó. In: *TWNT II.*, 714–718.

²¹¹ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 129.

való járulás képe a kultuszi élet világából származik. A προσαγωγή (*odajárulás, közeledés, szabad út*)²¹² csak ebben a versben, ill. 3,12-ben, valamint a Róm 5,2-ben fordul elő az Újszövetségben. Ez a szentélybe, az ószövetségi Templom szakrális terébe való bemenetelt jelenti a papok és a lévíták számára (Zsid 10,19,22). A mennyei Atya azáltal teszi lehetővé az ember közeledését, hogy Krisztus áldozata által hártja el az akadályt a bűnös ember elől (Róm 5,2; Zsid 9,12; 1Pt 3,18; vö. Ef 2,16). Isten az ő kegyelmét a keresztséggel is megmutatta, amikor a Szentlélek ajándékát közölte vele (1Kor 12,13).

Az Atya színe elé való járulás bizalommal és bátorsággal történik, a Jézus Krisztusban való hit által (Ef 3,12; vö. Róm 5,2 ssk.). Miben nyilvánul meg ez konkrét formában? Abban, hogy őt közvetlenül lehet megszólítani imádságban (3,12), és olyan bizalommal és nyíltsággal lehet hozzá fordulni, mint ahogy a gyermek járul az apjához (2,18; 3,14). Ezzel a gondolattal Pál korábbi leveleiben is találkozunk (Gal 4,6–7; Róm 8,14–17).

Az Atya színe elé való járulás kultikus képét az őskeresztyén gyülekezet többi irata is megőrizte. Péter első levele és a Zsidókhoz írott levél gyakran beszél arról, hogy a hívők Istenhez vezetnek a feltámadott Krisztus közvetítése által (1Pt 3,18) és bejárást nyernek a lelki házba (1Pt 2,4), a mennyei szentélybe (Zsid 10,22) és Isten trónusa elé (Zsid 4,16), ill. a mennyei Jeruzsálemhez az angyalok ezreivel (Zsid 12,22).

Pünkösöd után a *Szentlélek* veszi át Krisztus közvetítő szerepét. Ő nyújt segítséget Isten megismerésében (1,17; 3,5), a belső ember megerősödésében (3,16; 4,24), s legfőképpen egységre vezet az egyház tagjait, ill. egyes csoportjait (4,3–6). Az *egy Lélekben* fordulat megfelel az *egy testben* kifejezésnek, amely a 16. versben áll. Mindkettő előremutat a 4,4–6-ra, ahol a Szentlélek gyülekezeti egységet teremtő erejéről olvasunk Ez az intelem arra kívánta emlékeztetni a többségében pogány-keresztyénekből álló egyház tagjait, hogy Isten először Izrael népét választotta ki az üdvösségre. A zsidó nép pedig akkor sem vesztette el ezt a kiváltságot, amikor Isten új szövetséget kötött azokkal,

²¹² Varga Zsigmond J.: *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*, 825; Borse, U.: προσαγωγή címszó. In: *EWNT* III., 388–89; Schmidt, K. L.: προσαγωγή címszó. In: *ThWNT* I., 133 ssk. A kifejezés profán értelme: kihallgatásra bocsátás a király színe elé. Vö. Bauer, W. – Aland, K. – Aland, B.: *i. m.* 1424 (I. Polybios X 1,6; Plutarchos; Aemilius Paullus 13, 3).

akik Jézus Krisztus nevére megkeresztelkedtek. Az Efézusi levél így hátrította el az 1. század második felében felerősödött zsidóellenességet.²¹³

A levél a közös gyökerekre akarta figyelmeztetni a kis-ázsiai keresztyéneket, elsősorban az Izrael Istenében való hitre, továbbá arra az üdvözítő tervre, amely Jézus Krisztus személyében és történetében valósult meg (1,10; 3,9–12). Az Efézusi levél szerzője így adott feleletet arra a kérdésre, amellyel Pál apostol élete végén foglalkozott: a zsidó nép többsége miért zárta ki magát az üdvösségből azáltal, hogy nem fogadta el a Jézus Krisztusról szóló evangéliumot? A Római levél 9–11. részeiben a távoli jövőben látta a zsidók üdvösségbe való bemene- telét (11,25). Levelünk írója egy későbbi történeti helyzetben felelt erre a kérdésre. Akkor, amikor a zsidó-keresztyének csoportja kisebbségbe került a pogány-keresztyén gyülekezetekben. Ezért figyelmezteti a többségi pogány-keresztyéneket: ha befogadást nyertek a választott nép közös- ségébe, akkor így *örökös társak* lettek a zsidókkal (3,6). A zsidó- keresztyének tehát nem veszítették el az Isten által nekik ajándékozott kiváltságokat, ill., hogy ők is ugyanazokkal a jogokkal rendelkeznek, mint a pogány-keresztyének.

2,19–22: *...együtt épültök az Isten hajlékává...*

A 2,11–22 szakasz harmadik alegységben újra találkozunk az első alegységben előforduló fogalmakkal, ζένοϋς (*idegen*), πολιτεία (*polgár- jog*). Ezek mellett megjelennek a πάροικος (*jövevény*), a συμπολίτης (*polgártárs*) szó, ill. az οἰκέλοϋς (*háznép*) kifejezések, amelyek már az οἰκοϋς (*ház*), οἰκοδομή (*épület*), ναόϋς (*templom*) fogalomcsoport- hoz tartoznak, és az egész alegységet meghatározzák. A három vers egyetlen összetett mondatból áll, a főmondat pedig a 19. versben van.

19. vers: *Ezért tehát nem vagytok idegenek és jövevények, hanem polgártársai a szenteknek és háza népe Istennek.*

A két alegységet összekötő *ezért tehát* szókapcsolat a 14–18. versek utáni következtetést vezet be. Az író újra többes szám második szemé- lyben szólítja meg a címzetteket, ugyanúgy, mint a 11–13. szakasz- ban. A megszólítás a pogány-keresztyéneknek szól, akiket ismét afelől akar biztosítani, hogy nem *idegenek és jövevények* Isten háznépének közösségében. Akárcsak a 12. versben a ζένοϋς itt is negatív értelemben

²¹³ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 120.

fordul elő (sensu malo). A *jövevény* (*idegen, kívülálló*) olyan személy, aki járatlan, tájékozatlan, nincs tudomása az üdvtörténeti múlttól, a jövő reménységéről, más szóval: ki van zárva az Isten által választott reménység- és hitközösségből. Tartalmi szempontból a kifejezés a pogányok *elidegenedett* állapotára utal, akik hitetlennül, reménység nélkül és a sötétség hatalmi körében éltek (vö. Kol 1,21; Ef 4,18).²¹⁴ A πάροικος az antik városba *bevándorló, jövevény* embert jelenti, akinek nincs állandó lakhelye a poliszban, és nem rendelkezik az őslakosok jogaival. A zsidó vallási közösség körében élő jövevényre nem vonatkoztak Isten ígéretei, kultuszi vonatkozásban nem volt joga belépni a Templom bizonyos területére.²¹⁵ Jézus Krisztus áldozata feloldotta a pogányokat e kizáró jellegű megkülönböztetések alól, és így teljes jogú tagjai, ill. polgártársai lettek Isten választott népének. Itt azonban nem a zsidó népközösségről van szó, hanem az Újszövetség gyülekezetéről, amelyet Jézus Krisztus hozott létre az ő vére által. A pogányok örökös társai lettek Isten új népe közösségének, azaz *polgártársai lettek a szenteknek* (συνπολίτης τῶν ἁγίων – Ef 3,6; Ef 1,1).

A pogányok nemcsak polgárjogot kaptak, hanem befogadást is nyertek *Isten háza népének körébe*. A város (πόλις) képének szerepét a ház (οἶκος) metafora veszi át, s a szerző ezzel érzékelteti a pogányok megváltozott helyzetét Krisztus egyházában. A *háznép* (οἰκέλος) a *családtagot* jelenti az antik világban. A családtagok élén a *pater familias* áll.²¹⁶ A keresztyén gyülekezet ezért nevezi így Istent a háznép *Atyjának* (Ef 2,18), a közösség tagjait pedig *hitünk cselédei* (Gal 6,10 Károli fordítása szerint), ill. *testvéreink a hitben* (pÚF). A város, ház, család, templom képei az Istennel való közösséget szemléltetik, amelyben minden keresztyénnek megkülönböztetés nélkül van helye Krisztus engesztelő áldozata által.²¹⁷ Ezekre épül a *szentek közössége* (*sanctorum communio*) képzet, amely először az apostoli atyák, ill. az egyházatyák műveiben jelenik meg, később pedig helyet kap az Apostoli Hitvallás szövegében is (vö. Zsid 12,23).

²¹⁴ Hübner, H.: *i. m.* 179.

²¹⁵ Josephus Flavius: *i. m.* 352 (V,193 ssk.); 1Qflor 1,3 ssk.

²¹⁶ O. Michel, οἰκέλος címszó. In: *ThWNT V.* 136; P. Weigandt, οἰκέλος κτλ címszó. In: *EWNT II.*, 1209–11.

²¹⁷ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 122.

Az igemagyarázók sokat foglalkoztak a ház, ill. a *templom* metaforájának vallástörténeti eredetével, és felfogásaik alapján három csoportra oszlottak.²¹⁸ Az első csoport szerint (H. Schlier, Ph. Philhauer, A. Lindemann) az Ef 2,20–22 épületmetaforája a gnosztikus irodalomból származik. Elsősorban mandeus szövegekre hivatkoznak (*Tamás akták*, 6 skk.; *Fülöp akták*, 20.77.109; *János akták*, 104). H. Schlier arra a következtetésre jutott, hogy az ember, test (σωμα), gyülekezet (ἐκκλησία), bölcsesség (σοφία) és a mennyei épület jelentése azonosnak tekinthető, mivel ugyanazon gnosztikus töből erednek. Rajta kívül több exegéta hangsúlyozza az Ef 4,12.16 gnosztikus gyökerét. Ez az állítás azért nem állja meg a helyét, mert a gnosztikus szövegek később keletkeztek, mint az Efézusi levél. D. C. Smith a *Jewish and Greek Tradition in Ephesians 2,11–22* című disszertációjában²¹⁹ kimutatta, hogy a templom hasonlata nem fordul elő a gnosztikus művekben. Egyben felhívta a figyelmet arra is, hogy a gnosztikusok nem evilági, hanem túlvilági lelki templomnak nevezték a maguk gyülekezetét.

A második csoport képviselői zsidó, ill. qumráni eredetűnek tekintik a metaforát (Fr. Mussner,²²⁰ B. Gärtner,²²¹ D. C. Smith, G. Klinzing,²²² McKelvey²²³). A holt-tengeri közösség iratai a ház vagy *templom* metaforával nevezik meg a gyülekezetet (1QS 8,7–9; 11,7–9; 1QH 6,24),

²¹⁸ Irodalmi vonatkozásban vö. Vielhauer, Ph.: *OIKODOME. Das Bild von Bau in der christlichen Literatur vom Neuen Testament bis Clemens Alexandrinus*. Durlach, Karlsruhe 1940; Schlier, H.: *Der Brief an die Epheser*, 140–145; Merklein, H.: *Das kirchliche Amt nach dem Epheserbrief*. StANT 33. Kösel-Verlag, München 1973; Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 234–235.

²¹⁹ Smith, D. C.: *Jewish and Greek Tradition in Ephesians 2,11–22*. Dissertation. Yale University 1970, 157.

²²⁰ Mussner, Fr.: *Christus, das All und die Kirche. Studien zur Theologie des Epheserbriefes*. TThSt 5. Paulinus-Verlag, Trier, 1968.

²²¹ Gärtner, B.: *The Temple and the Community in Qumran and in the New Testament. A Comparative Study in the Temple Symbolism of the Qumran Texts and the New Testament*. MSSNTS I. Cambridge University Press, Cambridge 1965.

²²² Klinzing, G.: *Die Umdeutung des Kultus in der Qumrangemeinde und im Neuen Testament*. StUNT 7. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1971.

²²³ McKelvey, R. J.: *The New Temple. The Church in the New Testament*. Oxford University Press, London 1969.

némely esetben az *alap* metaforát is használják (1QS 5,5; 8,8; 1QH 6,26). Az 1QH 6,26 skk.-ben a *sarokkő* is előfordul az Ézs 28,16 alapján. E. Faust kimutatta,²²⁴ hogy az Ef 2,20–22-t helytelen kizárólag a templom metaforája alapján értelmezni. G. Sellin szerint a mi ígérésünk háttérében inkább az 1Kor 3,5–17 képi világa fedezhető fel, és nem annyira a holt-tengeri iratok fent említett helyei. A qumráni iratok nem ismerik Isten *templomban való lakozásának* szóképét, a *Lélek* személyét sem kapcsolják össze a templommal, és sehol nem nevezik a templomot Isten dicsőségének (*sekhinah*).

A *harmadik csoport* szerint itt spiritualizált templomról van szó. Ez a látásmód a hellenista zsidóságban honosodott meg (H. Wenschkewitz, E. Faust, G. Sellin). Alexandriai Philón Isten házának, templomának nevezi a kegyesek lelkét,²²⁵ másutt Izráel közösségére vonatkoztatja a templomot.²²⁶ A megértés rendjén ismerni kell Philón előfeltételét. Eszerint Isten a *λόγος*-ban, ill. a kegyesek lelkében lakozik a *πνεῦμα* által. Ezenkívül gyakran találkozunk Philón műveiben az építkezés metaforájával is, s ez némelykor összekapcsolódik a templommal.²²⁷

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy az épület, ill. a templom metaforáját nem lehet levezetni sem a gnosztikus, sem pedig a holt-tengeri irodalomból. Bár a hasonlaltal a zsidó irodalomban is találkozunk, az Efézusi levél szerzője nem innen merített be, hanem a hellenista zsidóság irodalmából, elsősorban az 1Kor 3,5–17 közvetítésével.²²⁸

20. vers: *Mert ráépítetek az apostolok és a próféták alapjára...*

A levélíró épülethez hasonlítja a gyülekezetet. Ez az épület az apostolok és a próféták alapján áll. Az épület, ill. a ház képével az 1Kor 3,9–11-ben is találkozunk. Ott azonban az apostol Jézus Krisztust nevezi *fundamentumnak* (τὸ θεμέλιον). Az ellentét azonban látszólagos, hiszen az Efézusi levélben is ehhez hasonlót olvasunk. Az egyház alapja: az *apostolok és próféták* Jézus Krisztusról szóló igehirdetése és

²²⁴ Faust, E.: *Pax Christi et Pax Caesaris. Religionsgeschichtliche, traditions-geschichtliche und sozialgeschichtliche Studien zum Epheserbrief*. NTOA 24. Vandenhoeck & Ruprecht, Freiburg (Schweiz) – UV/Göttingen 1993.

²²⁵ *De opifitio mundi*, 137; *De cherubim*, 98–101; *De sobrietate*, 62 skk.; *De posteritate Caini*, 59; *De Somniis I.*, 149.

²²⁶ *De sobrietate*, 66; *De praemiis et poenis*, 123 skk.

²²⁷ Ld. *De cherubim*, 98–101: νεώς; θεμέλιος; ἐποικοδομέω.

²²⁸ Vö. Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 234–235.

tanítása (vö. Kol 2,7).²²⁹ A gyülekezet tagjainak mindig szem előtt kell tartaniuk ezt az alapvetést. Ezen az alapon kell mindig továbbépülniük, növekedniük hit által. A házépítés folyamatát az ἐποικοδομέω (*ráépíteni*) szenvedő alakú ige (aor. part. pass.) fejezi ki. A háznak az a jellegzetessége, hogy az építés folyamata még nem fejeződött be. Mivel lelki házról van szó, az épület kövei maguk a zsidókból és a pogányokból álló gyülekezet tagjai. Az 1Pt 2,5 ezért nevezi élő köveknek a Jézus Krisztusban hívő keresztyéneket. Az 1Kor 3,5–17 tanításához hasonlóan itt is az *apostolok és a próféták* töltik be az építőmester feladatát, és akárcsak Pál apostol, a Szentlélek által kaptak kijelentést Krisztus títka felől (Ef 3,3–8). Az apostolok személyéről és szolgálatáról csak annyit tudunk meg, hogy a felemeltetett Krisztus, az egyház Ura adta nekik az igehirdetés, tanítás, építés megbízatását (Ef 4,11–12). Az újszövetségi próféták karizmatikus tanítványok voltak, s ők is az evangéliumot és Isten akarát szolták a gyülekezetben (ApCsel 11,27; 13,1; 15,32; 21,10; 1Kor 12,28.29; 14,29.32.37; Róm 12,6; 1Thessz 5,20).

H. Merklein a következőképpen foglalja össze az Efézusi levél egyházi tisztségekről szóló tanítását: az apostolok és a próféták, akik az egyház alapjai, a múlt tekintélyeseinek sorába tartoznak, s a hit tekintetében is ők képviselik a hagyomány mértékadó jellegét, amelyhez az egyház profetikus funkciója, az isteni kijelentés hirdetése kapcsolódik.²³⁰

A *sarokkő* (ἀκρογωνιαίος) igen fontos elem az épület szerkezetében. Ez az az alapkő, amelyet elsőként helyeznek le. Ez szabja meg a további építkezés irányát, folyamatát, és a fundamentumkövel együtt tartja össze az egész házat.²³¹ Az egyház sarokköve Jézus Krisztus, akiben az egész épület egybeilleszkedik. De mi is pontosan a sarokkő funkciója? Erre a kérdésre az igemagyarázók különböző feleleteket adnak, attól függően, hogy miképpen értelmezik a sarokkő metaforáját. Az első csoport szerint a sarokkővön, ill. szegeletkővön a boltíveket összefogó

²²⁹ Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 104–105.

²³⁰ Merklein, H.: *Das kirchliche Amt nach dem Epheserbrief*, 143–144; 199–200.

²³¹ Bartha Tibor (szerk.): *Keresztyén bibliai lexikon*. II., 465; Krämer, H.: γωνία, ἀκρογωνιαίος (λίθος) címszó. In: *EWNT* I., 645–647 (1. és 3.); Jeremias, J.: γωνία κτλ címszó. In: *ThWNT* I., 792 skk.; Uő: λίθος címszó. In: *ThWNT* IV., 275–281; Schelkle, K. H.: *Akrogoniaios*. RAC I., 233 skk.

zárókövet kell érteni (J. Jeremias, H. Schlier, Ph. Vielhauer, Diebelius-Greeven, H. Conzelmann, J. Gnilka, A. Lindemann). A zárókö tehát a felemeltetett Krisztus összetartó funkciójára utal, ugyanis benne egyesülnek az egyetemes egyház egyes testrészei, tagjai. Ez az értelmezés a SalTest 22,7–23,4-re, ill. a 2Kir 25,17 a Symmachus szerinti görög zsolnárfordítására (117,22) támaszkodik.

A második csoport a hagyományos értelmezés mellett foglal állást (A. Theodoretus, Jeromos, Kálvin, R. Schnackenburg, P. Pokorný), vagyis azt, hogy itt nem a boltíveket összetartó záróköről, hanem az épület fundamentumát összefogó *sarokkőről* van szó: Jézus Krisztus az egyház épületének *alapkőve* (τὸ θεμέλιον), akárcsak az 1Kor 3,10-ben. Ez a csoport azzal érvel, hogy azok az újszövetségi könyvek, amelyek Jézus Krisztus személyét köhöz hasonlítják, *alapkőről* beszélnek és nem felső záróköről (ApCsel 4,1; 1Pt 2,7; vö. BarnLev 6,2). Az Ószövetségben csupán az Ézs 28,16 LXX-fordításában találkozunk a λίθος ἀκρογωνιαίος kifejezéssel, ahol szintén az épület alapjának legfontosabb kővéről van szó. Bár versünkben nem az ézsaiási idézet áll, itt mégiscsak a hagyományos sarokkő értelmezés helyessége mellett foglalhatunk állást, ugyanis az író Jézusra vonatkoztatva beszél a lelki ház sarokkővéről, akárcsak az 1Pt 2,5.²³²

21. vers: ...*akiben az egész épület... szent templommá növekszik az Úrban.*

A Jézus Krisztusról szóló kép leírása két (vonatkozó) mellékmondatdal folytatódik (21–22. v.). Mindkét vonatkozó névmás – *akiben, őbenne* – Krisztus, ill. a feltámadott Úr központi szerepére utal. Ő az, *akiben* az egész épület egybeilleszkedik, és *benne* növekszik szent templommá. A *πάσα οἰκοδομή* lehetőséget nyújt arra, hogy a szókapcsolatot *minden épület* fordításban adjuk vissza. Ez azonban nem illik a szövegkörnyezetbe. Tehát az a helyesebb, ha az *egész épület* változat mellett döntünk. Egyes kéziratok határozott névelővel (ἡ) egészítik ki az *οἰκοδομή* főnevet, éspedig azért, hogy az utóbbi értelmezést erősítsék meg (N¹ A C P 6. 81. 326. 1739^c 1881 *pc*).

Az épület egyes részeinek egybeilleszkedését kifejező összetett ige (συναρμολογέω – *egybeilleszkedni*; itt part. praes. pass.) csupán itt és az Ef 4,16-ban fordul elő (vö. συναρμολομέω – 22. v.; mindekettő a

²³² Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 130.

σύν igekötővel képzett ige). Jelentését a λογέω igéből lehet levezetni, s ez a tervezőmérnök munkájára utal: *kiszámítani, tervezni, mértéket szabni*. Mivel ez az ige rokon értelmű az Ef 4,16 συμβιβάζω (*összeköt, egyesít*) igéjével (ld. Kol 2,19), ezért értelmét ebből vezetjük le. A Kossói levélben a testre vonatkozik, közelebről a fej *vezető, mozgató, összetartó* szerepére. Philón szerint a λόγος ugyanezt a funkciót tölti be a kozmoszban.²³³ A λόγος egyben az építész tervét, rendezőelvét, a világ szellemi struktúráját is jelenti. Ennek értelmében G. Sellin ezt mondja: „az egyház struktúrájának megalapozása Jézus Krisztusban van, éppen úgy, ahogy az épület méreteit és arányait a *sarokkő* határozza meg”.²³⁴ Tehát a levélszerző azt akarta érzékeltetni, hogy az épület terve és szerkezete már kezdettől fogva megvolt Jézus Krisztusban.²³⁵

Mit jelent az, hogy az épület *szent templommá* növekedik az Úrban?

a) Elsősorban azt, hogy az egyház közössége nem statikus, mozdulatlan valóság, hanem mozgó, növekedő, élő organizmus. Erre utal az αὐξάω (*gyarapodni, növekedni*) ige, amely az organikus világ életét idézi fel. Az építés és a növekedés szóképek az Ef 4,11–16-ban is együtt fordulnak elő, ahol a *test* metaforája áll a központban.

b) Ez a növekedés nem Krisztus nélkül, hanem *őbenne* történik. Azt mondhatjuk tehát, hogy az Efézusi levél egyházzal szóló tanítása Krisztus-központú: az egyházban minden tevékenységnek – s mindegyiknek a gyülekezetépítésnek, valamint a kölcsönös intésnek és bátorításnak – az Úr akarata szerint kell történnie (Ef 5,5 skk., vö. 1Kor 3,16; 1Thessz 5,11–15).

c) Az egyházépítés célja az, hogy a gyülekezet tagjai élő kövekként formálódjanak *szent templommá*, azaz *szent közösséggé*. Az Istennel való közösség erősítése mellett a hívek testvéri egysége is erősödik a Szentlélek által. Isten mind a pogányokat, mind a zsidókat elhívta az egyházba. Mindkét népcsoport előtt megnyitotta az utat, hogy belépjenek Isten templomába, és együtt növekedjenek az *egységben* (Ef 4,3 skk.), a *szerelemben* (Ef 4,15 skk.), a *belső emberben*, és így váljanak *Isten hajlékává* a Szentlélek által.

d) A keresztyének *szentsége* abból következik, hogy szoros kapcsolatban állnak Krisztussal (1,1), a sarokkővel, akire ráépül Isten

²³³ De opifitio mundi, 17.20.24; De somniis I., 206.

²³⁴ Sellin, G.: Der Brief an die Epheser, 240.

²³⁵ Uo.

temploma. Az egész hajlékot Krisztus Lelke hatja át, aki az épületet Isten lakóhelyévé teszi.²³⁶ Az Efézusi levél sajátos szemlélete szerint itt nem a helyi gyülekezetéről, hanem az egyetemes egyházzól van szó. A keresztyéneknek az a rendeltetése, hogy megőrizték a templom szentségét (1Kor 3,16 skk.; 2Kor 6,16). Az elidegenedés bármely megnyilvánulása elfordulást jelent a keresztyén élet céljától.²³⁷

e) A keresztyén egyház küldetést kapott. A templom kezdetben a bizonysgtétel sátora volt Izráel számára. Isten új népének most az a feladata, hogy Isten bölcsességének és kegyelmének titkát hirdessék a pogányoknak (3,6), az egész teremtett világnak (3,10.12).

22. vers: ...és őbenne ti is együtt épültök az Isten hajlékává a Lélek által.

A záróvers összefoglalja a nagyobb (2,11–22) és a kisebb (2,19–22) szövegegységet. Erre utalnak elsősorban a visszatérő kulcsfogalmak: *növekedni* (21. v.), *(együtt)épülni* (22. v.). A jelen idejű alakban álló igék tartós történésre utalnak, és azt jelzik, hogy a templom épülete folyamatosan növekszik. A két célhatározó párhuzamos: *szent templommá* (21. v.); az *Isten hajlékává* (22. v.). Az utóbbi kifejezés (*κατοικητήριον*) csak és ApCsel 18,2-ben fordul elő. A LXX-fordításban gyakrabban találkozunk ezzel a kifejezéssel, és ott a Sionon épült templomra utal (2Móz 15,17; 1Kir 8,13; Zsolt 74,2). Ritkábban a holt-tengeri iratokban és Philón írásaiban is előfordul.²³⁸ Ismerős volt azonban az az elképzelés, hogy Isten a kegyes emberekben lakozik.²³⁹ Tartalmilag ez a gondolat áll a legközelebb az apostoli levelek képzetéhez (1Kor 3,16; 6,19; 2Kor 6,16; Ef 2,22; 1Pt 2,5). Isten az ő Lelke által lakozik Krisztus követőinek a körében (vö. Mt 18,20).

Az *Úrban* (21. v.) és *a Lélek által* (22. v.) kifejezések rokon értelműek. Az *ἐν πνεύματι* kettős jelentéssel bír: elsősorban arra utal, hogy Isten a Lélek által jelenik meg a gyülekezetben; másodsorban pedig arra, hogy Isten hatalmi kört teremt magának a Lélek által.²⁴⁰ A kifejezés

²³⁶ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 132.

²³⁷ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 132.

²³⁸ Ld. 1QS 8,8, valamint *De plantatione*, 47.

²³⁹ Philón: *De sobrietate*, 62–63.66 (ld. Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 242.).

²⁴⁰ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 243.

tehát egyszerre utal a Lélek eszközi és lokális hatására. A levélíró itt még egyszer megerősíti a 20. vers állítását: a címzettek nincsenek kirekesztve az apostolok és a próféták fundamentumára épült lelki templomból, ugyanis a *Lélek által* ők is Isten szent hajlékának élő kövei. A kis-ázsiai gyülekezetek helyzetében ez azt jelenti, hogy a pogány-keresztyének és a zsidó-keresztyének együtt épülnek Isten hajlékává. A *Lélek által* (ἐν πνεύματι) kifejezés a 2,11 versben ἐν σαρκι (*testben*) fordulatra utal vissza, és ez a megtérésük előtti pogány állapotukra emlékeztette a címzetteket. Az egykori helyzet azonban megváltozott a Lélek munkája által, ugyanis a Krisztus közösségébe való betagolódás, az üdvösség már felváltotta a Krisztus nélküli életvitelüket. A test szerinti életvitelt felváltotta a Lélek erőterében, hatalmi körében folytatott élet. A *Lélek által* a pogány-keresztyének számára is beteljesedtek az üdvígéreték (2,12). A próféták ígéretei, amelyek egykor a zsidó népre vonatkoztak, most a pogányokéi is lettek. Így megszűnt az ellentét Izrael és a pogányok között, és együtt, *egy Lélekben* járulhatnak az Atya színe elé (2,18). Az egység létrejött Jézus Krisztus által.

3,1–13: Pál apostoli szolgálata a pogányok között

Fordítás

1 *Ezért hálát adok én, Pál, a Jézus Krisztus foglya érettek, pogányokért, 2 mert bizonyára hallottatok az Isten üdvözítő rendjéről, amelyben részesített engem a ti javatokra, 3 hogy kijelentés által ismertette meg velem a titkot, ahogy előbb röviden megírtam, 4 ha elolvassátok, megtudhatjátok belőle, hogyan értem én a Krisztus titkát, 5 amely más nemzedékek idején nem vált ismertté az emberek fiai előtt, úgy, ahogyan most kijelentette szent apostolainak és prófétáinak a Lélek által: 6 hogy tudniillik a pogányok is örökös társaink, velünk egy test, és hogy velünk együtt részesek az ígéletben is Krisztus Jézusban az evangélium által. 7 Ennek lettem szolgájává az Isten kegyelmének ajándékából, amelyben hatalmának ereje által részesített engem. 8 Nekem – minden szent között a legkisebbnek – adatott az a kegyelem, hogy a pogányoknak hirdessem a Krisztus mérhetetlen gazdagságát, 9 hogy világossá tegyem mindenki előtt, mi ama titok megvalósulásának a rendje, amely el volt rejtve öröktől fogva Istenben, mindenek teremtőjében, 10 és hogy ismertté legyen most az egyház által a mennyei fejedelemségek és hatalmasságok előtt az Isten sokféle bölcsessége. 11 Ez felel meg örök végzésének,*

amelyet megvalósított Krisztus Jézusban, a mi Urunkban: 12 akiben van bátorságunk és szabad utunk bizodalommal a benne való hit által. 13 Kérlek tehát, ne csüggedjetez azért, hogy nyomorúságot hozdok értetek, hiszen számotokra dicsőség ez.

Elemzés

A 3. fejezet is hálaadó imádsággal kezdődik (3,1–13. v.), amelyet egy közbenjáró imádság követ (3,14–19). Az imádság megszakad a 2. vers után, majd beszámoló következik, amely Pál apostoli megbízatásáról és a pogányok között végzett szolgálatáról szól, és úgy ismerjük meg őt, mint aki Jézus Krisztus foglya (1. v.), az evangélium szolgája (7. v.), aki bizonyágot tesz a Krisztus titkáról, amelyet ő isteni kijelentés által ismert meg (3,3–4.9). Ebben az igeszakaszban találjuk a legtöbb párhuzamosságot a Kolosséi levéllel.²⁴¹

Kol 1,23 – Ef 3,1 (Pál bemutatása);

Kol 1,24 – Ef 3,1 (az apostol szenvedése a pogányokért);

Kol 1,25 – Ef 3,2–3a (Pál kegyelmi adománya);

Kol 1,26 – Ef 3,5 (Krisztus titkának kijelentése);

Kol 1,27 – Ef 3,6 (a titok tartalma);

Kol 1,28 – Ef 3,8 (az evangélium hirdetése a pogányok között).

Pál alakjának felidézése azzal a céllal történik, hogy a címzettek megőrizték emlékét, és hogy a harmadik nemzedék is megismerje az apostol ige hirdetésének tartalmát. A párhuzamosságok az Efézusi levél a sajátos látásmódjára utalnak: Isten kegyelmének egyetemes jellege és annak hirdetése (3,9–11); az Isten elé járulás szabadsága (3,12); az egyház felelőssége a világ iránt. Az igeszakasz jellegzetessége abban a feszültségben is rejlik, amely a fogságot szenvedő apostol állapota és a rábízott evangélium egyetemes távlata között mutatkozik meg.²⁴²

Az író sajátosan szerkeszti össze a levelet: az újabb igeszakaszt összeköti az előző fejezetben kifejtett témával, amelyet így foglalhatunk össze: a pogányok betagozása Krisztus egyházába (2,11–22). Az összekötő pontok a következő versekben jelennek meg:

²⁴¹ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 129.

²⁴² Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 138.

- 1. v.: a címzettek pogány voltának megemlézése (vö. 2,11);
- 5. v.: az apostolok és próféták idézése (vö. 2,20);
- 6. v.: a pogányok részessége az ígéretekben (vö. 12c);
- 12. v.: az Isten elé járulás lehetősége (vö. 2,18).

Magyarázat

1. vers: *Ezért... [imádkozom] én, Pál...*

Az ígerész hiányos mondattal kezdődik, mert nincs állítmánya. Ezt a szakaszt sok fordító az 1,16 folytatásának tekinti, ahol az apostol a címzettekért ad hálát, vagyis ez a visszakapcsolás indokolja az *imádkozom* íge beiktatását.²⁴³ A kiegészítés másik alapja a 3,14, amely ugyanezzel a két szóval az apostol imádságát vezeti be: τούτου χάρις. Az *ezért* kötőszó egyben az előző aleggység tartalmára utal. Figyelemre méltó, hogy a szerző a hangsúlyos ἐγώ (*én*) névmást használja. Ugyanezzel a formával találkozunk a Filem 1,13.19-ben, valamint a Kol 1,25-ben. A szerző azt emeli ki a személyes névmással, hogy maga az apostol imádkozik, aki az egyház fundamentuma – apostoltársaival együtt (2,20). Pálról az mondja, hogy Krisztus Jézus foglya a pogányokért (vö. Filem 1,9; 2Tim 1,8). Az apostol az evangéliumért visel fogságot, és így egész élete és szenvedése Krisztusra mutat. „Krisztus foglyának lenni első-sorban azt jelenti, hogy az ő szolgálatában állni, neki engedelmesskedni, és csak másodsorban jelenti a testi szenvedés nyers valóságát.”²⁴⁴

A levélírónak az volt a szándéka Pál alakjának felelevenítésével, hogy továbbéltesse az apostol egyéniségének, szellemiségének és tanításának emlékét a kis-ázsiai gyülekezetekben. Az apostol hitbéli örökségét tanítványai őrizték meg és adták tovább. Az apostol személye különleges helyet foglalt el a hagyományban. Szövegegységünk is kiemelt helyet biztosít Pálnak az apostolok és a próféták között (vö. 3,7–9), hiszen Isten neki jelenti ki Krisztus titkát. A levélszerző, aki Pál tanítványa, az apostol tekintélyének megerősítésére törekszik, és ezzel támasztja alá

²⁴³ Vö. Luz, U.: *Der Brief an die Epheser*, 142; *Das Neue Testament. Einheitsübersetzung der Heiligen Schrift*. 1. Auflage. Paul Pattloch Verlag, Aschaffenburg 1979; *Das Neue Testament. Übersetzt und kommentiert von Ulrich Wilkens. Evangelische Hauptbibelgesellschaft, Berlin 1979.*

²⁴⁴ Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 129.

saját tanítását és buzdítását.²⁴⁵ Ez a szándék úgy érvényesül versünkben, hogy úgy mutatja be Pált, mint aki *Krisztus Jézus foglya a pogányokért* (ὁ δέσμιος τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ ὑπὲρ ὑμῶν τῶν ἔθνῶν). A hátrózott névelő kihangsúlyozza, hogy Pál fogolyállapota kizárólagos (ő Krisztus igazi rabszolgája). Az *érettetek, pogányokért* pedig arra utal, hogy szenvedése a pogányok javára történik (vö. 13. v.). Ehhez hasonlóval Pál korábbi leveleiben is találkozunk (2Kor 4,12; 12,15; Fil 2,17; Kol 1,24). Egyes magyarázók szerint Pál szenvedésének üdv-szerző jellege van.²⁴⁶ Ez a szemlélet azonban nincs összhangban a szövegkörnyezettel, mert 3,13-ban, ahol a levélíró az apostol szenvedésére utalt, nem gyengíteni, hanem erősíteni akarta a címzettek hitét.²⁴⁷

2. vers: *mert bizonyára hallottatok az Isten üdvözítő rendjéről, amelyben részesített engem a ti javatokra.*

A pogányokért mondott imádság itt megszakad és majd a 14. versben folytatódik. A közbeiktatott részben (2–13. v.) a szerző Pál apostoli tevékenységét eleveníti fel, amelyet a *bizonyára hallottatok* szavak vezetnek be. Ezt a fordulatot Pál apostol is használja, amikor saját megtéréséről beszél (vö. Gal 1,16). Jelen esetben pedig tanítványa él a kifejezésmóddal, hogy a népek apostolára emlékezzenek. Ez arra utal, hogy az élők sorából eltávozott Pál alakja és missziói szolgálata szerves része lett az apostoli hagyománynak. A levélíró elsősorban az apostol isteni megbízatására hívja fel a figyelmet. Pál Isten *kegyelme* (χάρις) által nyert kiválasztást arra, hogy bizonyosságot tegyen Jézus Krisztusról. Tehát nem emberi alkalmassága, hanem Isten irgalmassága volt a döntő szempont. Az οἰκονομία (üdvözítő rend) kifejezés²⁴⁸ az 1,10-ben és a Kol 1,25-ben fordul elő. A korabeli apokaliptikus irodalom szóhasználatából átvett fogalom azt jelenti, hogy Pál nem emberi tervek, hanem Isten üdvözítő rendje alapján lett a pogányok apostola (vö. Róm 15,15–16). Ez a kifejezés ugyanakkor *tisztséget* is jelent, tehát olyan

²⁴⁵ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 131.

²⁴⁶ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 248.

²⁴⁷ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 138.

²⁴⁸ Varga Zsigmond J.: *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*, 673; Kuhli, H.: οἰκονομία, οἰκονόμος címszó. In: *EWNT* II., 1218–1222; Michel, O.: οἰκονομία, οἰκονόμος címszó. In: *TWNT* V., 154–155.

tekintéllyel felruházott hivatal, amelynek betöltésére a Lélek adományoz erőt (vö. 3,5. v.). Itt elsősorban az *apostoli* tisztségre, ill. az *evangélium szolgája* megbízatásra kell gondolnunk, ugyanis erre a szövegkörnyezet is utal (3,7). A kifejezés tehát magában foglalja a misszióról szóló apostoli felfogás mindkét vonatkozását: a népek üdvösségére néző isteni végzést (1,3 skk.) és a történelmi megvalósulás emberi vonatkozását.²⁴⁹ Az οἰκονομία *sáfárságot* is jelent. Ebben az értelemben fordul elő az 1Kor 4,1-ben (*Isten titkának sáfára*), ahol az apostoli tisztség emberi felelősségére utal. Az οἰκονομία τῆς χάριτος τοῦ θεοῦ szókapcsolat sajátos jelentését itt az *Isten kegyelme* birtokos jelző nyújtja, amely Isten üdvakarataira hívja fel a figyelmünket a pogányok megváltásának vonatkozásában.

Pál nem a maga erejéből, hanem *Isten ereje* által töltötte be a maga missziói küldetését. Ebből merített erőt, amikor azért fáradozott és küzdött, hogy az evangélium a föld végső határáig eljusson. Ennek háttérében Pál saját vallomásait fedezzük fel. A Kolosséi levél így tesz bizonyosságot szolgálatának isteni erőforrásáról: *Ezért fáradoztam én is, és küzdök az ő ereje által, amely hatalmasan munkálkodik bennem* (Kol 1,29). Az apostol más levelében is hivatkozik erre: úgy fáradozott és azzal a céllal viselt el mindent, hogy semmiben se akadályozza az evangélium terjedését (vö. 1Kor 9,12). A mennyei Atya üdvözítő akaratára a tőle kapott kegyelem által valósulhatott meg (Ef 1,11).

3. vers: *hogy kijelentés által ismertette meg velem a titkot, ahogy előbb röviden megírtam.*

Isten azért avatta be az apostolt Krisztus titkába, hogy az ő üdvterve valósuljon meg. Íme, az isteni akarat megismerésének folyamata. A mai tudományos nyelvhasználat ismeretelméletnek, noétikának nevezi ezt a közlési módot. Az Újszövetség szerint két mód létezik az ismeretek átvételére: a történelmi és a Lélek általi. Az első főleg a zsidóság körében, a második a hellenista környezetben jellemző. Az apostol korai levelei mindkét formát megemlítik. Az első Korinthusi levélben először az úrvacsora szereztetésének leírásában (1Kor 11,23 skk.), másodszer pedig a Krisztus feltámadásáról szóló tanítás bevezetésében (1Kor 15,1–3) olvassuk, hogy az apostol azt adta át a gyülekezetnek, amit ő is másoktól kapott. Nyilvánvaló, hogy az apostoli hagyomány

²⁴⁹ Hübner, H.: *i. m.* 186.

átadásáról és átvételéről van szó. A Gal 1,11–12-ben viszont a másik megismerési folyamatra hivatkozott, éspedig a felemeltetett Krisztustól nyert kijelentésre, amely által feltárult előtte az evangélium. Pál megtérése alkalmával találkozott a feltámadott Jézussal, aki *kijelentés által* ismertette meg vele a titkot (vö. Gal 1,16). Az elrejtett titok feltárásáról, apokalipsziséről az Ószövetségben és az apokaliptikus zsidóság irataiban olvasunk (Dán 2,28–29; Énók^{etióp} 63,3; 1QpHab VII, 4–5).²⁵⁰ Versünk tartalmilag a Gal 1,16-hoz, ill. a Kol 1,25–26-hoz áll a legközelebb. Miben áll a vers sajátossága? Abban, hogy Pál apostolt úgy állítja a címzettek elé, mint aki kijelentést hordoz, ill. a Krisztusról szóló evangélium hiteles értelmezője.²⁵¹ Vagyis: megtérésekor nemcsak apostoli megbízást nyert, hanem a kijelentés alapján lett a Jézus Krisztusról szóló hagyomány tartalmának letéteményese, mértéke. A szerző tehát úgy állítja őt a címzettek elé, mint aki követendő, ill. meghatározó egyházi tanító.²⁵²

A vers értelmezésében az a megjegyzés okoz nehézséget, amelyet a levélíró az apostol nevében fogalmaz meg: *ahogy előbb röviden megírtam*. Az antik levelekben előforduló προγράψω ige egy *előbb* vagy *fentebb* közölt állításra utal, ill. egy másik levélben közölt témára.²⁵³ Ilyen jellegű hivatkozással találkozunk a Róm 15,4-ben és a Júd 4-ben. Milyen előzetes kijelentésre, vagy milyen más írásra utalhat a szerző? Erre a kérdésre a magyarázók különböző feleleteket adtak:

1. A megjegyzés az apostol valamelyik korábbi levelére vonatkozik (Kriszosztomosz, Kálvin,²⁵⁴ Goodspeed²⁵⁵ és Pokorný²⁵⁶), amelyre csak

²⁵⁰ Holtz, T.: ἀποκαλύπτω, ἀποκάλυψις címszó. In: *EWNT* I., 312–317; Oepke, A.: ἀποκαλύπτω, ἀποκάλυψις címszó. In: *ThWNT* III., 565–597; Lührmann, D.: *Das Offenbarungverständnis bei Paulus und in Paulinischen Gemeinden*. WMANT 16. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1965; Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 87–88.

²⁵¹ Vö. Merklein, H.: *Das kirchliche Amt nach dem Epheserbrief*, 196–200; Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 133.

²⁵² Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 133; Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 252.

²⁵³ Varga Zsigmond J.: *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*, 819.

²⁵⁴ Calvin, J.: *Auslegung der Heiligen Schrift. Die kleinen Paulinischen Briefe*. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1963, 142.

²⁵⁵ Goodspeed, Edgar J.: *The Meaning of Ephesians*, 42 skk.

következtetnünk lehet. Egyesek a Kol 1,24–29 szakaszára gondolnak, ugyanis igerészünkre ez hasonlít a legjobban; mások a Róm 16,25–26-ra, ill. a Gal 1,12.15-re, amelyek szintén az apostolnak adott kijelentésről szólnak. Mi az első lehetőséget tartjuk helyesebbnek, mivel az áll legközelebb az Efézusi levél gondolatrendszeréhez.

2. A rövid utalás a levél egyik előbbi, a titok megismeréséről szóló szakaszára hivatkozik: Ef 1,9–13 vagy 3,6; 2,11–22 (Lindemann,²⁵⁷ Bengel²⁵⁸). Ha a *rövid* szó jelentését vesszük figyelembe, akkor ezek közül az első szakaszra lehet gondolni. A nézet helyessége azonban nem valószínű, mivel nincs szó arról, hogy Isten *Pálnak* jelentette ki a titkot.

3. A harmadik feltételezés szerint a megjegyzés Pál apostolnak olyan írására vonatkozik, amelyet bevezetésként szerkesztett összegyűjtött leveleinek kiadása elé (Goospeed).²⁵⁹ Ez a javaslat azért helytelen, mivel nincs összhangban az ἐν ὀλίγω (*röviden*) határozóval.

4. vers: ...*ha elolvassátok, megtudhatjátok belőle...*

Ilyen megjegyzéseket Pál többi levelében is olvashatunk (1Thessz 5,27; Kol 4,16). Az apostoli leveleket liturgikus keretben olvasták fel a gyülekezet közösségében, ahol minden tagnak jelen kellett lennie, hogy tudomásul vegye és elfogadja az apostol hitbéli tanítását és erkölcsi buzdítását. Ilyen módon a címzettek is részesei lettek a megismerési folyamatnak és betekintést nyertek Krisztus titkaiba. A σύνεσις (*megértés, értelem, belátás*) a Kol 1,9-ben 2,2-ben is előfordul. A kis-ázsiai tanítványoknak címzett levél ószövetségi értelemben használja ezt a fogalmat. Az apostolnak az a célja, hogy Krisztus követői megismerjék Isten akaratát a Lélek által: *és eljussanak... az ismeret egész gazdagságára, az Isten titkainak, Krisztusnak ismeretére* (Kol 2,2). Az Efézusi levél írója azzal egészíti ki ezt, hogy az apostol az, aki lelki belátásra, Krisztus titkának megismerésére képes elvezetni a gyülekezetet.²⁶⁰ Erre az ismeretre tehát Pál közvetítésével és tolmácsolása által

²⁵⁶ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 139.

²⁵⁷ Lindemann, A.: *Der Epheserbrief*, 58.

²⁵⁸ Bengel, J. A.: *Gnomon Novi Testamenti. Auslegung des Neuen Testaments in fortlaufenden Anmerkungen*. Bd. II. *Römerbrief bis Offenbarung*. 8. Aufl. J. F. Steinkopf Verlag, Stuttgart 1970, 350.

²⁵⁹ Goodspeed, Edgar J.: *The Meaning of Ephesians*, 39–46; hivatkozás Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 251. alapján.

²⁶⁰ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 133.

jutnak el, hiszen ő nyerte el először a kijelentés titkát Istentől. A levél felolvasása is ezt a célt szolgálja: *megtudhatjátok belőle, hogyan érttem én a Krisztus titkát.*²⁶¹ A σύνεσις tehát a titokra vonatkozik: ἐν τῷ μυστηρίῳ. Ezzel a megfogalmazással a holt-tengeri iratokban is találkozunk, éspedig abban a szakaszban, amely arról számol be, hogy az Igazság Tanítója miként jutott el az *elrejtett titok* ismeretére (IQH 2,13; IQS 9,18).²⁶² A μυστήριον jelen esetben birtokos szerkezethez kapcsolódik (μυστήριον τοῦ Χριστοῦ), amely a titok tartalmára vonatkozik. A Kol 1,26–29 szerint Jézus Krisztus az Isten titkának lényege, és Isten általa cselekszik az üdvösség történetében. Az Efézusi levél szerint pedig az a titok, hogy a Jézus Krisztusról szóló evangéliumot a pogány népek között is hirdetik (vö. 3,3). A kifejezés már az 1,9-ben is előfordult, és Isten üdvözítő akaratának ismeretét jelentette. Ebben a szövegrészben a misztérium arra vonatkozik, hogy a távolban élő népek megtartása központi kérdéssé válik Isten üdvözítő tervében (vö. 3,6). A misztérium vallástörténeti hátterét elsősorban az apokaliptikus zsidóság irataiban, ill. az ószövetségi bölcsességirodalomban kell keresnünk, viszont a misztériumvallások világát sem lehet figyelmen kívül hagyni.²⁶³

5. vers: *amely más nemzedékek idején nem vált ismertté az emberek fiai előtt, úgy, ahogyan most kijelentette szent apostolainak és prófétáinak a Lélek által.*

A *kijelentéstörténeti séma* itt is megjelenik, akárcsak a Kol 1,26-ban.²⁶⁴ Ennek struktúráját a következőképpen lehet felvázolni: Isten most jelenti ki az egykor elrejtett titkot (Róm 11,25; 16,25–26; 1Kor 2,6–10; Kol 1,26; Ef 3,9–10). Ami rejtett volt a korábbi nemzedékek idején, azt Isten most kijelentette (vö. 3,9). A feltárást minden alkalommal Isten végzi. Ezt az ἐγνωρίσθη és a ἀπεκαλύφθη igék szenvedő alakja (passivum divinum) is tükrözi. Ez a gondolati rendszer található

²⁶¹ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 252.

²⁶² Mussner, Fr.: *Der Brief an die Epheser*, 99.

²⁶³ Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 87–95.

²⁶⁴ Dahl, N. A.: Formgeschichtliche Beobachtungen zur Christusverkündigung in der Gemeindepredigt. In: Eltester, W. (Hg.): *Neutestamentliche Studien für R. Bultmann zu seinem 70. Geburtstag am 20. 8. 1954*. BZNW 21. Alfred Topelmann, Berlin 1954, 4 skk.; Schweizer, E.: *Der Brief an die Kolosser*. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin 1979, 26.

meg a Dán 2,29-ben, valamint a Páli iskola irataiban (Róm, Kol, Ef, 1–2Tim, Tit). Gyakori az előfordulása a zsidó apokaliptikus irodalomban és a holt-tengeri iratokban is (Énok^{etióp}; 4Ezsd; 1QH 1,12; 1QS 11,5). A kijelentéstörténeti séma azzal módosul a keresztyén iratokban, hogy a végső idők kijelentése Jézus Krisztus történetében és igehirdetésében lesz nyilvánvalóvá. Az *egykor* elrejtett titok nemcsak a kijelentéshordozó előtt tárul fel, hanem a gyűkezetek előtt is. Pálnak is az volt a feladata, hogy felfedje a Lélek által azt az ismeretet, amely rejtett volt *más nemzedékek* előtt. A Kol 1,26-ban azt olvassunk, hogy a titok, *amely örök idők és nemzedékek óta rejtve volt, ... most kijelentetett az ő szentjeinek*. Az írásmagyarázók időbeli meghatározást tulajdonítanak mindkét kifejezésnek.²⁶⁵ Versünk csak *nemzedékeket* említ, a 9. versben azonban már ez is: *öröktől fogva*. Az első az emberiség történetére, a második a teremtés előtti időkre utal (11. v.).²⁶⁶ A *most* időhatározó az üdvtörténet azon új korszakára mutat, amely húsvétal kezdődött. Mellette ott áll az *ahogyan* módhatározó, s ez azt jelzi, hogy az emberek az Ószövetség korában is részesültek a kijelentésben, de csak részlegesen ismerhették meg Isten akaratának titkát. A maga teljességében csak most jelentette ki *szent apostolainak és prófétáinak* a misztériumot.

Az emberek az apostolok és próféták közvetítése által ismerték meg Isten elrejtett üdvtervét. A Kolosséi levél csak a szenteket, ill. a keresztyéneket tekinti közvetítőknak. Az *apostolok és próféták* kiemelése azzal magyarázható, hogy ők voltak Jézus Krisztus halálának és feltámadásának első tanúi (vö. 2,20). Az ő igehirdetői szolgálatukkal kezdődik az új korszak (αἰών). Érdekes, hogy egyes kéziratok kihagyták a szövegből az ἀπόστολος szót (B b; Ambst).²⁶⁷ Az Efézusi levél Pál felfogása szerint tekint az apostoli tisztségre, és azokat tekinti apostoloknak, akiknek megjelent a feltámadott Jézus és kijelentette számukra

²⁶⁵ H. Schlier megszemélyesítő jelentést tulajdonított az αἰών szónak; ld. Schlier, H.: *Der Brief an die Epheser*, 155.

²⁶⁶ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 140.

²⁶⁷ A Nestle-Aland 27. kiadása a gyenge szövegkritikai bizonyosság miatt mellőzte a főszövegből ezt a variánst.

evangéliumát (Gal 1,11 skk.; 1Kor 15,1–11).²⁶⁸ A próféták Isten ó- és újszövetségi karizmatikus igehirdetői, akik előtt Isten feltárta a maga akaratát. Mind az apostolok, mind a próféták a *Lélek közvetítése által* nyerték el a Jézus Krisztus titkáról szóló kijelentést. A Lélek ajándéka az új üdvtörténeti korszak eljövételének volt a jele (vö. 1,13).

6. vers: *hogyan tudniillik a pogányok is örökösztársaink, velünk egy test, és hogy velünk együtt részesek az ígéletben is Krisztus Jézusban az evangélium által.*

Itt a titok tartalmi leírása következik: a pogányok is részesei az ígéletnek (vö. Kol 1,27). Isten üdvözítő terve egykor csak Izrael népére nézett. Ők voltak az örökösök, ők tartoztak a választottak közösségébe, ők voltak az isteni ígétek várományosai. Ez a kizárólagosság immár megszűnt Jézus Krisztus áldozata által. A Megváltó halálának és feltámadásának következménye a pogányokra is kiterjedt. A levélíró a pogány-keresztyéneket érti a pogányokon. Isten nekik is bűnbocsánatot ajándékozott, és őket is bevonta Isten új népének gyülekezetébe. A Jézus Krisztusról szóló evangélium ezt az egyetemes érvényű üzenetet foglalja magában, s ezt Isten az apostoloknak és a prófétáknak jelentette ki.

Az apostoloknak és prófétáknak kijelentett titok tartalmát egy *acc. cum infinitivo* szerkezet fejezi ki: *...a pogányok örökösztársaink, velünk egy test, és hogy velünk együtt részesek az ígétekben, Krisztus Jézusban az evangélium által* (εἶναι τὰ ἔθνη συγκληρονόμα καὶ σύσσωμα καὶ συμμετοχα τῆς ἐπαγγελίας ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ διὰ τοῦ εὐαγγελίου). A σύν prepozícióval képzett három szó: συγκληρονόμα (*örökösztárs*), σύσσωμα (*velünk egy test*), συμμετοχα (*részestárs*) a szerző alkotása és a 2,11 skk.-re vonatkoznak. Ezek egyrészt arra utalnak, hogy a pogányok polgártársai a szenteknek (2,19), Jézus Krisztus által tagokként illeszkednek bele a testtel (2,21) és őbenne együtt épülnek Isten hajlákává (2,22). Másrészt azt is kifejezi, hogy a pogányok tagjai lettek a testnek (σύσσωμος), s velünk együtt az ígélet részesei (συμμετοχος).²⁶⁹ A συγκληρονόμος az 1,14.18-ra utal, azaz a pogány-keresztyének örökségére.

²⁶⁸ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 134; Roloff, J.: *Apostolat – Verkündigung – Kirche*. 1. Aufl. Mohn Verlag, Gütersloch 1965; Bühner, J. A.: ἀπόστολος címszó. In: *EWNT I.*, 342–351.

²⁶⁹ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 258–59.

Összefoglalva: a most nyilvánvalóvá lett titok az, hogy a pogányok teljes jogú tagjai Krisztus testének, az egyháznak.

A három állítást két határozós szerkezettel kapcsolja össze: *Jézus Krisztusban; az evangélium által*. Az ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ jelentése esz-közi és lokális (Ef 1,1; 2,6.7.13). Ezért a pŰF (1975) így fordítja a dativusos szerkezetet: *Jézus Krisztusért* (eszközi dat.). Mi a revK fordítást követjük, amely a helyhatározói jelentést tartja szem előtt. A pogányok Krisztus megváltó halála által lettek örökösztársak, az egyház testének tagjai és az ígéretek részesei. Ezért hangsúlyos a helyi vonatkozás. A pogányok Krisztus egyházába való bekebelezése az *evangélium által* történik, közelebbről a missziói prédikáció által, amely felfedi előttük a titkot²⁷⁰ és meggyőzi őket, hogy fogadják el a nekik felkínált kegyelmet.

7. vers: *Ennek lettem szolgájává az Isten kegyelmének ajándékából, amelyben hatalmának ereje által részesített engem.*

Pál így jellemzi önmagát és küldetését: *az evangélium szolgája* (διάκονος τοῦ εὐαγγελίου). A Kolosséi levél is így jelöli meg Pál apostoli öntudatát (1,23). Az apostol a korábbi leveleiben is használja a διάκονος (*szolga*) kifejezést, amikor önmagát és missziói feladatát adja tudtul.²⁷¹ A második Korinthusi levélben azt írja, hogy a felemeltetett Krisztus a *békéltetés szolgálatával* bízta meg (2Kor 5.18–21). Ugyan-ebben a levélben *Krisztus szolgájának* nevezi magát (2Kor 11,23), amikor a tévántitókkal szemben védi meg evangéliumának tisztaságát. Mindez arra utal, hogy Pál nem emberektől, hanem Krisztustól nyerte megbízását. Az *evangélium szolgája* cím azt jelzi, hogy az apostol személye alá van rendelve az evangéliumnak, a Krisztusról szóló örömmüzenetnek, amely egyben az ő tekintélyének is forrása.²⁷² Pál Isten *kegyelmének ajándéka* által tölti be hivatását, és ehhez még a fog-ságban is hűséges marad (Ef 6,20). Pál úgy jelenik meg a Kolosséi és az Efézusi levélben, mint aki missziói szolgálatával és az evangélium

²⁷⁰ Bouttier, M.: *i. m.* 145.

²⁷¹ Geréb Zsolt: Paulus als Diener der Kirche. Die Vorstellung des Apostels in Kolosser 1,21–2,5. In: Müller, P. (Hg.): *Kolosser-Studien*. Biblisch-Theologische Studien 103. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 2009, 33–54.

²⁷² Luz, U.: *Der Brief an die Kolosser*. NTD 8/1. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1998, 208.

ügyéért vállalt szenvedésével emelkedett ki az apostolok közül. A levélíró azt akarja, hogy elkötelezettségét követendő példaként állítsa Krisztus kis-ázsiai tanítványai elé.

Pál nem a maga emberi teljesítményét, hanem Isten kegyelmét helyezi előtérbe, ugyanis ezáltal lett az örömméret tolmácsolásának alkalmas eszköze a pogányok között. Isten adományozta neki az erőt (ἐνέργεια), amellyel legyőzhette a missziói útjai közben tapasztalt akadályokat. A levél első részében láttuk, hogy *Isten hatalmának ereje* a hívó keresztyének életében munkálkodik (1,19). Ezt az erőt (ἐνέργεια) és a hatalmat (δύναμις) mutatta meg Isten, amikor feltámasztotta Jézus Krisztust a halottak közül, és az ő jobbára ültette (1,20). Az egykori Saulust ezzel a hatalommal és erővel tette az evangélium szolgájává. Istennek ugyanez a hatalma (δύναμις τοῦ Θεοῦ) munkálkodik az evangéliumban, amelyet az apostol hirdet a pogányoknak (Róm 1,16). Az apostol itt nem valami „magányos hosszútávfutó”, hanem az apostolok és próféták közösségének a tagja, akik az egyház fundamentuma. Isten nekik jelentette ki a Krisztus titkát, ők lettek a kijelentés hordozói, az evangélium üzenetének hiteles értelmezői. Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy Pál apostol úgy jelenik meg, mint aki először is misszionárius, másodsorban pedig az egyház tanítója.

8. vers: *Nekem – minden szent között a legkisebbnek – adatott az a kegyelem, hogy a pogányoknak hirdessem a Krisztus mérhetetlen gazdagságát.*

Az író új bekezdés keretében folytatja az apostol szolgálatának bemutatását (3,8–13). Az új gondolatsort az jelzi, hogy az apostol ismét egyes szám első személyben beszél (ἐμοί – ἐγώ; vö. 2. v.). Ebben a versben még erőteljesebben szól arról, hogy Isten kegyelmének ereje miként hatott az apostol missziói munkássága idején. A korai leveleiben Pál sokszor folyamodott az összehasonlítás eszközához. Gondoljunk például az 1Kor 15,3–10-re, ahol leírja találkozását a feltámadott Krisztussal. Ebben az elbeszélésben a *legkisebbnek* nevezi magát az apostolok között (15,9). Versünkben azt írja, hogy ő *minden szent*, azaz az összes keresztyén *között a legkisebb*. Itt a *szent* a gyülekezet tagjait jelenti (vö. Ef 1,15). Itt nem indokolja meg, hogy miért a *legkisebb*, amint azt az első Korinthusi levélben tette. Emberi elesettsége ellenére mégis ő részesült abban az ajándékában, hogy a pogányoknak hirdethette Krisztus evangéliumát. Kiválasztásának alapját tehát Isten

üdvtervében jelölte meg (3,2). Itt azonban Isten kegyelmének nagyságára és gazdagságára akarja felhívni a figyelmet (vö. Ef 1,7; 2.7). Azal, hogy a legkisebbnek nevezte magát, nem apostoli tekintélyét akarta kisebbiteni, hanem Isten kegyelmének erejét, hatékonyságát akarta kiemelni.²⁷³

Isten kegyelmének nagysága abban nyilvánult meg, hogy megbízást kapott a pogányok közötti szolgálatra. A megbízás leírásában olyan fordulatokra ismerünk, amelyekkel a Gal 1,16-ban is találkozunk: *hogy hirdessem őt a pogányok között*. Az apostol feladata a *pogányok közötti misszióra irányult*, vagyis arra, hogy *hirdesse közöttük Krisztus mérhetetlen gazdagságát*. Ehhez képest itt csak annyi az eltérés, hogy a Krisztusra mutató névmás helyett (*őt*), *Krisztus mérhetetlen gazdagsága* áll.

Mit jelent a *Krisztus gazdagsága*? A feleletet az ezzel párhuzamos Kol 1,27-ben találjuk meg, amely az igehirdetés tartalmára, Krisztusra utal. E tartalom *mérhetetlenül gazdag*. Mindkét kifejezéssel a Róm 11,33–36-ban, ill. 1Kor 2,6–16-ban találkozunk, ahol az apostol Isten bölcsességének kikutathatatlan gazdagságáról tesz bizonyosságot. A pogányok között *Krisztust* kell hirdetnie, aki az evangélium tartalma. E fogalmakban a hellenista-zsidó bölcsességirodalom kifejezéseit ismerjük fel. A SalBölcs 7,11, valamint a Philón tollából származó *De posteritate Caini* (151) Istent nevezi a jóság és a gazdagság forrásának.²⁷⁴

9. vers: *hogy világossá tegyem mindenki előtt, mi ama titok megvalósulásának a rendje, amely el volt rejtve öröktől fogva Istenben, mindeinek teremtőjében.*

Itt újra a kijelentéstörténeti sémával találkozunk: *ami a korábbi nemzedékek előtt el volt rejtve, most kijelentette* (vö. 3,5). Pál apostol az 1Kor 2,6–9-ben úgy tesz bizonyosságot Krisztus kereszthaláláról, mint Isten bölcsességéről, amely a régebbi időben el volt rejtve az emberek elől. Ez a kijelentés a *Krisztus titka* kifejezés alapja, s ezzel gyakran találkozunk a Kolosséi és az Efézusi levélben.²⁷⁵ A zsidó apokalipti-

²⁷³ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 262.

²⁷⁴ SalBölcs 7,11: „Általa érkezett hozzám, ami jó, és vele együtt minden, az ő kezében felmérhetetlen a gazdagság.” (*Deuterokanonikus bibliai könyvek a Septuaginta alapján*. Szerkesztette a Magyar Bibliatársulat szöveggondozó bizottsága. Magyar Bibliatársulat, Kálvin János Kiadó, Budapest 1998.)

²⁷⁵ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 138.

kus iratokban a *titok* Isten jövőre néző, és emberek előtt ismeretlen terveire vonatkozott. A végső időben bekövetkező események rendje csak azok előtt tárul fel, akiket Isten *megvilágít* az ő Lelkével.²⁷⁶ A holt-tengeri iratok azt tanúsítják, hogy Isten csak azoknak fedi fel a teremtésre, a történeti eseményekre és a végső időre vonatkozó titkait, akiknek megnyitja fülét (1QH 1,21). Isten nem jelentette ki Habakuknak az idők teljességét, az Igazság tanítója előtt azonban feltárt minden olyan titkot, amelyet Isten az ő szolgáinak, prófétáinak jelentett ki (1QpHab 7,1–5). Az újszövetségi apokaliptikus kijelentések sajátossága abban rejlik, hogy Jézus Krisztusra vonatkoznak, és az ő életében, halálában és feltámadásában már beteljesedtek.

Versünk állítása szerint Isten a titkot (μυστήριον) az apostolnak jelentette ki, hogy a pogányok között hirdesse *Krisztus gazdagságát*. Ez a titok *öröktől fogva el volt rejtve Istenben*. Az *elrejtve* (ἀποκεκρυμμένον) kifejezés a Kol 1,26-ból származik. Az *öröktől fogva* fordulat már találkozunk az Ef 1,14-ben. Jelentése itt is kétirányú lehet: vonatkozhat a megszemélyesített világhatalmakra, akik előtt rejtett volt a titok; de vonatkozhat a teremtés előtti időre is (2Tim 1,9; Tit 1,2; 1Pt 1,20; H. Schlier, Dibelius–Grevven, A. Lindemann). A másik magyarázat szerint a fordulatnak időhatározói jelentése van: *örök időktől kezdve* (J. Gnilka, R. Schnackenburg, P. Pokorný, F. Mussner). Mi is ezt az értelmezést tartjuk helyesnek, mivel az ἀποκεκρυμμένον particípiumnak nincs személyes vonatkozása (valaki elől). Ebbe az irányba mutat a versünkkel párhuzamos hely, az 1Kor 2,7.²⁷⁷

Mit jelent az, hogy a titok volt *elrejtve Istenben, mindenek teremtőjében*? A titok Isten üdvözítő akaratában rejlik, melyet senki nem ismert a Teremtőn kívül.²⁷⁸ Az Ef 1,10-ben már találkozunk azzal a gondolattal, hogy a teremtés és a megváltás összekapcsolódik Isten üdvözítő tervében. Isten teremtő munkájának a célja, hogy mindent egybeszerkessen Jézus Krisztusban. Ez azt jelenti, hogy Isten Jézus Krisztus főisége alatt akarja helyreállítani a világmindenség egységét, amely megromlott a mennyei erők és hatalmasságok, ill. az ember engedetlensége miatt (ld. Ef 1,10 magyarázatát).

²⁷⁶ BárakApok 81,4: „Én [Isten] sok csodálatos dolgot adtam tudtul neki [Mózesnek], megmutattam neki az időknek és az utolsó óráknak titkait.”

²⁷⁷ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 264.

²⁷⁸ Uo.

10. vers: *és hogy ismertté legyen most az egyház által a mennyei fejedelemségek és hatalmasságok előtt az Isten sokféle bölcsessége.*

Isten üdvözítő tervének titkát az *egyház* fogja megismertetni a mennyei fejedelemségek és hatalmasságok előtt. Itt az isteni titok feltárásának harmadik köréhez érkezünk. A kijelentés közvetítő apostolok, próféták és Pál sora után megjelenik az egyház is. A kijelentést ezúttal nem az emberek fiai (5. v.), ill. a pogányok (8. v.) kapják, hanem a *mennyei fejedelemségek és hatalmasságok*. Ez az isteni bölcsesség hírüladásának kozmikus távlatára utal.²⁷⁹ A levélíró az első kettőt nevezte meg az 1,21-ben felsorolt hatalmasságok közül, akik a 6,12 szerint az emberek ellen hadakoznak. Ezek a mennyei hatalmak elvesztik erejüket az isteni bölcsesség nyilvános kihirdetése által, ugyanis Krisztus kereszthalála békességet szerzett e teremtmények között (vö. Kol 1,20; 2,15; Ef 2,16).

A megismerés folyamatát itt is a γνωρίζω ige fejezi ki. A szenvedő alak (aor. conj. pass.) azt jelzi, hogy Isten végzi a cselekvést *az egyház által* (διὰ τῆς ἐκκλησίας). Az, ami el volt rejtve Istenben, most ismertté lesz. Ez a momentum a kijelentéstörténeti séma célja. Erre utal a ἵνα γνωρισθῆ (*hogy ismertté legyen* – vö. Kol 1,27). Ez a vonás is az apokaliptikus gondolkodás jellegzetessége, s ez Jézus egyes mondanásaiban is megjelenik (vö. Lk 12,2/Mt 10,26). Az egyház ezt a feladatot *most* (νῦν) végzi a levél írása, ill. olvasása idején, s ez az egyház üdv-történeti korszaka. Egyes későbbi kéziratok kihagyják a νῦν időhatározószót (F G 629 lat syp Tert Mvict), a kritikai szöveg viszont megőrzi ezt, mivel ott van a régebbi másolatok szövegállományában. A 3,5. vers bizonyossága szerint a νῦν szó a kijelentés-történeti séma szerkesztés eleme. Ezért nem lehet nélkülözni a szövegből. A kijelentés az egyház istentisztelete alkalmával történik, ahol az angyalok is jelen vannak (1Kor 11,10).²⁸⁰

A levélíró *Isten sokféle bölcsességének* (πολυποίκιλος σοφία τοῦ θεοῦ) nevezi a Teremtő üdvözítő tervét. Ezzel a szóhasználatral az 1Kor 2,7-ben is találkozunk, ahol az apostol Isten titkos bölcsességéről tesz bizonyosságot. Az igemagyarázók számára gondot okoz az *Isten*

²⁷⁹ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 141.

²⁸⁰ Dahl, N. A.: Das Geheimnis der Kirche nach Epheser 3,8–10. In: Schlink E. – Peters, A. (Hg.): *Zur Auferbauung des Leibes Christi*. FS P. Brunner. Stauda-Verlag, Kassel 1965, 73. Hivatkozás R. Schnackenburg: *Der Brief an die Epheser*, 142-re (342. l.áb.).

bölcsessége birtokos szerkezethez kapcsolt *sokféle* (πολυποίκιλος) jelző jelentése. A kifejezés eredete visszavezethető a hellenista zsidóság körében született bölcsességirodalomra, ahol az *isteni bölcsesség* megszemélyesítésével találkozunk. A bölcsesség szemtanúként és kézművesként (ld. Péld 8,27–30), ill. tanácsadóként és mesterként (SalBölcs 8,4–6) volt jelen a teremtés eseményénél. A Jézus, Sirák fia könyv szerint a bölcsesség vándorútra indult, hogy hazát keressen magának, és végül az Izraelnek adott Törvényben talált befogadást (JSirák 24). A hellenista zsidóság tanítása szerint a bölcsességet, amely el van rejtve a természeti ember elől, csak a kiválasztott emberek ismerhetik meg a Lélek kijelentése által (SalBölcs 9,13–17). Erre az ezoterikus közlési formára utal a 3,2–5. Versünk a megismerés keresztyén változatát tükrözi: Isten bölcsessége a történelem adott időpontjában lett felismerhetővé Jézus Krisztus által. A világ fejedelmei azonban nem ismerték meg a Teremtő bölcsességét a kereszt botránya miatt (1Kor 2,7 skk.).

H. Schlier arra a következtetésre jutott, hogy az isteni bölcsesség πολυποίκιλος (*sokféle*) jelzője a πολύμορφος (*sok formájú, sok alakú*) melléknévvel azonos.²⁸¹ A megszemélyesített bölcsesség többféle alakban jelent meg: először úgy, mint ami a teremtés bölcsessége, majd Jézus Krisztus személyében, végül pedig az egyház testében. Az írásmagyarázók fenntartással fogadták ezt az értelmezést.²⁸² Az Újszövetségben csupán itt előforduló πολυποίκιλος a ποικίλος (*tarka, változatos, sokféle*) melléknév összetett formája (Zsid 2,4; 1Pt 4,10; 1Kor 12,4). A *változatos bölcsesség* szókapcsolat a teremtés csodálatosságára utal a bölcsességirodalomban (SalBölcs 7,22: *sokrétű*). Ebben az összefüggésben versünk állítása azt jelenti, hogy a mennyei hatalmasságok az egyház közvetítésével ismerik meg Isten megfoghatatlan, világteremtő bölcsességét, de egyben azt is, hogy a Teremtő milyen helyet jelölt ki számukra a kozmoszban.²⁸³ Ha pedig nem fogadják el alárendeltségüket és ellenállnak Isten rendelésének, akkor a gyülekezetnek fel kell venniük a harcot e magasságban lakozó gonosz lelkek ellen (6,12).

²⁸¹ Schlier, H.: *Der Brief an die Epheser*, 156.

²⁸² Dahl, N. A.: *Das Geheimnis der Kirche nach Epheser 3,8–10*, 63–75. Hübner, H.: *i. m.* 189–190: *Exkurs zu H. Schliers theologischer Deutung von Eph 3*; Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 266–267.

²⁸³ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 267.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy az Isten *sokféle bölcsessége* szoros kapcsolatban áll a 3,8-ban előforduló *Krisztus mérhetetlen gazdagsága* üdváni vonatkozású szavakkal. A 3,11 bizonyossága szerint Jézus Krisztus a kijelentés legfontosabb tárgya. Ez azt jelenti, hogy a mondat elsősorban a levél szótériológiai tanítása szempontjából jelentős, és nem ekléziológiai vonatkozásában, ahogyan azt H. Schlier állította. A levél felfogása szerint az egyház nem az isteni bölcsesség megjelenési formája, hanem kijelentésének eszköze, és pedig az igehirdetés által.²⁸⁴ Az egyház az a konkrét tér a világban, ahol az evangéliumot, Isten kegyelmének titkát hirdetik. Ebben a térségben megszűnik a távolság az Isten és az ember között, de ugyanakkor a zsidó-keresztyének és a pogány-keresztyének között is.

11. vers: *Ez felel meg örök végzésének, amelyet megvalósított Krisztus Jézusban, a mi Urunkban.*

Mit jelen a πρόθεσις τῶν αἰώνων birtokos szerkezet? Ha genitivus objectivus, akkor ezt jelenti: Isten előre meghatározta az időszakokat. Ha pedig genitivus qualitatis, akkor ezt: Isten örök tanácsvégzése szerint. Mivel a birtokos szerkezet tárgya itt is hiányzik, akárcsak az Ef 1,11-ben, ezért minősítő (qualitatis) birtokos esettel van dolgunk.²⁸⁵

A κατὰ πρόθεσιν (*tanácsvégzése szerint*) a levél első fejezetében (1,11) arra vonatkozott, hogy Isten üdvözítő végzése nem maradt kegyes szándék, hiszen megvalósult Jézus Krisztusban. A levélíró különbséget tesz Isten terve és cselekedete között. Az első a történelmi idők előtt születik (Isten tervezése), a második a történelem folyamán megy végbe (Isten cselekedete). A tanácsvégzés megvalósulását a ποιέω (*tenni, cselekedni, alkotni, létrehozni, végrehajtani*) ige fejezi ki, amely párhuzamos a 1,11 ἐνεργέω (*erőt kifejteni, működni, tevékenykedni*) igével. A vers második része arról szól, hogy az isteni tanácsvégzés Jézus Krisztusban vált valósággá, történeti eseménnyé. Eszerint a teremtés Jézus Krisztusra, mint célpontra néz. Krisztus fellépése tehát kulcsa az isteni terv megfejtéséhez.²⁸⁶ Először azonban fel kell fedni e rejtélyt a pogányok előtt.

²⁸⁴ Schlier, H.: *Der Brief an die Epheser*, 165; Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 142.

²⁸⁵ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 128; Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 268; Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 147.

²⁸⁶ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 268.

Isten ezzel az igehirdetési feladattal bízta meg Pál apostolt (Ef 3,2 skk.). Vagyis Pál szolgálata beletartozik abba a folyamatba, amelynek következtében célba ér az evangélium. Az apostol személye tehát az evangélium tartalmává válik az Efézusi levélben: a prédikáló apostol, aki az egyház képviselője, prédikált apostollá lesz (ld. 3,2 skk. magyarázatát).

12. vers: *akiben van bátorságunk és szabad utunk bizalommal a benne való hit által.*

Ez a vers a kegyelmi állapot jelenvalóságáról szól. Ezt a kegyelmi állapotot Jézus Krisztus által nyertük el. A kijelentés rokonságot mutat a Róm 5,1–2-vel, ill. az Ef 2,18-cal, mivel a közös a tartalmuk és a szókincsük (πίστις, προσαγωγή, Ἰησοῦς Χριστός). Az üdvösség elnyerésében Jézus Krisztusnak (ἐν ᾧ) helyi (lokális) és eszközi (instrumentális) szerepe van (vö. Ef 1,4). Jézus Krisztus áldozata által minden korlát elhárult a keresztyének (zsidó- és pogány-keresztyének) Isten színe elé vezető útjából. E kultuszi élet világából kölcsönzött képet az Újszövetség többi levele is használja, és ezzel a felemeltetett Krisztus üdvösségszerző munkájáról tesznek bizonyosságot (Zsid 12,2; 1Pt 3,13). A προσαγωγή (*szabad odamenetel, -járulás*) és a πεποίθησις (*bizalom*) szavak együtt utalnak a παρησία (*nyíltság, bátorság, őszinteség*) fogalmára.²⁸⁷ (Ef 2,18) Mindkettő az Isten királyi széke elé való járulás szabadságáról, lehetőségéről tesz bizonyosságot. A gyülekezet nyíltan fordulhat Isten felé és imádkozhat hozzá Krisztus kiengesztelő áldozata alapján, és szabadon tehet vallást hitéről a szentek közösségében, de egyben a kívülállók előtt is.

A megértés szempontjából utalnunk kell a levél első fejezetére (1,3; 1,20), ahol a levélíró arról tesz vallást, hogy a feltámadott Jézus áttörte a mennyei égboltozatot, lelki adományaival pedig lehetővé tette a belépést a legfelsőbb mennyei térségekbe. A bibliai világkép szerint a mennyei szférában az ún. mennyei lények, jó és rossz angyalok tartózkodnak, akik állandó harcot vívnak egymással. Ez a harc kihatással van a földön élő emberek életére. Mind a Kolosséi, mind az Efézusi levél arról tesznek bizonyosságot, hogy Jézus kereszthalála megtörte a mennyei lények erejét, és nincs már meghatározó befolyásuk a földi

²⁸⁷ Balz, H.: παρησία címszó, In: *EWNT* III., 105–112; Varga Zsigmond J.: *Görög-magyar szótár az Újszövetség irataihoz*, 748; Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 147.

emberek életére. A gonosz szolgálatában álló lények, bár visszavonulóban vannak, újra és újra megpróbálják eltéríteni az embereket az Istennek engedelmes életviteltől, viszont már nem tudják döntő módon meghatározni Ádám utódainak sorsát. A levélíró arra buzdítja a gyülekezet tagjait, hogy vétezzék fel magukat Isten fegyverzetével és vegyék fel a küzdelmet az istenellenes hatalmakkal (Ef 6,10–15).²⁸⁸ A hívő emberre nézve ez azt jelenti, hogy ellenáll a gonosz minden olyan kísértésének, amely őt elidegeníteni akarja Istentől és az ő parancsolataitól. Ezt a harcot nem egyedül vívja, hanem a Lélek erejével, és így sikerül legyőznie az emberfeletti hatalmaktól való félelmet, amelyek a varázslás, ill. az asztrológia, vagy – a igénk szerint – a gazdasági és politikai hatalmak formájában jelentkeznek.²⁸⁹ Krisztus győzelmének evangéliumát szembe kell állítanunk azzal a tévtanítással, hogy a mennyei hatalmasságok még mindig szolgaságban tartják az embert. Az Efézusi levél arról tesz bizonyosságot, hogy elkezdődött a feltámadott Krisztus egyetemes országlása. Uralmának kozmikus távlata van, tehát a mennyei lények hatásköre csak addig a határig terjed, amelyet Krisztus jelölt ki számukra.

Fontos felfigyelnünk versünknek arra az üzenetére, hogy a kereszténynek nemcsak Krisztus megváltása által nyerték el a kegyelmi állapotot, az üdvösséget, hanem Krisztusba vetett hitük által (διὰ τῆς πίστεως αὐτοῦ; vö. Róm 3,22). Az igemagyarázók egyik csoportja szerint itt tárgyi birtokos szerkezeetről (genitivus objectivus) van szó. Ezért fordítjuk így: *a benne való hit által*.²⁹⁰ A másik csoport szerint viszont alanyi birtokos szerkezeetről (genitivus subjectivus), ezért *az ő* (Jézus Krisztus) *hite által* formában kell fordítani (E. Best, G. Barth, Howard – *Faith of Christ*, Hays – *Faith of Jesus*). Mi az első megoldás helyességét fogadjuk el, mivel a vers nem Jézus hitéről, hanem a gyülekezet Jézusban való hitéről beszél. Ebbe az irányba nyelvtani érvek is mutatnak. A mondatban szereplő ἐν Χριστοῦ Ἰησοῦ és διὰ τῆς πίστεως αὐτοῦ birtokos szerkezetek sorrendje a gen. obj.-ra utalnak (Lincoln, G. Sellin).

²⁸⁸ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 147.

²⁸⁹ Luz, U.: *Der Brief an die Epheser*, 146.

²⁹⁰ Vö. revK; pÜF; Luther; *Das Neue Testament*. Einheitsübersetzung der Heiligen Schrift. 1. Auflage; *Zürcher Bibel*. Theologischen Verlag Zürich, Zürich 2007; Pokorný; G. Sellin.

Ez a hit elsősorban a keresztyén ember Isten iránti bizalmát, másodsorban a hit tartalmát, az ismeretet jelenti (Isten és Krisztus ismeretét), amint azt az Ef 4,5.13-ban olvassuk (vö. 3,17–19). A levélíró szerint a hit nem emberi teljesítmény, hanem eszköz, amellyel befojadjuk az evangéliumot (ld. 2,8 magyarázatát).

13. vers: *Kérlek tehát, ne csüggedjetez azért, hogy nyomorúságot hordozok értetek, hiszen számotokra dicsőség ez.*

Az igazszakasz záróversében újra a szenvedő apostol személye kerül előtérbe. A levélíró arra buzdítja a kis-ázsiai keresztyéneket, hogy ne veszítsék el bátorságukat, Isten iránti bizodalmlukat (3,12), mert Pál megpróbáltatásai javukra szolgálnak. Fogsága ellentétben áll az evangélium hirdetésének világméretű eredményével. Missziói szolgálata révén a pogányok is részesültek a Krisztus által szerzett kegyelmi állapotban. A mellékmondatban álló *dicsőség* (δόξα) arra utal, hogy az üdvösség ajándéka és az apostol *szenvedései* (θλίψεις) között szoros kapcsolat van. Az apostol korábbi leveleiben is olvasunk arról, hogy ő egész életét odaszánja az evangélium ügyéért (2Kor 4,7–10; 5,6; 7,4; 13,9; Fil 2,17). A missziói szolgálattal együtt jár a szenvedések vállalása. Pál úgy tekint szenvedéseire, mint eszközökre, amellyel a gyülekezetek üdvösségét, épülését szolgálja.²⁹¹ A második Korinthusi levélben ezt írja: *a mi pillanatnyi könnyű szenvedésünk igen-igen nagy örök dicsőséget szerez nekünk* (2Kor 4,17; vö. 2Tim 2,10). Testi megpróbáltatásait szemléletes igehirdetésnek tekintette. Ezzel Jézus Krisztus halálát akarta kiábrázolni (2Kor 4,10). Mindezt Jézusért vállalta, hogy az ő élete is látható legyen testében (2Kor 4,11). Az evangélium ügyéért vállalt szenvedésnek nem tulajdonított helyettes jelleget, hiszen az üdvösséget egyedül Jézus Krisztus áldozata által nyerjük el (Róm 3,24–25).

A verset megfogalmazó levélíró a Kol 1,24-et tartotta szemé előtt. Itt az apostol a keresztyénekért vállalt szenvedéséről beszél: *Most örülök a tiérettez elviselt szenvedéseimnek, és testem elszenvdi mindazt, ami a Krisztus gyötrelméből még hátra van, az ő testéért, amely az egyház.* A vers magyarázata rendjén sokan gondoltak arra, hogy az apostol szenvedése mintegy kiegészíti Jézus megváltó áldozatát. Ez a magyarázat azonban nem felel meg a levélíró szándékának. Pál

²⁹¹ Geréb Zsolt: *Paulus als Diener der Kirche Die Vorstellung des Apostels in Kolosser 1,21–2,5*, 33–54.

szenvedése nem Krisztus áldozatát, mint elégtelent akarja kipótolni, hanem teljességre kívánja juttatni Jézus evangéliumát a pogányok között.²⁹² Annak ellenére, hogy az Efézusi levél szerzője nem idézte teljes terjedelemben a Kolosséi levél szövegét, itt is azt akarta kifejezni, hogy a fogságot viselő apostol szenvedése a gyülekezet javára történt, ugyanis igehirdetése által jutottak az üdvösség állapotába.²⁹³

3,14–21: Közbenjáró imádság

Fordítás

14 Ezért meghajtom térdemet az Atya előtt, 15 akiről neveztetett minden nemzetség mennyen és földön, 16 hogy adja meg nektek az ő dicsőségének gazdagsága szerint, hogy hatalmasan megerősödjék bennetek a belső ember az ő Lelke által, 17 hogy Krisztus lakjék szívetekben hit által, és a szeretetben meggyökerezve és megalapozva 18 képesek legyetek megérteni minden szenttel együtt: mi az igazi szélesség és hosszúság, magasság és mélység, 19 hogy megismerjétek Krisztusnak minden ismeretet meghaladó szeretetét, hogy teljességre jussatok az Isten minden teljességéig.

20 Annak pedig, aki végtelen bőséggel mindent megcselekedhet, mint ahogy mi kérjük, vagy elgondoljuk a bennünk munkálkodó erő szerint, 21 annak legyen dicsőség az egyházban Jézus Krisztus által nemzedékről nemzedékre, örökkön-örökké. Ámen.

Elemzés

A hálaadó imádságot (3,1–13) közbenjáró ima követi (3,14–21), amely két részre tagolódik: 1. a gyülekezet lelki megerősödéséért, épüléséért mondott kérés (14–19. v.); 2. magasztalás (20–21. v.). Az imát bezáró ámen bezárja a levél első nagy részét (1–3. fejj.). Ezután következik az erkölcsi intelmeket tartalmazó terjedelmes szakasz (4–6. fejj.).

Az apostol nevében imádkozó levélíró azt kéri Istentől, hogy erősödjék meg bennük a belső ember (16. v.), hogy Krisztus lakjon szívükben, és hogy a szeretetben meggyökerezve (17. v.) ismerjék fel a

²⁹² Vö. Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 83.

²⁹³ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 149.

Lélek által és fogadják el Krisztus szeretetének a gazdagságát, hogy részesei lehessenek Isten teljességének (18–19. v.).

A szakasz rokonságot mutat a Kol 2,19-cel, amelyben a test megerősödésének motívumai szintén az egyház növekedésére utalnak. Az imádság magában foglalja az 1,20–23 krisztológiai kijelentést, amely itt himnikus vallástétel formájában jelentkezik. Az imádság szövegében néhány olyan elemre is ráismerhetünk, amely a levelet kezdő hálaadásban és közbenjáró imádságban is előfordul (1,15–23).

14. vers: *Ezért meghajtom térdemet az Atya előtt...*²⁹⁴

Az imádság a τούτου χάριν (*ezért*) okhatározóval kezdődik (vö. 3,1). Mire utal ez? Valószínűleg Isten kegyelmének ajándékára, amelyről a levélíró a 3,2–13-ban tett bizonyosságot. Az imádkozó átérzi az üdvajándék rendkívüli jelentőségét, ezért hajtja meg térdét a mennyei Atya színe előtt. A κάμπτειν τὰ γόνατα kifejezőmód a LXX fordításból származik (1Krn 19,20; Ézs 45,23). Ezzel kívánta kifejezni Isten iránti háláját és tiszteletét. A görögökkel ellentétben, a keleti népek földig hajoltak az istenség előtt. A szabad hellén polgárok méltatlannak tartották, hogy földre boruljanak egy istenség vagy uralkodó előtt. A térdmeghajással és a leborulással, mint az Isten előtti tiszteletadás jelével mind az Ószövetségben, mind az Újszövetségben találkozunk (1Kir 8,54; Dán 6,10; Lk 22,41; ApCsel 7,60). A farizeusról és vámszedőről szóló példázatban azonban mindkét imádkozó állva mondja el könyörgését a Templomban, és ez arra utal, hogy általános volt az imádkozás rendjén (Lk 18,10–14). A keresztyén ember ugyanakkor arról tesz vallást az Isten előtti térdhajással, hogy egyedül az élő Isten előtt, ill. a feltámadott Úr előtt hajlandó leborulni (Róm 11,4; 14,11, Fil 2,10). Az Atya előtti meghajlás végül arra a kiváltságra emlékeztet, amelyet Jézus Krisztus követői nyertek el az ő áldozata alapján. A hívő ember térdhajással köszöni meg, hogy Isten színe elé járulhat

²⁹⁴ A p^UF szövege, amelyet nagymértékben követünk, rövidebb a revK fordításánál. A különbség abból adódik, hogy a Károli által követett Textus Receptus szövege olyan variánst foglalt magában, amely későbbi kódexekre támaszkodott (τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ – **Ν**² D F G Ψ 0278. 1881 **Ⲛ** lat syr.). A p^UF azonban a 27. Nestle-Aland kiadást követi, amely régebbi kéziratokra épült (**Ⲫ**⁴⁶ **Ⲛ*** A B C P 6. 33. 81. 365. 1175. 1939), ezért nem tartalmazza a *mi Urunk Jézus Atyja* szavakat, mint az Ef 1,3.

(vö. 2,18; 3,12). Amikor az apostol megáll Isten előtt, akkor vele együtt imádkozik a kis-ázsiai keresztyén hívők gyülekezete, és együtt könyörögnek az egész teremtett világ nevében (Fil 2,10–11).²⁹⁵

Az *Atya* megszólítás Jézus imádságaira vezethető vissza, közelebb-ről a *Mi Atyánk* kezdetű imádságra (Lk 11,2; Mt 6,9). A megnevezés gyakran fordul elő Pál apostol leveleiben (Róm 8,15; Gal 4,6), ugyanúgy ahogy az Efézusi levélben is (1,17; 2,18; 5,20; 6,23).

15. vers: *akiről neveztetett minden nemzetség mennyen és földön.*

A vonatkozó mellékmondat az *Atya* teremtő munkáját tárja elénk (vö. 3,9). Az író a *πατήρ/πατριά* szójátékkal utal Isten alkotómunkájára. Eltérően a magyar vagy a francia nyelvhasználattól, a *πατριά* névszó nem a hazára, hanem a származásra utal. A görög szó jelentése: *nemzetség, törzs, népcsoport*, ill. *Isten népe, pogányok nemzetsége*²⁹⁶ (LXX – 2Móz 12,3; Zsolt 22,28; ApCsel 3,25; Énók^{etióp} 69,4; 71,1: angyalok mennyei nemzetsége). A kifejezés tehát felöleli a föld minden népét és a menny minden nemzetségét, ugyanakkor vonatkozik azokra a *hatalmasságokra* és *erőkre*, akik fölé a feltámadott Krisztus emeltette (Ef 1,21). Az Efézusi levél szerint tehát az Isten népe nemcsak Izrael népét, hanem a pogányokat is magában foglalja (vö. Ef 2,19).

Ez a szóhasználat a hellén gondolkodásra jellemző. Homérosz úgy énekel Zeuszról, mint aki az emberek és istenek atyja. A sztoikus himnuszok is ezt a látást tükrözik (ld. pl. Kleanthész: *Zeusz-himnusz*, 7, amelyet Pál apostol idéz athéni beszédében – ApCsel 17,28). Az Efézusi levél két vonatkozásban módosít ezen a szemléleten. Isten atyai mindenhatósága egybeesik Krisztus szuverén hatalmával. Más szóval: a krisztológia meghatározó szerepet játszik az *Atyáról* szóló tanítás keretében (vö. 1,3–14; 2,4–10).²⁹⁷ A másik eltérés abban áll, hogy Isten nemcsak létrehívja a világot, hanem *minden teremtménynek nevet adományoz*, amely által meghatározza rendeltetésüket, és erővel ruházza fel őket, hogy betöltsék feladatukat (vö. 1,21; 3,9). Megállapíthatjuk tehát, hogy a levélszerző a Kolosséi levélhez hasonlóan kapcsolja össze a teremtés és a megváltás döntő mozzanatait. Ezért a keresztyén ember

²⁹⁵ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 151.

²⁹⁶ Varga Zsigmond J.: *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*, 755.

²⁹⁷ Bouttier, M.: *i. m.* 155.

bizalommal tekint a mindenség Atyjára (4,6), Jézus Krisztus Istenére (1,17), a szeretet és az irgalmasság Istenére (2,4).²⁹⁸

16. vers: ...*hogy hatalmasan megerősödjék bennetek a belső ember az ő Lelke által...*

A görög szövegben két célhatározói mellékmondat fejezi ki az imádság tartalmát (3,16–17; 18–19). A megszólítás után a levélíró Isten *adományát* kéri ahhoz, hogy a gyülekezet lelkileg megerősödjék. Az *adni* (δίδωμι) igével Pál apostoli szolgálatának bemutatása rendjén találkozunk (3,2.7–8). A 4.7.8.11-ben, ahol a kegyelmi adományokról volt szó, újra megjelenik a Zsolt 68,19 idézetével. A tanítványok már részesültek a Krisztusba vetett hit és a testvérek iránti szeretet adományában (1,15), és pedig a keresztségben. A küzdelmek azonban meggyengítették a gyülekezet állhatatosságát. Ezért volt szükségük arra, hogy Isten új erővel ajándékozza meg őket az *ő dicsőségének gazdagsága* szerint. Az Isten létezési és cselekvési módját kifejező szókapcsolat már előfordult az 1,18-ban, ahol az *eljövendő dicsőség* mennyei örökségét jelezte. Ebben a versben az Isten dicsőségéből kiáradó *erőről* van szó. Ebben a gyülekezet a jelenben részesül. A *δόξα* szó mindig magában foglalja a dicsőség két összetevőjét: a *világosság és fényesség*, ill. a *hatalom és erő* elemét.²⁹⁹ Isten ereje, amely egykor Jézus Krisztus feltámadásával nyilatkozott meg, most a keresztyének életében mutatkozik meg.³⁰⁰ Az isteni erőt a Szentlélek közvetíti a gyülekezet tagjai felé. A Lélek nemcsak az Isten színe elé járulás szabadságát biztosítja (2,18.22), hanem a mennyei Atya erejének adományozását is. Isten ereje jelen esetben nem az ember külső, hanem elsősorban belső énjét erősíti.

A *belső ember* (ἑσω ἄνθρωπος) antropológiai kifejezés a Róm 7,22-ben tűnik fel először. A görög szóhasználat szerint ez sok mindent jelent. Jelentheti az értelmes, autonóm, erényes embert, aki nincs kiszolgáltatva a külső szenvedélyeknek. Gnosztikus hatásra később a lelki embert jelzi, aki nincs alávetve az anyag megkötöző uralmának.³⁰¹ Pál apostol nem tartalmilag, hanem formálisan veszi igénybe a kifejezést. A

²⁹⁸ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 150.

²⁹⁹ Rad, G. von: δοκέω κτλ címszó. In: *TWNT* II., 235–258; Hegermann, H.: δόξα címszó. In: *EWNT* I., 833–841.

³⁰⁰ Bouttier, M.: *i. m.* 156.

³⁰¹ Luz, U.: *Der Brief an die Epheser*, 148–49.

Róm 7,22-ben a természetes, a törvény alatt élő, még meg nem váltott embert érti ezen.³⁰² A belső embernek állandóan védekeznie kell a bűn kísértésétől. A Róm 7,23 szerint a fogalom a νοῦς-ra utal, amely a lélek értelemhez kapcsolódó részét jelenti (vö. Róm 12,2). A 2Kor 4,16-ban az ember tulajdonképpeni énjét jelzi, amelyet a jelenvaló Úr Lelke határoz meg, s aki megerősíti és megújítja azt.³⁰³ A belső ember azért képes elviselni a megpróbáltatásokat, mert a feltámadott Úr erejében részesül. Így a kifejezés az emberi én azon oldala, amely kész elfogadni Isten akaratát és a Lélek átformáló munkáját. A levél szerzője innen merítette az antropológiai kifejezést. Ebben a versben az ἕσω ἄνθρωπος nincs szembeállítva a régi emberrel, mint ahogy azt az Ef 4,24 a keresztségről szóló szakaszában látjuk. Isten Lelke megragadja a belső embert, és hit által képessé teszi az újjászületésre. Így válik a belső ember az új élet magjává, s ez a mag hordozza a hívő ember azon készségeit, amelyek képessé teszik arra, hogy megnyíljék Isten előtt és válaszolni tudjon a megszólítására. Ez a válasz a hit megnyilvánulása. Az Efézusi levél szóhasználatára szerint a belső ember a szívvel azonos (1,18; vö. 2Kor 1,22).

17. vers: *hogy Krisztus lakjék szívetekben hit által...*

Isten adományozásának az a következménye, hogy Krisztus lakozást vesz a hit által a keresztyének szívében. A levélíró ugyanazt érti a két kifejezésen, akárcsal Pál apostol: *Krisztusban vagyunk* (ἐν Χριστῷ ἐσμέν); *Krisztus bennünk*. (Χριστὸς ἐν ἡμῖν; vö. Gal 2,20: *Krisztussal együtt én is keresztre vagyok feszítve: többé tehát nem én élek, hanem Krisztus él bennem, azt az életet pedig, amit most testben élek, az Isten Fiában való hitben élem, aki szeretett engem, és önmagát adta értem.*)

Pokorný szerint a *szívben lakozó Krisztus* azt az embert jelöli, akit *megerősített az Isten dicsősége*, aki az eszkatologikus *lelki ember* alakját hordozza.³⁰⁴ A *lakozni* (κατοικέω) ige itt a Krisztus-misztika sajátos kifejezése, amelyhez Krisztus bennünk lakozása (Gal 2,20), a Krisztusban való létünk (ἐν Χριστῷ ἐσμέν) és a Krisztusban való egy-

³⁰² Jeremias, J.: ἄνθρωπος κτλ címszó. In: *TWNT* I., 366; Rudolf Bultmann: *Az Újszövetség Teológiája*, 170.

³⁰³ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 153; Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 280; Marksches, Ch.: Innerer Mensch címszó. In: *RAC* XVIII., 266–312.

³⁰⁴ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 153.

ségünk (Gal 3,28) motívumai tartoznak.³⁰⁵ Az apostol korai leveleiben *a bennünk lakozó Krisztus* szókapcsolat ugyanazt jelenti, mint a *bennünk lakozó Lélek*. (Róm 8,9–10: *Ti azonban nem test szerint élték, hanem Lélek szerint, ha Isten Lelke lakik bennetek. De akiben nincs a Krisztus Lelke, az nem az övé. Ha pedig Krisztus van bennetek, a test halott a bűn következtében, a Lélek azonban életet ad az igazság következtében.*) Az előző vers világossá teszi, hogy Krisztus a Lélek által lakozik a keresztyének szívében (3,16). Versünk tulajdonképpen ugyanezt fejezi ki, amikor ezért imádkozik: *Krisztus lakjék szívetekben hit által* (διὰ πίστεως).³⁰⁶ Ebben az szövegösszefüggésben a kifejezés nem azt jelenti, hogy a hit közvetítésével léptünk közösségre Krisztussal, hanem azt, hogy a felemeltetett Úr most hit által van közösségben velünk.³⁰⁷ A *hit által* szókapcsolat tehát a *hitben való életet* jelenti, a *lakjék* (κατοικέω) ige pedig dinamikus értelmet nyer. Így a belső ember Lélek által történő megerősödése (16. v.) azt jelenti, hogy Krisztus egyre jobban munkálkodik bennünk.³⁰⁸ Ez azonban nem fizikai értelemben vett erőátvitelnek kell értenünk, hanem ekképpen: Krisztus elvezet minket az igazi szabadságra és dicsőségre (2Kor 3,17).

A *lakozás, lakás* képekkel a 2,19–22-ben találkoztunk. De míg ott az egyház – Isten hajléka metaforával van dolgunk, addig itt a hívő fogadja be szívébe Krisztust. Azt kell észrevennünk tehát, hogy ment végbe az apostoli szóhasználatában, s ez új távlatot nyit meg a kegyesség gyakorlásában: egyezőség, összhang jön létre a közösségi és az egyéni hitélet között.³⁰⁹ Az Efézusi levél szerzője új távlatot nyit meg azáltal, hogy összekapcsolja két messiási ígéret beteljesedését: amikor Isten megköti az új szövetséget, az ő népe között fog lakni, és az ő törvényét az emberek szívébe fogja beírni.

A vers első alárendelt mellékmondata után hiányos mellékmondat következik, amely a hívő ember etikai kötelezettségére utal. Az imádkozó azt kéri Istentől, hogy a kis-ázsiai keresztyének legyenek meggyökerezve és megalapozva a szeretetben. A levél második fejezetében azt

³⁰⁵ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 281; uő: *Die religionsgeschichtlichen Hintergründe der paulinischen Christumystik*. In: ThQ 176 (1996), 7–27.

³⁰⁶ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 282.

³⁰⁷ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 152.

³⁰⁸ Uo. 151.

³⁰⁹ Bouttier, M.: *i. m.* 158.

olvastuk, hogy az apostolok és az újszövetségi próféták alkotják az egyház fundamentumát. Itt pedig a szeretet jelenti a hívő ember életének biztos alapját, tápláló erejét. A szeretet olyan jó cselekedetet, amelynek forrása nem az emberben van, hanem olyan gyümölcs, amely a hívő ember Krisztusban való létéből következik. A 2,10 szerint Isten éppen ilyen jó cselekedetre, a szentségre rendelte a keresztyéneket (vö. 1,4).

18–19. vers: *képesek legyetek megérteni...: mi az igazi szélesség és hosszúság, magasság és mélység...*

Az imádkozó végül azt kéri Istentől, hogy a keresztyének hit által nyerjenek bepillantást Isten házának titkaiba, lássák meg szeretetének és üdv munkájának gazdagságát. A megértés (καταλάβειν), ill. megismerés (γινώσκειν) jelölésére szolgáló igék párhuzamos jelentéssel bírnak. A megértés mindkét esetben tapasztalattal párosul.³¹⁰ A *minden szenttel együtt* szókapcsolat arra utal, hogy a megismerési folyamat a gyülekezet közösségében történik. Egyúttal azt is jelenti, hogy a teológia művelése nemcsak a tudósok, hanem az egyház tagjainak kiváltsága.³¹¹ A metaforikusan megfogalmazott kérések mögött az ószövetségi bölcsességi irodalom szóhasználatát ismerjük fel (Zsolt 103,11–12; 139,8–10; Jób 11,7–9; JSirá 1,3; Péld 25,3; vö. Róm 8,39; 1Kor 2,10). Az imádság szövege olyan elemeket tartalmaz, amelyek a gnosztikus irodalom varázsimáiban is előfordulnak (Poimandrés, 25; hermetikus irodalom).³¹² Ezekben a hivatkozásokban az a közös vonás, hogy nem a három dimenzióról van szó, hanem a kozmosz négy alkotórészéről: föld, tenger, a holtak hazája (hádész), ég.³¹³ P. Pokorný úgy vélekedik, hogy a szerző a valóság dinamikus kifejezésére törekszik a négy dimenzió által.³¹⁴ Szó szerinti olvasatban utalhat a világmindenség felmérhetetlen nagyságára, átvitt értelemben azonban jelezheti egy másik valóság jelentőségét. Jób könyvében azt olvassuk, hogy az emberek közül senki nem tudja

³¹⁰ Varga Zsigmond J.: *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*, 515; Hübner, H.: *i. m.* 196.

³¹¹ Luz, U.: *Der Brief an die Epheser*, 149.

³¹² „Táruljon fel előttem a mindenható Úr Isten háza, [...] és legyen világosság, szélesség, mélység, magasság, fényesség. És világoljon az Úr, belülről.” Hivatkozás: Dibelius, M. – Greeven, H.: *i. m.* 77; ill. Hübner, H.: *i. m.* 195. alapján.

³¹³ Gnilka, J.: *Der Epheserbief*, 187; Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 286.

³¹⁴ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 154.

felfogni Isten mélységeit, senki nem képes megérteni az ő tökéletességét, amely magasabb az égnél, mélyebb a holtak hazájánál, szélesebb, mint a föld és a tenger (11,7–9; vö. JSiráok 1,3). Pál apostol is beszél Isten titkainak mélységéről (Róm 8,39; 1Kor 2,10). J. Gnilka szerint az ószövetségi könyvek azért sorolják fel a világmindenség négy összetevőjét, hogy Isten mindenütt jelenvalóságát szemléltessék.³¹⁵ Más értelmezés szerint itt a bölcsesség rendkívüli kvalitásait fejezik ki: a bölcsesség magasabb az égnél és mélyebb a pokolnál (Jób 11,7–9). Bengel azt állítja a Jel 21,16, ill. Ez 48,16 skk. alapján, hogy a négy dimenzió a mennyei Jeruzsálemre vonatkozik, amelynek arányai azonosak, ugyanis kocka alakú.³¹⁶

Mivel az Efézusi levél szerzője nem nevezi meg konkrétan, hogy mire utal a négy dimenzió metaforája, ezért a kérdésre a szövegkörnyezet alapján kívánunk felelni. A kontextus arra utal, hogy nem fizikai, hanem lelki tapasztalatról van szó. Ez a valóság *Krisztus szeretetének a gazdagsága*, amely az ő üdv munkájában nyilvánult meg. A keresztyének azért juthatnak el erre a felismerésre, mert Krisztus a szívükben lakik hit által és életük az ő szeretetében gyökerezik. Mivel Krisztus szeretete felülmúl minden értelmi megismerést (vö. 3,19), ezért minden ember arra törekszik, hogy megtapasztalja az ő szeretetének mélységét. A levélíró azt hangsúlyozza, hogy a hit általi megértés a szentek közösségében, az egyházban történik. Aki megismerte Krisztus végtelen szeretetét, továbbadja azt a gyülekezet tagjai felé. A szeretet egyben az egység köteléke, eszköze is (Ef 4,2; Kol 3,14–14). Az Efézusi levél szerzője más formában írja le azt, amit Pál apostol az 1Kor 2,9-ben fejt ki: ami lehetetlen fáradozás volt az emberi keresés és megismerés által, az lehetségessé vált a hitbeli megértés útján. Ez Isten kijelentése által adatik azoknak, akik szeretik őt.

A megismerés végső célját a 19b-ben olvassuk: *hogyan teljességre jussanak az Isten minden teljességéig*. A *teljesség* (πλήρωμα) itt már harmadszor fordul elő a levélben. Először a bevezető magasztalásban találkozunk a szóval (1,10), ahol az idők teljességére vonatkozott. Másodsor az 1,23-ban, ahol ez áll: az egyház Krisztusnak és az ő üdvajándékainak teljessége. A 3,19-ben pedig az isteni teljesség az Isten

³¹⁵ Gnilka, J.: *Der Epheserbrief*, 186–189.

³¹⁶ Bengel, J. A.: *Gnomon Novi Testamenti*. Bd. II. *Römerbrief bis Offenbarung*, 885; Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 153.

által adományozott erőkhöz, mint eszkatologikus ajándékokhoz kapcsolódik. Az író a Kol 2,9 értelmében használja a teljesség szót. Itt arról olvassuk, hogy *Krisztusban lakik az Isten teljessége*. A megértési folyamat célja tehát ez: a keresztyének megerősödjenek a belső emberben (3,16b), hogy a hit által Krisztus lakjék szívükben (3,17b). Végül pedig eljutnak a teljesség állapotára. Így lesznek a keresztyének részesei Isten teljességének, és ez az Atyával való közösséget jelenti Jézus Krisztus által.³¹⁷

Ez a teljesség nem erkölcsi tökéletességet jelent, hanem a lét és élet teljességét.³¹⁸ A teljesség nem statikus állapot, hanem folytonosan kiteljesedő, intenzív létforma. A szerző arra utal a 4,13–15-ben, hogy az egyház, amely megismerte Istent és eljutott a Krisztus teljességére, folytonosan növekszik a szeretetben, odanő Krisztushoz, a főhöz, aki a növekedés erejével táplálja a gyülekezetet.

A gyülekezet lelki megerősödéséért mondott kérés tehát a mennyei Atya előtti meghajlással kezdődött és az isteni teljesség, az üdvösség elnyerésével éri el tetőpontját. Az imádság arra tanít, hogy erőtlenségünket, hiányosságainkat nem emberi törekvéssel és akarással pótolhatjuk, hanem azáltal, hogy Istenhez fordulunk segítségért, aki meghallgatja kéréseinket.

20–21. vers: *Annak pedig, aki végtelen bőséggel mindent megcselekedhet, mint ahogy mi kérjük, vagy elgondoljuk a bennünk munkálkodó erő szerint, annak legyen dicsőség az egyházban Jézus Krisztus által nemzedékről nemzedékre, örökkön-örökké. Ámen.*

Az imádság dicsőítéssel fejeződik be. Az öskeresztyén magasztalások három alkotóelemet tartalmaznak. A doxológia elején Isten neve áll, legtöbbször körülírt formában. Ehhez csatlakozik a magasztalás, amely Isten egyéb tulajdonságait is felsorolja: dicsőség, hatalom, bölcsesség (1Tim 1,17; Júd 25; Jel 1,6). A doxológia egy idői meghatározással, legtöbbször az *örökkön-örökké* szóösszetétellel záródik (Róm 16,27; Gal 1,5; Fil 4,20; 1Tim 1,17; Zsid 13,21; 1Pt 4,11). A magasztalás végén álló *ámen* pedig a gyülekezet válasza, amely megerősíti a

³¹⁷ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 155.

³¹⁸ Hübner, H.: *i. m.* 196; Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 155.

doxológia tartalmát.³¹⁹ Ezt a sémát néha a Krisztusra való hivatkozás egészíti ki (Júd 25). A levelünk esetében az a rendhagyó, hogy megjelenő a dicsőítés helyét is: *az egyházban*. A keresztyén gyülekezet a zsinagógai istentisztelet hagyományából vette át ezt a dicsőítési formát.

A magasztalásra az jellemző, hogy szervesen kapcsolódik a közbenjáró imádsághoz. Figyelemre méltó, hogy az író egyéni imájába a gyülekezet is bekapcsolódik: együtt magasztalják Istent. A levél szerzője tisztában volt azzal, hogy minden emberi fáradozás sikere Isten erejétől és áldásától függ.³²⁰ Ezért Isten dicsőítésében határozza meg a hívő ember életének célját (ld. az 1,6.12.14 magyarázatát).

Az imádkozó elsősorban Isten erejét (δύναμις) magasztalja. Ez olyan mértékben munkálkodik a keresztyének életében (3,16), hogy felülmúlja kéréseiket és gondolataikat (Ézs 55,8–11). Pál apostol azt állítja Isten békességéről, hogy az minden emberi értelmet felülhalad (Fil 4,7).

A dicsőítés Istent illeti, aki előre elhatározta, majd Jézus Krisztus által végre is hajtotta az ő üdvözítő tervét. Mivel a mondat olyan értelemben hiányos, hogy nincs benne igei állítvány, a magasztalást egyaránt lehet kijelentő (*övé...*), ill. óhajtó (*övé legyen...*) mondat. A δόξα szó nemcsak *tiszteletet* jelent, hanem magában foglalja Isten nagyságát, fényességét, hatalmát és üdvözítő erejét.³²¹ A *dicsőség* szó nem fedti teljes mértékben a δόξα jelentését. Amikor Isten dicsőségét magasztaljuk, egyben az ő hatalmára, áldására és uralmára is gondolunk. Az Efézusi levél szerzője helyesen látja, hogy Isten dicsősége már jelen van az egyházban Jézus Krisztus által (vö. 1,22–23). Mivel Isten áldása Jézus Krisztus által árad ki a gyülekezetre (vö. 1,3), ezért a hívek magasztalása is Jézus Krisztus közvetítésével száll az Atya színe elé. Ezért minden istentisztelet, imádság és magasztalás Jézus Krisztus nevében történik, aki az egyház feje (Ef 5,20).

A magasztalást záró és örökkévalóságra is utaló *nemzedékről nemzedékre, örökkön-örökké* bővítmények már az a LXX fordításában is előfordulnak (Dán 6,27; Zsolt 9,6). A *nemzedékek* (πάσας τὰς γενεάς) az

³¹⁹ Cullmann, O.: *Urchristentum und Gottesdienst*. Verlag von Heinrich Majer, Basel 1944, 21–22; Delling, G.: *Der Gottesdienst im Neuen Testament*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1952, 73–76.

³²⁰ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 158.

³²¹ Rad, G. von: δόξα κτλ címszó. In: *TWNT* II., 16; Hegermann, H.: δόξα címszó. In: *EWNT* I., 832–841.

emberek eljövendő generációinak sorát jelzi (3,5), az *örökkön-örökké* (αἰῶν τῶν αἰώνων) szókapcsolat pedig az *örökkévalóságra* utal (vö. 3,9.11). Ezzel a szókapcsolattal Pál korábbi leveleiben is találkozunk, és ugyanazt jelenti mindenik előfordulása esetében: „az örök, ami minden világekorszakon át tart”³²² (Gal 1,5; Róm 16,27; Fil 4,20). Az imádság az ószövetségi eredetű *ámen* szóval fejeződik be, amely megerősíti a magasztalást: bizonyosan úgy van.

³²² Balla Péter: *Pál apostol levele a Galáciabeliekhez. Kommentár bevezetéssel és exkurzusokkal*. Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány, Budapest 2009, 30.

II. rész

Intelmek 4,1–6,24

A második tanítói rész: 4,1–6,9

4,1–16: A Lélek szerinti egység

Fordítás

1 Kérlek azért titeket én, aki fogoly vagyok az Úrban, hogy éljetez méltóan ahhoz az elhivatásotokhoz, amellyel elhivatottok, 2 teljes alázatossággal, szelidséggel és türelemmel, viseljétek el egymást szeretettel, 3 igyekezzetek megtartani a Lélek egységét a békesség kötelékével. 4 Egy a test, egy a Lélek, amint elhivatottok egy reménységre: 5 egy az Úr, egy a hit, egy a keresztség, 6 egy az Istene és Atyja mindeneknek, ő van mindenek felett, és mindenek által, és mindenekben. 7 A kegyelem pedig a Krisztus ajándékának mértéke szerint adatott mind egyikiünknek. 8 Ezért mondja az Írás: „Felment a magasba, fogságba vitt foglyokat, ajándékokat adott az embereknek”. 9 Az pedig, hogy „felment”, mi mást jelent, mint azt, hogy le is szállt a föld alsó részébe? 10 Aki leszállt, az „fel is ment”, feljebb minden égnél, hogy betöltsön mindeneket. 11 És ő adott némelyeket apostolokul, másokat prófétákul, ismét másokat evangélistákul vagy pásztorokul és tanítókul, 12 hogy felkészítse a szenteket a szolgálat végzésére, a Krisztus testének az építésére, 13 míg eljutunk mindnyájan a hitnek és az Isten Fia megismerésének egységére, az érett férfiúságra, arra a nagykorúságra, amelyben elérjük a Krisztus teljességét, 14 hogy többé ne legyünk kiskorúak, akiket ide-oda hajt és dobál bármiféle tanítás szele az emberek megtévesztése és a tévelygés ravaszsága és csalárdsága által, 15 hanem az igazságot követve szeretetben, mindenestől növekedjünk öhozzá, aki a fej, a Krisztus. 16 Belőle van az egész test egybeszerkesztve és összefogva, a különféle kapcsolatok segítségével, és minden egyes rész saját adottságának megfelelően működve gondoskodik a test növekedéséről, hogy épüljön szeretetben.

Elemzés

Az erkölcsi intelmek első szakasza két alegységre tagolódik: 1. 4,1–6: az egységre való buzdítás; 2. 4,7–16: az egyház építése a külföldi szolgálatok által.

A szerző a Lélek egységének megőrzésére inti az efézusi keresztyéneket. Az intelem a levél első három fejezetének gondolataira épül, amelyeket a levélíró imádság formájában fogalmazott meg. Az erkölcsi buzdítások rendjén pedig továbbfejleszti mindazt, amit már kifejtett a hívek elhívásáról, Krisztus megváltó művéről és az egyház építéséről. Az intelmek sajátos jellege abban rejlik, hogy Krisztus követőit nem a maguk külön élethelyzetében, hanem az egyház közösségében szólítja fel a hivatásukhoz méltó életfolytatásra. Mivel a szerző látásmódja szerint a helyi gyülekezetek az egyetemes egyház szerves részei, ezért mindig szem előtt tarja Krisztus testének univerzális jellegét. Az igeszakasz első fele azt hangsúlyozza, hogy mennyire fontos az egyház egysége (4,1–6). A második fele az egyház épülésének folyamatát írja le, és pedig úgy, hogy felsorolja felemeltetett Úr által elrendelt szolgálatokat, majd pedig bemutatja, hogy ezek miben segítik elő az egyház növekedését.³²³ Az intelmek rendjén mindig az egység alapelvét tartja szem előtt, amelyet vezérmotívumként a 13. versben fogalmaz meg: *míg eljutunk mindnyájan a hitnek és az Isten Fia megismerésének egységére*. Az intelmek szerkezete és formája Pál leveleinek szellemét tükrözik. A fogalmazás és annak nézőpontja pedig sok hasonlóságot mutat a Kolosséi levéllel.

a) 4,1–6: buzdítás az egységre

Magyarázat

1. vers: Az igeszakasz *intelem*, ill. *buzdítás*, mivel a παρακαλῶ (*kérlek*) igével kezdődik. A παρακαλῶ ige jelentése: *felszólítani, inteni; kérni; vigasztalni; bátorítani, buzdítani* (1Thessz 4,1.10; 2Kor 6,1; 10,1; Róm 12,1).³²⁴ A levélíró a fogságban levő apostol nevében fogalmazza meg az intelmeket. Az apostoli tekintélyt ἐγώ (*én*) személyes névmás hangsúlyozza. Figyelemre méltó, hogy nem az apostol Krisztushoz

³²³ Gnülka, J.: *Der Epheserbrief*, 194.

³²⁴ Varga Zsigmond J.: *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*, 733; Schmitz, O.: παράκλησις címszó. In: *TWNT V.*, 793.

való tartozását emeli ki, mint a 3,1-ben (*én, Pál, a Jézus Krisztus foglya*), hanem ezt írja: *én, aki fogoly vagyok az Úrban*. Vagyis az Úrban való létét állapítja meg, amely azonos a Krisztusban való étellel, s amely – az apostol szóhasználata szerint – ezt jelenti: *keresztyén, Krisztust követő*. A levél felirata szerint az efézusi gyülekezet szintén Krisztusban van, azaz Krisztushoz tartozik (1,1: *az Efézusban élő szenteknek és a Krisztus Jézusban hívőknek*). Mindkét esetben a keresztyén azonosság a lényeges. Az egyházban mindenki Krisztus-követőnek tekinti magát, az előljárók és a gyülekezeti tagok egyaránt. Ez a közös azonosságtudat alapozza meg a kommunikációt és kapcsolja össze az egyház tagjait (vö. Ef 4,16; Kol 2,19).³²⁵ Az intellemnak az az alapja, hogy mindannyian Krisztus elhívásában részesültek. A gyülekezet kiválasztásáról, ill. elhívásáról a levélkezdő áldásban olvasunk (Ef 1,3–5). A κλησις (*elhívás*) azzal a céllal történt, hogy Krisztus követői *szentek és feddhetetlenek* legyenek Isten előtt. Ehhez az elhíváshoz kell méltónak lenniük. A szerző tehát különbséget tesz a kiválasztás történeti ténye és annak megvalósulása között. Az elhívás által Isten kiszabadította a választottakat a hitetlen világ fogságából. Az intelligemmel pedig arra buzdítja az elhívottakat, hogy váltsák valóra elhívásuk célját, tehát járjanak Istenhez méltóan: legyenek tökéletesek, amint a mennyei Atya is tökéletes (Mt 5,48; 3Móz 19,2).

2. vers: Ebben a versben a szerző felsorolja az elhívásnak megfelelő magatartásformákat.³²⁶ A felsoroláshoz a Kol 3,12–14 igeszakaszt veszi alapul, de emellett szem előtt tarthatta még a Gal 5,22-t és a 2Kor 6,6-ot is. Konkrétan a következő viselkedési formákról van szó: *alázatosság, szelídség, türelem*. Olyan erények ezek, amelyeknek gyakorlására elsősorban a rabszolgákat kötelezték. Itt azonban a keresztyén gyülekezet tagjaihoz szól a buzdítás (vö. Hegyi Beszéd boldogmondásaival Mt 5,3–14, különösen 5,5).³²⁷ Jézus Krisztus egyházában Isten országának törvényei a zsinórmérték. Jézus tanítványainak olyan magatartásformákat kell követniük, amelyek megfelelnek az új ember öltözkéivel, erkölcsi értékeivel, és amelyeket Jézus is gyakorolt (Kol 3,12; Mt 18,4; Mt 11,29; Mt 18,26–29). A keresztyén életforma arra

³²⁵ Hübner, H.: *i. m.* 201.

³²⁶ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 161.

³²⁷ Bouttier, M.: *i. m.* 170.

kötelezi a gyülekezet tagjait, hogy ne az egyéni boldogságra vagy a harmonikus életre törekedjenek, mint a sztoikus filozófusok, hanem a közösségi élet építésére, az egyház egységére. Ezért a levélíró így egészíti ki az intelmet: *hordozzátok el egymást kölcsönösen a szeretetben*. Az intellemmel nemcsak a testvérek közötti együttérzésre és kölcsönös támogatásra gondolt, hanem arra, hogy a gyülekezetben jelentkező feszültségeket szelídséggel és türelemmel lehet kezelni és feloldani. Az *ἀνέχομαι* (*egymást elviselni, támogatni*) ige gyakran fordul elő Pál apostol leveleiben, és általában arra utal (2Kor 11), hogy a gyülekezetben kialakuló válságos helyzetet egyedül a kölcsönös támogatás, a szeretet gyakorlása által lehet megoldani. Vajon a kis-ázsiai gyülekezetekben is válságos helyzet állott-e elő? A 14–15. versek arra utalnak, hogy egyeseknek megingott a hite a tévtanítók megtévesztő fellépése miatt. Az előjáróknak az a feladata, hogy erősítsék az ingadozó lelkű atyafiak hitét, és megóvják őket az eltévelyedéstől. Az igaz tanítást éberséggel lehet megőrizni. Az igaz hitet azonban nem lehet erőszakkal megvédeni, csupán a *szeretet* és az *alázat* gyakorlása által. Ezekkel kell erősíteni a kételkedő tanítványok Isten iránti bizodalját.

3. vers: *igyekszetek megtartani a Lélek egységét a békesség kötelekével.*

A következő parainézis az egység és a békesség megőrzésére buzdít. Mindkettő olyan valóság, amely állandóan ki van téve a külső és belső veszélyeknek. Az intellektus közvetett módon arra az egységre (*ἐνότης*) utal,³²⁸ amely Jézus Krisztus által jött létre a kozmoszban (Kol 20), valamint arra a *békességre*, amelyet Krisztus teremtett meg az egyházban, ugyanis eggyé tette a zsidók és a pogányok nemzetségét (Ef 1,10; 2,14–18). Az Efézusi levél szóhasználata szerint a *békesség*, valamint az *egy Lélekben, a Lélek egysége* azonos jelentéskörhöz tartoznak (vö. 2,18; 4,3). Hogyan lehet megőrizni Istennek e két ajándékát? A *lélek egységét* (*ἐνότητα τοῦ πνεύματος*; gen. subj.)³²⁹ nem emberi érzület, emberi *lélek*,

³²⁸ Horst, J.: ἐνότης címszó. In: *TWNT* IV., 387–81; Lambrecht, J.: ἐνότης címszó. In: *EWNT* I., 1116.

³²⁹ A másik fordítási lehetőség: *elki egység* (*Biblia. Ószövetségi és újszövetségi Szentírás*. Ford. Gál Ferenc, Gál József, Gyürki László, Kosztolányi István, Rosta Ferenc, Szénási Sándor, Tarjányi Béla. Szent István Társulat, Budapest 1987; *Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján*. Szent

igyekezet által lehet megőrizni. Csupán Isten Lelke képes arra, hogy megtartsa azt, amit már egyszer megteremtett (Ef 2,18).³³⁰ Krisztus közvetítő szerepét a Szentlélek veszi át pünkösöd után. A Szentlélek egységre vezeti az egyház tagjait, ill. egyes csoportjait. A *Lélek egysége* nem egy csoport tagjainak azonos érzületét jelenti, hanem az egységes kapcsolódást, köteléket a Lélekhez (vö. 1,13). Ő teszi lehetővé, hogy a hívek közösen járuljanak Isten elé (vö. 2,18).³³¹

A *békesség köteléke* (σύνδεσμος τῆς εἰρήνης) a Kol 3,14-ből származik, ahol a *szereketet tökéletes köteléke* formában fordul elő. A *békesség köteléke* szókapcsolat a Kol 3,15 hatására alakult ki, ahol az apostol így inti az olvasókat: *Istennek békessége uralkodjék a ti szívetekben*. Az Efézusi levél szerzője ezt a mondatot fogalmazta át a gyülekezeti életre: a *békesség köteléke őrizze meg a Lélek egységét*.³³² Isten népe békességben járul Isten színe elé a Lélek egységében. A békesség azt jelenti a gyakorlatban, hogy egyetértés uralkodik a széthúzás helyett, és a gyülekezeti tagok megbékélésre törekednek az ellenségeskedés helyett.³³³ Ez a békesség már az eljövendő békesség előíze.

4. vers: *Egy a test, egy a Lélek, amint elhívattatok egy reménységre.*

Az alegység központi gondolatát a 4–6. versek fejtik ki. A test és a Lélek egységéről szóló rövid formula a 2,16.18 kijelentésére emlékeztet. A katekézis tömörségével megfogalmazott állítás az egyetemes egyház organikus (szervezeti) és lelki összetartozását fejezi ki. A 4,4–6 igeszakasz hét állítást tartalmaz az egyház egységéről: egy a test, egy a Lélek, egy a reménység, egy az Úr, egy a hit, egy a keresztség, egy az Isten. Ezek mind ahhoz az állításhoz kapcsolódnak, amely a Lélek egységéről hangzott el a 3. versben. A kijelentések rokonságot mutatnak az 1Kor 8,6-tal, amelyben Pál apostol egy istentiszteleti hitvallást

Jeromos Bibliatársulat, Budapest 1997; *Geistliche Einheit (Das Neue Testament)*. Übersetzt und kommentiert von Ulrich Wilkens. Evangelische Hauptbibelgesellschaft, Berlin 1979).

³³⁰ A ἐνότης fogalmát Antiochiai Ignác (†107) használja a leggyakrabban, s ezért az *egység tanítójának* nevezték (Camelot, P. Th.: *Ignace d'Antioche. Marture de Polycarpe, Lettres. Texte Grec, introduction, traduction et notes Lettres*. 2è éd. SC 10. Editions du Cerf, Paris 1951.)

³³¹ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 162.

³³² Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 167.

³³³ Lindemann, A.: *Der Epheserbrief*, 72.

idéz: *Nekünk egyetlen Istenünk az Atya, akitől van a mindenség, mi is őérette, és egyetlen Urunk a Jézus Krisztus, aki által van a mindenség, mi is általa.* (vö. Róm 11,36; 1Kor 12,6) „A levélíró a 2,14–18 szakasz alapján fogalmazta meg a test, a Lélek, a reménység, a hit, a keresztség egységéről szóló kijelentéseket, ezel pedig azt jelezte, hogy az Isten és Krisztus egységének ténye milyen következményekkel jár az egyház életére nézve.”³³⁴ Olyan valóságok ezek, amelyeket nem lehet elérni emberi igyekezettel.

Az *egy test* Jézus Krisztus testére, az egyházra vonatkozik. Pál apostol szintén *Krisztus testének* nevezte az egyházat (1Kor 6,15–20; 12,12–13; Róm 12,4–8). Ezzel a képpel fejezte ki az egyház egységét, amelyet Isten Lelke biztosít (Róm 12,5; 1Kor 12,13). Levelünk szerzője az apostoltól, valamint a Kolosséi levélből kölcsönzi az egyház egységét kifejező képet (Kol 1,18.24; 2,19). Az Ef 2,16.18-ban kifejtette, hogy az egyház egységét Jézus Krisztus teremtette meg: az ő kereszthalálával szerzett békességet a két nemzetség között. Pünkösöd után az ő Lelke tartja fenn az egységet. Az emberek a keresztség által lettek az egyház tagjai, s ekkor nyerték el a Lélek pecsétjét (1Kor 12,13; Ef 1,13.17–18).

A *Lélek egységéről* a 3. versben is olvashatunk. Itt a szerző arra intette a kis-ázsiai keresztyéneket, hogy a békesség kötelékével igyekezzenek megőrizni egységüket. Erre az intelemre bizonyára azért volt szükség, mivel egyesek dicsekedni kezdtek az Istentől nyert lelki adományaikkal. Ezért arra inti őket, hogy a közösséget és az egységet erősítsék a Lélektől kapott ajándékaikkal (Ef 4,3.7), vagyis alázatossággal és szelidséggel éljenek az Isten kegyelmének mértéke szerint kapott karizmákkal.

Mi az az *egy reménység*, amelyet a hívők elhívásuk alkalmával nyertek? Talán az, amelyet a jövőre nézve táplálnak? Erre a kérdésre nemmel válaszolhatunk. A levélíró nem emberi váradalmakról, közelebbi vagy távolabbi időre néző tervekről beszél, hanem arról a reménységről, amely már elő van készítve a mennyben a hívők számára. Erről megtérésük alkalmával hallottak az evangéliumban (Kol 1,5; ld. Ef 1,18 magyarázatát). A keresztyén élet mindig reménység szerinti életformát jelent.³³⁵ A hívő ember mindig reménységgel tekint a jövő felé, mert tudja, hogy Isten gazdag örökségre hívta el a választottakat. Ez a reménység kizárja az önelégedettséget minden formáját.

³³⁴ Luz, U.: *Der Brief an die Epheser*, 152.

³³⁵ Hübner, H.: *i. m.* 202.

5. vers: *egy az Úr, egy a hit, egy a keresztség.*

A következő hármas eredete az ősgyülekezet keresztelési liturgiájára vezethető vissza.³³⁶ A hitvallás első tagját Pál apostol idézi az 1Kor 8,6-ban. A hitvallás nem közvetlenül az egyház egységére vonatkozik, hanem a felemeltetett Jézus Úr voltára (vö. Róm 10,9: *Ha tehát száddal Úrnak vallod Jézust, és szíveddel hiszed, hogy Isten feltámasztotta a halálból, akkor üdvözülsz.*). Mivel ez a vallástétel a keresztség alkalmával hangzik el, ezért mégis az egyház egységét erősíti, hiszen a keresztség fejezi ki a leginkább Krisztus testének integritását. Krisztológiai szempontból figyelemre méltó, hogy az Ószövetségben az Isten személyét jelölték a κύριος (*Úr*) címmel (LXX – Zsolt 110,1). Változás akkor következett be, amikor az őskeresztyén gyülekezet fokozatosan elszakadt Izrael közösségétől. Ekkor kezdték alkalmazni az *Atya* megnevezést Isten személyére, illetve az *Úr* címet pedig Jézus Krisztusra (1Kor 12,3; Fil 2,10), s az *Atya* mellett megjelent a *Fiú* megnevezés is Jézusra.

Az *egy hit* az Úr Jézus Krisztus személyére tekint. Itt a πίστις nem a hit cselekvését (*fides qua creditur*), a Krisztus személye iránti bizalmat jelöli, hanem a hitnek tartalmát (*fides quae creditur*), amelyről a katekumenusok a keresztség alkalmával tettek vallást. Ez a hitvallás egységes volt, akárcsak az Úr személye.³³⁷

A közös hit megvallását a Szentlélek pecsételte meg a keresztség (βάπτισμα) felvételekor (Ef 1,13). A keresztség az Úr Jézus nevére történt. Amikor ez elhangzott, a megkeresztelt elsősorban Jézussal, másodsorban a már megkeresztelt gyülekezeti tagokkal lépett közösségre (Gal 3,28; 1Kor 12,13; Kol 3,11). Aki segítségül hívta az Úr nevét, az üdvösség ígéretében részesült (ApCsel 2,38; Róm 10,12–13).

Az *egy keresztség* formula csak itt fordul elő az Újszövetségben, és azt jelzi, hogy minden keresztyén egyszeri alkalommal részesült a keresztségben, úgy, ahogy Jézus Krisztus kereszthalála és feltámadása is egyszeri volt. A keresztelés olyan esemény, amelyet nem kellett megismételni. Ezért különbözik a *mosakodásoktól* (Zsid 6,2). Annak ellenére, hogy több felfogás alakult ki a keresztségről, az Újszövetség bizonyossága szerint mindenki ugyanabban a keresztségben részesült, akár

³³⁶ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 162.

³³⁷ Bouttier, M.: *i. m.* 177.

zsidó volt, akár pogány.³³⁸ Ezért mondhatjuk, hogy mind a felnőttek, mind gyermekeik ugyanazon a kapun léptek be a keresztyén életbe.

Milyen az Efézusi levél egyházképe? „A levélszerző nem a láthatatlan, mennyei egyházzól beszél, hanem a valóságos egyházzól, amelyben konkrétan lehet megtapasztalni az Isten, Krisztus és a Lélek, a hit és a keresztség által megvalósult egységet.”³³⁹ Az egyház olyan erőter, ahol az üdvösség valóban jelen van. Az egyház azonban nem olyan valóság, amelyben már minden teljességre jutott, hanem olyan lelki szféra, ahol zajló élet van, ahol a hívek alázattal, türelemmel³⁴⁰ és szeretettel hordozzák el egymást, s ahol megérezhető az egység. Itt a gyülekezet tagjai konkrét formában élnek meg a szeretetközösséget. A levélíró ezért tartja fontosnak megfogalmazni a közösségi életre vonatkozó erkölcsi intelmeket.

6. vers: *egy az Istene és Atyja mindeneknek, ő van mindenek felett, és mindenek által, és mindenekben.*

Az egyház nem önmagában álló üdvintézmény, hanem túlmutat önmagán. A mindeneket betöltő Atyaisten valóságára fordítja a figyelmet és őt képviseli a világban (Ef 1,23). Az Efézusi levél szerzője így tesz újra bizonyosságot a maga teocentrikus látásmódjáról (vö. Ef 1,3–14; 2,4–10; 3,14–21). Az *egy Isten* személyéről szóló hitvallás szintén megtalálható az 1Kor 8,6-ban. Eredete a *Hald Izráel* (שמע ישראל) monoteista vallástételre vezethető vissza (5Móz 5,6,4), amelyet az őskeresztyén gyülekezet is magáévá tett Jézus tanítása alapján (Mt 23,9; Mk 12,25). Az író nem filozófiai formulával fejezi ki a monoteista istenhitet, hanem úgy beszél az *egy Istenről*, mint aki felénk fordult (a sok isten közül), és Atyánk lett (1Kor 8,5 skk.). Benne, az egy Isten személyében van az egyház egységének alapja.

A hitvallás Atyának nevezi Istent, aki mindeneknek az Atyja. Ő áll mindenek felett, és mindenek által és mindnyájunkban *munkáldodik*.

³³⁸ Cullmann, O.: *Die Tauflehre des Neuen Testaments. Erwachsen- und Kindertaufe*. AThANT 12. 1. Ausgabe. Zwingli-Verlag, Zürich 1948; Delling, G.: *Die Zueignung des Heils in der Taufe. Eine Untersuchung zum neutestamentlichen „taufen auf den Namen“*. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin 1961.

³³⁹ Luz, U.: *Der Brief an die Epheser*, 154.

³⁴⁰ Uo.

Az Isten mindenhatóságára vonatkozó kifejezések háttérében a sztoikus filozófia panteisztikus tanítása ismerhető fel. Marcus Aurelius így ír erről: „Csak egy világ van, amely mindent összefog, egy az Isten, aki mindent áthat, egy az anyag, egy a törvény, egy az értelem, közös érteleme van minden eszes lénynek, egy az igazság, amint az egy törzsből fakad az ugyanazon értelemben részes lényeknek tökéletessége is.”³⁴¹ A hellenisztikus az egyetlen teremtett világra és az egyedüli jeruzsálemi Templomra vonatkoztatta a zsidóság az egy Istenről szóló gondolatot.³⁴² A hivatkozások arra utalnak, hogy az ún. pogányság nem volt azonos a többistenhittel. A levél szerzője feltételezte, hogy a kis-ázsiai gyülekezet műveltebb tagjai ismerték ezeket a gondolatokat. Az Isten egyetlen voltáról, ill. mindenhatóságáról szóló hitvallás azáltal nyer keresztyén jelleget, hogy a levél szerzője Jézus Krisztusról, mint egyetlen Úrról tesz bizonyosságot az előző versben.³⁴³ Az volt a célja, hogy fel-emelje a gyülekezet tekintetét Istenhez, aki nemcsak az egyetemes egyházban, hanem az egész világmindenségben munkálkodik.³⁴⁴

b) 4,7–16: Az Egyház építése a különféle szolgálatok által

7. vers: *A kegyelem pedig a Krisztus ajándékának mértéke szerint adatott mindegyikünknek.*

Az igeszakasz kulcsszava az *admi* (δίδωμι) ige. Az apostol nevében író szerző többes szám első személyben fejt ki érvelését. Első állítása az, hogy a *kegyelem* (χάρις) mindenki számára adatott. A *kegyelem* kétféle ajándékot jelent a levélben. Elsősorban olyan isteni ajándékot, amely az üdvösség elnyerésére néz (1,6 skk.; 2,5.7); másodsorban pedig olyan kegyelmi adományt, amelyet Isten egyes keresztyéneknek ad a gyülekezeti szolgálat végzésére (3,2.7 skk.). Versünkben az első értelemről van szó. Erre utal ἐνὶ θεῷ ἑκάστῳ ἡμῶν (*egyenként mindegyikünknek*) szó szerkezet, amely magában foglalja a gyülekezet minden tagját. Az író tehát nemcsak a tisztségviselőkre gondol, hanem a gyülekezet minden

³⁴¹ Marcus Aurelius: *Elmélkedések*, VII., 9. Marcus Aurelius: *Elmélkedések*. A Parthenon kétnyelvű klasszikusai. Fordította Huszti József. Parthenon Egyesület, Franklin Társulat, Budapest 1943, 122.

³⁴² Josephus Flavius: *Apion ellen*, II., 193.

³⁴³ Lindemann, A.: *Der Epheserbrief*, 74.

³⁴⁴ Luz, U.: *Der Brief an die Epheser*, 155.

tagjára, akiket Isten megajándékozott kegyelmével, Krisztus érdeméért (ld. 2,5.7. magyarázatát).³⁴⁵ Az apostol ebben az értelemben használja a kegyelem kifejezést a Róm 12,3–8-ban is.

A másik magyarázat szerint olyan kegyelmi ajándékról van szó, mint az Ef 3,2.7-ben. E felfogás képviselői³⁴⁶ azzal érvelnek, hogy az *adni* ige szenvedő alakjával együtt fordul elő (ἐδόθη ἢ χάρις), és ez azt jelzi, hogy a kegyelem Isten adománya a szolgálat céljából (vö. 3,7: *ennek [az evangéliumnak] lettem szolgájává az Isten kegyelmének ajándékából...*). Pál Isten kegyelmi ajándékának elnyerése után tölti be apostoli tisztségét (vö. 3,7 magyarázatával). Ehhez kapcsolódik a versünkben új elemként jelentkező fordulat: *Krisztus ajándékának mértéke szerint* (κατὰ τὸ μέτρον τῆς δωρεᾶς τοῦ Χριστοῦ). A *mérték* (μέτρον) jelentését ezzel lehet körülírni: Isten mindenkit a maga mértéke szerint ajándékozott meg az üdvösség szolgálata céljából. A teljesség mértékével azonban az egyház bír, de mindekinek törekednie kell erre.³⁴⁷ Mit jelent ez? Azt, hogy nem mindenki kapott egyforma ajándékot. Különbség van az apostolok számára adott kegyelmi adományok és a többi tisztség betöltéséhez kapott lelki ajándék között (vö. 11 verssel: *...ő adott némelyeket apostolokul, másokat prófétákul, ismét másokat evangélistákul, vagy pásztorokul és tanítókul*).

Mi az első magyarázatot tartjuk helyesnek, mivel ez összhangban áll a 6. vers egyetemes távlatával: *egy az Istene és Atyja mindenkinek...*, valamint a 13 verssel, ahol szintén az egész gyülekezet üdvösségéről van szó: *eljutunk mindnyájan a hitnek... egységére...* Ugyanakkor összhangban van az intelem mindenkit megszólító szándékával: *Kérlek azért titeket én...* (4,1). A mérték nem a karizmák elosztására vonatkozik, hanem a kegyelem gazdagságára, bőségére, amely kiterjed az egész mindenségre és minden hívőre, és a mérték, mint jelzőpont, jelzi a hatásának eredményét.³⁴⁸ Ez a magyarázat megfelel az Efézusi levél

³⁴⁵ J. Calvin: *Auslegung der Heiligen Schriefft. Die kleinen Paulinischen Briefe*, 159; vö. Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 177–179; ill. Ed. Schweizer kommentárját a R. Schnackenburg magyarázatához református részről: Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 195–196.

³⁴⁶ Merklein, H.: *Das kirchliche Amt nach dem Epheserbrief*, 59–60. Hübner, H.: *i. m.* 204.

³⁴⁷ Pesch, W.: μέτρος címszó. In: *EWNT II.*, 1037.

³⁴⁸ Bouttier, M.: *i. m.* 180.

katolikus jellegének. A kis-ázsiai gyülekezetekben nem zajlottak olyan heves viták a karizmák körül, mint a korinthusi gyülekezetben. A levélíró szeme előtt nem a kegyelmi ajándékok különbözősége lebegett, hanem azok mérhetetlen gazdagsága.

8. vers: *Ezért mondja az Írás: „Felment a magasba, fogságba vitt foglyokat, ajándékokat adott az embereknek”.*

Az ószövetségi idézeteket mindig egy adott bevezető formula előzi meg: διὸ λέγει (*ezért mondja ti. az Írás; vö. Ef 5,14; Jak 4,6*). Mivel hiányos mondatról van szó, ezért csak következtetni lehet az alanyra, jelen esetben Dávidra, a zsoltárok hagyományos értelemben vett szerzőjére. Az Efézusi levélben 12 ószövetségi idézettel találkozunk, melyekre a szerző a LXX fordítás alapján hivatkozik. Itt a Zsolt 68,19-ről van szó, amelyet az író szabadon idéz a korabeli zsidó és keresztyén írástudók gyakorlata szerint. A döntő különbség itt abban rejlik, hogy *az embereket kaptál ajándékol, mégpedig a lázadókat* szövegrészlet helyett ez áll: *ajándékokat adott az embereknek* (Ef 4,8b). Az ajándékvétel helyett adományozásról van szó, eredetileg Isten győzelmi bevonulásáról a Sion-hegyre. Ő halad a menet élén, utána vonulnak a foglyok, akik leteszik a legyőzöttek ajándékait a győztes lábai elé. A szerző azonban ezt Krisztus diadalmenetére vonatkoztatta, aki magával viszi a legyőzött hatalmakat (vö. Fil 2,10; Kol 2,15). Az író – a kor szokása szerint – a maga élethelyzetét vette alapul az Írás értelmezése rendjén. A korabeli zsidó írásmagyarázók a *midráshoz* hasonló fejtegetéssel (Targum-hagyomány) vonatkoztatták Mózesre a zsoltáridézetet, mert ő ment fel a Sínai-hegyre, hogy lehozza onnan a Tórát.

9–10. versek: *Az pedig, hogy „felment”, mi mást jelent, mint azt, hogy le is szállt a föld alsó részébe? Aki leszállt, az „fel is ment”, feljebb minden égnél, hogy betöltsön mindeneket.*

A zsoltáridézet (9–10. v.) megvilágítása rendjén az író csak a *felment* szó jelentését tisztázza. A magyarázatból kitűnik, hogy Krisztus történetének két mozzanatát világítja meg az Írás által: a felmenetelt megelőzte az alaszállás. A szöveg szerint: *le is szállt a föld alsó részébe* (9b. v.). Egyes kéziratokból hiányzik a μέρη (*részek; P⁴⁶, D* F G it; Ir^{lat}, C1^{ex Thd} Ambst*), amely megvan más szövegekben (N A B C D² Ψ 33. 1739. 1881 **ⲙ** f vg). A külső bizonyosságok a második olvasatot támogatják. Ezt képviseli az ún. standard szöveg is (Nestle – Aland 27. kiadás, 1986). Az egyházatyák Jézus *pokolra szállására* vonatkoztatták a

kijelentést, akárcsak Péter első levele (1Pt 3,19; 4,6).³⁴⁹ A modern írásmagyarázók közül ezt az álláspontot képviseli a *ThWNT* két címszavának szerzője is.³⁵⁰ Ez a magyarázat azonban ellentmondásban van levelünk világszemléletével, amely a hellenista világképet képviseli.³⁵¹ Az Ef 2,2-ben azt láttuk, hogy a levegőbeli térség a földtől az első égig, a firmamentumig terjed, ahol a démonok tartózkodnak. Ezt nevezi a *föld alsó részének* (κατώτερα μέρη τῆς γῆς). E felett van a *mennyei szféra* (τὰ ἐπουράνια), ahol Isten trónusa áll (Ef 1,21). A föld alsó része tehát *nem a föld alatti helyet* jelenti, hanem a föld és az ég közötti térséget. Más szóval: nincs föld alatti rész (térség), csak alsó és felső térség. Ez a világkép hasonló a Fil 2,5–11, valamint a Jn 3,13 szemléletéhez: *mert nem ment fel a mennybe senki, csak az, aki a mennyből szállt alá, az Ember Fia.*

Jézus alászállása az ő testlételét jelenti, akárcsak a Fil 2,6–11 himnuszában. Figyelemre méltó, hogy a levélíró nem foglalkozik Jézus születésével. Érdeklődése központjában az ő preegzisztens létformája, kereszthalála, feltámadása és mennybemenetele áll. Az egyházatyák közül Mopszvesztiai Theodorosz (†428), a reformátorok közül pedig Kálvin képviselte a fenti magyarázatot, a mai exegeták köréből pedig A. Lindemann, J. Gnilka, R. Schnackenburg.

A 10. vers Krisztus felmeneteléről beszél. Fontos körülmény az *alászálló* (ὁ καταβάς) és a *felmenő* (ὁ ἀναβάς) alany azonossága. A figyelem az előző versben a földre, jelen esetben a mennyei térségre irányul,

³⁴⁹ Papp György: Alászállt a poklokra. In: *RSz* 2011/1, 55–73.

³⁵⁰ Büchsel, Fr.: κατώτερος címszó. In: *ThWNT* III., 641–643; Schneider, J.: μέρος címszó. In: *ThWNT* IV., 602. Ezt a magyarázatot képviseltem *A menny és pokol az Újszövetségben* című összefoglaló tanulmányomban (ld. *Újszövetségi tanulmányok*. Partium Kiadó, Nagyvárad 2005, 159–169; Stauffer, E.: *Újszövetségi teológia*. Tanulmányi vezérfonal. Jegyzetkészítő iroda, Debrecen 1955, 90–91 (a *Die Theologie des Neuen Testaments*. Kohlhammer, Stuttgart – Berlin 1941, 113–115. alapján). Efézusi levél 4,8–10 esetében ez az értelmezés már nem tartható fenn az újabb kutatások alapján.

³⁵¹ Schwindt, R.: *i. m.* 135; Sellin, G.: Weltbild V. Neues Testament und Urchristentum. In: *RGG* 4. Bd. 8 (2005), 1416–1419; Bormann, L.: Weltbild und gruppenspezifische Raumkonfiguration. In: Müller P. (Hg.): *Kolossier-Studien*. BThSt 103. Neuchirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 2009, 87–89; Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 181.

amelyet a szerző a ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν (*feljebb minden égnél*) szókapcsolattal ír körül. A ὑπεράνω szónak összehasonlító, transzcendens irányba mutató jelentése van.³⁵² A kifejezés rokon értelmű az első részben előforduló ἐν τοῖς ἐπουρανίοις (*mennyekben*) szóval (1,20). A megdicsőült Krisztus feljebb ment minden mennyei szféránál. Így az egész kozmosz az ő uralma alá helyeztetett. A felemeltetés célja az volt, hogy *betöltsön mindeneket*. Ez visszautal az 1,20–23-ra, ahol a Krisztus feltámadásáról, mennybemeneteléről, Isten jobbjára ültetéséről volt szó. Isten a megdicsőült Jézus Krisztust a kozmosz Uraként (κοσμοκράτωρ) tette az egyház fejévé. Az egyház, amely Krisztus teste: a *teljesség* (πλήρωμα), mivel Krisztus teljesen betölti annak térségét.

Összefoglalva: a 8–10. versek Jézus Krisztus alászállását és felemeltetését írják le. A két vers az 1,20–23 krisztológiai szakaszához kapcsolódik, s a szerzőnek az volt a célja, hogy itt az ajándékozás szemszögéből mutassa be Krisztus uralkodói tisztségét az egyházban. Ez olyan új elem az 1,20–23 szakaszhoz képest, amelyet a 110. zsoltár szimbólumrendszere alapján bontott ki. A zsoltáridézet többi részét azonban nem kommentálja.

11. vers: *És ő adott némelyeket apostolokul, másokat prófétákul, ismét másokat evangélistákul vagy pásztorokul és tanítókul.*

Teológiai szempontból a vers különösen jelentős, ugyanis Kálvin ennek alapján vázolta fel az egyházi tisztségek rendjét a *Keresztýen vallás rendszere* alapvető művében.³⁵³

Ez a mondat továbbviszi a 7. vers gondolatmenetét, amelyben az Istentől nyert kegyelem adományáról volt szó. A nyelvtani szerkezet (kettős tárgyaset) arra utal, hogy az *adni* (ἔδωκεν) ige itt nem lelki ajándék adományozását jelenti, hanem azt, hogy valaki megbízatást kap egy tisztség betöltésére (ld. még 1,22: *és őt rendelte mindenek fölött való fővé az egyházban*). Krisztus némelyeket igehirdetői szolgálatába állít az egyházban, hogy így éljenek a tőle kapott kegyelemmel. Az igehirdetés végzése tekintetében ez eltér a Kol 3,16-től, ugyanis itt arról értesülünk, hogy a tanítás és intés szolgálatát mindenki végzi a

³⁵² Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 335.

³⁵³ Ld. IV. 1,1; 3,2,4–6. (Kálvin János: *A keresztény vallás rendszere*. Fordította Ceglédi Sándor és Rábold Gusztáv. Református Főiskolai Könyvnyomda, Pápa 1909.)

gyülekezetben. Az Efézusi levél viszont csupán egy-egy személyzet megbízatásáról tanít. Ez a rendelés az intézményes tisztségbe állítást, ill. szolgálatra való beosztást jelenti. Az *adni* ige előtt álló αὐτός (*ő*) névmás Krisztusra, a cselekvés alanyára mutat. A mondat tehát ebben különbözik a 7. versétől, ahol Isten a kegyelem adományozója. A vers határozott névelői mutató névmási funkcióval állnak a tisztségek felsorolásában (τοὺς μὲν – *némelyeket, egyeseket; τοὺς δὲ – másokat: némelyeket apostolokul, másokat prófétákul, ismét másokat evangélistákul vagy pásztorokul és tanítókul*). Ez pedig azt mutatja, hogy a levél szerzője Pál apostolt követte a tisztségekről szóló rész megfogalmazásában, aki az egyházi szolgálatokat karizmának (χάρισμα) nevezi az 1Kor 12,4-ben. Felsorolásuk így hangzik az 1Kor 12,28-ban: *Ezek közül pedig némelyeket először apostolokká rendelt az Isten egyházában, másodszor prófétákká, harmadszor tanítókká. Azután adott csodatevő erőket, kegyelmi ajándékokat: gyógyításra, gyámolításra, vezetésre, nyelveken szólásra.*

A tisztségek mindkét esetben az Ige szolgálait nevezik meg, és az apostolok, ill. a próféták állanak az élen. A kettő közötti különbség elsősorban abban áll, hogy az 1Kor 12,28-ban Isten a cselekvés alanya, itt pedig a felemeltetett Krisztus. Ez pedig a tisztségek krisztologikus jellegére utal: ők közvetítik a *Fő* éltető erejét a *test* működése érdekében.³⁵⁴ Más megfogalmazásban: „A karizmatikusok a *kegyelem* (χάρις) földi megnyilvánulásai, és így Krisztus erejének hordozói.³⁵⁵ Másodsorban: a két vers abban is különbözik, hogy itt a δίδωμι ige áll a τίθημι helyett. A két ige értelme azonban hasonló értelmű.

Figyelemre méltó, hogy a levélszerző ír a *püspök* tisztségéről, noha ez már fontos megbízatás volt a levél keletkezésének idején (vö. Fil 1,11; ApCsel 20,28; Tim 3,2; Tit 1,7). Viszont elsőként szól az apostoli és a prófétai szolgálatról. Az Efézusi levél írója tehát egy korábbi korszak, vagyis a Pál apostol életében kialakult egyházi rendet képviselte.³⁵⁶

Mire helyezi a hangsúlyt az író? Arra, hogy Krisztus az egyháznak ajándékozza az apostolokat, prófétákat, evangélistákat, pásztorokat és

³⁵⁴ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 339.

³⁵⁵ Käsemann, E.: Epheser 4, 11–16. In: uő: *Exegetische Versuche und Besinnungen*. Band 1. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1964, 288–292.

³⁵⁶ Fischer, K. M.: *i. m.* 21–39.

tanítókat. Vagyis: a megnevezett tisztségek nem emberi, hanem isteni eredetűek.³⁵⁷ Az *adni* (ἐδοκεν; aor.) igével pedig arra kíván rámutatni, hogy a szolgálatok jellegét Krisztus kegyelmi ajándéka határozza meg. A 4,7 vers összefüggésében szemlélve a kérdést, azt mondhatjuk, hogy a tisztségek karizmatikus jellege fontosabb, mint a jogi és intézményes ismervük. Ezt a jelleget erősíti meg a 4,16: *...minden egyes rész, saját adottságának megfelelően működve, gondoskodik a test működéséről...* Az *adni* ige ugyanakkor azt is kifejezi, hogy az egyház az ő Urának van alárendelve, az ő akaratától és az ő kegyelmi adományától függ. Krisztus tehát az egyház szuverén, önálló és egyben kegyelmes Ura.³⁵⁸ Fontos kiemelnünk, hogy a Krisztus által rendelt tisztségek nem állnak szemben az egyházzal. Az író az egyház kebelébe állítja ezeket, ahogyan azt az 1Kor 12,28-ban látjuk.³⁵⁹ A szolgálatok az egész gyülekezet javára, épülésére adattak (vö. 4,12).

Milyen tisztségekről van itt szó? Ha összehasonlítjuk ezeket az Újszövetség többi könyvében található felsorolással (1Kor 12,28; Róm 12,6–8; ApCsel 13,1 stb.), megállapíthatjuk, hogy a tisztségek viselői elsősorban olyan személyek, akik tanúi voltak Jézus Krisztus kereszthalálának és feltámadásának. Ők az evangéliumi hagyomány első megőrzői és továbbadói. Másodszorban: olyan bizonyágtevők, akiket a Szentlélek választott ki, s akik a zsidók és a pogányok körében hirdették az örömhírt. Különös, hogy a püspökök (Fil 1,1; ApCsel 20,28; 1Tim 3,2; Tit 1,7) és presbiterek (ApCsel 14,23; 1Tim 5,17; Tit 1,5) hiányoznak a felsorolásból. Vajon a levélíró azért hagyta ki ezeket, mert nem ismerte e tisztségeket, vagy pedig azért, mert ezek a parókiális gyülekezeti struktúra részei voltak és ellentétben álltak az általa képviselt egyetemes egyházi modellel, amely szerint az apostolokat és prófétákat kell alapnak tekinteni? Egyes magyarázók szerint a püspökök és presbiterek kihagyása nem polemikus szándékkal történt.³⁶⁰ K. M. Fischer viszont azt állítja, hogy itt éppen a polemikus szándéokra kell felfigyelni.³⁶¹ Véleményünk szerint a levélszerző a vezetői struktúrák átmeneti változatát tartotta szem előtt. Ezért nem polemikus céllal hagyja figyelmen

³⁵⁷ Luz, U.: *Der Brief an die Epheser*, 156.

³⁵⁸ Bouttier, M.: *i. m.* 186.

³⁵⁹ Luz, U.: *Der Brief an die Epheser*, 156.

³⁶⁰ Hübner, H.: *i. m.* 207; Luz, U.: *Der Brief an die Epheser*, 156.

³⁶¹ Fischer, K. M.: *i. m.* 13–39.

kívül a Kis-Ázsiában már meghonosodott püspöki, diakónusi, presbiteri tisztségeket, amelyeket a pásztori levelek tartottak szem előtt.

A levélíró első helyen említi az *apostolokat* és a *prófétákat*, akik a feltámadott Úrtól kaptak kijelentést. A 2,20-ban és a 3,5-ben az apostolokat és a prófétákat nevezi az egyház fundamentumának (vö. 2,20 és a 3,5 magyarázatával). Megjegyzendő, hogy az apostoli tisztség már nem létezett a levél keletkezése idején, tehát Kr. u. 70–90 között. A *Didakhé*-ben említett *apostolok* és *próféták* vándorkarizmatikus igehirdetők voltak (Did 11,1–6; 11,7–12), akiket ἀπόστολος és προφήτης fedőnévvel illették.³⁶² Ezekben a gyülekezetekben helyi vezetőket választottak, akiket püspököknek, ill. diakónusoknak neveztek (Did 15,1–2). A *Didakhé* arra törekedett, hogy kiegyensúlyozza a két csoport közötti ellentétet.

Ezután következnek az ún. *funkcionális*³⁶³ tisztségek: *evangélisták*, *pásztorok* és *tanítók*. Az *evangélista* (εὐαγγελιστής) megjelölés háromszor fordul elő az Újszövetségben.³⁶⁴ Először az ApCsel 21,8-ban, ahol Fülöpöt, a hellenisták csoportjának egyik tagját illetik ezzel a megnevezéssel. Másodszor a 2Tim 4,5-ben, ahol Timóteus nyer felszólítást arra, hogy végezze az evangélista szolgálatát (διακονία). Ezzel a névvel csak a Kr. u. 2. században illették az evangéliumok szerzőit,³⁶⁵ és ezért nem vonatkozhatott rájuk. H. J. Klauck szerint ők sokkal inkább az apostolok követőinek, tanítványainak tekinthetők.³⁶⁶ Az *evangélista* feladatát a 2Tim 4,2 írja körül: *Hirdesd az Igét, állj elő vele alkalmas és alkalmatlan időben, ints, feddj, bíztass, teljes béketűrőssel és tanítással*.

A *tanító* (διδάσκαλος) tisztsége az apostolok és a próféták után következik az 1Kor 12,28-ban.³⁶⁷ A *Didakhé* szintén ebben a sorrendben

³⁶² Niederwimmer, K.: *Didache*. KAV I. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1989, 241; Sellin, G.: *i. m.* 340.

³⁶³ Schweizer, Ed.: *Gemeinde und Gemeindeordnung im Neuen Testament*. AThANT 35. Zwingli Verlag, Zürich 1959; Klauck, H.-J.: Das Amt in der Kirche nach Eph 4, 1–16. In: *WiWei* 36 (1973), 81–110; hivatkozás Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 339 (219. lábj.).

³⁶⁴ Friedrich, G.: εὐαγγελιστής címszó. In: *ThWNT* II., 734–35.

³⁶⁵ Hippolütosz: *Demonstratio de Christo et antichristo*, 56; Tertulianus: *Adversus Praxeam*, 23.

³⁶⁶ Klauck, H.-J.: *i. m.* 97.

³⁶⁷ Rengstorf, K. H.: διδάσκω κτλ címszó. In: *ThWNT* II., 138–168.

említi őket, éspedig vándorkarizmatikus tanítókként (Did 13,1–2). Az ApCsel 13,1 az antiochiai gyülekezet elöljáróit nevezi prófétáknak és tanítóknak, akik Pált és Barnabást a Szentlélek tanácsával küldték missziói szolgálatra. Lukács szerint az apostoli titulus csak a tizenkét jeruzsálemi apostolt illette meg. Pál apostol korábbi levelei csak a népek apostolát tekintik ἀπόστολος-nak. Az Efézusi levél, akárcsak az Apostolok cselekedetei, Pál követőit, tanítványait illette a próféta, evangélista és tanító fedőnévvel, akik Kis-Ázsia tartományában töltöttek be karizmatikus tisztséget.³⁶⁸ Tehát nem egy helyi gyülekezetben, hanem egy egész provincia területén létrejött gyülekezeti közösségekben szolgáltak. A *tanítók* feladata elsősorban az volt, hogy továbbadták és értelmezték a Jézus-hagyományt, másodsorban keresztyén szellemben magyarázták az ószövetségi könyveket.³⁶⁹ Szintén az ő feladatkörükhöz tartozott a katekumenusok, a keresztségre jelentkezők felkészítése.³⁷⁰ A levél írása idején a tisztség állandó státust jelentett. A tanítók már

³⁶⁸ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 340–340.

³⁶⁹ Geréb Zsolt: A tanítók szolgálata az egyházban az újszövetségi iratok tükrében. In: *Újszövetségi tanulmányok*. Partiumi Kiadó, Nagyvárad 2005, 205–214; Uő: Slujirea învățătorilor în Biserica primară în lumina scrierilor Noului Testament. In: *Cercetări Biblice*, 46–53; Klein, H.: Es waren die vier Evangelisten Propheten oder Lehrer? In: *Konfluenzen* 10. Jahrbuch der Fakultät für Evangelische Theologie von Hermannstadt – Sibiu – Nagyszeben 2010, 92–112; Uő: Au fost cei patru Evangheliști, profeti sau învățători? In: *Cercetări biblice* 4/2 (2010), 54–66. Ez utóbbiban Hans Klein azt a feltevést fogalmazza meg, hogy az újszövetségi tanítókat az első három evangélium szerzőivel lehet azonosítani. A feltevés igazságmótvuma abban rejlik, hogy a tanítók valóban a Jézus-hagyomány összegyűjtői és továbbadói voltak, amint azt a Lk 1,1–4 bizonyítja. Abban a vonatkozásban is beilleszkednek a karizmatikus tanítói tisztségbe, hogy az Ef 4,11 szerint mind az evangélisták, mind a tanítók az apostolok követői voltak. Ez a kategória azonban nagyon általános, hiszen ide lehet sorolni a páli iskola többi tagját is, mint például az Efézusi levél szerzőjét. (Sänger, D.: Priesterliches Amt, apostolische Sukzession, Ordination. In: *Amt und Ordination aus reformierten Sicht*. Foesdus Verlag, Wuppertal 2005, 17–44; Merklein, H.: *Das kirchliche Amt nach dem Epheserbrief*. 313–322.

³⁷⁰ Cserhádi Sándor: *Pál apostolnak a Korinthusiakhoz írt első levele*. Luther Kiadó, Budapest 2008, 576.

nem vándorkarizmatikusok voltak, hanem a helyi gyülekezetekben szolgáló bölcsességtanítók (Jak 3,1, ill. BarnLev 1,8; 4,9).³⁷¹

A *pásztor* (ποιμήν) cím a Jn 10-ben, az 1Pt 5,4-ben és a Zsid 13,20-ban Jézus Krisztusra vonatkozik. Gyülekezeti tisztségeként csak itt fordul elő az Újszövetségben. Mivel a *pásztor* és a *tanító* szolgálata egymás mellett áll, valószínű, hogy a *pásztor* cím a legfontosabb tanítói feladat metaforikus körülírása.³⁷² A pásztori levelek szerint a gyülekezet vezetői a tanítói szolgálatot is ellátták (1Tim 3,2; 5,17; 6,2; Tit 1,9; 2,1.7; 2Tim 3,1), s ezért feltételezhető, hogy ugyanaz a személy töltötte be mindkét feladatkört. Ezt a feltételezést először Hieronymus fogalmazta meg a 4. században. Egyes kutatók azonban önálló gyülekezeti tisztség megnevezésének tekintik.³⁷³ Szükséges megjegyeznünk, hogy a levélíró itt a vezetői struktúrák átmeneti képét vázolta fel. Annak ellenére, hogy kevés konkrétumot tartalmaz az egyes tisztségek feladatáról, rámutat a fejlődés irányára, mely szerint a vándorkarizmatikus tisztségek fokozatosan helyi gyülekezeti szolgálattokká alakulnak.

12. vers: *hogyan felkészítse a szenteket a szolgálat végzésére, a Krisztus testének az építésére.*

A célhatározói mellékmondat megnevezi a fent említett egyházi szolgálatok célját: a szentek, azaz a gyülekezet tagjainak megerősítése és az egyház építése. A καταρτισμός jelentése: *felkészítés, előkészítés, helyreállítás, megigazítás.*³⁷⁴ Ugyanilyen jelentéssel fordul elő a Zsid 13,20–21-ben: *Tegyen készségesekké titeket minden jóra, hogy cselekedjétek az ő akarátát...* Az előljáróknak az a tiszte, hogy felkészítsék a keresztyéneket a *szolgálat feladatára* (εἰς ἔργον διακονίας). Az előző fejezetekhez hasonlóan a ἄγιοι (*szentek*) itt is a hívőkre, Krisztus követőire vonatkozik befogadó és nem kizáró értelemben (Ef 1,15; 5,3; 6,18).

³⁷¹ Greeven, H.: Propheten. Lehrer, Vorsteher bei Paulus. Zur Frage der Ämter im Urchristentum. In: ZNW 44 (1952/53), 1–53; Zimmermann, A. F.: Die urchristlichen Lehrer. Studien zum Tradentenkreis der διδάσκαλοι im frühen Christentum. WUNT 12. J. C. B. Mohr, Tübingen 1988.

³⁷² Rengstorf: i. m. 147–150, 160; Greeven, H.: Propheten. Lehrer, Vorsteher bei Paulus. Zur Frage der Ämter im Urchristentum, 16–31.

³⁷³ Schürmann, H.: Orientierungen am Neuen Testament. Exegetische Gesprächsbeiträge. Exegetische Aufsätze III. (= Kommentare und Beiträge zum Alten und Neuen Testament, Aufsätze 3). Patmos-Verlag, Düsseldorf 1978.

³⁷⁴ Varga Zsigmond J.: Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz, 521.

A *szentek szolgálata* szóösszetételt az 1Kor 16,15-ben is megtaláljuk, ahol *anyagi segítséget, támogatást* is jelent. Versünkben ezt jelenti: a szentek javára végzett *munka, teljesítmény, szolgálat* (πρὸς τὸν καταρτισμὸν τῶν ἀγίων εἰς ἔργον διακονίας). Más kifejezéssel élve, a gyülekezet tagjait *meg kell tanítani, elő kell készíteni* a szolgálatra.³⁷⁵ A καταρτισμός egy *adott feladat végzése* a Róm 11,13-ban, vagyis az apostol missziói szolgálata, amelyet mások hasznára végez. Az Efézusi levél Pált és Tükhikoszt nevezi *diakónusnak* (3,7; 6,21).

A következő célhatározói mellékmondat a szolgálat természetét pontosítja: *a Krisztus testének építésére* (εἰς οἰκοδομὴν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ). Az οἰκοδομή a 2,19–21-ben magát az épületet jelentette, átvitt értelemben pedig Krisztus egyházának az építményét. Itt viszont az *építés folyamatát* fejezi ki. A gyülekezet tagjai olyan szolgálatot látnak el, amellyel Krisztus testét építik. Ebben a munkába minden egyháztagnak részt kell vennie. Ezáltal válik érthetővé, hogy a szolgálatokról szóló tanítás miért áll az etikai intelmek élén. A gyülekezeti tisztségek betöltő személyek olyan feladatokat látnak el, amelyekkel az egyház egységét munkálják (vö. 4,1–3 magyarázatával).

13a vers: *míg eljutunk mindnyájan a hitnek és az Isten Fia megismerésének egységére...*

A levélszerző a megismerésre néző fogalmak (vö. 1,17–19; 3,19) segítségével nevezi meg az egyház építésére, ill. növekedésére elvégzendő szolgálatok szándékát. Az egyház építésének az a célja, hogy megvalósuljon a hitnek és Jézus Krisztus megismerésének egysége. A szerző a *hit egységéről* (μία πίστις) már az 5. versben is írt, mint meglevő adottságról. Vajon mért van szükség még egyszer megnevezni a célkitűzést? Azért, mert *amíg eljutunk mindnyájan* mondat olyan *hiányosságra* utal, amely jelentkezett a gyülekezetben.³⁷⁶ Azaz: *nem jutott el mindenki* a hit egységére. A kis-ázsiai keresztyének között vannak olyanok, akiknek a hitismerete még nem elég érett (vö. 14. v.). Ezért kell *törekedni* ennek megszilárdítására az igehirdetéssel, a tanítással és a pásztori beszélgetésekkel, buzdításokkal. Erre utal a καταπτώω (*eljutni valahová*) az εἰς előljáró szóval: *eljutni egy kitűzött*

³⁷⁵ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 342.

³⁷⁶ Ὁ.

célba (Fil 3,11–12).³⁷⁷ A *hit egysége* valójában az *Isten Fia megismerését* jelenti, közelebről Krisztus egyező ismeretét. Ebben a versben, akárcsak a 4,5-ben, a *hit* (πίστις) tartalmáról (fides quae creditur) van szó. Krisztus személyének és üdvözítő munkájának megismerése nem lezárt folyamat. Az Efézusi levél azt tanítja, hogy az egyház mindig útban van a hit egységének az elérése felé.³⁷⁸ Ez a megismerés nemcsak értelmi tevékenység, amely azt vizsgálja, hogy mit jelent számmunkra Krisztus megváltó műve, hanem hívő önismeret is. Ez állandó folyamatot feltételez, és az a célja, hogy egyre bensőségebb közösségünk legyen Istennel *Jézus Krisztusban*.³⁷⁹ Más szóval: a hitbeli növekedés magában foglalja az Isten iránti engedelmes életet. A gyülekezet nemcsak a hit ismeretében törekszik a növekedésre, hanem a felebarát iránti szolgálatban is.

13b. vers: *míg eljutunk... az érett férfiúságra, arra a nagykorúságra, amelyben elérjük a Krisztus teljességét.*

A gyülekezeti szolgálatoknak az a célja, hogy érett férfiúságra, azaz nagykorúságra vezesse Jézus követőit. Mit jelent az ἀνήρ τέλειος (*tökéletes férfi*)? Szó szerint ezt: *felnőtt, öntudatos férfi*.³⁸⁰ Az egyes szám jelen esetben az általános alanyra vonatkozik, tehát a gyülekezet közösségére, keresztyén férfiakra és nőkre. A hellén irodalom ezt főleg erkölcsi vonatkozásban használta, *tökéletes, erkölcsös ember* értelemben (vö. Jak 3,2).³⁸¹ A Kol 1,28-ban az ἀνθρωπος τέλειος formát olvashatjuk, amelynek nem erkölcsi, hanem missziológiai értelme van. A kifejezés az *új embert* jelöli. Az új ember elfogadja a Krisztusról

³⁷⁷ Varga Zsigmond J.: *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*, 517.

³⁷⁸ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 187.

³⁷⁹ Hübner, H.: *i. m.* 208.

³⁸⁰ A *Tamás evangéliuma* 114 szerint csak férfiak öröklik Isten országát: „Simon Péter mondta nekik: Bárcsak távozna Mária közülünk, mert az asszonyok nem méltóak az életre! Jézus mondta: Íme, én biztatni fogom őt, hogy férfiúvá teszem; hogy ő is élő szellemé legyen, amely hozzátok, férfiakhoz hasonlít. Mert minden asszony, aki férfiúvá lesz, be fog menni a menynek királyságába.” Az evangélium Tamás szerint. In: *Jézus rejtett szavai*. Fordította Hubai Péter, Pröhle Károly, Rugási Gyula. Az utószót írta Hubai Péter. *Vízöntő könyvek*. Hungarian Edition Holnap Kiadó, Budapest 1990, 82.

³⁸¹ Bauer, J. B.: ἀνήρ címszó. In: *EWNT I.*, 236–238.

szóló evangélimot.³⁸² A szópár teológiai jelentéssel bír versünkben is. Erre utal a mondat folytatása is: (*míg eljutunk*) ...*arra a nagykorúságra, amelyben elérjük a Krisztus teljességét.* A μέτρον ἡλικίας biológiai értelemben *testmagasság*, de jelentheti az *életkort* is, tehát nagykorúságot, az érettség állapotát. Mi ezt a jelentést részesítjük előnyben. Ez összhangban áll a következő vers szóhasználatával, ahol a *nagykorú* jelző ellentétét olvassuk: *kiskorú*. Vajon mi az író szándéka ezzel? Mivel még nem érték el a nagykorúság állapotát, azt kívánja megértetni a gyülekezet tagjaival, hogy törekedniük kell a Fő, azaz Krisztus teljességére. Növekedniük kell Krisztus ismeretében. Az 1,23 versben szintén az egyház teljességéről van szó, éspedig abban a teológiai értelemben, hogy Krisztus teljessége az ő testében, az egyházban lakozik, és Krisztustól kap életető erőt. Ezért uralma az egyházban valósul meg. Versünk tehát gyakorlati oldalról világítja meg az egyház építésének és növekedésének konkrét folyamatát.

14. vers: *hogy többé ne legyünk kiskorúak, akiket ide-oda hajt és dobál bármiféle tanítás szele...*

Mivel a gyülekezet tagjait a hamis tanítások kísértése veszélyezteti, a levélíró figyelmezteti őket, hogy erősödjenek meg hitükben, különben áldozatul esnek a tévtanítók csábításnak. A διδασκαλία egyes száma elsősorban *keresztyén tanítást* jelent. Azonban a kifejezés mellett álló minősítés – *bármilyen szél* – többféle tanításra utal. Milyen tanításról lehet itt szó? Erre a kérdésre nem lehet pontos feleletet adni. G. Sellin úgy véli, hogy – a Kolosséi leveléllal ellentétben – itt nem beszélhetünk konkrét tévtanításról.³⁸³ Az író metaforikus formában beszél a hamis tanítás veszélyéről, és kilátásba helyezi olyan tanítók megjelenését, akik megingathatják az éretlen tanítványok hitbizonyosságát. Miben állt ez? Abban, hogy némelyek ismét a pogány gyakorlatokhoz, erkölcsi szokásokhoz folyamodtak. Veszélyességükre pedig az erkölcsi intelmek rendjén figyelmeztette az olvasókat (Ef 5,6–13).³⁸⁴ Az igaz tanításnak együtt kell járnia a helyes életvitellel. A mi véleményünk az, hogy a tévtanítás kísértése még erőteljes, de már megjelent a gyülekezetben (vö. a 4,2

³⁸² Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 94.

³⁸³ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 346.

³⁸⁴ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 189.; Best, E.: *A Critical and Exegetical Commentary on Ephesians*, 405.

magyarázatával; ld. *Az Efézusi levél irodalomtörténeti bevezetője*). Megjegyzendő, hogy a 6,11-ben más természetű kísértésről van szó.

A *kiskorú* (νήπιοι) szó olyan keresztyénekre vonatkozik Pál apostol leveleiben, akik még nem jutottak el az öntudatos hitre, a felelős ítélőképességre és önálló cselekvésre (1Kor 3,1; 13,11; 14,20), vagy akik még mindig a megtérésük előtti vallásos hiedelmeknek hódoltak és a világ elemeitől, hatalmasságaitól féltek (Gal 4,1.3). A levélíró a gyülekezetben szolgáló igehirdetők, evangélisták és tanítók figyelmébe ajánlja a hitben kiskorú tanítványokat. Bennük kell megerősíteni a keresztyén erkölcsi értékrendet.

A következő képek a kiskorúság metaforikus kifejezésére szolgálnak: *kiskorúak, akiket ide-oda hajt és dobál bármiféle tanítás szele* (vö. Jak 1,6). Állapotukra a békétlenség és a lelki kettősség, a békesség és az egység hiánya jellemző (ld. 4,3). Életük hajóját a kalózok támadása veszélyezteti. A tenger hullámain a hamis *tanítás szele* gerjeszti. A hamis tanítókat az *emberek megtévesztése* (κυβεία τῶν ἀνθρώπων) és *ra-vaszsága* (πανουργία) vezeti. Fellépésük szöges ellentétben áll a Krisztus által megbízott keresztyén tanítók építő szolgálatával, amelyről a 4,11-ben olvastunk. Nem arra törekednek, hogy megtartsák a gyülekezet tagjait a Krisztussal való közösségben, hanem arra, hogy elszakítsák őket a nyájtól (ApCsel 20,29–30).

15. vers: *hanem az igazságot követve szeretetben, mindenestől növekedjünk öhozzá, aki a fej, a Krisztus.*

Az író összefoglalja az intelmeket és megállapítja, hogy Krisztus egyházában az igaz Krisztus-ismeretnek a szeretettel kell párosulnia. A elméleti tanulást össze kell kapcsolni a szeretet gyakorlásával. Az ἀληθεύω (*igaznak lenni, igazat mondani*) ige csak itt és a Gal 4,16-ban fordul elő az Újszövetségben. Az igazmondásnak, az igazságról való bizonyágtételnek szeretetben és nem türelmetlenségben kell történnie (vö. 4,3).

A levél bizonyossága szerint mind a hitismeretnek, mind pedig a szeretet gyakorlásának folyamatosan kell előre haladnia, ill. növekednie. A valóságnak megfelelő igazságot a szeretet és a szelídség hangján kell kimondani, és ez olyan igény, amely nemcsak az előljárókra, hanem az egyház minden tagjára vonatkozik. A gyülekezetre bízott igaz beszédnek a szeretet gyümölcsével kell párosulnia. Erre a magyarázatra utal egyes kéziratok következő variánsa: ἀλήθειαν δὲ ποιοῦντες (F G ex latt

D* F G 6. 1739. 1881 *pc*; Cl). A levélíró arra buzdítja a címzetteket, hogy ebben a szellemben erősödjenek és növekedjenek. Ez a mentalitás a kiskorú, éretlen ember gondolkodásának az ellentéte. Ő ugyanis még nem önálló és szilárd jellem és mindegyre más tanítás felé hajlik, ill. más erkölcsi elvek szerint cselekszik. Nem így a nyagykorúságra jutott hívő ember, aki mindig Jézus Krisztusra, a biztos tájékozódási pontra tekint, őt követi, ugyanis János evangéliuma szerint ezt mondta magáról: *Én vagyok az út, az igazság, és az élet* (Jn 14,8). Az egyház testének, a gyülekezetnek mindig a Főre, Krisztusra kell figyelnie, az ő akarátának kell engedelmeskednie. A levélíró itt is úgy beszél az egyházzól, mint élő szervezetről, amely állandó fejlődésben van. A keresztyén egyház növekedésének szeretetben kell végbemennie (3,19). Ez nem a hívek saját ereje, hanem a Krisztus által ajándékozott erő (ἐν ἐργείᾳ) által történik.

16. vers: *Belőle van az egész test egybeszerkesztve és összefogva...*

A vers szoros kapcsolatot mutat a Kol 2,19-cel. A két vers közötti különbség abban rejlik, hogy az Efézusi levélből hiányzik a tévtanítók elleni közvetlen polemikus szándék.³⁸⁵ A kolosséi gyülekezetben fellépő filozófusok nem ismerték el Krisztus főségét, annak ellenére, hogy keresztyénnek vallották magukat.³⁸⁶ Az Efézusi levél szerzője *minden egyes rész* szerepét hangsúlyozza az egyház egységének erősítésében. Ezzel a vers visszautal az egyház építéséről szóló szakasz alap gondolatára (4,7. v.). A szerző kiemeli, hogy a gyülekezet tagjai Krisztustól kapnak erőt az egyházépítés végzéséhez (vö. 1,19–20. v.). Mindenki azzal a kegyelmi adománnyal végzi a rábizott szolgálatot, amelyet Isten adományozott neki. Így érvényesül az egység elve a sokféleségben. A levélíró számára az a legfontosabb, hogy minden szolgálatnak, amely az építést munkálja, *szeretetben* (ἐν ἀγάπῃ) kell végbemennie. Tehát visszautal a 4,2-ben már megfogalmazott életszabályra. A szeretet egyben az egyház életének mértéke és kerete,³⁸⁷ forrása pedig Isten szeretete. Ő ennek alapján választotta ki a szenteket a világ teremtése előtt (Ef 1,4). Ez a szeretet ösztönzi az építés folyamatát, s ugyanakkor lehetővé

³⁸⁵ Lindemann, A.: *Der Epheserbrief*, 82.

³⁸⁶ Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 128.

³⁸⁷ Lindemann, A.: *Der Epheserbrief*, 82.

teszi az egész test működését (vö. Jn 15). A gyűlölködés gúzsba köt minden növekedést, együttműködést, közösségi munkát.³⁸⁸

Konkrétan azokról a szolgálatokról van szó, amelyek az egyház vezetésére, irányítására, gondozására, összetartására vonatkoznak. Erről a 4,11-ben beszélt részletesen. Mindenki a Krisztustól kapott erő (κατ' ἐνέργειαν ἐν μέτρῳ ἐνὸς ἑκάστου μέρους) segítségével tölti be az igehirdetés, tanítás, vigasztalás, buzdítás, egyházkormányzás feladatát. A levélíró az orvostudomány világából merített kifejezések által írja le a test működését, ill. a testrészek együttműködését, akárcsak a Kolosséi levél szerzője. Az antik elképzelés szerint az *izületek, kapcsolatok* kifejezésnek (ἀφή) fontos szerepe van az egyes testrészek összekötésében, ugyanakkor ezek látják el (ἐπιχορηγία – ἐπιχορηγέω) az egész szervezetet azzal az erővel, amely biztosítja az életműködést és a növekedést.³⁸⁹ Ez az erő a főtől, Krisztustól érkezik (ld. 15. v.). Az ókori orvostudomány kétféle nézetet vall az emberi test működése felől. Empedoklész és Arisztotelész a szívben látta a szervezet központját, Hippokratész és Platón szerint pedig a fejben, ill. az agyban, mivel innen indulnak ki a vérerek és az idegszálak.³⁹⁰ Ezért G. Sellin szerint az a helyesebb, ha az ἀφή τῆς ἐπιχορηγίας szóösszetételt a test ideg- és vérhálózatának értelmezzük. Mit jelent ez az egyházra, Krisztus testére nézve? Azt, hogy az egyház növekedéséhez szükséges erőt, energiát Krisztus, a Fő szolgáltatja a különféle kapcsolatok segítségével. Ugyanakkor azt is jelenti, hogy Krisztus biztosítja a test *egységét* is. Ő munkálja azt, hogy a test részei, a szentek, ne önmagukban, hanem szerves egységben éljenek. Ezt fejezi ki a συναρμολογούμενον (*egybeszerkesztve*) melléknévi igenév (vö. Kol 2,19; Ef 2,21).

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy az egyház minden tagja és minden tevékenysége Krisztus testének épülését munkálja.

³⁸⁸ Gnilka, J.: *Der Epheserbrief*, 220.

³⁸⁹ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 192.

³⁹⁰ Ld. Bayer, F. W.: Anatomie szócikk. In: *RAC* I. (1950), 430–437; vö. Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 350 (306. láb).

4,17–5,20: Erkölcsi intelmek: a régi és az új ember

a) 4,17–24: Az új ember felöltözése

Fordítás

17 Azt mondom tehát és bizonyosságot teszek az Úrban, hogy többé ne éljetekek úgy, mint a pogányok, hiábavaló gondolkodásuk szerint. 18 Az ő elméjükre sötétség borult, és tudatlanságukban elidegenedtek az Istennek tetsző élettől, amely az ő szívük keménysége miatt van bennük, 19 akik eltompultak erkölcsileg, magukat kicsapongásra adták, és kapzsiságból mindenféle tisztátalanságot követnek el.

20 Ti azonban, nem így ismertétek meg Krisztust. 21 Hogyha őt meghallgattátok, és tőle megtanultátok, mint áll az igazság Jézusban, 22 vessétek le azért a régi embert, amely megromlott a megtévesztő kívánságoktól, előbbi életmódja miatt, 23 újuljatok meg lelketekben és elmétekben, 24 öltsetek fel az új embert, aki Isten tetszése szerint valóságos igazságban és szentségben teremtett.

Elemzés

A szerző újra többes szám második személyben szólítja meg a címzetteket, akárcsak a 4,1–4 szakaszban. Ez a megszólítás a levélzáró szakaszig folytatódik. A 17–24. verseket magában foglaló alegység két összetett mondatból áll: 17–19. és 20–24. versek. Strukturális szempontból a 4,17–24 általános bevezetőnek tekinthető a 4,25–32-ben és az 5,3–14-ben olvasható intelmekhez. Az erkölcsi intellem első alegységének tartalma közel áll a Kol 3,5–11-hez, ill. a Róm 1,21–24-hez. Az intellem jellegzetessége abban áll, hogy a keresztyén ember megújult életét állítja szembe a pogány életformával. Erre ellentétpárok utalnak: régi ember és új ember (4,22–24); sötétség és világosság (4,18–5,8 skk., 11); elidegenedés az Istennek tetsző élettől és az Isten szerinti teremtettség (4,18–24a). Ehhez kapcsolódik a megromlott életforma szembeállítása az igazságban és szentségben való járással (4,19–24). A levélszerző tehát ismételten emlékezteti a címzetteket, hogy az egyház az új élet színhelye.³⁹¹ Miért volt szükség erre a figyelmeztetésre? Valószínűleg azért, mert némely kis-ázsiai keresztyén eltért attól a tanítástól, amelyet

³⁹¹ Luz, U.: *Der Brief an die Epheser*, 159.

megkeresztelésük előtt nyertek (vö. 4,2.14 magyarázatával) és arra hajlottak, hogy újra pogány erkölcsi szokások szerint éljenek.

Magyarázat

17. vers: *Azt mondom tehát és bizonyosságot teszek az Úrban, hogy többé ne éljetez úgy, mint a pogányok, hiábavaló gondolkodásuk szerint.*

A levélíró az οὖν (*tehát*) szóval köti össze az intelmet az egyház növekedéséről szóló előbbi szakasszal (4,1–16). Az új ember felöltése (24. v.) egyenes módon következik abból a személyes részvételből, mellyel az egyes tanítványok az egyház építéséhez járulnak hozzá.³⁹² A 4,1-gyel ellentétben a szerző most nem előrenéz, hanem visszatekint az efézusiak Isten nélküli múltjára. Erről a pogány életről írta a 2,1–2-ben: *halottak voltatok véteitek és bűneitek miatt, amelyekben egykor jártatok.* A lelki halál állapotába azért jutottak, mert engedtek a gonosz lelkeknek és így a világ szokása szerint éltek. Ebből a lelki halálból, a gonosz fogságából akkor szabadultak ki, amikor elfogadták az evangéliumot és elnyerték a Szentlélek pecsétjét a keresztség által (1,13.14). A levélíró most esküformával (*bizonyosságot teszek az Úrban*) kéri a címzetteket, hogy többé ne éljenek úgy, mint a pogányok.

A versben kétszer fordul elő a περιπατέω (*járni*) ige. Ez mindkét esetben az ember etikai magatartását, életvitelét jelenti, vagyis azt, hogy miképpen viszonyul a jóhoz, ill. a gonoszhoz (2,10; 4,1).³⁹³ Az efézusiak egykori életformájára a *hiábavaló gondolkodás* volt jellemző (ἐν ματαιότητι τοῦ νοῦς αὐτῶν). Az Efézusi levél írója Pál apostolhoz, ill. Alexandriai Philónhoz hasonlóan tanítja, hogy a νοῦς (*értelem, lelki, belső ember*) egyrészt a πνεῦμα, másrészt a földi test hatása alatt él. A pogányok elesettségének az az oka, hogy nem tudnak helyesen dönteni a kettő között, mert értelmük képtelen erre, s ezért *hiábavalóságban* maradnak.³⁹⁴ A levélíró nem erkölcsileg kívánja leminősíteni a hitetleneket, hanem életük kilátástalanságára kíván rámutatni (vö. Róm 1–2.).

³⁹² Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 185.

³⁹³ Hübner, H.: *i. m.* 214.

³⁹⁴ Behm, J.: νοῦς címszó. In: *TWNT* IV. 956–57; Sand, A.: νοῦς címszó. In *EWNT* II., 1174–77; Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 355.

Az 1Kor 3,20-ban Pál apostol a bölcsek gondolatait nevezi *hiábavalóságnak*. Ők nincsenek szánalomra méltó élethelyzetük tudatában, mivel a balgatag szívük megsötétült, s ezért a teremtményeket dicsőítették a Teremtő helyett (vö. Róm 1,21). A levél szerzője Pál apostolhoz hasonlóan állítja, hogy a teremtett világot Isten vetette hiábavalóság alá, és pedig az ember balgasága miatt (Róm 8,20). Ettől a hiábavaló, semmis, nihilista gondolkodástól csak akkor szabadulhat meg, ha megváltoztatja értelmét.³⁹⁵ A levélíró tehát a megtérést sürgeti, amelyet Pál apostol a μετάνοια kifejezéssel jelöl (ld. Róm 2,4; 2Kor 7,9–10: a νοῦς – *értelem* átformálása, megváltoztatása).

18. vers: *Az ő elméjükre sötétség borult, és tudatlanságukban elidegenedtek az Istennek tetsző élettől...*

A levélíró tovább sorolja azokat az okokat, amelyek az efézusiak egykori kilátástalan életéhez vezettek. Először értelmi, majd érzelmi természetű előzményekre hivatkozik. A pogányok helyzete azért volt hiábavaló, mert *elméjükre sötétség borult* és nem ismerték meg az Istennek tetsző életet. Az διανοια (*gondolkodás*) a νοῦς (*értelem*) szinonimája az Újszövetségben fordul elő. Az első inkább az objektív megismerés, a második főleg a személyes megismerés orgánuma.³⁹⁶ Megismerő képességük a sötétségben való járás miatt sérült meg. Az ember csak akkor ismeri fel a jó és a rossz közötti különbséget, amikor Isten világítja meg elméjét (vö. Zsolt 27,1: *Az Úr az én világosságom és üdvösségem*). Ez a világosság még nem ragyogott fel a pogányok életvitelében. Ezért távolodtak el az *Istennek tetsző élettől* (ζωὴ τοῦ Θεοῦ). Ezt az eltávolodást egy ma is használt kifejezéssel nevezi meg a szerző: ἀπολλοτριόω (*elidegeníteni*), amely a Kol 1,21-ből származik. Miben nyilvánult meg ez a magatartásforma? Abban, hogy Isten helyett az élettelen bálványokat tisztelték és dicsőítették (Róm 1,21.23). Az elidegenedés tudatos istenellenességet jelentett a pogányok esetében (Kol 1,21).³⁹⁷ Ennek pedig a *szívük keménysége* volt az oka. Az őskeresztyén egyház ebben a lelki keményszívűségben látta a *hitetlenség* forrását. Márk evangélista szerint Jézus nemcsak a farizeusokat, hanem a tanítványokat

³⁹⁵ Hübner, H.: *i. m.* 214.

³⁹⁶ Varga Zsigmond J.: *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*, 213; Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 355.

³⁹⁷ Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 74.

is megdorgálta, mivel hitetlenkedve, kételkedve szemlélték az ő csodáit, Isten országának jeleit (Mk 3,5; 6,52; 8,18; Jn 12,4). Ennek ellentéte a hússzív, amely elfogadja Isten akaratát és neki tetsző életet él (vö. Ez 11,19). A helyes életvitelt Isten munkálja az evangélium hirdetése által. Ez pedig a keresztyének közösségében, az egyházban valósult meg, mivel a hívek elfogadták a Krisztusról szóló örömmüzenetet.

19. vers: *akik eltompultak erkölcsileg, magukat kicsapongásra adták, és kapzsiságból mindenféle tisztátalanságot követnek el.*

Az első alegységet (4,17–19) záró mellékmondat is úgy mutatja be a pogányok erkölcstelen életét, mint ami az ő keményszívűségük következménye. Ebből fakad az erkölcsi tompaság, a kicsapongás, vagyis az Isten akaratával szembeszegülő tisztátalan élet. Ez pedig ellentétben áll az új ember életmódjával, akit Isten igazságban és szentségben teremtett (4,24). A mellékmondat állítmánya – *eltompultak* (ἀπαλγέω) – a pogányok lelki érzéketlenségét emeli ki. Az ige (part. perf.) csak itt fordul elő az Újszövetségben. Olyan állapotot jelez, amely az ember elalvás előtti, öntudatlan tompaságára emlékeztet, amikor már nem érez semmit, még fájdalmat sem. Ennek az eltompult lelkiállapotnak végzetes hatása lehet az emberekre: *kiszolgáltatták magukat* (ἐαυτοὺς παρέδωκαν) a gonosznak.³⁹⁸ Pál apostol azt állítja a Róm 1,24–32-ben, hogy Isten büntetésképpen szolgáltatja ki a pogányokat saját szívük kívánságainak. Az Efézusi levél szerzője pedig azt írja, hogy maguk a hitetlenek vetik alá magukat az ítélet alá, és első következményként a *kicsapongást* (ἀσέλγεια) nevezi meg. Ezzel a kifejezéssel a bűnkatalógusban találkozunk, ahol elsősorban nemi vonatkozása van (pl. Mk 2,22; Róm 13,13; 2Kor 12,21; Gal 5,19; 1Pt 4,3).³⁹⁹ A névszó utalhat azonban más erkölcsi zabolátlanságra is, pl. az étkezés, italozás, fényűzés szenvedélyére.⁴⁰⁰ A *kapzsiság* (πλεονεξία) a pogány vétkek egyik legrosszabb fajtája. Ezt mind Jézus, mind Pál apostol megbélyegezte (Mk 7,22; Lk 12,15; Róm 1,19; Kol 3,5). A kapzsiság, a pénzsóvárság a városi élet, ill. a piacgazdaság egyik sajátos jelensége.⁴⁰¹ A korabeli zsidó irodalom

³⁹⁸ Gnilka, J.: *Der Epheserbrief*, 225.

³⁹⁹ Goldstein, H.: ἀσέλγεια címszó. In: *EWNT I.*, 407 skk.

⁴⁰⁰ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 357; Best, E.: *A Critical and Exegetical Commentary on Ephesians*, 422.

⁴⁰¹ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 187.

óva inti az embert ettől a büntől: *Ne törekedjetez arra, hogy kapzsisággal megrontsátok tetteiteket, sem arra, hogy hiú szavakkal megcsaljátok lelketeket* (NafTTest 3,1). *A haszon miatt már sokan vétkeztek, és aki meggazdagodásra törekszik, semmi másra nincs tekintettel* (JSiráák 27,1). A kapzsisággal együtt jár minden *tisztátalanság*. A Kolosséi levél a bálványimádással kapcsolja össze e pogány bünt (Kol 3,5, vö. Ef 5,5). A bűnkatalógusok általában együtt említik a paráznasággal. (Gal 5,19: *Mert a testnek cselekedetei azonban nyilvánvalóak, mégpedik ezek: házasságtörés, paráznaság, tisztátalanság, bujálkodás.*) Nyilvánvaló, hogy a testi szerelem önmagában nem nevezhető szerelemnek, hanem csak élvezeti fogyasztásnak és önző birtoklási váagnak.⁴⁰² Megjegyzendő, hogy a tisztátalanság, mint általános erkölcsi kategória nemcsak a paráznaságra vonatkozik. Ezt a *mindenféle* melléknév is érzékelteti. Mind a szinoptikus, mind az apostoli hagyományban találkozunk olyan előfordulásokkal, ahol a kifejezés nem a nemi tisztátalanságra, hanem más természetű fonák tettekre vonatkozik (Mt 23,27; 1Thessz 2,3).

A felsorolt pogány bűnök ellentétben állnak a szeretet erényével. A 4,16 azt hangsúlyozta, hogy a gyülekezetiépítés folyamatában mindennek szeretetben kell végbemennie, ugyanis a szeretet a tökéletesség köteleke, és ez tartja össze a gyülekezeti tagokat (vö. Kol 3,14; Ef 5,26–30).

20. vers: *Ti azonban, nem így ismertétek meg Krisztust.*

A második alegység (4,20–24) a pogányok egykori életfolytatásának ellentétét mutatja be. Az összetett mondat bevezetője a hitetlenek magatartását állítja szembe azzal a tanítással, amelyet megtérésükkor, a keresztség előtt nyertek: *Ti pedig nem így ismertétek meg* [tanultátok] *Krisztust*. Vagyis: a keresztyén ember életmódjának összhangban kell lennie a helyes Krisztus-ismerettel. Milyen ismeretről van itt szó? Egyes magyarázók szerint a szerző itt Krisztus misztikus megismerésére gondol, amely a megtérésben, ill. a keresztyén ember imádkozásában válsul meg.⁴⁰³ Más értelmezők szerint a *tanulni* (μαθηάνω) és *hallgatni* (ἀκούω) igék a keresztyén igehirdetésre és a katekézisre utalnak.⁴⁰⁴ Mi az utóbbi magyarázatot tartjuk helyesnek, mivel a μαθηάνειν τὸν

⁴⁰² Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 202; Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 187.

⁴⁰³ Dibelius, M. – Greeven, H.: *i. m.* 86.

⁴⁰⁴ Schlier, H.: *Der Brief an die Epheser*, 216.

Χριστόν (*Krisztust megismerni* – pÚF, 1975; *Krisztust tanulni* – revK, 1908) az apostoli hagyomány átadásával és átvételével kapcsolatos. Versünk megértéséhez az ezzel párhuzamos Kol 4,6–7 adja a legjobb segítséget: *Mivel már elfogadtátok Krisztus Jézust, az Urat, éljeteik öbenne. Gyökerezetek meg és épüljeteik fel Őbenne, erősödjeteik a hit által, amint tanultátok...* Itt tanintézményről, ill. tanulási tradícióról van szó, amelyet a kolosséi gyülekezet esetében Epafrász gondozott Pál apostol megbízásából (Kol 1,5–7).⁴⁰⁵ A *Krisztust megismerni* sajátossága, ill. egyedisége abban áll, hogy maga Krisztus a hitbéli megismerés tárgya, de ugyancsak ő az, aki felébreszti a hitet. A *μανθάνω* tehát nemcsak az értelmi megismerésre vonatkozik, hanem az elnyert ismeret gyakorlatba való átültetésére is, hiszen a begyakorlás, ill. a tanító példájának a követése hozzátartozik a tanuláshoz (vö. Fil 4,9: *Amint tanultátok és átvettétek, hallottátok és láttátok tőlem, azt tegyétek, és veletek lesz a békesség Istene.*).

21. vers: *Hogyha őt meghallgattátok, és tőle megtanultátok, mint áll az igazság Jézusban...*

Mivel Krisztus megismerése összetett folyamat, a levélíró még egyszer visszatér a témára, hogy jobban megvilágítsa azt. A tanulás sikere nemcsak az anyag helyes tartalmi kifejtésétől, hanem annak helyes alkalmazásától is függ. A szerző előtt az utóbbi feltétel teljesítése vált kérdésessé. Ezért kezdődik a mellékmondat az *εἰ γε* (*ha ugyan, hogyha*) feltételes kötőszóval. Ezt követőleg nevezi meg minden keresztyén bizonyosságtétel tárgyát: *Jézusban való igazság*, ill.: *mint áll az igazság Jézusban* (*καθώς ἐστὶν ἀλήθεια ἐν τῷ Ἰησοῦ*). Az igemagyarázók kétféleképpen értelmezik ezt. Az első értelmezés szerint Jézus személye a helyes bizonyosságtétel mértéke. A felemeltetett Krisztusról csak úgy lehet helyesen tanúskodni, ha nem hanyagoljuk el az ő húsvét előtti szenvedését és megváltó halálát. Ezt főleg a gnosztikus tanítókkal szemben kellett hangsúlyozni, akik elhanyagolták Jézus Krisztus emberi természetét.⁴⁰⁶ A második magyarázat szerint *a Jézusban való igazság* az 1,13-ra utal: *Általa [Krisztus] hallottátok ti is az igazság beszédét, az üdvösségnek az evangéliumát...* Az Efézusi levél szóhasználata megfelel a

⁴⁰⁵ Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 102–106.

⁴⁰⁶ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 187.

pogány-keresztyén igehirdetés nyelvezetének (ApCsel 4,2; Ef 1,3; 4,32; Kol 1,20). Ennek alapján mind az ἐν τῷ Ἰησοῦ (*Jézusban*), mind az ἐν τῷ Χριστῷ (*Krisztusban*) az egyházra, Krisztus hatalmi területére utal. Ezen értelmezés szerint Jézus igazsága azonos az igazság beszédével, azaz az egyház által hirdetett evangéliummal.⁴⁰⁷ Mi e második magyarázatot fogadjuk el, mivel ez jobban megfelel az Efézusi levél teológiai szándékának, mely az apostoli hagyomány megőrzésére és annak gyülekezethez kötött alkalmazására törekszik.

22. vers: *vessétek le azért a régi embert, amely megromlott a megtevesztő kívánságoktól, előbbi életmódja miatt...*

A 22–24. versek három főnévi igenévvel fejtik ki a tanítás tartalmát: *levetni* (ἀποτίθημι), *megújulni* (ἀνανεώω), *felöltetni* (ἐδουομαι). Mindhárom igenév a 21. vers *tanultátok* (ἐδιδάχθητε) igei állítmányához kapcsolódik, és felszólítást fejez ki.⁴⁰⁸ A három vers szoros párhuzamosságot mutat a Kol 3,8–10-zel. Erre utal a két kezdő felszólítás hasonlósága: *vessétek le (most azonban vessétek el magatoktól mindezt*, Kol 3,8). A Kolosséi levél írójával ellentétben, aki a *mindezt* névmást egy bűnkatalógussal konkretizálja, az Efézusi levél szerzője a címzettek pogány életfolytatására, megtérésük előtti forgolódásukra utal vissza (κατὰ τὴν προτέραν ἀναστροφὴν) és csak ezután nevezi meg a felszólítás tárgyát: *vessétek le azért a régi embert* (τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον). Pál apostol leveleiben, különösen a keresztségről szóló részekben találkozunk a régi ember levetésére és az új ember felöltésére utaló metaforával (Róm 6,6; 13,14; Gal 3,27). A mitikus jellegű hasonlat a hellenista zsidóság irodalmából származik, közelebbről Alexandriai Philón írásaiból, aki a görög tragédiáírók műveiből merítette ezt. A Kolosséi levél szerzője ezt a keresztségről szóló szakaszban használja először. (2,11–12: *Benne vagytok körülmetélve is, de nem kézzel végzett körülmetéléssel, hanem Krisztus szerinti körülmetéléssel, a bűn testének*

⁴⁰⁷ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 360–61.

⁴⁰⁸ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 203; Balikó Zoltán: *Az Efézusi levél*. Gyakorlati magyarázat. Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya. Budapest 1985, 124. Egyes magyarázók azonban célhatározói, ill. magyarázó funkciót tulajdonítanak a főnévi igeneveknek (Lincoln, A. T.: *Ephesians*. WBC 42. Word, Dallas 1990, 283; Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 190–196.

levetése által.) A keresztséghez kapcsolódó metaforával arra figyelmezteti a tanítványokat, hogy aki levetette a régi embert, annak le kell vetkőznie a régi ember bűneit is. Az Efézusi levél, akárcsak a Kolosséi etikai értelemben alkalmazza a metaforát. Amikor a szerző a régi ember levetésére szólítja fel a címzetteket, akkor nemcsak a rossz tulajdonságok elhagyását szorgalmazza, hanem az egyén egész létének minőségi megváltoztatását. A sztoikus filozófusok is az én erkölcsi átformálására törekedtek. Erről a törekvésről mondta Pürrhón (Kr. e. 316–272), a szkeptikus iskola képviselője, hogy nehéz feladat az ember teljes levétközése.⁴⁰⁹ A keresztyén nem a maga erejéből, hanem az Isten megbocsátó kegyelme által tesz eleget a felszólításnak. Ebben a kegyelemben a keresztség által részesül. Pál apostol a Róm 6,6-ban írja: *Hiszen tudjuk, hogy a mi őemberünk megfeszítetett vele, hogy megsemmisüljön a bűn hatalmában álló test.* A régi ember levetésére vonatkozó felszólítás arra bátorítja Krisztus követőit, hogy ismerjék fel a keresztségben végbement kegyelmi esemény csodáját, és törekedjenek arra, hogy váljon valósággá életükben a megújulás.⁴¹⁰ Figyelemre méltó, hogy a szerző nemcsak általánosságban, hanem konkrét formában is ír az élet megváltoztatásáról: forduljanak el a *megetévesztő kívánságoktól* (ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης), mivel régi emberük emiatt romlott meg. A kifejezéssel a Mk 4,19-ben találkozunk a Magvető példázatában, ahol a világi dolgok csábítására vonatkozik. Ezek akadályozzák az igazság evangéliumának befogadását és az azzal való élest. Az apostol levelei pedig arról tanúskodnak, hogy az összes bűn a kívánságra vezethető vissza, és ezen nemi és anyagi csábítást ért elsősorban (Róm 7,7–8; 2Móz 20,17).

23. vers: *újuljatok meg lelketekben és elmétekben.*

A megújulásnak az ember lelki és értelmi világában kell végbemennie. A felszólítás a Róm 12,21 intelméhez kapcsolódik: *...változtatok meg értelmeket megújulásával...* Ennek az átalakulásnak pedig nem emberi erővel, hanem Isten Lelkének segítségével kell végbemennie. Az

⁴⁰⁹ A mondást Euszebiosz (*Praeparatio evangelica* XIV,18.28), valamint Diogenész Laertész is (IX.) feljegyezték. Hivatkozás Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 361 alapján.

⁴¹⁰ Gnilka, J.: *Der Epheserbrief*, 229.

ἀνανεώω (*megújít*) ige csak itt fordul elő az Újszövetségben.⁴¹¹ Az értelem, a νοῦς megváltoztatása az újjáteremtés eseményének része, mivel Isten Lelke által megy végbe (vö. 1Móz 2,7). Az értelmezés rendjén fontos szem előtt tartani, hogy az Efézusi levél mindig Isten Lelkére vonatkoztatja a πνεῦμα szót (3,16; 4,3.18, 6,18). A hívők a keresztségben nyerik el Isten Lelkének ajándékát (vö. 1,13). Átala megy végbe az értelem megújulása, amely nem egyszeri átalakulás, hanem állandó megújulási folyamat.⁴¹² Ebbe a folyamatba az ember is be van vonva, amint azt a következő vers is mutatja (vö. Kol 3,10).

24. vers: *öltétek fel az új embert, aki Isten tetszése szerint valóságos igazságban és szentségben teremtettet.*

Az új ember (καίνος ἄνθρωπος) nem Krisztusra vonatkozik, hanem az Isten Lelke által megújított emberre.⁴¹³ A ruha felvételének és levetésnek a metaforája – akárcsak e verssel párhuzamos Gal 3,27-ben – az ember lényének megváltoztatását jelenti.⁴¹⁴ A képes beszéd háttérében az ókori felfogás áll: a felvett ruhának átformáló ereje van.⁴¹⁵ Az új ember felöltözésének metaforája szintén a keresztség eseményére vonatkozik (vö. Róm 6,6; Kol 2,12). A Kol 3,10 szerint az ember megújulásának két mozzanata van. Az első a keresztségben megy végbe, Isten újjáteremtő munkája által, a második pedig az ember részvételével, és pedig Isten megismerése által, amikor állandóan megújul Teremtője képmásának mintájára. A megismerés Isten teremtő munkájára, üdvözítő tervére, örök végzésére néz, s ezt az ember a hit segítségével fedezi fel.⁴¹⁶ Az Efézusi levél ehhez a gondolathoz kapcsolja azt a teológiai állítást, hogy az új ember valóságos igazságban és szentségben teremtettet. Mit fejez ki ez az állítás? Elsősorban azt, hogy a megújult ember azonos az Isten által teremtett első emberrel, akit a maga képére

⁴¹¹ A Róm 12,2-ben az ἀνακαίνωσις névszói forma áll.

⁴¹² Gnilka, J.: *Der Epheserbrief*, 231.

⁴¹³ Ugyanebben az értelemben fordul elő a Kol 3,10-ben.

⁴¹⁴ Schlier, H.: *Der Brief an die Galater*. KEK 7. 5. Auflage. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1971, 174.

⁴¹⁵ Brandenburger, E.: *Alter und Neuer Mensch, erster und letzter Adam-Anthropos*. In: uő: *Studie zur Geschichte und Theologie des Urchristentums*. Stuttgarter Biblische Aufsatzbände 15. Verlag Katholisches Bibelwerk, Stuttgart 1993, 209–250; Sellin, G.: *i. m.* 363 (74. láb.).

⁴¹⁶ Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 153.

formált (1Móz 1,27). Másodszor pedig azt a *valóságos igazságot*, amely a megújult ember lényéből és cselekedeteiből fakad, ill. annak a szentségnek a megvalósulását, amelyre Isten az ő örök végzése szerint rendelte az embert (1Thessz 2,10; Lk 1,75; vö. Ef 1,3–5).⁴¹⁷ Az igazság és a szentség szópár mellett álló *valóság* (ἀλήθεια) a 22. versben álló *hamisság* (ἀπάτη) ellentéte. A *valóság* szónak itt erkölcsi értelme van, és azt az állandóságot, megbízhatóságot jelenti, amelyre építeni lehet az emberi kapcsolatokban. Az Efézusi levél erkölcsi intelmeiben használt *valóság* szó a *szereket* kiegészítőjeként fordul elő (4,15.21.25; 5,1–2.25.28.33). Az ember csak úgy tud eljutni a valóságos igazságra, ha Isten szeretete ragadja meg őt Jézus Krisztus által.⁴¹⁸ Ennek kifejtését majd az 5. fejezetben olvashatjuk (5,1–2.21–33). Összefoglalva: a levélíró az *új ember* kifejezést az *Isten szerinti igaz és kegyes ember* értelemben használja.

b) 4,25–32: Különálló erkölcsi intelmek felsorolása

Fordítás

25 Ezért vessétek le a hazugságot, és mondjatok igazat, mindenki a felebarátjának, mivel tagjai vagyunk egymásnak. 26 Haragudjatok, de ne vétkezzetek, a nap ne menjen le a ti haragotokkal. 27 Ne engedjétek helyet az ördögnek. 28 Aki idáig lopott, többé ne lopjon, hanem inkább dolgozzék, és saját keze munkájával szerezzék meg a javukat, hogy legyen mit adnia a szűkölködőknek. 29 Semmilyen tisztátalan beszéd ne jöjjön ki szátokból, hanem inkább a jó szó, ami alkalmas az építésre, ahogy a szükség kívánja, hogy áldásos legyen a hallgatóknak. 30 És ne szomorítsátok meg az Isten Szent Lelkét, aki elpecsételt titeket a megváltás napjára. 31 Minden keserűség, indulat, harag, kiabálás és istenkáromlás legyen távol tőletek minden gonosszággal együtt. 32 Legyetek egymáshoz jóságosak, irgalmasok, bocsátsatok meg egymásnak, ahogyan Isten is megbocsátott nektek a Krisztusban.

⁴¹⁷ Hübner, H.: *i. m.* 218.

⁴¹⁸ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 366.

Elemzés

Az általános bevezető után különálló erkölcsi intelmek következnek. Első olvasásra a buzdítások élén nem látunk összefoglaló gondolatot. Úgy tűnik, hogy a levélíró egymás mellé illeszti a zsidó bölcsesség-irodalomból származó parainéziseket, és ezek a szakasz végén álló intelemssorral kapnak krisztologikus jelleget: *Legyetek egymáshoz jóságosak, irgalmasok, bocsátsatok meg egymásnak, ahogyan Isten is megbocsátott nektek a Krisztusban* (4,32). Ha közelebbről megvizsgáljuk az igazszakaszt, felfedezzük, hogy valójában az első vers értelme az a kapocs, amely összefogja a többi buzdítást: *vessétek le a hazugságot, és mondjatok igazat*. Ez a felszólítás összeköti a szakaszt az előző alegység utolsó versével (4,24), ill. az 5,1-gyel, amely végül így összegez: *Legyetek tehát Isten követői!* A buzdítások rokonságot mutatnak a Kol 3,8.9.12–14-gyel, mivel a levélíró innen merítette az erkölcsi intelmeket, és ezeket a kis-ázsiai gyülekezetek helyzetére alkalmazta.

Magyarázat

25. vers: *Ezért vessétek le a hazugságot, és mondjatok igazat...*

Az első intelem a hamis beszéd elhagyására és az igazmondásra serkenti az olvasókat. A buzdítás a pogány világtól elfordult újonc keresztyéneknek szól, akik a közelmúltban részesültek a keresztségben. Ezért egyes magyarázók neofita-parainézisnek nevezik.⁴¹⁹ Az igazmondás a keresztyén ember alapvető vonásai közé tartozik. Krisztus követőinek nemcsak a megtérés után kell gondolniuk erre a követelményre, hanem egész életük folyamán. A buzdítás megfogalmazásakor az író visszanyúl a 4,22 kifejezéseire (ἀποτίθημι, ἀπάθη): *vessétek le a hazugságot* (ἀποθέμενοι τὸ ψεῦδος; vö. Kol 3,8a.9a).⁴²⁰ A *hazugság* (ψεῦδος) és a *hamisság* (ἀπάθη) az igazság ellentéte, az egykori pogány élet velejárója volt (4,22.24.). Az intelem pozitív formája a Zak 8,16-ból származik: *mondjatok igazat, mindenki a felebarátjának*. Az apostol szabadon idézi az ószövetségi szerzőt a Kol 3,8-ban: *Ne hazudjatok egymásnak*. Zakariás próféta ahhoz az eljövendő és

⁴¹⁹ Dibelius, M. – Greeven, H.: *i. m.* 92; Schlier, H.: *Der Brief an die Epheser*, 223.

⁴²⁰ A *hazugság* szó tartalmáról ld. Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 151.

boldog időhöz kapcsolta az igazmondásra buzdító felszólítást, amikor minden izraelita igaz és békét szerző ítéletet fog szólni a kapuban, vagyis a jogosság érvényesítésének helyszínén. Az igazmondás intelmének közösségi célja van az Efézusi levélben is, hiszen az igazság kimondása a gyülekezet körében történik. Erre utalt a levélíró a 4,21-ben is, ahol Jézus igazságát az egyházban elhangzó *igaz beszéddel*, az evangéliummal azonosította.⁴²¹ Jézus igazságának mércévé kell lennie, és a keresztyén ember beszédének, ill. tanúvallomásának ehhez kell igazodnia. Megjegyzendő, hogy a levélíró Pál apostol tanítását követi, amikor úgy beszél az egyházról, mint Krisztus testéről: *tagjai vagyunk egymásnak* (Ef 4,25 vö. 1Kor 12,12.12–22). Ez a szóhasználat a 5,30-ban tér még vissza: *mert az ő testének vagyunk tagjai*. Az egyház egységét jelző metafora minden esetben a gyülekezeti tagok egymás iránti felelősségére utal.⁴²²

26. vers: *Haragudjatok, de ne vétkezzetek, a nap ne menjen le a ti haragotokkal.*

A felszólítás szó szerint megegyezik a LXX – Zsolt 4,5-tel. Az intelemmel a Hegyi Beszédben is találkozunk: aki haragszik az atyjafiára, méltó arra, hogy ítéletet mondjanak ki felette (Mt 5,22). Jézus szerint a *harag* (ὀργή) megmérgezi az emberi kapcsolatokat. A Jak 1,19 skk. arról beszél, hogy a harag olyan cselekedetre indítja az embert, amely elmentében áll Isten igazságával. Érdekes, hogy az intelem megengedi a haragot, de arra figyelmeztet, hogy a haragnak nem szabad bűnre, erőszakos cselekvésre ragadnia az embert.⁴²³ A 4,31-ben a levélszerző nem tesz különbséget a megengedhető és a féktelen harag között, és ezért vétkeknek nevezi azt az indulatot, amely megrontja a békés, bizalmas gyülekezeti közösséget (vö. 1Kor 14,20; Kol 3,8). Azt tanácsolja a címzeteknek, hogy amennyiben az embert mégis elragadná az indulat, az ne legyen tartós: *a nap ne menjen le a ti haragotokkal*. Plutarkhosz azt jegyezte le, hogy ehhez hasonló intelem volt érvényben a pithagoreusok közösségében is: naplemente előtt a kéznyújtás gesztusával kellett jelezniük, hogy kibékültek egymással (*Moralia*, 488C). Ugyanezt tették az

⁴²¹ Lindemann, A.: *Der Epheserbrief*, 87.

⁴²² Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 211.

⁴²³ Lincoln, A. T.: *i. m.* 301; hivatkozás Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 370-re (25. lábj.).

esszénusok is (CD 9,6; 1QS 5,26–6,1). A közmondásszerű utalással az 5Móz-ban is találkozunk, ahol a napszámosok bérének a kifizetéséről olvasunk (24,15: *Még aznap add meg a bérét, mielőtt lemegy a nap, mert nyomorult ő és sóvárog utána.*).

27. vers: *Ne engedjetelek helyet az ördögnek.*

A legtöbb magyarázó az előző vers magyarázatának tekinti ezt az intelmet.⁴²⁴ Erre utal a μηδέ (*ne is, se ne*) tiltószó szemantikai szerepe, amely itt nem ellentétes, hanem összekötő. Az ördög éppen a harag által vesz lakozást az ember szívében. Ha a harag erőszakos cselekedetté lesz, akkor az ördög jelenléte nem kétséges.⁴²⁵ Az Efézusi levél írója a LXX szóhasználatát követi, amikor διάβολος-nak, *rágalmazónak* nevezi az ördögöt, a gonosz megtestesítőjét (Ef 6,11–12). Ezt az Ószövegség a *Sátán* (*ellenség*) névvel illeti, és „olyan emberfeletti lényre utal, aki kíméletlenül vádolja az embert Isten előtt”.⁴²⁶ Az Ef 2,2 nem kíván tanítást adni róla, és úgy beszél az ördögről, mint az istenellenes hatalmak fejedelméről, aki engedetlenségre ösztönzi az embert Isten törvényével szemben, és így akarja eltéríteni eredeti hivatásától. Az ördög a hazugságot, a csalást munkálja az igazsággal szemben. Az Efézusi levél írója éppen ezektől kívánja megóvni a címzetteket (vö. 4,22.25). A Sátán csábítása ellen csak a Szentlélek képes hathatós segítséget nyújtani (Ef, 4,30).

28. vers: *Aki idáig lopott, többé ne lopjon, hanem inkább dolgozzék...*

A harmadik intelem egyes szám 3. személyben áll. A nyolcadik parancsolat (2Móz 20,14) idézése arra utal, hogy a lopás bűne, mint a régi élet velejárója, még előfordult a gyülekezetben.⁴²⁷ A tiltást a pozitív cselekvési forma felmutatása követi: *inkább dolgozzék, és saját munkájával szerezze meg a javakat.* Az író indoklást fűz az új emberhez méltó magatartásmód mellé: *hogy legyen mit adnia a szűkölködőknek.* A tolvaj azáltal teheti jóvá a lopás bűnét, hogy megosztja saját

⁴²⁴ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 371; Lindemann, A.: *Der Epheserbrief*, 88. Más kutatók, pl. Fr. Mussner (ld. *Der Brief an die Epheser*, 139) különálló buzdításnak tekintik.

⁴²⁵ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 371.

⁴²⁶ Varga Zsigmond J.: *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*, 205–206.

⁴²⁷ Best, E.: *A Critical and Exegetical Commentary on Ephesians*, 453.

munkája bérét a rászorulókkal. Így egyenlítheti ki azt a kárt, amelyet hamissága által okozott. A szerzőnek nem az volt a célja, hogy – mi-ként a Tízparancsolat – általános tiltást fogalmazzon meg a lopás el-len, hanem azt szorgalmazta, hogy legyen jóvátétel abban az esetben, ha lopás fordulna elő. G. Sellin szerint itt a talio elvének az érvényesü-lésével állunk szemben (1Móz 9,6), viszont azzal a különbséggel, hogy a jóvátétel éppen a bűnt elkövető személy kötelessége, éspedig pozitív cselekvés formájában.⁴²⁸ A kétkezi munkára való intellemmel Pál korai leveleiben is találkozunk: 1Thessz 4,11: *saját kezetekkel dolgozzatok...*; 1Kor 4,12: *és tulajdon kezünkkel dolgozva fáradozunk*. A kétkezi munka megvetett foglalkozás volt a görög ember számára. A szabad ember került ezt a testi fáradságot és a rabszolgák feladatá-nak tekintette. Ezzel szemben a zsidó Pál apostol dicséretesnek tekin-tette a kétkezi munkát. Ezt ő maga is gyakorolta a sátorponyva-készítés mesterségének gyakorlásával (1Thessz 2,9; 2Tessz 3,10–12). A levélszerző azzal támasztja alá intelmét, hogy a kétkezi munkával szerzett javakkal a szegényeken lehet segíteni (vö. Mt 6,1–4). Ebbe az irányba mutat Jézus mondása is: *nagyobb boldogság adni, mint kapni* (ApCsel 20,35). Aki ad, az a szegény testvérekkel erősíti meg a kö-zösséget. A levélszerző tehát az új élet szociális távlatát nyitja meg (vö. Róm 12,13; Tit 3,14; 1Jn 3,17; Did 4,5–8). A szegény sorsú test-vér megsegítése által egyben az egyházat is építjük.⁴²⁹

29. vers: *Semmilyen tisztátalan beszéd ne jöjjön ki a szátokból...*

A nyelv bűneinek kerülése olyan erkölcsi intelem, amely megtalál-ható az újszövetségi hagyomány minden rétegében (Mt 15,11; Jak 3,10; Kol 3,8). A *tisztátalan beszéd* (λόγος σαπρός) ugyanúgy rombol-ja a gyülekezetet, mint a hazugság (vö. 4,25), mivel megakadályozza a kommunikáció kialakulását az egyház tagjai között. Jézus mondása szerint a szájából kijövő beszéd az egész testet megfertőzi (Mt 15,11). A *tisztátalan* ellentéte a *jó szó* (ἀγαθός), amint a *hazugság* az *igaz-ság*, ill. a *lopás* az *adás*. A szerző káromló, szidalmazó és szitkozódó beszédre gondolt a Kol 3,8 alapján. Ezzel társainkat sértjük meg és vi-szályt keltünk egymás között. A *jó szó*, a *kedves (beszéd)* viszont az egyetértést és az egységet munkálja (Ef 2,21; 4,12.16). A szerző azzal

⁴²⁸ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 372.

⁴²⁹ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 193.

indokolja meg az intelmet, hogy a jó szó *áldására* (χάρις) van a hallgatóknak. Ebben az értelemben fordítja a szöveget a Vulgata is, amikor (sermo) *bonus* formában ülteti át az ἀγαθός kifejezést. Ezt a fordítást követi a TOB francia ökumenikus átültetés is: *parole bonne*. Ha a kétkezi munka a szeretetszolgálat szempontjából hasznos, akkor a kedves beszéd Isten kegyelmét közvetíti a gyülekezet közösségében.⁴³⁰ Helyesen állapítja meg A. Lindemann, hogy a beszéd, a Krisztusról szóló bizonyágtétel, meghatározza az egyház létét.⁴³¹ A levélíró a 4,12-ben mutatott rá arra, hogy az egyház, a gyülekezet a különböző igehirdetői szolgálatok által növekszik. Az *igaz beszéd*, a kérügmá nélkül az egyház elveszítene létének az alapját, ugyanis az egyház léte Isten beszédén áll vagy bukik.⁴³²

30. vers: *És ne szomorítsátok meg az Isten Szent Lelkét...*

A vers értelmezése a λυπέω (*megszomorítani*; imperat. praes.) ige helyes magyarázásán alapszik. A legtöbb exegeta az Ézs 63,10-re vezet vissza az intelmet: *Ők azonban engedetlenek voltak, és megszorították szent lelkét*. A LXX fordításban a παροξύνω ige áll: *haragra lobbantani, megsérteni, felingerelni, felgerjeszteni*.⁴³³ Ez azonban nincs összhangban az Efézusi levél által használt kifejezés értelmével. A λυπέω ige a Róm 14,15-ben is előfordul: *Ha pedig atyádfia valamilyen étel miatt megszorodik, akkor nem jársz el szeretetben. Ne tedd tönkre ételeddel azt, akiért Krisztus meghalt*. A megszorítás tehát nem kedélyváltozást jelent, hanem olyan cselekvést, amely *megrontja* a testvéri közösséget.⁴³⁴ Azt mondhatjuk tehát, hogy a Szentlélek megszorításával Isten munkáját korlátozzuk a gyülekezetben.⁴³⁵ Igeszakaszunk összefüggésében ez azt jelenti, hogy a tisztátalan beszéd annak a kegyelemnek kiadását akadályozza, amellyel a Szentlélek a keresztség által ajándékoz meg (Ef 1,13). Ez az értelmezés összhangban áll Pál apostol 1Thessz 1,6-ban olvasható állításával: *a Szentlélek örömevel fogadtátok be az ígét* (vö. Róm 14,17). Az Efézusi levél írója

⁴³⁰ Bouttier, M.: *i. m.* 214.

⁴³¹ Lindemann, A.: *Der Epheserbrief*, 89.

⁴³² Hübner, H.: *i. m.* 220.

⁴³³ Varga Zsigmond J.: *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*, 746.

⁴³⁴ Lindemann, A.: *Der Epheserbrief*, 89.

⁴³⁵ Luz, U.: *Der Brief an die Epheser*, 163.

bizonyára arra gondolt, hogy a haragos beszéd kioltja azt az örömet, amellyel a Lélek ajándékozta meg a gyülekezetet.⁴³⁶ Ez nemcsak a gyülekezet békességét rongja meg, hanem megingathatja az egyes hívek üdvbizonyosságát is, holott a Szentlélek zálogot is adott erre a keresztségi pecsétje által (vö. 4,30b).

31. vers: *Minden keserűség, indulat, harag, kiabálás és istenkáromlás legyen távol tőletek minden gonoszsággal együtt.*

A vers első felében öttagú bűnkatalógust találunk, amely a Kol 3,8-ból származik.⁴³⁷ A levél szerzője a *gonoszság* (κακία) szóval egészíti ki a sort, s ezzel mintegy összegzi az előbbi öt bűnt. A bűnök elvetésére néző felszólítás után háromtagú erénykatalógus következik (32a), s ezt egy teológiai motiváció zárja be (32b). A bűn-, ill. erénykatalógusok az erkölcsi intelmek szerves részei voltak (bűnkatalógusok: Gal 5,19–21; 1Kor 5,10; 2Kor 12,20 skk.; Róm 1,29–31; Kol 3,5; 3,8; 1Tim 6,4–5; 1Pt 2,1; Jel 22,15; erénykatalógusok: Gal 5,22 skk.; 2Kor 6,6 skk.; Fil 4,8; Kol 3,12; 1Tim 4,12; 1Pt 4,12.⁴³⁸ Ezeket a katalógusokat a dualisztikus szembeállítás jellemzi, alapjuk pedig a két útról szóló séma volt (pl. Did 1,1 skk.).⁴³⁹ A keresztyén irodalomban nem honosodott meg a görögök által hirdetett arany középút erkölcsi szentenciája. Az intelmeknek ezen (al)műfaja egyrészt a korabeli hellenista filozófiából, másrészt a zsidó erkölcsi bölcsesség- és apokaliptikus irodalomból származik.⁴⁴⁰

A felsorolt öt bűn élén a *keserűség* (πικρία) áll, amely a Róm 3,14 szerint az átkozódó, istennélküli ember tulajdonsága (vö. Zsolt 10,7).

⁴³⁶ Luz, U.: *Der Brief an die Epheser*, 163.

⁴³⁷ Vö. Geréb Zsolt *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 149–151.

⁴³⁸ Bolyki János: *Újszövetségi etika*. Kálvin Kiadó, Budapest 1998, 114–146; Pokorný, P.: Zu den Tugend- und Lasterkatalogen (Exkurs). In: *Der Brief des Paulus an die Kolosser*. ThKNT 10/I. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin, 1987, 137–148; Schweizer, Ed.: Gottesgerechtigkeit und Lasterkataloge bei Paulus inkl. Kol und Eph. In: Friedrich J. (Hg.): *Rechtfertigung*. FS E. Käsemann. J. C. B. Mohr, Tübingen – Göttingen 1976, 461–477; Vögtle, A.: *Die Tugend und Lasterkataloge exegetisch, religions- und formgeschichtlich untersucht*. NTA 16, 4–5. Aschendorff, Münster 1936, 165 skk.

⁴³⁹ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 376.

⁴⁴⁰ Wibbing, S.: *Die Tugend- und Lasterkataloge im Neuen Testament*. BZNW 25. Alfred Topelmann Verlag, Berlin 1959, 71 skk.

Az *indulat* (θυμός) a *harag* (ὀργή) megfelelője. Erről már esett szó a 4,26-ban. Pál apostol azt tanácsolja a Róm 2,8-ban, hogy a haragot engedjük át Isten igazságos ítéletének. Mindkét emberi indulat, hangulati megnyilvánulás békétlenséget kelt a gyülekezetben. Hermász *Pásztor*a szerint pedig megakadályozza a Szentlélek munkáját az emberek között (HermP 5,2.5 skk.).⁴⁴¹ A *kiabálás* (κραυγή) és az *istenkáromlás* (βλασφημία) a felháborodásnak, a heves vitának a velejárói. Az istenkáromlás ugyanis nemcsak Isten nevének szidalmazását jelenti, hanem rágalma-zó, szitkozódó beszédet is, amellyel felebarátunk jó hírnevét feketítjük be (Mk 7,22; Kol 3,8; 1Tim 6,4; 2Tim 3,2). A levélíró arra figyelmezteti a címzetteket, hogy kerüljék ezeket a bűnöket (ἀρθήτω ἄφ' ὑμῶν; vö. Mt 21,43; Jn 10,18; ApCsel 8,33b), és így összegzi a bűnök sorát: *minden gonoszság* (πᾶσα κακία; latinul *malitia*). Ezek végső soron az ördög, a Sátán unszolásából születnek (vö. 4,27), megrontják a Szentlélek örömét és ugyanakkor a gyülekezet békességét, az egyetértést is.

32. vers: *Legyetek egymáshoz jóságosak, irgalmasok, bocsátsatok meg egymásnak, ahogyan Isten is megbocsátott nektek a Krisztusban.*

A záró versben három tagból álló erénykatalógust olvashatunk (32a), amelyek szemben állnak az előző öt bűnnel. Mindhárom erény a Kol 3,12-ből származik, a megbocsátásra való buzdítás pedig a 3,13-ból. Ezeket az erényeket egymás iránt kell gyakorolniuk a gyülekezeti közösség tagjainak. Az Ef 2,7 már bizonyosságot tett arról a jóságról, amelyet Isten az ószövetségi nép iránt tanúsított, s amellyel most az újszövetségi gyülekezet felé fordul Jézus Krisztus megváltó áldozatáért. Az erényeket a *χάρις* (*kegyelem*) fogalma köti össze. Ez előfordult már a 29. versben is, és pedig olyan jótettként, amely mindenki áldására szolgál a gyülekezetben. A keresztyének Isten példáját követik a *jóságos, irgalmas* és *megbocsátó* magatartással. Az Istent követő életfolytatás a következő fejezet első két versének lesz a tárgya (5,1–2). A levélszerző azonban már ebben a versben intonálja az *imitatio Dei* témáját.⁴⁴² A levél írója már a 4,2-be is beleépítette a Kol 3,12-ben felsorolt három erényt: *alázatosság, szelídség, türelem*. Itt pedig kettőt, a *jóságosságot* (χρηστός) és az *irgalmasságot* (εὐσπλαγχνος) ajánlja a címzettek figyelmébe, és ehhez

⁴⁴¹ Hivatkozás: *Apostoli atyák*. Szerk. Vanyó László. Szent István Társulat. Budapest, 1988. 282–283.

⁴⁴² Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 378.

csatolja a Kol 3,13-ban olvasható *bocsássatok meg egymásnak* (χαριζόμενοι ἑαυτοῖς) erkölcsi intelmet. Ezeket a *szereetet* (ἀγάπη) fényében értelmezi (vö. 4,2.15–16). A következő fejezet első két versében (5,1–2) külön tárgyalja a szeretet gyakorlásának erényét, a keresztyén erkölcs alapját.

A hívő ember Isten jóságát tükrözi vissza a *jóságosság* gyakorlásával (Zsolt 23,6). A jóságos ember szelíd, elnéző, barátságos és segítőkész felebarátja iránt (vö. KelemKor 14,4: *A jólelkületűek lakják a földet, az ártatlanok maradnak meg rajta, ám a gonoszok mind kivésznek*. Ld. még Gal 5,22). Az *irgalmasságról* a 2Kor 6,6-ban és az 1Pt 3,8-ban is olvasunk. Az irgalmas ember Jézushoz hasonlóan könnyörül felebarátján és közösséget vállal vele (vö. Lk 10: irgalmas samaritanus). Jézus követői nemcsak magukra gondolnak, hanem átérzik mások gondjait és megnyitják előttük szívüket. A *megbocsátásról* a Mi Atyánkban is olvashatunk (Mt 6,9–13). Az ember csak akkor tud felebarátjának megbocsátani, ha azelőtt megtapasztalta Isten nagylelkű gesztusát (vö. Mt 18,23–35). Erre utal az *ahogyan* (καθώς) partikula, amelynek a mellékmondatban nemcsak összehasonlító, hanem indokoló szerepe van. A kölcsönös megbocsátás mértéke nem az emberi készségben rejlik, hanem Isten megbocsátó kegyelmében.⁴⁴³ A keresztyének a keresztség által részesültek Isten megbocsátásában (Ef 2,1–13). Az egykori pogányok, akik holtak voltak bűneik miatt, új életre keltek Jézus vére által és elnyerték a Szentlélek adományát, az örvendezés lelkét. Aki így lett tagja Krisztus egyházának, annak örvendező, reménykedő életet kell élnie, de felabarátai irányában is gyakorolnia kell azt a megbocsátást, amelyet Istentől kapott ajándékba.

c) 5,1–2: Isten követése

Fordítás

1 *Legyetek tehát Isten követői, mint szeretett gyermekei, 2 és járjatok a szeretetben, ahogyan Krisztus is szeretett minket és adta önmagát értünk áldozati ajándékként, az Istennek kedves illatként.*

Ez a két vers összekötő kapocs a különálló erkölcsi intelmek első (4,25–32) és második (5,3–20) része között. Az első alegység utolsó

⁴⁴³ Schlier, H.: *Der Brief an die Epheser*, 229.

verse arra szólította fel a címzetteket, hogy Istenhez hasonlóan gyakorolják a megbocsátást (4,32b), az összekötő szakasz (5,1–2) első verse pedig arra buzdítja őket, hogy legyenek Isten követői.

Magyarázat

Egy-egy istenség vagy a híres emberek követése (*mimesis*) közhírt volt az ókori pogány világban.⁴⁴⁴ A mimézis gondolata leggyakrabban a tanítók, mesterek példájának követéséhez kapcsolódott.⁴⁴⁵ A tanító az Istent, a tanítvány a mestert követi. Ennek a visszhangjával találkozunk Pál apostol korábbi leveleiben (1Thessz 1,6; 2,14; 1Kor 4,16; 11,1; Fil 3,17). A keresztyének Krisztusnak, az apostolnak, ill. más keresztyéneknek példáját követik – elsősorban a szenvedés vállalása által. Az Isten követésére vonatkozó felszólítás: γίνεσθε οὖν μιμηταὶ τοῦ θεοῦ (*legyetek tehát Isten követői*) kétféleképpen értelmezhető. Buzdíthat az Istennel való titokzatos közösségre, de Isten cselekvésének utánzására is. Az Efézusi levél írója az utóbbi értelemben használja a mimézis fogalmát. A 4,32 versben arra intette a címzetteket, hogy Istenhez hasonlóan bocsássonak meg egymásnak. Most pedig Isten szeretetének a követésére buzdítja őket. Ennek a felszólításnak azért engedelmessé lehetnek, mert ők a mennyei Atya *szeretett gyermekei* (τέκνα ἀγαπητά; ld. Ef 2,4). Isten úgy tekintett rájuk, mint szeretett fiaira és lányaira (Ef 1,2; 2,18). Isten atyai szeretete példaként szolgál a testvéri szeretet gyakorlására. Ez a szeretet a keresztyén erkölcs alapja (Ef 4,1–3.15). Jézus a Hegyi Beszédben is buzdít Isten példájának követésére (utánzására): *Legyetek azért tökéletesek, miként a mennyei Atya tökéletes* (Mt 5,48), ill.: *Legyetek azért irgalmasok, amint a ti Atyátok is irgalmas* (Lk 6,36).

A második versben nem Isten, hanem Krisztus követéséről van szó (imitatio Christi). A keresztyének Krisztus önfeláldozásában láthatják a testvéri szeretet mértékét, és azért tehetnek eleget e felhívásnak, mert Jézus Krisztus is szerette az egyházat és *önmagát áldozta érte* (Ef 5,25). U. Luz ezt a magyarázatot fűzi a második vershez: „ez az igeszakasz túllépi az isteni és az emberi cselekvés közötti hasonlóságot, és Isten kegyelmének nagyságát helyezi előtérbe, amely megelőz minden

⁴⁴⁴ Michaelis, W. μιμητής, μίμησις μιμεῖσθαι címszó. In: *TWNT IV.*, 661–678; Lindemann, A.: *Der Epheserbrief*, 90.

⁴⁴⁵ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 1976.

megfelelést”.⁴⁴⁶ Isten *kedves illatként* fogadta Krisztus érettünk bemutatott áldozatát (3Móz 1,9). A Krisztus által megváltott ember tehát szabadabbá válik arra, hogy kövesse Isten megbocsátó szeretetét.

d) 5,3–14: Különálló erkölcsi intelmek

Fordítás

3 *Ellenben paráznaság, tisztátalanság vagy fősvénység még szóba se kerüljön köztetek, ahogyan ez a szentekhez méltó; 4 sem szemérmertlenség, se ostoba beszéd, vagy kétértelműség, ez nem illik, hanem inkább hálaadás. 5 Mert jól tudjátok, hogy egyetlen paráznának, tisztátalannak, vagy pénzsóvárnak, azaz bálványimádónak nincs öröksége a Krisztus és Isten országában. 6 Senki titeket meg ne tévesszen üres beszéddel, hiszen éppen ezekért fog eljönni Isten haragja az engedetlenség fiaira. 7 Ne legyetek azért részesek ezekben! 8 Mert egykor a sötétség voltatok, most pedig a világosság vagytok az Úrban: éljetekek úgy, mint a világosság fiai. 9 A világosság gyümölcse pedig minden jóságban, igazságban és valóságban van. 10 Itéljétek meg azért, hogy mi kedves az Úrnak, 11 és ne legyen közösségetek a sötétség terméketlen cselekedeteiben, hanem inkább lepleztétek le azt. 12 Mert amiket azok titokban cselekednek, azokról még beszélni is szégyen. 13 De amit a világosság leleplez, az mind napfényre jön, 14 mert minden, ami napfényre jön, világosság. Ezért mondja: Ébredj fel, aki alszol, támadj fel a halálból, és felragyog neked a Krisztus.*

Elemzés

Az igeszakasz három alegységre tagolódik. Az első egység a keresztyén gyülekezet belső életéről szól (3–5. v.). Ez a paráznaság, a tisztátalanság és a fősvénység hármását foglalja magában, amelyet az 5. vers ismétel meg. Ezután figyelmeztetés következik: az író a tisztátalan élet eljövendő büntetését vetíti előre. A második alegység (6–7. v.) a keresztyének és a kívülállók szembenállásával foglalkozik. Kettős tiltással kívánja megóvni a keresztyéneket attól, hogy tévitanítókkal lépjenek közösségre. A harmadik egység (8–14. v.) a világosság és a sötétség ellentétéről beszél, és itt a hívó gyülekezet és a pogány világ viszonyára

⁴⁴⁶ Luz, U.: *Der Brief an die Epheser*, 164.

gondol. Az intelen három pillérét három parancs alkotja: *éljetez úgy, mint a világosság fiai* (8b); *ne legyen közösségetek a sötétség termékelen cselekedeteiben* (11a); *inkább leplezzétek le azt* (11b). Az író indoklást fűz mindenik parancshoz. A zárómondat visszaütal a harmadik egyiséget indító állításra (8a). A befejező idézet pedig megvilágítja az egész szakasz üzenetét.

Magyarázat

3. vers: *Ellenben paráznaság, tisztátalanság vagy fősvénység még szóba se kerüljön köztetek, ahogyan ez a szentekhez méltó...*

A levélíró már megnevezte a paráznaság, tisztátalanság és pénzsóvárság bűneit (4,19), mint a pogány életfolytatás jellegzetes útvesztőit. A *paráznaság* (πορνεία) jelen esetben inkább vérfertőzést jelent, mint szabados nemi életet, ill. prostitúciót⁴⁴⁷ (3Móz 18,6–23; 1Kor 5,1 skk.; 6,9 skk.). A zsidóság szóhasználatában ez a bálványimádással kapcsolódott össze (Jer 3,2.9; Ez 16,3–63; Jel 9,2). Az intelem időszerű volt Efézusban és környékén, ahol Artemisz istennő kultusza dívott. A *pénzsóvárgás* (πλεονεξία) a bálványimádással társul, ugyanis a fősvények Isten helyett a Mammont szolgálják (Mt 6,24; Lk 16,13). Jézus Krisztus gyülekezetében azonban nincs helye sem a házasságtörésnek, sem a kapzsiságnak. A korábbi apostoli levelek parainézisei világossá teszik, hogy a keresztyén embernek kerülnie kell mindenfajta tisztátalanságot (vö. 1Thessz 4,7; Gal 5,24; Róm 1,24–29; Kol 3,5). Mivel indokolja az író a felszólítást? Azzal, hogy *a szentekhez* csakis a felsorolt bűnök elkerülése illik. Az Efézusi levélben a *szent* jelző elsősorban a gyülekezet Istenhez tartozását jelenti (1,1). A kifejezés erkölcsi értelmet nyer a levél etikai részeiben. Az Isten által elhívott és a keresztség által megtisztított ember a megszentelődés útjára lépett. Pál apostol ezt írja az 1Thessz 4,3-ban: *Az az Isten akarata, hogy megszentelődjetez: hogy tartózkodjatez a paráznaságtól*. De ezen az úton nemcsak a Szentlélek vezérli őt, hanem a saját erkölcsi felelősségük is. Pál ugyanerre figyelmezteti a thesszalonikai tanítványokat: *Mert nem tisztátalanságra hívott el minket Isten, hanem megszentelődésre*. (1Thessz 4,7) Az intelemnek Isten országára néző távlata is van: a tisztátalan életű emberek közül senki nem örökölhetez Isten országát (5,5).

⁴⁴⁷ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 199.

A paráznaság, a tisztátalanság és a pénzsóvárság olyan bűnök, amelyeknek mind a tetteges elkövetését, mind szóbeli említését messze el kell kerülni a gyülekezetben. Az írásmagyarázók úgy vélik, hogy az intelem második fele nem hangsúlyos. A levélszerző azt akarja elérni figyelmeztetésével, hogy az említett bűnök ne forduljanak elő a keresztyén gyülekezetben.⁴⁴⁸

4. vers: *sem szemérmertlenség, se ostoba beszéd, vagy kétértelműség, ez nem illik, hanem inkább hálaadás.*

Ez az intelem a beszéd bűneire vonatkozik. Mindhárom kifejezés csak itt fordul elő az Újszövetségben. A felsorolt kifejezések olyan magatartásformák, amelyek megrontják az emberek közötti kapcsolatot és nem illenek a keresztyénséghez. A *szemérmertlenség* (αἰσχρότης) nyelvi rokonságban van a Kol 3,8-ban előforduló *gyalázatos beszéd* (αἰσχρολογία) kifejezéssel. Mindkét esetben szemtelen, szégyentelen beszédmódról, magatartásról van szó, amely az ostoba és kétértelmű beszéddel párosul. Az intelem értelmileg párhuzamos a 4,29-ben megfogalmazott felszólítással: *Semmilyen tisztátalan beszéd ne jöjjön ki szátokból...* A gyülekezet nem épül az ilyen kétértelmű, a városi ember fülének különben tetszetős, vicces beszéd által. Ez a beszéd *nem illik* a keresztyén közösséghez, hanem inkább a *hálaadás* (εὐχαριστία) az, amely méltó hozzájuk. A hálaadás az Isten *áldására* (εὐλογία) adott emberi válasz (vö. 1,3). A holt-tengeri iratokban olyan rendszabályokat is olvasunk, amelyek tiltják azt, hogy az esszénus közösség tagjai ostobaságot beszéljenek és hangosan nevéssenek (1QS 7,14). A közösség tagjai megfogadják felvételükkor, hogy a gyalázatos beszéd helyett a *hálaéneke* nyitják meg ajkukat (1QS 10,14). 1Thessz 5,17-ben Pál apostol szintén a hálaadásra buzdítja a gyülekezetet: *mindenért hálát adjatok, mert ez az Isten akarata Jézus Krisztus által a ti javatokra.*

5. vers: *Mert jól tudjátok, hogy egyetlen paráznának, tisztátalannak, vagy pénzsóvárnak, azaz bálványimádónak nincs öröksége a Krisztus és Isten országában.*

A tisztátalan életű és beszédű emberek nem öröklik Krisztus és Isten országát. Az író ezzel a kijelentéssel indokolja meg a 4. versben megfogalmazott intelmeket. Az Isten parancsától elfordult, a világ tetszését kereső férfiak és asszonyok elidegenedtek a teremtő Úrtól.

⁴⁴⁸ Schlier, H.: *Der Brief an die Epheser*, 233.

A hálaadás szava helyett káromlással, engedetlenséggel viszonozzák Isten jóságát (vö. 2,2). A paráznaság a bálványimádás szimbóluma volt a korabeli zsidóság szemében (Hós 2). A kapzsiság hatalmába keríti az ember szívét, és bálványimádásra indít (JúdaTest 19,1). Figyelemre méltó, hogy a levélíró megszemélyesíti a három bűnös magatartást: paráznaság – parázna; tisztátalanság – tisztátalan; pénzsóvárság – pénzsóvár. A pénzsóvárságot bálványimádásnak nevezi, az első parancsolat megsértésének, akárcsak a Kol 3,5 (Mt 6,24; Mk 10,17–31). Az apostol nevében író szerző figyelmeztetni akarja a gyülekezet tagjait: azok a keresztyének, akik ismételen elkövetik a fenti bűnöket, nem öröklük Isten országát. Az 1Kor 6,9–10-ben Pál így fogalmazza meg a figyelmeztetést: *Ne tévelyegjetelek: sem paráznák, sem bálványimádók, sem házasságtörők... nem fogják örökölni Isten országát* (vö. Gal 5,21). A kettő közötti különbség abban rejlik, hogy ebben a versben nem jövő, hanem jelen időben beszél az örökségről (vö. Kol 1,13). A vers sajátossága az is, hogy *Krisztusról és Isten országáról* beszél (βασιλεία τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ; vö. 1Kor 24–28). Ezzel a szóhasználattal az Újszövetség későbbi leveleiben is találkozunk (2Pt 1,11). A *Krisztus és Isten országa* nemcsak az eljövendő üdvösségre, hanem az egyházra is utal, ahol már a jelenben megvalósul Krisztus és Isten uralma (vö. 1,22).⁴⁴⁹ Ezzel a magyarázattal ellentétben Pokorný azon a véleményen van, hogy az egyházat nem lehet azonosítani Isten országával. Ő azt a nézetet képviseli, hogy *Krisztus és Isten országa* mértéket és beteljesedést jelent az egyház számára. Az egyháznak erre kell törekednie, de csak a jövőben fogja elérni azt. Ebben az értelemben tehát még vannak tisztátalan személyek az egyház közösségében, viszont az eljövendő Isten országában már nem lesz örökségük.⁴⁵⁰ Az író azt tanácsolja a gyülekezet tagjainak, hogy ne vállaljanak közösséget velük (5,7). Mi e második magyarázatot tartjuk helyesnek, ugyanis megfelel a levél eszkatológiai tanításának, s ugyanakkor összhangban van annak szigorú etikai követeléseivel is, hogy ti. a sötétség és a világosság kizárják egymást (vö. 5,6–11).

⁴⁴⁹ Lindemann, A.: *Der Epheserbrief*, 92.

⁴⁵⁰ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 202.

6. vers: *Senki titeket meg ne tévesszen üres beszéddel, hiszen éppen ezekért fog eljönni Isten haragja az engedetlenség fiaira.*

A levélíró kettős tiltással akarja megóvni a gyülekezet tagjait attól, hogy a tévtanítók hálójába essenek. Tartalmában a vers közel áll a Kol 2,4-hez, amelyben az apostol arra figyelmezteti a címzetteket, hogy ne engedjék magukat férevezetni azok által, akik megtévesztő szavakat hirdetnek. A két vers közötti különbség abban áll, hogy míg a kolosséi tévtanításról közelebbi értesüléseink vannak (kolossébeli filozófia), addig levelünk csak annyit árul el róluk, hogy *üres beszéd* (κενοὶ λόγοι) terjesztői és azonosak az *engedetlenség fiaival* (υἱοὶ τῆς ἀπειθείας; vö. Ef 2,2). Az *üres beszéd* olyan tanításra utal, amelynek negatív hatása van a való életre (Jak 2,20).⁴⁵¹ Akárcsak a *tisztátalan beszéd* (4,29), az *üres beszéd* is romlására és nem növekedésére van a gyülekezetnek. Az író az *engedetlenség fiainak* nevezi a tévtanítás terjesztőit, akik szembefordultak Isten akaratával (Kol 3,6; Jn 17,12; 2Thessz 2,3). Kiléjük tekintetében három nézet alakult ki. Az első szerint ők a *hitetlenség fiai* (revK), akik nem fogadták el az evangéliumot, elutasítják az igazság beszédét, az üdvösség örömhírét (Ef 1,13). A második nézet szerint az Efézusi levél írója Pál leveleinek szóhasználatát követi, ahol az *engedetlenség* általában a bűnösökre, ill. a *pogányokra* vonatkozik⁴⁵² (Róm 2,8; 11,30). Őket fogja sújtani *Isten haragja*, és nem fognak részt kapni Isten országában (Róm 2,8; 11,30). A harmadik nézet szerint az *engedetlenség fiai* a gonosz lelkek hatására fordultak szembe Istennel, Isten parancsai helyett a test akaratára figyelnek, és aszerint cselekesznek (vö. Ef 2,3). Mi az utóbbi értelmezést tarjuk helyesnek, mivel ez áll összhangban az Ef 2,2–3 és a Kol 2,4 nyelvezetével. Az *Isten haragja* az apokaliptikus irodalom szóhasználatából származik, és az apostol leveleiben mindig az ítélet napjának eszkatológiai eseményeire vonatkozik (1Thessz 1,10). Ezt a szóhasználatot követi levelünk is. Az intelleum szerint Isten ítélete nemcsak a tévtanítókat éri utol, hanem azokat is, akik hallgatnak beszédükre.

7. vers: *Ne legyetek azért részesek ezekben!*

A rövid alegység (5,6–7) második versében a levélszerző még egyszer a lelkére köti a címzetteknek, hogy semmilyen kapcsolatot ne ápol-

⁴⁵¹ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 202.

⁴⁵² Luz, U.: *Der Brief an die Epheser*, 165.

janak az engedetlenség fiaival, akik hamisságra változtatják Isten igazságát. A συμμέτοχος (*részestárs*) szó, amely már előfordult a levélben (3,6), itt negatív előjelű: *bűntárs (valamiben)*.⁴⁵³ Erre utal a *ne legyetek tiltás*. A közösség létesítésére vonatkozó tilalom közeli rokonságot mutat a 2Kor 6,14-gyel: *Ne legyetek a hitetlenekkel felemás igában, mert mi köze egymáshoz az igazságnak és a gonoszságnak, vagy mi köze van a világosságnak a sötétséghez?* Egyes kutatók betoldásnak tartják a felszólítást, mert nem egyezik az apostol leveleinek nyíltságával.⁴⁵⁴ Figyelembe kell venni azonban, hogy a kijelentés eredetileg a kultikus életre vonatkozott és ilyen értelemben illeszkedett be az apostol világába. Az Efézusi levél írója bizonyára ismerte Pál figyelmeztetését (2Kor 6,14–7,1), valamint azt is, hogy mire vonatkozott. Tudta, hogy az apostol a bűnben való részességtől óvta a gyülekezetet, és nem attól, hogy részt vegyenek az engedetlenség fiainak megbüntetésében, ugyanis az ítélet Isten kezére bízta.⁴⁵⁵ A szentencia határozott álláspontja jól illik az Efézusi levél szigorú erkölcsi felfogásába (vö. 4,17–32), és arra figyelmezteti a kis-ázsiai keresztyéneket, hogy a pogány világban hirdetett evangéliumnak élesen meg kell húznia a határt az Istentől elidegenedett pogány életfolytatás és az ő akarata szerinti keresztyén életforma között. Ezzel nem a pogányoktól való elkülönülést, hanem az egyház Krisztus iránti hűsége bizonyítását kívánja szorgalmazni (5,29–32).

8. vers: *Mert egykor a sötétség voltatok, most pedig világosság vagytok az Úrban: éljetez úgy, mint a világosság fiai.*

A harmadik alegység (8–14. v.) ismét három parancsot tartalmaz a hozzájuk kapcsolt indoklással. Az író az *egykor* és *most* séma szerint fogalmazta meg az intelmeket. Pál apostol az 1Thessz 5,5-ben és a Kol 1,13-ban használja a *világosság fiai* és a *sötétség fiai* ellentétpárokat a keresztyének és a pogányok megnevezésére, ill. életvitelük jellemzésére. A *világosság fiai* itt is azt jelzi, hogy Jézus követőinek egész lényét, érzéseiket, gondolataikat, akaratukat az a világosság határozza meg, amely Jézus Krisztus személyében jelent meg életükben.

⁴⁵³ Varga Zsigmond J.: *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*, 893.

⁴⁵⁴ Betz, H. D.: 2Kor 6,14–7,1: An Anti-Pauline Fragment? In: *JBL* 92 (1973), 88–108; (hivatkozás Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 203-ra (27 láb.).

⁴⁵⁵ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 203.

Akik hittel fogadták el a feltámadt Urat, a világosság fiaivá lettek.⁴⁵⁶ Erre utal az *Úrban* (ἐν κυρίῳ), amely a *Krisztusban* (ἐν Χριστῷ) kifejezéshez hasonlóan (vö. 1,3.10.12; 2,6.7; 3,11.21) azt fejezi ki, hogy amikor az egykori pogányok megkeresztelkedtek, beléptek Krisztus uralmi hatókörébe.⁴⁵⁷ Levelünk, akárcsak a Kolosséi levél, arról tesz bizonyosságot, hogy Isten hatalmas keze szakítja el az embert a sötétség erőitől, és a világosság birodalmába helyezi őt (Kol 1,12; 1Thessz 5,4; 1Pt 2,9). Ez a hatalomváltás kihatással van a Krisztus követőinek életére is. Más szóval: az új létforma új életformára kötelezi a keresztyéneket. Ez fejezi ki a felszólítás: *éljetez úgy, mint a világosság fiai*. Az intelem szerkezete tehát megfelel a Pál apostol leveleiben olvasható parainézisek felépítésének, amely összekapcsolja az üdvígéret hirdetését az apostol felszólításával, az új életvitel igényével. *Ha a Lélek által élünk, akkor éljünk is a Lélek szerint!* (Gal 5,25; Jn 12,35) A szerző itt is a περιπατέω igével fejezi ki az életfolytatást, ill. életvitelt (vö. 4,1.17; 5,1–2; 15). A világosság és a sötétség jelképrendszere a *keresztségre* vonatkozik. Erre utal a 14. vers, amely keresztlési ének volt, és amelyet a gyülekezet valószínűleg ismert.⁴⁵⁸ Az ének arról tesz vallást, hogy a keresztség alkalmával az ember feltámad a sötétség birodalmából és felragyog neki Krisztus, az élet világossága. Ezért a szakirodalom *keresztlési parainéziseknek* nevezi az Efézusi levél erkölcsi intelmeit, ezek ugyanis a keresztlésre készülő katekumenusok figyelmébe ajánlották.⁴⁵⁹ Az intelmek azokat buzdítják, akik Krisztusnak köszönhetik, hogy a világosság fiaivá lettek. Nekik szól a felszólítás: *éljetez úgy, mint a világosság fiai*.

Az új embereknek a világosság gyümölcseit kell teremnie (Kol 1,10; Mt 7,17). Ezáltal bizonyítják be, hogy valóban a világosság gyermekei.

9. vers: *A világosság gyümölcse pedig minden jóságban, igazságban és valóságban van.*

A *világosság gyümölcseit* három tagból álló erénykatalógus foglalja össze: *minden jóság, igazság és valóság*. A Gal 5,22 a *lélek gyümölcseinek* nevezi ezeket. Ezért egyes kéziratokban a καρπὸς τοῦ φωτός (*világosság gyümölcse*) helyett a καρπὸς τοῦ πνεύματος (*a lélek gyümölcse*)

⁴⁵⁶ Geréb Zsolt: *A Thesszalonikabeliekhez írott levelek magyarázata*, 86.

⁴⁵⁷ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 226.

⁴⁵⁸ Luz, U.: *Der Brief an die Epheser*, 166.

⁴⁵⁹ *Baptismal paraenesis* – ld. Lincoln, Andrew T.: *i. m.* 326.

olvasható (P⁴⁶, D², Ψ, M, sy^h). Az ún. standard szöveg az első variánst képviseli a régebbi kéziratok alapján (P⁴⁹ N A B D* F G P 6. 33. 81. 629. 1175^c. 1739. 1881). A *jóság* (ἀγαθωσύνη) a *szereetre* utal vissza, amelyről az 5,1–2-ben volt szó.⁴⁶⁰ Jelentése ellentétben áll a gonosz-sággal (4,31). A *jóság* a Gal 5,22-ben az ún. önzetlen erények sorába tartozik (türelem, hűség, szelídség, szeretet). A kifejezés a 2Thessz 1,11-ben is előfordul. A LXX fordításból származó szó egyaránt vonatkozhat az Isten és az ember jóságára. Jelentése: *jóságos, derék, becsületes, feddhetetlen*.⁴⁶¹ Az *igazság, igazságosság* (δικαιοσύνη) az Isten akarata szerinti cselekvést jelenti, s ez a gyülekezet tagjai iránti hűséget, együtt-érzést bizonyítja. A *valóság* (ἀλήθεια) erénye a megbízhatóságot jelenti az Isten és az emberek közötti kapcsolatban (vö. 4,24). Rokon értelmű az *igazság* szóval. Mindebből kitűnik, hogy a levélíró nem konkrét cselekedeteket ért a világosság gyümölcsein, hanem olyan magatartásformát, amely megfelel a szeretet szabályának, és ezért Isten tetszésére vannak az adott élethelyzetben.⁴⁶²

10. vers: *Ítéljétek meg azért, hogy mi kedves az Úrnak.*

Ez a buzdítás a válságos helyzetre való tekintettel hangzik el. Tehát nem a bennünk lakó, természetes erkölcsi mércére (lelkiismeretre) kell figyelniük, hanem a felemeltetett Úr akaratára.⁴⁶³ Ez a tanács meg-egyezik a Róm 12,2-ben megfogalmazott intelligenciával, ahol Pál apostol arra buzdítja a keresztyéneket, hogy ne a világi gondolkodáshoz, a korszellemhez igazodjanak, hanem a Lélek által megújított elméjükkel (νοῦς) vizsgálják meg, mi az Isten akarata, mi az, ami jó, ami neki tetsző és tökéletes. Az Efézusi levél szerzője tömören foglalja össze Pál apostol szentenciáját, és a keresztyének erkölcsi ítélőképességére bíz-a a döntést, hogy ti. mi áll összhangban Isten akaratával a kritikus körülmények között (vö. 5,17). Tehát nem recepteket ad, hanem azt tanácsolja, hogy az Ige tükrében vizsgálják meg (δοκιμάζω) mi az, ami jó, Istennek tetsző és tökéletes. Ennek a nehéz feladatnak azért te-hetnek eleget, mert Isten Lelke megújította elméjüket.⁴⁶⁴ Az újszövet-

⁴⁶⁰ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 402.

⁴⁶¹ Geréb Zsolt: *A Thesszalonikabeliekhez írott levelek magyarázata*, 135.

⁴⁶² Luz, U.: *Der Brief an die Epheser*, 167.

⁴⁶³ Lindemann, A.: *Der Epheserbrief*, 94.

⁴⁶⁴ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 404; Hübner, H.: *i. m.* 232.

ségi gyülekezet nem a mózesi törvény betűjéhez igazodik, hanem a szeretet parancsolatához, amely a törvény foglalata (Róm 13,8–9; Kol 3,14; Mt 21–26; Mk 12,28–34; Jak 1,25).⁴⁶⁵ Az Isten akaratához való igazodás, a felemeltetett Úr tetszésének keresése arra indítja a keresztyén embert, hogy naponta tudakolja, melyik lépésen lesz Isten áldása. Ez nagy kihívás és felelősség Krisztus mindenkori követői számára.⁴⁶⁶

11. vers: *és ne legyen közösségetek a sötétség terméketlen cselekedeteiben, hanem inkább lepleztétek le azt.*

Tartalma szerint a tiltás visszatér a 8. vershez: *ne legyen közösségetek a sötétség terméketlen cselekedeteiben.* A görög szöveg a sötétség *gyümölcstelen* (ἄκαρπος) cselekedeteiről beszél. A metaforikus kifejezéssel a Tit 3,14 versben találkozunk: *De tanulják meg a mieink is, hogy jó cselekedetekkel járjanak elől ott, ahol sürgős segítségre van szükség, nehogy gyümölcstelenek legyenek.* Az apostol leveleinek összefüggésében a *sötétség gyümölcstelen cselekedete az igazság cselekedetének* (Fil 1,11), ill. a *jó cselekedetnek* az ellentéte. Pál apostol a Gal 5,19–23-ban ír a test cselekedeteiről és a Lélek gyümölcseiről. Amint a 9. versben láttuk, a *világosság gyümölcsei*: a jóság, az igazság és a valóság. A sötétség cselekedeteiről (paráznaság, tisztátalanság, fősvényesség, bálványimádás, trágár beszéd) az 5,3–5-ben esett szó. Ezeket azonban nem lehet gyümölcsnek nevezni. Ezért nevezi a szerző a sötétséget terméketlennek. A keresztyéneknek nemcsak kerülniük kell e cselekedeteket (vö. 7. v.), hanem le is kell leplezniük, világosságra kell hozniuk azokat. Az eredeti szövegben az ἐλέγχω ige áll. Ez olyan jogi kifejezés, amely magába foglalja a nyomozást és a bizonyítékgyűjtést.⁴⁶⁷ A szerző azonban nem a megfigyelésre, a leselkedésre gondolt, hanem arra, hogy a világosság fog fényt deríteni a sötétség cselekedeteire (vö. 13.v.). A leplezés tehát nem elítélést vagy pellengérré állítást jelent, hanem a megtérés elősegítését.⁴⁶⁸ Pál apostol ilyen esetre utal az 1Kor 14,24–25-ben: egy hitetlen bemegy a gyülekezetbe, a hívek

⁴⁶⁵ Geréb Zsolt: A Tízparancsolat és a szeretet parancsolata az Újszövetségben. In: *Újszövetségi tanulmányok*. Partiumi Kiadó, Nagyvárad 2005, 171–182.

⁴⁶⁶ Bouttier, M.: *i. m.* 226–227.

⁴⁶⁷ Varga Zsigmond J.: *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*, 301.

⁴⁶⁸ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 205.

pedig megvizsgálják őt a Lélek által, és így napfényre kerülnek szívének titkai, ő pedig magába száll, és arca borulva imádni fogja Istent.

12. vers: *Mert amiket azok titokban cselekednek, azokról még beszélni is szégyen.*

A levélíró *szégyenletesnek* tekinti a sötétségben járó emberek tetteit, amelyeket *titokban* (κρυφῆ) visznek véghez. Vajon milyen bűnökről van szó? E kérdésre nem lehet egyértelmű feleletet adni, csak találgatni lehet a választ. Egyesek a pogány világban gyakorolt nemi élet perverzításaira gondolnak (R. Schnackenburg), mások a misztériumvallások titkos összefüveteleinek a rítusaira (H. Schlier, P. Pokorný), megint mások olyan titkos összefüvetelekre, amelyeket a keresztyének egy szakadár csoportja rendezett a misztériumvallások mintájára.⁴⁶⁹ A megoldás az igeszakasz összefüggéséből lehet kihámozni (5,3–14). A *beszélni is szégyen* (αἰσχρὸν ἔστιν καὶ λέγειν) mondat a 3. vershez kapcsolódik: *Ellenben paráznaság, tisztátalanság vagy fösვნénység még szóba se kerüljön köztetek, ahogyan ez a szentekhez méltó.* Helyesen állapítja meg G. Sellin, hogy itt a bűnökről való hallgatás motívuma az a keret, amely összefogja az egész szakaszt. Ez a formai elrendezés pedig a kérdés fontosságát emeli ki.⁴⁷⁰ A szerző *szégyenletesnek* tartja a három bűnről való beszédet, és ezt a *szemérmertlenség, undokság* (αἰσχρότης) bűnének kategóriájába sorolja (vö. 4. vers). Azonban a szakasz központi témája mégsem a paráznaság, amint azt némely magyarázó gondolja,⁴⁷¹ hanem a sötétség cselekedeteinek napfényre hozatala a világosság által. „A jó-ságos életforma leleplezi a sötétséget és megvilágítja a világot.”⁴⁷² Érdekes, hogy a szakasz nem a bűnös ember leleplezését szorgalmazza, hanem a sötétség cselekedeteinek feltárását a világosság által. Mindez arra mutat, hogy szerző nem annyira a bűnös személyek ellen száll síkra,⁴⁷³ hanem a személytelen gonosz hatalmak ellen, amelyek befolyásolják és megkötözik az embert. Erre utal a következő vers, amely nem bű-

⁴⁶⁹ Knox, W. L.: *St. Paul and the Church of the Gentiles*. University Press, Cambridge 1939, 199; hivatkozás Best, E.: *A Critical and Exegetical Commentary on Ephesians*, 495 alapján.

⁴⁷⁰ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 405.

⁴⁷¹ R. Schnackenburg: *i. m.* 231.

⁴⁷² Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 406.

⁴⁷³ Gnilka, J.: *Der Epheserbrief*, 255.

nös személyről (valakiről), hanem a démonikus hatalomról (valamiről) beszél.

13–14a. vers: *De amit a világosság leleplez, az mind napfényre jön, mert minden, ami napfényre jön, világosság.*

A mondat vissza utal a 11. versre, ahol a szerző a sötétség cselekedeteinek leleplezésére szólítja fel a gyülekezet tagjait, valamint a 8. versre, ahol Krisztus követőit *a világosság fiainak* nevezi. Ők a világosság által hozzák napfényre a gonosz hatalmak minden titkos tettét (τὰ δὲ πάντα ἐλεγχόμενα); de nem úgy, hogy a tisztátalanság bűneit meggyőző tényekkel bizonyítják rá a gonosz hatalomra, hanem azáltal, hogy jószágos életvitelükkel leleplezik le a sötétséget, és így támad világosság a világban (vö. 12. v. magyarázatával). A leleplezés célja tehát nem az ítéletet, hanem a megtérés (vö. 1Kor 14,25). Vagyis: amikor a gyülekezet tagjai a sötétségből a világosságra, a hazugságból pedig az igazságra vezetnek a hitetleneket, akkor missziói szolgálatot végeznek a pogányok között. A levél tehát a keresztyén misszió közvetett formáját ajánlja: a világosság gyümölcseinek felmutatásával Krisztushoz lehet téríteni a hitetleneket.

A levél gondolatmenete rokonságot mutat a jánosi iratok felfogásával és stílusával. Az író ehhen hasonlóan beszél az igazság hazugság elleni küzdelméről. Mindkét újszövetségi iratcsoporthoz arról ír, hogy a világosság úgy mutatkozik meg, hogy magához vonzza azokat, akik a világosságban járnak, és visszautasítja azokat, akik a sötétségben lakoznak. A felfogásbeli rokonság abban is megnyilvánul, hogy mindkettő Krisztussal azonosítja a világosság erőit (14a v.): ő nem azért jött, hogy alámerüljön, hanem azért, hogy nyilvánosságra hozza a világosságot (Jn 3,19–21; 8,12–20; 1Jn 1,5–10).⁴⁷⁴

14b. vers: *Ezért mondja: Ébredj fel, aki alszol, támadj fel a halálból, és felragyog neked a Krisztus.*

A záró mondat megindokolja a fenti intelmeket. Eredetileg keresztes ének volt, amely liturgikus nyelven (tehát nem fogalmi eszközökkel) tesz bizonyosságot arról az átváltozásról, amely a keresztség által valósul meg a hívők életében: az ember feltámad a sötétség honából és felragyog neki Krisztus, az élet világossága. Az Ef 2,4–7, a Zsid 6,4 és a 2Kor 4,4–6 ugyanígy írják le a keresztség eseményét. Az ének háttérét

⁴⁷⁴ Bouttier, M.: *i. m.* 228.

nem lehet pontosan meghatározni.⁴⁷⁵ Hippolütosz egyházatya pl. úgy vélte, hogy a versrészlet egy vegyes ószövetségi idézetből áll össze (Ézs 60,1; 26,19; 52,1).⁴⁷⁶ Alexandriai Kelemen az Úr egyik ismeretlen mondására gondolt (*De Christo et Antichristo*, 65), A. v. Harnack pedig egy olyan idézetre, amely az *Illés apokalipszise* apokrif iratból származik.⁴⁷⁷ A vallástörténeti iskola képviselői egy gnosztikus énekre hivatkoznak, amelyben a mennyei küldött a test börtönében alvó herceget ébresztgeti, és figyelmét a túlvilági üdvösség felé fordítja.⁴⁷⁸ Eszerint a keresztyén szerző egy gnosztikus énekett vett át és ezt vonatkoztatta Jézusra. E feltevés azért nem lehet helytálló, mert a gnosztikus ének saját egykori énjére akarta emlékeztetni az alvó embert. Mivel versünkben álló ének Jézusra irányítja a figyelmet, nem egyeztethető össze a gnosztikus ének szándékával. R. Reitzenstein a misztériumvallások beavató rítusára gondol, amelynek rendjén a beavatást végző pap új életet ajándékozik a beavatottnak, a műstének.⁴⁷⁹ Ezt a feltevést azonban nem lehet irodalmilag igazolni, mert nem maradt ránk az a szöveg, amelyet a pap mondott, ugyanis a szertartás szigorúan titkos volt. A legelfogadottabb az a vélemény, hogy az Efézusi levél írója az ösgyülekezet liturgikus hagyományából kölcsönözte az éneket, közelebbről a keresztelési istentisztelet anyagából. R. Schnackenburg azt állapította meg, hogy az énekben előforduló kifejezések (felébredni, feláradni, a világosság felragyogása) olyan szimbólumok, amelyek a feláradásra emlékeztetnek (1Thessz 4,13–15; 1Kor 7,39; 11,30; 15,6).

⁴⁷⁵ Vö. Gnllka, J.: *Der Epheserbrief*, 259–263; Pokorný, P.: Exkurs: Der Weckruf in Eph. 5,14. In: *i. m.* 207–210; Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 411–412.

⁴⁷⁶ Hippolütosz: *Commentarius in Daniele* IV., 56.

⁴⁷⁷ Harnack, A. von: *Chronologie der altchristlichen Literatur bis Eusebius*. I. Band. J. C. Hinrichs, Leipzig 1897, 571.

⁴⁷⁸ A gnosztikus Tamás cselekedeteiben (110) olvasható a drágagyöngyről szóló ének: „Ébredj fel és kelj fel álmodból és halld meg levelünk szavait: emlékezz arra, hogy te királyi nemzetségből származol! Tekintsd meg a te mostani szolgáló formádat! Emlékezz most arra, hogy te a drága gyöngyért hagyta el Egyiptomot! (Hivatkozás Lindemann, A.: *Der Epheserbrief*, 134 alapján (függelék.)

⁴⁷⁹ Reitzenstein, R.: *Die hellenistischen Mysterienreligionen nach ihren Grundgedanken und Wirkungen*. 3. erw. u. umgearb. Auflage. B. G. Teubner, Leipzig – Berlin 1927, 314.

A keresztség azt jelenti, hogy a megkeresztelt hívő élete világosságra jut Krisztus által. A keresztelés alkalmával elhangzó szózat ígéret a megkeresztelt számára, hogy ezután jóságban, igazságban és egyenes-ségben fog élni a világosság fiaként (Ef 5,8; 1Thessz 5,5–9; Róm 13,11–13). A a reggeli nap képe s annak felragyogó fénye a keresztelési istentisztelet közkedvelt szimbolumává lett (vö. Lk 1,78–79).⁴⁸⁰ Ez az ígéret Jézus mondásához hasonló: *Ti vagytok a világ világossága. ... Úgy fényljék a ti világosságotok az emberek előtt, hogy lássák a ti jó cselekedeteiteket, és dicsőítsék a ti mennyei Atyátoakat.* (Mt 5,14–16) A keresztelési ének tehát nemcsak az eljövendő feltámadást ígéri, hanem a jóságosság gyakorlását is. Ezért nemcsak vigasztalja a keresztyéneket, hanem buzdítja is őket a felelősségteljes életfolytatásra, Krisztus követésére. A levélszerző azt tanácsolja erkölcsi intellemmel, hogy a missziói szolgálatot ne csak az evangélium hirdetése által, hanem a világosság cselekedetei által folytassák a világban.

e) 5,15–20: Az esztelen és a Lélek szerinti bölcs élet

Fordítás

*15 Jól vigyázzatok tehát, hogyan éltek, ne esztelenül, hanem bölcsen, 16 kihasználva az alkalmas időt, mert az idők gonoszak. 17 Ezért ne legyetek meggondolatlanok, hanem értsétek meg, mi az Úr akarata. 18 És ne részegedjétek meg, mert a borral együtt jár a léhaság, hanem teljete-
tek meg Lélekkel, 19 beszéljétek egymás között, zsoltárokkal, himnuszokkal, lelki énekekkel, énekeljétek és mondjátok dicséretet szívetekben az Úrnak, 20 és adjatok hálát az Istennek, az Atyának, mindenkor, mindenért a mi Urunk Jézus Krisztus nevében.*

Elemzés

Az intelmek sora a bölcs életre vonatkozó buzdításokkal folytatódik. A sötétség és a világosság ellentétpár helyére a bölcsesség és az esztelenség lép. A szakasz három részből áll:

- a) a 15–16. vers megismétli az igaz élet folytatására vonatkozó buzdítást;

⁴⁸⁰ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 234.

- b) a 17–18. vers két felszólítást tartalmaz a *ne legyetek..., hanem* séma szerint, s ezekben négy parancs hangzik el (*ne ne legyetek meggondolatlanok, hanem értsétek meg; ne részegedjete meg, hanem teljete meg lélekkal.*
- c) a 19–20. vers istentiszteleti elemeket tartalmaz: zsoltárokkal, lelki énekekkel, himnuszokkal és dicséretekkel magasztaljátok az Urat és adjatok hálát neki mindenért. Az alegység párhuzamos a Kol 3,16–17-tel.

Magyarázat

15. vers: *Jól vigyázzatok tehát, hogyan éltek, ne esztelenül, hanem bölcsen.*

A bölcs életfolytatásra vonatkozó intelmet a *jól vigyázzatok* figyelmeztetés vezeti be. Ez egyrészt az 1Kor 8,9-re emlékeztet, ahol az apostol a keresztyén életvitel fontos ismérveit tárja fel, másrészt pedig a Kol 4,5-re, ahol az író a kívüllevők iránti bölcs viselkedére buzdít. A levélíró józan belátásra inti a kis-ázsiai keresztyéneket: a bölcsek ítélőképessége szerint döntsenek az életmód megválasztása felől. A *bölcs* (σοφός) jelzővel csak itt találkozunk a levélben. A levél bevezető részében azt kérte az író Istentől, hogy adományozza az efézusiaknak a *bölcsesség lelkét* (πνεῦμα σοφίας; 1,17). Erre azért van szükségük, mert olyan ajándék ez, amelyet nem lehet kisajátítani, hanem újra és újra imádkozni kell érte. Itt *A bölcsesség*, akárcsak a zsidó bölcsességirodalomban Isten akaratának megismerését és a törvény iránti engedelmességet jelent.⁴⁸¹ Tehát nem egy olyan erkölcsi kompetencia, amelyet emberi értelemmel lehet elérni, hanem olyan engedelmes létforma, amelyet Isten Szentlelke adományoz az embernek. Erre utal az ellentétként felhozott *esztelen* (ἄσοφος) jelző, amely azoknak viselkedését jelöli, akik nem ismerik Isten akaratát, és nem engedelmeskednek neki. Az esztelenek még nem kapták a Lélek ezen ajándékát, vagy már elvétetett tőlük. A szerző az ajándék elvesztésének lehetőségére utal, amikor a *jól vigyázzatok* felszólítással figyelmezteti a híveket. Az előző versben (14. v.) a világosság fiainak nevezte a címzetteket. Ezt a kiváltságot el lehet veszíteni, s ezért van szükség az állandó éberségre, készenlétre.

⁴⁸¹ Luz, U.: *Der Brief an die Epheser*, 168.

16. vers: *kihasználva az alkalmas időt, mert az idők gonoszak.*

A vers első fele a bölcs élet szabályát idézi a Kol 4,5 alapján: *a kedvező alkalmat jól használjátok fel.* A *καιρός* itt nem az Isten által rendelt fordulópontot jelzi, hanem azokat az alkalmakat, amelyeket meg kell ragadni a misszió, az egyházépítés és a jó cselekedetek végzésére.⁴⁸² Az idő kihasználásának gondolata fontos tanítás volt a sztoikusoknál is.⁴⁸³ A vers második felében az intellemt indoklása következik: *mert az idők gonoszak.* Ezzel az állítással a Gal 1,4-ben is találkozunk: *...hogyzabaddíson minket e jelenvaló gonosz világból.* Pál apostol azt tanítja, hogy a jelen világ gonoszsága hozzátartozik az utolsó idők szorongatásaihoz, nyomorúságaihoz. Ezek Krisztus visszajövele előtt sújtják az embereket. Az Efézusi levél szerint a jelen világot a Sátán erői határozzák meg (Ef 6,10). A keresztyének számára ez az idő a démoni hatalmak elleni küzdelmet jelenti (vö. 6,13). Ennek megfelelően a tanítványoknak az a feladata, hogy az Istentől kapott belátással gonosznak mondják a gonoszt, a világosság (evangélium) fényével világítsák be a sötétség biro-

⁴⁸² Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 186.

⁴⁸³ Ld. pl. Seneca: *Erkölcsei levelek*, 1: „Így tégy, Luciliusom: tarts magadra jussot, s az időt, melyet eddig elvettek vagy eloroztak tőled, vagy kicsúszott a kezedből, gyűjtsd össze és ügyelj rá. Győződj meg róla, hogy úgy igaz, ahogy írom: bizonyos pillanatokat elragadnak tőlünk, másokat elcsennek, ismét mások meg elfolydogálnak. A legrútabb veszteséget mégis a nemtörődömség okozza. S figyelj csak meg jól, az élet legnagyobb része elillan, ha rosszul cselekszünk, nagy része, ha semmit sem cselekszünk, s az egésze, ha mindig mást cselekszünk. Kit tudsz megnevezni, aki az időnek valamelyes értéket tulajdonít, aki megbecsül egyetlen napot, aki feléri ésszel, hogy naponta meghal? Tévedés ugyanis, ha azt hisszük, hogy a halál még távol van tőlünk: nagy része már el is hagyott bennünket. Ami életünkéből mögöttünk van, az már a halál kezébe került. Cselekedj hát, Lucilius, úgy, ahogy írod is: markolj meg minden órát. Tedd rá kezed a mára, és kevésbé fogsz függeni a holnaptól. Míg késlekedünk, elfut az élet. Miden a másé, csak az idő a miénk. A természet csupán ennek a síkos-csuszamlós dolognak a birtokába iktatott bennünket, s az úz ki onnan, aki akar. És a halandók oly ostobák, hogy a legcsekélyebb, leghitványabb és bizonyosan pótolható dolgokkal engedik számlájukat megterhelni, ha hozzájutnak, de senki sem tekinti magát a legkevésbé is adósnak, ha időt kap, holott ez az egyetlen, amit még az sem tud visszafizetni, aki hálás érte.” (Lucius Annaeus Seneca: *Erkölcsei levelek*. Fordította Kurucz Ágnes. Európa Kiadó, Budapest 1975.)

dalmát és vezessék napfényre az engedetlenség fiait. Amikor Pál apostol a kijelentés útján ismerte fel azt a titkot, hogy a pogányok is örökös-társak és részesei Krisztus testének, ezt a parancsot kapta Istentől: tárja fel Isten bölcsességét a pogányok előtt (vö. 3,1–13).⁴⁸⁴ Az eszkatologikus szemléletű magyarázattal szemben A. Lindemann azt állítja, hogy az Efézusi levél látásmódja megegyezik a Prédikátor könyve szkeptikus életszemléletével, amelyből hiányzik a jövő idejű távlat.⁴⁸⁵ Tehát az író a Prédikátorhoz hasonlóan buzdítja az embert: az élet rövid, ezért élvezze az életet, mert *nincs jobb dolog, mint ha örül az ember, és a maga javára törekszik egész életében* (Préd 3,12). Majd pedig ezt sugallja: *Tedd meg mindazt, ami kezed ügyébe esik, és amihez erőd van, mert nem lesz cselekvés, gondolkozás, ismeret és bölcsesség a holtak házában, ahova menned kell.* (Préd 9,10) Mi az első értelmezést tartjuk helyesnek, mivel ez van összhangban a levél eszkatologikus látásmódjával. Vagyis az író nem adja fel az eljövendő beteljesedés reményességét és a jelen idejű üdvösség hangsúlyozását sem mellőzi (vö. 1,10; 2,5–8).

17. vers: *Ezért ne legyetek meggondolatlanok, hanem értsétek meg, mi az Úr akarata.*

Az igeszakasz második alegysége (17–18. v.) két felszólítást tartalmaz: a *ne legyetek meggondolatlanok, hanem értsétek meg...*; és *ne részesedjétek meg..., hanem teljétek meg lélekkel.* A két felszólítás struktúrája a paralelizmus (párhuzamosság) segítségével folytatja, ill. ismétli meg a 15. vers intelmeit. Az első felszólítás párhuzamos a 15. verssel: *ne legyetek értelmetlenek* megfelel a *ne esztelenül* éljétek felszólításnak. Az ἄφρων (*értelmetlen, ostoba*) kifejezés párhuzamos a 15. vers ἄσοφος (*esztelen*) szavával, a συνίετε (*értsétek meg*) pedig a ὡς σοφοί (περιπατεῖτε) *bölcsen* (éljétek) felszólítással.

A szerző tudatában van a címzettek *értelmes* voltával, de tisztában van azzal is, hogy könnyen visszaeshetnek az *értelmetlenség* állapotába.⁴⁸⁶ Pál apostol a 2Kor 11,1–12,6-ban használja sz *értelmetlen, ostoba* jelzőt, amikor az önirónia eszközével ismételten az *értelmetlenség, esztelenség* (revK: *balgatagság*) szóval írja le magatartását: *Bárcsak elviselnétek tőlem egy kis esztelenséget, sőt viseljétek el engem is.*

⁴⁸⁴ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 416.

⁴⁸⁵ Lindemann, A.: *Der Epheserbrief*, 98.

⁴⁸⁶ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 417.

(2Kor 11,1) A szerző arra figyelmeztet, hogy az értelmetlen ember nem ismeri Isten akaratát, a bölcs azonban az Úr törvényét tanulmányozza. A zsidó bölcsességirodalom azonosnak tekinti a bölcsességet és a törvényt (Tóra): *Az Úr félelme a teljes bölcsesség, és minden bölcsességben ott van a Törvény teljesítése.* (JSirá 19,20)

A szerző azt tanácsolja Krisztus követőinek, hogy ismerjék meg a felemeltetett Úr akaratát, és így kerüljék el a környezetükben élő pogányok esztelen, bűnös életvitelét. A συνίημι (imperat.) *megért, felfog* a hermeneutika tudományának fontos kifejezése, és egy adott szöveg értelmének a helyes feltárására vonatkozik.⁴⁸⁷ A kifejezés csak itt fordul elő az Efézusi levélben, és arra utal, hogy a hívek imádságban tudakozzanak az *Úr akarata* felől, és így hozzák meg az életvitelünkre vonatkozó döntéseiket. Ezért az Úr beszédére kell hallgatniuk. A megértést tehát meg kell előznie az odafigyelésnek, a ráhallgatásnak, a tanulásnak. Ennek pedig csak a Lélek vezetése által lehet eleget tenni. A vers azt is megmutatja, hogy az *Úr akarata* nem írásban rögzített dogma (dekrétum), amelyet minden élethelyzetre lehet alkalmazni, hanem olyan isteni igény, amely az ember üdvösségére és megszentelésére vonatkozik (1Thessz 4,3). Az Úr akaratát a szeretet parancsának a fényében kell megérteni, felismerni és alkalmazni az adott élethelyzetben (vö. az 5,10 magyarázatával).

18. vers: *És ne részegedjete meg, mert a borral együtt jár a léhaság, hanem teljete meg Lélekkel.*

A versben az ellentétpárok sora folytatódik (*ne... hanem*). Az általános jellegű buzdítások után konkrét erkölcsi intelem következik. Erre utal az *és* (καί) átmenetet biztosító kötőszó. A borivásra vonatkozó szentencia a Péld 23,31a-ból származik. A Biblia sokszínű képet tár elénk a bor fogyasztásáról.⁴⁸⁸ A pásztori levelek szintén a mérsékelt borivást ajánlják a keresztyéneknek (1Tim 3,8; 5,23; Tit 2,3). Az apostol azt tanácsolja ifjú munkatársának, hogy gyomrára való tekintettel éljen egy kevés borral. Az Ószövetség Isten áldásának tekinti a gazdag bortermezt (Zsolt 104,15; Ám 9,13). A kánai menyegző csodája pedig azt is jelzi,

⁴⁸⁷ Conzelmann, H.: συνίημι κτλ címszó. In: *TWNT* VII., 886–894.

⁴⁸⁸ Czani Péter: *Bor* címszó. In: Bartha Tibor (szerk.): *Keresztyén bibliai lexikon*. I., 208–209; Barth, G.: οἶνος címszó. In: *EWNT* II., 1234; Lindemann, A.: *Der Epheserbrief*, 98.

hogy Isten fel tudja számolni az emberi szükségét (Jn 2,1–11). A próféták élesen bírálják a mértéktelen borivást (Ézs 5,11–12; Ám 6,6). Pál apostol azt ajánlja Krisztus követőinek, hogy legyenek önmegtartóztatók: vegyék tekintetben a hitben erőtelenekeket (Róm 14,21). Az 1Kor 11,21–22 elmarasztalja a gazdagokat, akik bőségesen fogyasztottak ételt és italt az úrvacsorát megelőző szeretetvendégségen, és ezzel elkülönültek a szegényebb résztvevőktől. A levélíró azzal indokolja intelmét, hogy a borivással *léhaság* (revKi: *kicsapongás*) jár együtt. A ἄσωτία eredeti jelentése: *menthetetlenség, elveszettség* (vö. Lk 15,13; Tit 1,6; 1Pt 4,3–4).⁴⁸⁹ Vajon a levél címzettei valóban ki voltak-e téve a részegség káros következményének, a fizikai mámor romboló hatásának? Az írásmagyarázók nem adnak egyértelmű választ erre a kérdésre. Egyesek szerint a levélszerző a pogány istenisteniszteletekre jellemző hamis lelkesültségtől akarta megóvni a kis-ázsiai tanítványokat. Az elragadtatás állapotát különösképpen a Dionüszosz-kultusz összejövetelein fokozták borivással. Pokorný szerint ez a pogány vallási gyakorlat hatása veszélyeztette a keresztyén úrvacsorai közösség tisztaságát.⁴⁹⁰ Mások úgy vélekednek, hogy a levélszerző csupán kiindulópontnak tekintette a tanácsot a spirituális, lelki vonatkozású intelem előtt.⁴⁹¹ A borivással járó eufória keresése helyett arra buzdítj, hogy teljenek meg *Lélekkel*. A fizikai ittasság és a Lélek általi teljesség, mámor szembeállítása közismert fordulat volt a zsidó-keresztyén vallásos irodalomban. Alexandriai Philónnál pl. megtaláljuk a *mértékletesség mámore* (*sobria ebrietas*) meghatározást.⁴⁹² Philón eksztázisnak nevezte a Lélek általi *megszállottságot*. Ez olyan mámoros állapot, amelyet nem a bor, hanem a Lélek váltott ki, és ezért *józenség* jellemzi. A levélíró tehát arra inti a keresztyéneket, hogy kérjék

⁴⁸⁹ Varga Zsigmond J.: *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*, 117.

⁴⁹⁰ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 214.

⁴⁹¹ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 418.

⁴⁹² *De vita Mosis liber I.*, 187, ahol Philón a márai keserű víz megédesítésének történetét (2Móz 15,22–27) magyarázva ezt írja: „Miután lecsillapították szomjúságukat... úgy, mint akik lakomán vagy vidám mulatságon jóllaktak és mámorosak lettek, de mámorukat nem bor okozta, hanem józan mámor volt (μεθύοντες οὐ τὴν ἐν οἴνῳ μέθην ἀλλὰ τὴν νηφάλιον), amit akkor szívtak magukba, amikor fővezérük [Mózes] istenfélelme folytán italt vettek magukhoz.” Ld. még *De sobrietate* 3,1.

a Lélek ajándékát és hallgassanak a Lélek vezetésére.⁴⁹³ A következő vers azt írja le, hogy a Lélekkel teljes gyülekezet miként magasztalja a felemeltetett Urat. Ez a lelki állapot hasonló a pünkösdi tanítványok elragadtatott állapotához, akik Isten nagyságos dolgait dicsőítették a zarándokok előtt. A jelenlevők ezt tévesztették össze a részegséggel.

19. vers: *beszéljetek egymás között, zoltárokkal, himnuszokkal, lelki énekekkel, énekeljetek és mondjatek dicséretet szívetekben az Úrnak.*

Az etikai buzdítást istentiszteleti, liturgiai jellegű utasítás váltja fel.⁴⁹⁴ Fontos kiemelni, hogy ebben a szakaszban a levélszerző nem az egyes tanítványok eksztatikus megnyilatkozására, hanem a jelenlevők közös, egymásnak felelgető éneklésére gondol. A λαλέω (*beszélni*; part.) ige utalhat a γλωσσολαλία-ra, a *nyelveken szólásra*, de a εαυτοῖς (*egymással*) kölcsönös névmással együtt a közös kultikus éneklésre, az egymás hitét erősítő hitvalló dicséretre vonatkozik.⁴⁹⁵ A nyelveken szólást ugyanis egyénileg gyakorolták (1Kor 14,27–28).

A vers párhuzamos a Kol 3,16-tal. A kettő közötti különbség abban rejlik, hogy amíg a kolosséi gyülekezetben *Krisztus beszédének* hirdetésén és a tanításon van a hangsúly, addig az Efézusi levélben ez a *Lélek által* inspirált istentiszteleti éneklésre, a Krisztusról szóló himnuszokra kerül. Az Ef 4,11-ben azt olvastuk, hogy a megbízott tisztségviselők vették át az igehirdetés és a tanítás szolgálatát. A gyülekezeti tagok *zoltárokkal, himnuszokkal, lelki énekekkel*⁴⁹⁶ beszéltek egymás között. Így dicsőítették az Atya jobbára emelt Urat.

Pál apostol az 1Kor 14,26–40-ben írja le a hellenista keresztyének istentiszteletét. Ifj. Plinius, aki a 2. század elején volt bitiniai helytartó, arról ír egyik Traianus császárhoz címzett levelében, hogy a keresztyének himnuszokat énekelnek Krisztus tiszteletére (*Levélek*, 10,6). A *zoltárok, himnuszok, lelki énekek* (ψαλμοί, ὕμνοι, ᾠδαί)

⁴⁹³ Gnilka, J.: *Der Epheserbrief*, 270.

⁴⁹⁴ Az előző mondatban az író felszólító módot használt (*ne részegedjete meg, ...hanem teljete meg Lélekkel*), itt három melléknévi igenévvel fogalmazza meg az intelmet (revK: *beszélgetvén, ... énekelvén, ..., dicséretet mondván*). Az pÚF parancsoló módban fordítja a melléknévi igenevet: *beszéljete..., énekeljete, ...mondjatek*) a görög mondatban szabályának megfelelően.

⁴⁹⁵ Schlier, H.: *Der Brief an die Epheser*, 246.

⁴⁹⁶ Egyes kéziratok kihagyják a *lelki* (πνευματικαῖς) jelzőt (P⁴⁶, B d d; Ambst, valamint némely latin kézirat.

jelentéseit nem lehet pontosan elhatárolni egymástól.⁴⁹⁷ A hasonlóságok mellett szükséges a sajátosságokat is észrevenni (pl. *új ének* – Jel 5,9; 14,3). Az 1Kor 14-ben arról értesülünk, hogy amikor a gyülekezet összegyülekezik, *mindenkinek van zsoltára, tanítása, kijelentése*. Ebből arra lehet következtetni, hogy az énekeket a Lélek sugallatára és spontán módon költötték.⁴⁹⁸ A kutatók rámutattak arra, hogy a Pál apostol által alapított egyházi közösségek az ószövetségi és zsidó zsol-tárköltészet hagyományát követték.⁴⁹⁹

A keresztyén zsol-tároknak, himnuszoknak az volt a sajátossága, hogy nemcsak Istent, hanem Krisztust is dicsérik megváltó áldozatáért. Pál leveleiben több hitvallásszerű himnusszal találkozunk: Fil 2,6–11; Kol 1,15–20; 1Tim 3,16; 2Tim 2,11b–13. A zsol-tárköltészet első századi továbbéléséről tanúskodnak a kései zsidóság körében született zsol-tárok: SalZsolt (Kr. e. 1. sz.), a holt-tengeri közösség *hálaadó zsol-tárai* (1QH), 2Krón 7,6; 2Makk 1,30; Mt 26,30; amelyeket himnuszoknak is neveznek.

Alexandriai Philón beszámol az egyiptomi terapeuták közösségének összejöveteleiről, ahol „nemcsak elmélkedtek, hanem énekeket és himnuszokat is költöttek Istenről, mindenféle versmértékre és dallamra, s

⁴⁹⁷ Delling, G: ὕμνος κτλ címszó. In: *TWNT VIII.*, 501–504; Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 214–215; Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 420; Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 163; Kovács László Attila: Ének és zene a Szentírásban. In: *Jer, örvendjünk, keresztyének. Teológiai tanulmányok*. Dolgozatok a református teológiai tudomány köréből. Új sorozat 3. Kiadják a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet református-evangélikus tanárai, Kolozsvár 2000, 75–82; Tökés István: *A Korinthusbeliekhez írt első levél magyarázata*. Kiadja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárad 1995, 380–381; Schrage, W.: *Der erste Brief an die Korinther*. EKK VII/3. Benzinger Verlag, Neukirchener Verlag, Zürich – Düsseldorf 1999, 440–447.

⁴⁹⁸ Hengel, M.: Hymnus und Christologie. In: Haubeck, W. – Bachmann, M. (Hg.): *Wort und Zeit*. FS K. H. Rengstorf. Brill, Leiden 1980, 1–23, hivatkozás Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 420. alapján.

⁴⁹⁹ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 11; valamint Exkurs, 121–124.

ezeket szükségképpen nyomatékosítják pompás ritmusokkal.”⁵⁰⁰ Philón le is írja részletesen a terapeuták *hétszer hetedik napon*, vagyis a zsidók pünkösdünnepén tartott nagy ünnepének lefolyását: a szent iratok allegorikus magyarázása után „az elnök feláll, és Istennek költött dicséretet énekel, esetleg egy újat, amelyet saját maga szerzett, vagy valami régit hajdani szerzőktől. Ezek ugyanis sokféle versmértékű és dallamú éneket hagytak hátra: jambikus költeményeket, templomi körmenetre való himnuszokat, italáldozati, oltár melletti, számos strófára gondosan tagolt s karéneklésre szerzett jambikus kórusműveket. Az elnök után a többiek is énekelnek, és pedig amikor sorra kerülnek az illő rend szerint: amikor ő énekel, mindenki nagy csendben hallgatja, kivéve, amikor a záró sorokat és refréneket kell énekelni, mert akkor minden férfi és nő rázendít.”⁵⁰¹ A terapeuták ünneplésének tetőpontja az *éjjeli karéneklés*. Ez után Istenről költött dicséreteket énekelnek többféle versmértékre és dallamra. Egy-egy dalnál együtt zengedeznek, másra pedig válaszolnak, miközben a zenére kezükkel ütemeznek, és táncolnak is reá. Amikor fellelkesülnek, ünnepi felvonulásra, valamint karéneklésre való dalokat zengedeznek, továbbá strófákat és antistrófákat is, amint az a karéneklésben szokásos. ...Mikor aztán mindkét kar és tagjai egyenként is olyanképpen ittasodtak meg Isten szeretetének színtiszta borától, mint azok, akik a bacchanáliákon dőzsölnek, vegyes kart alkotnak, és a kettő egy kóruszá egyesül, úgy, ahogy hajdan a Vörös-tenger újra egy víztömeggé zárult össze az ott végbement csoda folytán.”⁵⁰²

Philón szóhasználata szerint a *hymnus* (ὑμνος) istentiszteleti éneket jelent, és gyökerei az antik tragédiák dramaturgiájában keresendők. A LXX és az Újszövetség görög szövege az ünnepélyes dicséreteket és magasztalásokat illeti ezzel a kifejezéssel (Ézs 42,10; 1Makk 13,51; Mk 14,26; ApCsel 16,25; Zsid 2,12; Zsolt 21,23). Keresztyén himnuszokkal a Jel 4,11-ben, 5,9–10-ben és 15,5–6-ban is találkozunk. Az *ének* (ὠδή) általában dalt jelöl (Mózes éneke – 5Móz 32; a Bárány éneke – Jel 5,9; új ének – Jel 14,3). A *lelki énekek* (ὠδὴ πνευματικὴ) a Lélek által sugallt, ill. közvetített éneket jelölik (Ef 1,3; Kol

⁵⁰⁰ *De vita contemplativa*, 29. Ld. Adorjáni Zoltán: *Alexandriai Philón: De vita contemplativa*, 39.

⁵⁰¹ *De vita contemplativa*, 80. Ld. Adorjáni Zoltán: *Alexandriai Philón: De vita contemplativa*, 48.

⁵⁰² *De vita contemplativa*, 84–85. Ld. uo. 49.

1,9; 3,16). A *Salamon ódái* zsidó-keresztyén apokrif irat ismételten hangsúlyozza az énekek pneumatikus jellegét (6,11 skk.; 14,7 skk.; 26,1 skk.).

A szerző végül utasítást fűz a liturgiai jellegű intelemhez: *énekeljtek és mondjatok dicséretet szívetekben az Úrnak* (vö. Kol 3,16). Az *énekelvén és dicséretet mondván* (ᾄδοντες καὶ ψάλλοντες) fordulatot a hagyományból merítette.⁵⁰³ JóbTest ószövetségi apokrif irat 50. részében azt olvassuk, hogy Jób egyik leányának „szíve is mássá lett és elkülönült a világi dolgoktól. Ugyanis a kérubok nyelvén szólott: úgy dicsőítette az Erények URát, hogy felmutatta az ő dicsőségét”.⁵⁰⁴ Philón szóhasználata szerint ez arra az eksztatikus átváltozásra utal, amikor a természetes értelem (νοῦς) isteni lélekké (πνεῦμα) lesz.⁵⁰⁵ Mindez azt jelenti, hogy Isten, ill. a felemeltetett Úr nevét nem(csak) értelemmel, hanem szívvel, érzelemmel lehet dicsérni.

20. vers: *és adjatok hálát az Istennek, az Atyának, mindenkor, mindenért a mi Urunk Jézus Krisztus nevében.*

A kettős egységet (5,3–20) a 20. vers zárja. A *hálaadás* (εὐχαριστία) szó itt már harmadszor fordul elő a levélben (1,15; 5,4). A gyülekezet az olyan lelki habitusról tesz bizonyosságot a megdicsőült Úr magasztalása és az Atyának szóló hálaadás által, amelyek ellentétesek a könnyelmű szenvedélyekkel, törekvésekkel (ld. 5,3). A keresztyének tisztában vannak azzal, hogy megújult életüket ajándékként kapták Istentől, aki új erővel, reménységgel ruházta fel őket a Szentlélek által és felébresztette bennük a Krisztus iránti engedelmesség készségét és örömet.⁵⁰⁶ A mondat a Kol 3,17 felszólításán alapszik, de abban különbözik tőle, hogy míg a Kolosséi levél értelme etikai vonatkozású (*mindent az Úr Jézus nevében cselekedjenek, hálát adva az Atyaistennek őáltala*), addig ez a vers az imádkozó életre néz: *adjatok hálát az Istennek, ...mindenért a mi Urunk Jézus Krisztus nevében* (ἐν ὀνόματι). Az Efézusi levél buzdítása tehát igazolást, ill. felhatalmazást fejez ki.⁵⁰⁷ Az Úr Jézus nemcsak arra hatalmazza fel a hívőket, hogy az ő nevében forduljanak kéréseikkel Istenhez (Jn 14,13), hanem hálaadásukat is közvetíti Isten trónusa felé.

⁵⁰³ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 422.

⁵⁰⁴ Jób Test 50, 2–3. Ld. Adorjáni Zoltán: *Jób testamentuma*, 79.

⁵⁰⁵ Ld. *De somniis* I., 118 skk., valamint *De somniis* II., 228–236.

⁵⁰⁶ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 245.

⁵⁰⁷ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 423.

A kegyességi életben ez azt jelenti, hogy minden imádságot Jézus nevében kell intézni az Atyához, ugyanis általa járulhatunk az ő színe elé (Ef 2,18). Az imádság párbeszéd Istennel. Ebben lehet megköszönni mindazt, amit tőle ajándékba kaptunk: az életet, az egészséget, a táplálékot, a munka áldását, a békességet, az örömet, az új életet.

5,21–6,9: A házitáblák: a keresztyének mindennapi életére néző intelmek

5,21–33: A házaselet

Fordítás

21 EngedelmeskedjeteK egymásnak a Krisztus félelmében. 22 Az asszonyok úgy engedelmeskedjenek férjüknek, mint az Úrnak. 23 Mert a férfi feje a feleségnek, ahogyan Krisztus is feje az egyháznak, és ő a test megtartója is. 24 De amint az egyház engedelmeskedik Krisztusnak, úgy engedelmeskedjenek az asszonyok is férjüknek mindenben. 25 Férfiak, úgy szeressétek feleségeteket, ahogyan Krisztus is szerette az egyházat, és önmagát adta érte, 26 hogy a víz fürdőjével, az ige által megtisztítva megszentelje, 27 azért, hogy maga elé állítsa az egyházat dicsőségben, hogy ne legyen rajta szennyfolt, vagy ránc, vagy bármilyen hasonló, hanem hogy szent és feddhetetlen legyen. 28 Hasonlóképpen a férfiak is szeressék feleségüket, mint saját testüket. Aki szereti a feleségét, az önmagát szereti; 29 a maga testét soha senki nem gyűlölte, hanem táplálja és gondozza, ahogyan Krisztus is az egyházat, 30 mert az ő testének vagyunk tagjai. 31 A férfi azért elhagyja atyját és anyját, és ragaszkodik feleségéhez, és lesz a kettő egy testté. 32 Nagy titok ez, én pedig az ő egyházáról mondom ezt. 33 De ti is, mindenki egyenként úgy szeresse a feleségét, mint önmagát, az asszony pedig tisztelje az ő férjét.

Elemzés

Az 5,21–33 erkölcsi intelmei a keresztyén gyülekezet kisebb közösségéhez, a családhoz, ill. a háznéphez fordul. A bibliatudomány Luther Márton alapján nevezi házitábláknak családi életre vonatkozó buzdításokat. Az intelmek ezen sajátos műfaja a Kol 3,18–4,1-ben jelenik meg először az Újszövetségben. Az Efézusi levél írója ebből a mintából indul ki (Ef 5,21–6,9), és ugyanezt teszik a pásztori levelek (1Tim 2,8–3,13;

6,1 skk.; Tit 2,1–10), 1Pt 2,13–3,7, ill. a Did 4,9–11. A Kolosséi és Efézusi levélhez írt újabb kommentárokból részletes bevezetőt találunk a házitáblák irodalmi háttéréről és szociális jelentőségéről.⁵⁰⁸ Ezért itt csupán az Efézusi levél házitábláinak sajátosságaira térünk ki. Ha összehasonlítjuk ezeket a Kolosséi levél hasonló tárgyú intelmeivel, megállapíthatjuk, hogy levelünk több helyen egészíti ki az elsőt (vö. *Az Efézusi levél – irodalomtörténeti bevezetés*). Az irodalmi mellett fontosabb a teológiai különbözőség. Az Efézusi levél jobban beilleszkedik az apostol teológiai hagyományába, ugyanis több keresztyén vonással gazdagította a sztoikus filozófiai irodalomból származó erkölcsi intelmeket.⁵⁰⁹ Ezt elsősorban a parainézis krisztológiai és ekléziológiai motivációi jelzik, továbbá a 6,2–3-ban található ószövetségi idézet is, ill. a gyermeknevelés sajátos keresztyén meghatározása (6,4: *Ti pedig atyák, ne ingereljétek gyermekeiteket, hanem neveljétek az Úr tanítása szerint figyelemmel és intéssel*). Számunkra feltűnő lehet, hogy az intelmek életkorokhoz kötődnek, különösen pedig az, hogy az ókori társadalom patriarkális, ill. rabszolgatartó jellegét tükrözik. Az 1. századi egyház Isten rendelésének tekintette és elfogadta ezt a társadalmi formát. Noha a keresztyének nem akartak változtatni a szociális alá- és fölérendeltségen, a szeretet parancsának hangsúlyozásával viszonylagossá tették az erősek (férfiak) helyzetét a családban és a háznép körében. Az engedelmségre való intelem tehát a családtagok egymás iránti szolgálatává változott, mivel a szeretet parancsa megelőz minden más felszólítást. Ez Isten és Krisztus követését jelenti a mindennapokban, amelyről az 5,1–2 írt.⁵¹⁰

A házitáblák felépítése megfelel a Kolosséi levélben olvasható párhuzamos szakasz vázlatának.⁵¹¹ Az 5,21 az előszó, ill. a bevezetés sze-

⁵⁰⁸ Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 164–168; Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Kolosser*. ThHKNT 10/I. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin 1988, 149–152; Lohse, Ed.: *Die Briefe an die Kolosser und an Philemon*. KEK IX/2. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1977, 220–224; Luz, U.: *Der Brief an die Kolosser*, 233–236; Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 426–433.

⁵⁰⁹ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 219.

⁵¹⁰ Uo.

⁵¹¹ A beosztásban G. Sellin vázlatát követjük. Ld. Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 426.

repét tölti be, amely teológiai indoklásnak is megfelel. A hat felszólítást tartalmazó intelmet három csoportba oszthatjuk:

- A) 1. Az első az asszonyokat szólítja fel a férjük iránti engedelmességre (5,22–24).
- 2. A második a férfiakat szólítja fel, hogy szeressék feleségüket (5,25–33).
- B) 1. A harmadik a gyermekeket szólítja fel, hogy engedelmeskedjenek szüleiknek (6,1–3).
- 2. A negyedik az apákat szólítja fel, hogy ne ingereljék gyermekeiket és ne tegyék őket bátoralanná (6,4).
- C) 1. Az ötödik a rabszolgákat szólítja fel, hogy engedelmeskedjenek uraiknak (6,5–8).
- 2. A hatodik az urakat szólítja fel, hogy igazságosan és méltányosan bánjanak a szolgálkkal (6,9).

Magyarázat

21. vers: *EngedelmeskedjeteK egymásnak a Krisztus félelmében.*

Ez a vers a házitáblák bevezetőjének, ill. feliratának tekinthető. Az író ebben a felszólításban foglalja össze a családtagok kapcsolatának alapszabályát és az egymás iránti engedelmességben jelöli meg a családtagok helyes magatartását. A ὑποτάσσω (*engedelmeskedni*) ige itt is melléknévi igenévi formában áll, és felszólító funkciója van, akárcsak az 5,19–20-ban. Némely magyarázó ennek a nyelvtani hasonlóságnak alapján sorolja a verset az előző szakaszhoz,⁵¹² és azt hangsúlyozzák, hogy a Szentlélek vezetése nemcsak az istentiszteleti, hanem a családi életre is vonatkozik. A teológiailag helyes érvelésnek azonban nincs strukturálisan támasztéka, ugyanis a felszólítás nemcsak a 21., hanem a 22. versre is vonatkozik, hiszen az ige hiányzik az utóbbiból.

A felszólítás nemcsak a gyengébbeket (asszonyok, gyermekek, szolgálók) rendeli az erősek (férfiak, apák, háziurak) alá, hanem az apostol szellemében értelmezi az intelmet. Ő ugyanis az egymás iránti szolgálatban határozta meg a családtagok kapcsolatát. Pál erre buzdította a gyülekezetet a Gal 5,13-ban: *szolgáljatok egymásnak szeretetben.*⁵¹³ A levélíró a Kol 3,22.24 alapján fogalmazza meg az intelem indoklását

⁵¹² Best, E.: *A Critical and Exegetical Commentary on Ephesians*, 515–518.

⁵¹³ Luz, U.: *Der Brief an die Epheser*, 171.

(*Krisztus félelmében*), s ezzel az eljövendő ítéletre hivatkozik. Ez azt jelenti, hogy a nagyobb családban mindenki a felemeltetett Krisztus alá van rendelve, aki személyválogatás nélkül és mindenkit egyformán fog felelősségre vonni.⁵¹⁴

22. vers: *Az asszonyok úgy engedelmeskedjenek férjüknek, mint az Úrnak.*

Az első intelm az asszonyokat szólítja fel a férjük iránti engedelmességre. A Biblia a teremtési renddel támasztja alá a férfi elsőbbségét (1Kor 11,3,7–9; 1Móz 2,18). A görög filozófusok szerint az asszonyok alárendeltsége az ők természet szerinti gyengeségükből fakad (Arisztotelész: *Politika* I., 5,1). Seneca szerint a férfi uralkodásra született, az asszony pedig az engedelmességre (Seneca: *De constantia sapientis*, 1,1). Az 1. századi zsidóság a bűnesettel indokolta a férfiak elsőbbségét (1Móz 3,16).⁵¹⁵ Ez a szemlélet Pál leveleiben is megjelenik (2Kor 11,3; 1Tim 2,13–14).

Delling magyarázata szerint a ὑποτάσσω ige (pass.) nem *alávetettséget*, hanem *alárendeltséget* fejez ki.⁵¹⁶ Ez az alárendeltség önkéntes jellegű, ahogyan Jézus is alárendelte magát az Atya akaratának (1Kor 15,28). A helyes megértés végett figyelembe kell venni, hogy az író nem a feltétel nélküli engedelmességet várja az asszonyoktól, hanem annak a szociális valóságnak az elismerését, amelyet nemcsak a keresztyén egyház, hanem az egész antik világi társadalom fogadott el.⁵¹⁷

A felszólítás indoklása így hangzik: (engedelmeskedjetek) *mint az Úrnak* (ὡς τῷ κυρίῳ). A Krisztusra való hivatkozás a Kolosséi levél intelméhez hasonlít: *ahogyan illik az Úrba*. Az Efézusi levél szerzője elhagyja az *ahogyan illik* sztoikus csengésű indoklást, és helyette az Úrra mutat, akit a férfi képvisel a házasság kötelékében. Ez azt jelenti, hogy amikor a feleség az ő férjének engedelmeskedik, tulajdonképpen az Úr szavára hallgat. U. Luz szerint a levélíró azt kívánta hangsúlyozni a Krisztusra való hivatkozással, hogy a család nemcsak világi, hanem

⁵¹⁴ Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 176–180.

⁵¹⁵ Strack, H. L. – Billerbeck, P.: *i. m.* III., 436.

⁵¹⁶ Delling, G.: ὑποτάσσω címszó. In: *TWNT* VIII., 40–47.

⁵¹⁷ Lindemann, A.: *Der Epheserbrief*, 102.

keresztyén intézmény.⁵¹⁸ A szerző vissza akarta utasítani a korabeli zsidó-, és pregnosztikus keresztyén csoportok törekvését, ugyanis ezek aszketikus szemléletük alapján akarták csökkenteni a házasság tekintélyét. A szerző velük szemben hangsúlyozza, hogy Krisztus megszentelte a házasságot.⁵¹⁹

23. vers: *Mert a férfi feje a feleségnek, ahogyan Krisztus is feje az egyháznak, és ő a test megtartója is.*

A krisztológiai indoklás itt ekléziológiai motivációval bővül. Az intelem olyan hierarchikus láncolatra támaszkodik, melyet Pál apostol is képviselt a teremtési rend alapján: Isten – Krisztus – a férfi – az asszony (vö. 1Kor 11.3.7–9). Ennek felel meg a krisztológiai és az ekléziológiai összehasonlítás. Pál szemében a férfi a feleség feje, Krisztus a férfi feje, végül pedig Isten a Krisztus feje. Az Efézusi levél írója ebből a hármasság kapcsolatrendből alkot kettős kapcsolatot: *a férfi feje a feleségnek*, amint Krisztus feje az egyháznak (nem a férfié). A kérdés az, hogy mit jelent a főség (κεφαλή)? Az igemagyarázók kétféle választ adtak az Ef 5,22–23 és 1Kor 11,3, ill. 1Kor 11,2–16 alapján. Az egyik csoport szerint a főség *uralkodás*, akárcsak az 1,22-ben (U. Luz., G. Sellin). A másik csoport szerint *kezdet, eredet*, s ezt azzal indokolják, hogy a LXX a nem *főnek* (κεφαλή), hanem *kezdetnek, eredetnek* (ἀρχή) fordítja a אָנָשׁ szót (1Móz 1,1). Ebben az értelemben nem arról van szó, hogy a férfi uralkodik a felesége felett, ahogyan Krisztus is uralkodik az egyház felett, hanem arról, hogy – az Ef 4,15-höz hasonlóan – a férfi vezeti, ill. táplálja az asszonyt, ahogyan Krisztus is vezeti, táplálja az egyházat. Ez a magyarázat megtöri a vers patriárkális, hierarchikus jelentését.⁵²⁰ Mi az első értelmezést követjük az apollogetikus szándékú magyarázattal szemben, mert a vers tartalma összhangban van a teremtési renddel (1Móz 2,21–25), valamint az Efézusi levél kozmikus krisztológiájával, ill. ekléziológiájával. Amikor Isten feltámasztotta és magához emelte Krisztust, nemcsak a mennyei hatalmasságok fölé rendelte, hanem az egyház fejévé is tette, hogy mindenki engedelmeskedjék neki (Ef 1,22).

⁵¹⁸ Luz, U.: *Der Brief an die Epheser*, 171.

⁵¹⁹ Uo.

⁵²⁰ Scroggs, Robin: Paul and the eschatological Woman. In: *JAAR* 40 (1972), 283–303; Murphy-O'Connor, J.: Sex and Logic in 1Cor 11,2–16. In: *CBQ* 42 (1980), 482–500.

Helyesen jegyzi meg U. Luz: mivel mind a férfi, mind az asszony az egyház közösségébe tartoznak, mindkettőnek alá kell rendelnie magát Krisztusnak, az egyház fejének.⁵²¹ A levélszerző tehát az asszony férfi iránti engedelmisségét az ekléziológiai indoklással is relativizálta.

A 23. vers még egy magyarázatot fűz az előbbi kijeletéshez: *és ő a teste megtartója is*. Mivel ez a mellékmondat a 23. és 24. verset köti össze, tartalmát az utóbbi mondat összefüggésében kell értelmeznünk, amely Krisztus és az egyház kapcsolatára vonatkozik.⁵²² Ebből világosan következik, hogy a szerző nem a férfit nevezi a feleség *megtartójának* (σωτήρ), hanem Krisztust tekinti az egyház, az ő teste megtartójának (αὐτὸς σωτήρ τοῦ σώματος). Fontos hangsúlyoznunk, hogy az egyház Krisztus megváltó művének a tárgya.⁵²³ Ez pedig megfelel az Efézusi levél szótériológiai látásmódjának: Krisztus az ő megváltó teste alapján lett az egyház fejévé (vö. 5,25).⁵²⁴

24. vers: *De amint az egyház engedelmeskedik Krisztusnak, úgy engedelmeskedjenek az asszonyok is férjüknek mindenben.*

A szerző folytatja a házaseletre vonatkozó intelem kifejtését. Ebben a versben is az összehasonlítás módszeréhez folyamodik. Erre utalnak az *amint* (ὡς) és az *úgy* (οὕτως) módosító szavak. Az egyház és Krisztus kapcsolatát a férj és a feleség kapcsolatával hasonlítja össze. A levélszerző számára egyformán fontosak mind az ekléziológiai, mind az etikai kérdések. A megfelelési pontot, a párhuzamosságot mindkét oldalon az *engedelmeskedni* (ὑποτάσσω) ige jelzi. Az 5,21 értelmében ez az *engedelmisség* nemcsak a férfi és a nő családi kapcsolatát hatátozza meg, hanem a keresztyén ember egész habitusát, viselkedési módját.⁵²⁵ Ha az intelmet felszólításnak tekintjük, amint erre a fordítás is utal, akkor a vers arra figyelmezteti a házastársakat, hogy szeretetben szolgáljanak egymásnak (vö. 25. v.). Figyelmet kell szentelnünk az intelmet kiegészítő *mindenben* (ἐν παντί) határozószóra. Ugyanilyen felszólítást olvasunk a Kol 3,20-ban is, amely a gyermekeket inti, hogy *mindenben* engedelmeskedjenek szüleiknek. A kifejezés nyomatékosítja az engedelmisségre

⁵²¹ Luz, U.: *Der Brief an die Epheser*, 172.

⁵²² Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 441–443.

⁵²³ Bouttier, M.: *i. m.* 243.

⁵²⁴ Hübner, H.: *i. m.* 244.

⁵²⁵ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 445.

néző parancsot. Ez a törekvés azonban nincs összhangban Pál apostol szemléletével, aki a Gal 3,28-ban határozottan sikraszállt a férfiak és az asszonyok, a szabadok és szolgák egyenlősége mellett. Ehhez képest a Kolosséi és Efézusi levél álláspontja visszalépést jelent. Hogyan lehet értelmezni ezt a visszalépést? Hübner szerint a levélíró a saját korának társadalmi álláspontját fogadta el, és pedig oly módon, hogy az apostol eredeti látását felülbírálta. Ez minket, mai keresztyéneket is feljogosít arra, hogy – figyelembe véve a magunk korának szellemét – átértékeljük az Efézusi levél házasságról alkotott nézetét, és akárcsak Pál apostol, a házastársak közötti egyenlőségről beszéljünk. A másik magyarázási lehetőséget G. Sellin képviseli, aki szerint a *mindenben* kiegészítés elsősorban az egyház és Krisztus közötti kapcsolatra vonatkozik. Az író az egyházat szólítja fel arra, hogy mindenben engedelmeskedjék Krisztusnak, az ő fejének és megváltójának. Az egyház soha nem helyezheti magát Krisztus fölé. A megoldást mi abban látjuk, hogy az engedelmeség parancsát mind az egyházra, mind az asszonyokra vonatkoztassuk. Ezt az engedelmeséget, amint azt a következő felszólítás is jelzi, szeretetben kell gyakorolni (25. v.).

25. vers: *Férfiak, úgy szeressétek feleségeteket, ahogyan Krisztus is szerette az egyházat, és önmagát adta érte.*

Ez a buzdítás hasonló a Kol 3,19-ben olvasható felszólításhoz, viszont abban a különbözik tőle, hogy az író kihagyta ezt a tanácsot: *ne legyetek irántuk mogorvák*. Ennek a háttérét nem ismerjük. Valószínűleg azért maradt el, mert már szólt erről az előző intelmek között (4,31). A másik különbség pedig az, hogy amíg a Kolosséi levél csak egyszer említi a szeretet parancsát, addig a szeretet itt központi gondolat, elsősorban a levélíró által betoldott kiegészítésben (25b–33. v.)⁵²⁶ A mondat környezete alapján azt mondhatjuk, hogy a szerző nem a házastársak közötti érzelmi kapcsolatra gondolt, hanem a férj áldozatkész szeretetére felesége iránt. A levélszerző az *önmagát odaadta* (εαυτὸν παρέδωκεν ὑπὲρ αὐτῆς) modattal határozza meg a *szeretet* (ἀγάπη) mibenlétét (vö. 5,2; Gal 1,4; 2,20; Róm 4,25; 8,32; Jn 3,16). Annak a szeretetnek, amelyet a férj tanúsít a felesége iránt, odaadónak, önmagáról lemondani tudónak kell lennie, ahogyan (καθώς) ezt Jézus Krisztus tanúsította az egyház iránt (vö. 5,2). Ezt a szeretet először Isten mutatta meg az embe-

⁵²⁶ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 446.

rek felé, amikor végtelen irgalmasságáért odaszentelte Fiát érettük, megváltásukért (2,4). Tehát Isten és Krisztus áldozatos szeretete az a példa, amelyet követniük kell az efézusiaknak, amelyre már az intelmek bevezetőjében buzdította őket (vö. 5,1–2 magyarázatával). A LXX ἁγάπη-val fordítja az ószövetségi אָהָבָה szót, amely az újabb bibliakutatások szerint nem zárja ki az erotikus szeretetet.⁵²⁷ Az aszketikus életszemlélet az eszkatologikus váradalmak (1Kor 7,25–35) következtében erősödött meg az öskeresztyén egyházban, s ez viszonylagossá tette a házasság intézményét is. A házasság, ill. a család intézménye azonban továbbra is a társadalmi élet alapja maradt.⁵²⁸ Az Efézusi levél jelen szakasza a házasság krisztologikus alapját kívánta erősíteni.

26. vers: *hogy a víz fürdőjével, az ige által megtisztítva megszentelje.*

Az összehasonlítás folytatódik a 26. és a 27. vers végéig, és pedig oly módon, hogy a szerző a felszólításhoz fűzött három célhatározói mondatdal fejt ki Krisztus áldozatának üdvtani és erkölcsi szándékát. E versek etikai intelme összefonódik a levél krisztológiai, üdvtani és eklézsiológiai tanításával. A szerző itt Krisztus önmagát adó szeretetének célját határozza meg, a központi állítás azonban a 27a versben található: *azért, hogy maga elé állítsa az egyházat dicsőségben.* Pál apostol a 2Kor 11,2-ben is beszél arról, hogy a gyülekezetet úgy akarja Krisztus elé állítani, mint szeplőtelen szüzet. Mindkét esetben egy korabeli esküvői szokás képe tárul elénk. A menyasszonyt a vőfély, ill. a násznagy vezette a vőlegény elé, hogy bemutassa őt. Az egyház tehát úgy jelenik meg, mint ami Krisztus menyasszonya. A 26. vers az esküvőt megelőző rituális jelenetre épül. A hellenista és római korban az volt a szokás, hogy a menyasszonyt forrásvízben fürdették meg. Ezzel a jelképes cselekedettel ábrázolták ki tisztaságát.⁵²⁹ Ehhez hasonló tisztulási ceremónia leírásával

⁵²⁷ Schneider, G.: ἁγάπη.cím szó. In: *EWNT* I., 21–25; Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 223. Ez a felfogás ellentmond az A. Nygren szemléletével; ld. Nygren, A.: *Eros und Agapé. Gestaltwandlungen der christlichen Liebe*. 2. Aufl. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1956.

⁵²⁸ Schrage, W.: *Frau und Mann. Biblische Konfrontationen*. Kohlhammer-Taschenbücher, 1013. Stuttgart u. a. 1980, 150; hivatkozás Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 223-ra (39. láb.).

⁵²⁹ Zimmermann, R.: *Geschlechtermetaphorik und Gottesverhältnis. Traditionsgeschichte und Theologie eines Bildfelds in Urchristentum und antiker*

találkozunk az Ez 16,8–14-ben, ahol Jeruzsálem megtisztításáról van szó. A legtöbb igemegyarázó a keresztség eseményére vonatkoztatja ezt a képet, amelyben láthatóvá lesz Jézus üdvhalálának értelme.⁵³⁰ A célhatározói mondat – *hogy megszentelje* – arra mutat, hogy Krisztus áldozatos szeretete szenteli meg az egyházat.⁵³¹ A víz fürdője a megtisztulást és a megszentelést jelenti az egyház számára (vö. 1Kor 6,11). De nemcsak a víz tisztítja meg az egyházat, hanem a keresztség alkalmával elhangzó *ige* (ῥῆμα) is. Ez azt jelenti, hogy nemcsak külső megtisztulásról van szó, hanem belsőről is.⁵³² Az *ige* nem korlátozódik csupán a keresztelési formulára, Jézus nevének említésére (Róm 6,3), hanem a hitet felébresztő teljes evangéliumot jelenti (Róm 10,8.17–18; Ef 6,17).

27. vers: *azért, hogy maga elé állítsa az egyházat dicsőségben, hogy ne legyen rajta szennyfolt, vagy ránc, vagy bármi hasonló, hanem hogy szent és feddhetetlen legyen.*

Feltűnő, hogy az igeszakaszban nem a keresztyén emberről, az egyénről beszél, hanem az egyházzól. Az egyház tisztaságáról és szentségéről a felemeltett Krisztus gondoskodik. Erre azért van szükség, mert az egyház a világban él és így tisztátalanná válhat. Krisztus arra törekszik, hogy megújítsa az egyház szentségét az ő szeretete által. A 27. vers második fele a Kol 1,22-vel párhuzamos. A Kolosséi levél eszkatologikus perspektívában használja a παρίστημι (*előállítani*) igét, és ezt az ítéelő bíró előtti megállásra vonatkoztatja: *hogy mint szenteket, hibátlanokat, feddhetetleneket állítson az ő színe elé* (1,22). A kettő közötti különbség abban áll, hogy az Efézusi levélben háttárbe szorul az üdvtörténeti távlat, és az ítélet képe a beteljesedés, az esküvő képévé változik.⁵³³ A levélíró tehát Pál apostolhoz hasonlóan Krisztus menyasszonyának nevezi az egyházat (vö. 2Kor 11,2), akit Krisztus tisztított meg az ő szeretetével, hogy szentül, feddhetetlenül dicsőségben állítsa maga elé. Így készül az egyház a Krisztussal való találkozásra. Ezt a tisztaságot, szentséget ígéretként kapja ajándékba (Ef 1,4; 4,17b). Ennek az ígéretnek

Umwelt. WUNT 2/122. Mohr Siebeck Verlag, Tübingen 2001, 250; 342. Hivatkozás Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 448., 108. lábjegyzet alapján.

⁵³⁰ Luz, U.: *Der Brief an die Epheser*, 172.

⁵³¹ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 448.

⁵³² Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 224.

⁵³³ Uo.

arra kell ösztönöznie az egyházat, hogy az erkölcsi tisztaságra törekedjék (Ef 6,10–17).

28. vers: *Hasonlóképpen a férfiak is szeressék feleségüket, mint saját testüket. Aki szereti a feleségét, az önmagát szereti.*

Krisztus egyház iránti szeretete követendő példa a férfiak számára. Az igeszakasznak (5,21–33) az a jellegzetessége, hogy a szerző ismételten átvált a metaforikus szintről a valóság szintjére. Krisztus és az egyház kapcsolatát a 25. versben a férfi és a feleség, a 27. versben a vőlegény és a menyasszony viszonyához hasonlította. Krisztus egyház iránti szeretete azonban már nem metafora, hanem valóság (25. v.). A 28. vers újra visszatér a valóság szintjére. A vers második részében már nem krisztológiai, hanem antropológiai természetű hasonlattal él: a férfiak feleségeik iránti szeretetét (ἀγαπάω) a saját testük iránti szeretethez hasonlítja: ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα. Első olvasásra úgy tűnik, hogy a házastársi szeretet *önszeretet* volna, mivel a házasság a férfiak *önmegvalósítását* szolgálja. A 30. vers azonban kizárja az esetleges félreértést, ugyanis ott újra arról a szeretetről van szó, amelyet Krisztus az ő teste (az egyház) iránt táplál.

29. vers: *a maga testét soha senki nem gyűlölte, hanem táplálja és gondozza, ahogyan Krisztus is az egyházat.*

A vers újra azt sugallná, hogy a férfi önző szándékkal szereti feleségét. Az általános tapasztalat tényleg igazolhatja ezt a szentenciát. A felebarát szeretetének az ószövetségi parancsa szintén hivatkozik erre a természetes emberi érzésre, ill. önfenntartó ösztönre (3Móz 19,18b; vö. Mk 12,30 skk.). Aki élni akar, annak táplálnia és gondoznia kell saját testét. Az Újszövetség a két ígét a szülők iránti gondoskodás szemléltetésére használja (1Thessz 2,7; Ef 6,7). De az *ahogyan* (καθώς) összehasonlító szó újra figyelmezteti az olvasót arra, hogy a szerző nem a férfi önszeretetről beszél, hanem arról, hogy Krisztus gondoskodik az egyház felől: lelki ajándékokkal látja el az egyházat, s ezekkel biztosítja életét és növekedését (Ef 4,7–16; 6,10–17). Feltűnő, hogy a szöveg a *test* jelölésére a σώμα helyett a σάρξ szót használja. Ezzel a szerző már a 31. versre utal, ahol a teremtési rendről van szó (1Móz 2,24).

30. vers: *Mert az ő testének vagyunk tagjai.*

Ez az állítás a 28. vers folytatásának tekinthető, amely szintén a Krisztus testére utal. A levélszerző Pál apostol hasonlatával él, amikor

Krisztus és az egyház kapcsolatát a fej és a test képe által szemlélteti (4,25). A mondat értelme nem világos. Némely egyházatya (Szmirnai Ignatiosz, Irenaeus, Tertullianus),⁵³⁴ akik későbbi kéziratok⁵³⁵ kiegészítéséből indultak ki (*az ő testéből és az ő csontjaiból valók*)⁵³⁶ Évára vonatkoztatták, aki az 1Móz 2,21–23 szerint Ádám testéből származott. Ezt az értelmezést követi Bengel, Wohlenberg és Dibelius–Greeven. A mai kutatók azonban a fő és a test hasonlat részének tekinti a *tagjai vagyunk* állítást, s ez nem azt jelenti, hogy az egyház Krisztus testéből született, hanem azt, hogy az ő testének tagjai vagyunk. Az író azt akarja kifejezni az előző vers összefüggésében, hogy amint Krisztus gondoskodik az egyházzal, úgy kell a tagoknak is gondoskodniuk egymásról. Ebben a mondatban a hangsúly nem a tagok egymás iránti igaz és becsületes viszonyulásán van, hanem az egymás iránti szeretetén. Az egyház tagjainak úgy kell szeretniük egymást, ahogyan Krisztus is szeretette az ő testét, az egyházat.

31–32. vers: *A férfi azért elhagyja atyját és anyját, és ragaszkodik feleségéhez, és lesz a kettő egy testté. Nagy titok ez, én pedig az ő egyházáról mondom ezt.*

A levélszerző a teremtéstörténetet idézi 1Móz 2,24 alapján, amelyet mind a zsidó, mind a keresztyén tanítás a házasság bibliai alapjának tekint (Mk 10,7–8; párhuzamos: Mt 19,5; 1Kor 6,16). Isten akarata szerint a férfi és a nő eggyé lesznek a házasságban, s ez felváltja a korábbi szülő és gyermek közötti kapcsolatot.⁵³⁷ Mk 10,9 szerint Jézus a teremtési rendre hivatkozva utasítja el az elválást. A kérdés az, hogy az író mire vonatkoztatja a férfi és a nő viszonyáról szóló ígét, amelyet *nagy titoknak* (μυστήριον) nevez. Az igemagyarázók egy része ezt a bibliai vers rendkívüli fontosságára vonatkoztatja.⁵³⁸ A római katolikus magyarázók nagy része azt a nézetet vallja a Vulgata fordítása alapján, hogy ez a misztérium a férfi és a nő közösségének sákramentumát jelenti. A protestáns exegeták a 32. versre hivatkozva állítják, hogy az

⁵³⁴ Hivatkozás Schlier, H.: *Der Brief an die Epheser*, 261/1 alapján.

⁵³⁵ \aleph^2 D F G (K) Ψ 0278, 0285^{vid}, 1739^{mg} \aleph lat. syr^(p).

⁵³⁶ A revidéált Károli szöveg is ezt a kiegészítést követi.

⁵³⁷ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 227.

⁵³⁸ Dibelius, M. – Greeven, H.: *i. m.* 95; Bornkamm, μυστήριον címszó. In: *TWNT* IV., 829; Luz, U.: *Der Brief an die Epheser*, 173.

író Krisztusról és az egyházzal (ἐγὼ δὲ λέγω – én pedig mondom; vö. Mt 5,22) állítja. Figyelemre méltó, hogy a szerző nem határolja el magát más magyarázattól, hanem a saját értelmezését emeli ki, amely az ószövetségi ígerész második felét hangsúlyozza: és lesz a kettő egy testté.⁵³⁹ Ez nem azt jelenti, hogy az idézet első fele az érvelés szempontjából nem bírna jelentőséggel.⁵⁴⁰ Az írónak az volt a szándéka, hogy feltárja azt a titkot, amelyet Isten ismertetett meg vele (vö. Ef 1,9; 3,3–6; 6,19), közelebből azt, hogy Krisztus és az egyház lelki egysége megvalósult a jelenben (vö. Ef 1,22–23; 2,15b–16; 4,15–16). A szerző tehát allegorikusan értelmezi a férfi és a nő egységének teremtéstörténeti metaforáját, s ezt eszkatologikusan Krisztusra és az egyházra, etikai szempontból pedig a házasságra vonatkoztatja.⁵⁴¹ Mit jelent ez a házasságról szóló tanítás szempontjából? Azt, hogy a házasság túlmutat önmagán, vagyis Krisztus és az egyház viszonyára utal, amely a teremtési rendben előképként hivatkozik a két nem kapcsolatára.⁵⁴²

A római katolikus írásmagyarázók e versre támaszkodva tanítják, hogy a házasság a szentségek, sákramentumok közé tartozik, vagyis hogy a házasság sákramentuma különös kegyelemi ajándékokat közvetít. A *Dogmatika Kézikönyve* az Ef 5,21–33 alapján tisztázza, hogy a házasságot nem a *müstérion* szó fordítása miatt kell *sákramentumnak* tekinteni.⁵⁴³ A keresztyén házasság nemcsak hasonlata Krisztus és az egyház viszonyának, hanem a légyeje is. „Krisztus példaértékű képe nemcsak olyan minta, amelyet a földi házasság leképezésében követünk, hanem ez a leképezés – a földi házasság és annak megélése – a maga lényege szerint jön létre Krisztus példája által. A földi házasság

⁵³⁹ Lindemann, A.: *Der Epheserbrief*, 105; Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 261; vö. Hübner, H.: *i. m.* 249.

⁵⁴⁰ Pokorný azt állítja, hogy a 31. vers első fele is fontos, mivel arról szól, hogy megszületett és testté lett Krisztus elhagyta az atyai hajlékot, és megüresítette önmagát (Fil 2,6–11). Véleménye szerint Krisztus alászállása az az evangéliumi titok, amelyről az író beszél (1,9; 3,3–6). Ld. Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 227.

⁵⁴¹ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 457.

⁵⁴² Uo.

⁵⁴³ Schneider, Th.: *A Dogmatika Kézikönyve*. 2. kötet. Vigilia Kiadó, Budapest 1997, 385.

befogadja, átveszi és megjeleníti a példaképet.”⁵⁴⁴ Ezek szerint a házasság nem világi természetű, hanem sákramentális jellegű intézmény, és ezért felbonthatatlan. A vita elsősorban a *szentség*, *sákramentum* fogalmának különböző értelmezéséből származik.

A protestáns és római katolikus teológusok közös pontokat keresnek a házasságról szóló tanítás vonatkozásában. Figyelemre méltó ebben a törekvésben a protestáns igemagyarázó, H.-D. Wendland véleménye: a házasság nem azáltal válik keresztyén jellegű intézménnyé, hogy elveszíti világi természetét, hanem azáltal, hogy a vőlegény és a menyasszony felvétetnek Krisztus testébe, ahol az egyház közvetítése által részesülnek az üdvösség ajándékaiban.⁵⁴⁵ Római katolikus részről pedig R. Schnackenburg magyarázata jelent közeledést, aki K. Barthoz hasonlóan a teremtéstörténet alapján (1Móz 2,24) tanítja, hogy a házasság felvétetett abba a kegyelmi szövetségbe, amelyet Isten az ő népével kötött. Ez a szövetség az új szövetségben teljesedik be, amelyet Jézus Krisztus kötött az ő egyházával.⁵⁴⁶

33. vers: *De ti is, mindenki egyenként úgy szeresse a feleségét, mint önmagát, az asszony pedig tisztelje az ő férjét.*

A záró vers összefoglalja a házastársaknak szóló intelmeket (28. és 21., 22. v.). Az ekléziológiai szintről visszatér az író az erkölcsire. Erre utal a *ti is* (καὶ ὑμεῖς) megszólítás. A *szerelem* gyakorlását előíró felszólítás általános érvényességét az *egyenként* értelmező jelző és az általános alany szerepét betöltő *mindenki* (έκαστος) névmás jelzi. Ennek ellenére az *ἀγαπάτω* (*szeresse*; imperat., 3. személy) intelem csak a férjeknek szól. A metafora példája szerint csak ők felelnek meg a fő (Krisztus) szerepének.⁵⁴⁷ A házasságban a férjnek kell gyakorolnia azt az önfeláldozó szeretetet, amelyet Krisztus tanúsított az ő teste (az egyház) iránt. Az író a 3Móz 19,18 szerint idézi a felebaráti szeretet parancsát, amelyben

⁵⁴⁴ Schlier, H.: *Der Brief an die Epheser*, 263.

⁵⁴⁵ Wendland, Heinz-Dietrich: Zur Theologie der Sexualität und der Ehe. In: Greeven, H. – Ratzinger, J. – Schnackenburg, R. (Hg.): *Theologie der Ehe*. Regensburg – Göttingen 1969, 136–138. Hivatkozás Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 348 (935. láb.) alapján.

⁵⁴⁶ Geréb Pál: *Barth Károly Dogmatikája*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 2006, 493; Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 262.

⁵⁴⁷ Sellin, G.: *i. m.* 465.

szintén megvan a felek egyenlőségére utaló *mint önmagadat* viszonyítás. Az embertársban mindig felismerjük önmagunkat is.

Ezután az író a feleséget szólítja fel arra, hogy tisztelje az ő férjét. A *φοβέω* ige eredeti jelentése: *félni*. Itt azonban a *tisztelni*, *becsülni* értelemben fordul elő. A tisztelet tanúsítása megfelel annak az *engedelmes-ségnek*, amelyről a szerző a házitáblák bevezetőjében írt (5,21–22. v.). A *szeretni* és a *tisztelni* ige használata alapján hierarchikus kapcsolatra lehet következtetni a férfiak és a nők (valamint a gyermekek) között, a valóságban azonban szimmetrikus volt az érzelmi viszony.⁵⁴⁸ Az ókorban többek között Plutarkhosz képviselte a házastársak közötti egyenlőség elvét, s ez mára már általánossá vált a keresztyén Európában. Az Efézusi levél szerzője a méltányosság vonását mutatta fel a házasság tekintetében, és emellett kiemelte annak krisztologikus jellegét is, amely a férfi és a nő viszonyának képét meggazdagította.

Ezzel az összefoglaló erkölcsi buzdítással, amely a Szentírás egyik gyöngyszemének tekinthető, lezárul a levél családról szóló tanítása.

6,1–9. Szülők és gyermekek, szolgák és uraik intése

Fordítás

1 *Gyermekek! Engedelmeskedjétek szüleiteknek az Úrban, mert ez az igaz.* 2 „*Tiszteld atyádat és anyádat*”: ez az első parancsolat, ígérettel. 3 „*Hogy jól legyen dolgod és hosszú életű légy a földön.*” 4 *Ti pedig atyák, ne ingereljétek gyermekeiteket, hanem neveljétek az Úr tanítása szerint oktatással és intéssel.*

5 *Szolgák! Engedelmeskedjétek földi uraitoknak: félelemmel és rettegéssel, tiszta szívvel, mint Krisztusnak.* 6 *Ne látszatra szolgáljatok, mintha embereknek akarnátok tetszeni, hanem Krisztus szolgálként cselekedjétek az Isten akaratát, lélekből;* 7 *jóakarattal szolgáljatok, mint az Úrnak, és nem mint embereknek;* 8 *tudván, hogy ha valaki valami jót tesz, azt vissza fogja kapni az Úrtól, akár szolga, akár szabad.* 9 *Ti pedig urak, ugyanúgy bánjatok velük, hagyjátok a fenyegetést, tudván, hogy él a mennyekben az Úr, aki nekik is, nektek is Uratok, és nincs személyválogatás előtte.*

⁵⁴⁸ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 457.

Elemzés

A házitáblák második részében az Efézusi levél írója hűségesebben követi a Kolosséi levél szövegét. A gyermekeknek szóló intelem (6,1–3) kiegészül az ötödik parancsolat idézésével (2Móz 20,12). Az apákhoz intézett felszólítás a Kol 3,21-et: *Ti atyák, ne ingereljétek gyermekeiteket*. A különbség a két intelem szándéka között van: míg a Kolosséi levél a szigorú nevelés káros hatásától akarja megvédeni a gyermekeket (*hogy ne legyenek bántottalanok*), addig a mi levelünk írója a nevelés célját a gyermek értelmi és érzelmi világának alakításában látja.⁵⁴⁹

A szolgákhoz intézett felszólítás ebben a levélben is a lehető leg-részletesebb (Kol 3,22–25; Ef 6,5–8). Arra buzdítja őket, hogy olyan készséggel engedelmeskedjenek földi uraiknak, mint a mennyei Úrnak (6,7. v.). Az intelem enyhíti a hasonlóval való visszafizetés törvényét (Kol 3,25), és a jó cselekedet megjutalmazását ígéri (6,8. v.). A földi urakat – a Kolosséi levélhez hasonlóan – a méltányos bánásmódra figyelmezteti, mivel ők is alá vannak rendelve a mennyei bírónak (6,9. v.). A házitáblák teológiai célja az, hogy tudatosítsák a keresztyén családot, illetve háznép tagjai számára, hogy életvitelüket a mennyei Úr akaratához kell igazítaniuk.

Magyarázat

1. vers: *Gyermekek! Engedelmeskedjétek szüleiteknek az Úrban, mert ez az igaz.*

A gyermekek nevelése – az ószövetségi és a római jogrend szerint is – az apák (pater familias) hatáskörébe (patria postestas) tartozott az ókorban. Az irántuk tanúsítandó engedelmisség természetes követelmény volt még a felnőtt gyermekek részéről is (5Móz 21,18–21). A levélíró úgy módosította a klasszikus házitáblákat, hogy megszólította a háznép minden rendű tagját, vagyis elismerte az alárendeltek, a gyengébbek (nők, gyermekek, szolgák) egyéniségét. A keresztyén szellemet tükrözi továbbá az is, hogy az *Úrban* (ἐν Κυρίῳ) kifejezéssel minden családtagot a felemeltetett Krisztus uralma alá rendelt, ugyanis a gyermekek és a szolgák is a gyülekezethez tartoztak. Annak ellenére, hogy ἐν Κυρίῳ hiányzik egyes régi kéziratokból (B D* F G b; Mcion^T vid^d Cyp Ambst), az ún. standard szöveg szerkesztői e fontos

⁵⁴⁹ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 458.

kifejezés megtartása mellett döntöttek, a következő manuscriptumok alapján: \mathfrak{P}^{46} , \aleph A D I^{vid} Ψ 0278. 0285. 33. 1739. 1881, \aleph a m vg, sy co. A kutatók megegyeznek abban, hogy a szülők tiszteletét követelő felszólítás az érett gyermekeknek szólt.⁵⁵⁰ Levelünk elsősorban a növekedésben levő kisgyermekeket tartotta szem előtt.⁵⁵¹ Erre utal a 6,4-ben álló kiegészítés pedagógiai szándéka: *neveljétek őket az Úr tanítása szerint oktatással és intéssel*. Amikor az író a szülők (οἱ γονεῖς) iránti engedelmességre buzdítja a gyermekeket, akkor természetesen mind az apák, mind az anyák intésére hallgató, szófogadásra kész magatartásra gondolt. A korabeli zsidó tanítás az Isten iránti tisztelettel hasonlította össze az apák és az anyák iránti tiszteletet.⁵⁵² Az intellemp indoklásában ezt olvasuk: *mert ez az igaz* (δικαίος). A kifejezés nem sokban különbözik a Kolosséi levélben használt *mert ez kedves* (εὐάρεστον) fordulattól, és összhangban áll mind a görög erkölcstan-nal⁵⁵³, mind a bibliai gondolkodással, amely a Tízparancsolat betartását szorgalmazza.⁵⁵⁴ A δίκαιος (*igaz*) szó erőssége abban rejlik, hogy kiemeli az etika szociális vetületét, erősíti a közösség, a család összetartozását.⁵⁵⁵ A levélíró a zsidó hagyomány szellemét követi, ugyanis az intelmet az ötödik parancsolat idézésével erősíti meg.

2–3. vers: „Tiszteld atyádat és anyádat”: ez az első parancsolat, ígérettel. „Hogy jól legyen dolgod és hosszú életű légy a földön.”

A levélszerző a LXX fordítás alapján idézi a 2Móz 20,12 szövegét, amely – összehasonlítva az 5Móz 5,16-tal – a felszólítás rövidebb változata. A gyermekeknek ugyanazzal a *tisztelettel* kell közeledniük szüleikhez, mint a feleségnek a férjéhez. Az 5,33 szerint a *tisztelet* gyakorlása *megbecsülés*, nem pedig *imádás*.⁵⁵⁶ A rabbinikus irodalom szerint a

⁵⁵⁰ Balla Péter: *The Child-Parent Relationship in the New Testament and its Environment*. WUNT 155. Mohr Siebeck, Tübingen 2003, 174–175.

⁵⁵¹ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 459; Luz, U.: *Der Brief an die Kolosser*, 236.

⁵⁵² Ld. Philón: *De specialibus legibus* II., 224; JúdaTest 1,4, Josephus: *Contra Apionem* 2, 206.

⁵⁵³ Ld. Epiktétosz: *Dissertationes* I., 22,1.

⁵⁵⁴ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 267.

⁵⁵⁵ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 233; Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 460.

⁵⁵⁶ Pokorný, P.: *i. m.*, 233.

tiszteletnek konkrét feladatok teljesítésében kellett megnyilvánulnia: az idős szülő gondozásában (étellel és itallal való ellátás, öltöztetés, járásában és fekvésében való segítség, testének tisztán tartása, ápolása).⁵⁵⁷

Az író ezt fűzi az idézethez: *ez az első parancsolat, ígérettel*. A pogány-keresztyén olvasóknak szóló jegyzet arra utal, hogy az Isten iránt teljesítendő kötelességek után a második táblán a szülők tisztelete a legfontosabb. Ez a megjegyzés teológiai szempontból jelentős, mivel egy ószövetségi vers kommentárjának tekinthetjük (vö. 5,32).⁵⁵⁸ Ez azt jelenti, hogy aki *igaz* módon, *tisztességesen* viselkedik a szülei iránt és egyetértésben él velük, az a *minőségi élet* és a *hosszú életkor ígéretében* részesül. A szülők tisztelete így biztosítja a család és a társadalom békés állapotát, jólétét, s ápolja a nemzedékek közötti egyetértést. A levélszerző a Kánaán földjének a jutalma helyett a hosszú élet áldását helyezi kilátásba. Ez érthető volt az újszövetségi gyülekezet esetében. Az Ef 3,6 a pogány-keresztyének és a zsidó-keresztyének eljövendő üdvösségére vonatkoztatta az ígéretet. Az ígéretnek itt is megvan ez a két vonatkozása, az evilági és az eszkatologikus.

4. vers: *Ti pedig atyák, ne ingereljétek gyermekeiteket, hanem neveljétek az Úr tanítása szerint oktatással és intéssel.*

Az apáknak szóló intelem megegyezik a Kol 3,21-gyel: *Ti atyák, ne ingereljétek gyermekeiteket!* Az író elsősorban a szülői szigor káros következményétől akarja megóvni a gyermekeket: ne tegyék őket keserű szívű, bátortalan emberekké. A 4,26-ban már meghagyta a címzetteknek, hogy a harag ne ragadtassa őket erőszakos cselekedetre (*ám haragudjatok, de ne vétkezzetek*).

A hellenista irodalomban is találkozunk olyan felszólításokkal, amelyek arra intik a szülőket, hogy józan és kíméletes bánásmódot tanúsítsanak gyermekeik iránt.⁵⁵⁹ A szülői szigor alkalmazása helyett, a keresztyén nevelés célját az *Úr tanítása szerinti oktatásban és intésben látja*. Mit jelent ez? Azt, hogy a korabeli közfelfogással ellentétben a gyermek személyét ne önállótlannak és döntésképtelen tárgynak tekintsék, hanem egyéniséggel felruházott személynek, aki igényt tart a

⁵⁵⁷ Gnllka, J.: *Der Epheserbrief*, 296 (4. l. ábr.); Strack, H. L. – Billerbeck, P.: *i. m. I.*, 705–717.

⁵⁵⁸ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 461.

⁵⁵⁹ Ld. Plutarkhosz: *Lib. Educ.* 12 (*Moralia* 8F); Pszeudo-Phókülidész, 207.

méltányos bánásmódra és a szülői szeretet megtapasztalására.⁵⁶⁰ A *nevelés* folyamatát először az ἐκτρέφω igével jelzi, amelynek első jelentése *gondoskodni* (vö. 5,29), a második pedig *felnevelni*. Jelen esetben a kifejezés második értelméről van szó.⁵⁶¹ Ez a jelentés arra utal, hogy az intellektus növekvőfélben levő gyermekekről szól. A *nevelés* feladatát másodszer a παιδεία szó jelzi, amely szintén több értelemmel bír: *nevelés, fegyelmezés, oktatás, tanítás*.⁵⁶² Az *Úr tanítása szerint* (παιδεία κυρίου) kifejezés jelentését az dönti el, hogy milyen birtokos szerkezetéről van szó. Ha alanyi birtokos esetről (gen. subj.) beszélünk, akkor a nevelés feladatát a feltámadott Úr végzi a szülők által.⁵⁶³ Ha minőségi birtokos esetről (gen. qualitatis), akkor a nevelés folyamatát a felemeltetett Úr elvei, intelmei határozzák meg.⁵⁶⁴ A nevelés keresztyén sajátossága abban áll, hogy Krisztus akarata szerint kell történnie. Mi az utóbbi magyarázatot fogadjuk el, mivel ez jobban illeszkedik a házitáblák teológiai szándékához.

Miben áll a nevelés célja? A szülőknek arra kell törekedniük, hogy gyermekeikből tökéletes embert faragjanak, és pedig értelmük művelése, valamint érzelmük, erkölcsi világuk alakítása által (vö. 2Tim 3,16–17).⁵⁶⁵ A Biblia tanítása azonban a nevelés folyamatából a fegyelmezés, a fenyítés mozzanatát sem zárja ki (vö. Hós 10,10; Jer 2,20; 5,3; 7,28; Ézs 53,5; Péld 1,2–3; 3,11–12; Zsid 12,5–11; Jel 3,19). A szülőnek szeretettel kell gyakorolnia ezt a nevelési eszközt, úgy, amint azt Isten tette az ő szövetséges népével. Pál apostol arra emlékezteti a címzetteket, hogy olyan szívélyes volt irántuk, ahogy dajka neveli az ő gyermekeit (1Thessz 2,7.11). A νοθεσία kifejezés erre a szeretetteljes intésre, buzdításra utal. Ez szelídséggel, türelemmel párosul, és hatással van mind az értelemre, mind az érzelemre. A nevelő így érezteti

⁵⁶⁰ Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 172.

⁵⁶¹ Varga Zsigmond J.: *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*, 298.

⁵⁶² Uo. 721; ld. még Bertram, G.: παιδεύω, παιδεία címszó. In: *TWNT V.*, 596–624.

⁵⁶³ Bertram, G.: παιδεύω, παιδεία címszó. In: *TWNT V.*, 623; Bouttier, M.: *i. m.* 253; Balikó Zoltán: *Az Efézusi levél*, 143.

⁵⁶⁴ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 269.; Gnllka, J.: *Der Epheserbrief*, 298; Best, E.: *A Critical and Exegetical Commentary on Ephesians*, 569.

⁵⁶⁵ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 462.

meg a gyermekkel Isten szeretetét, és felébreszti benne a Jézus Krisztusba vetett bizalmat.

Az 5–8. versek négy értelme a szolgáknak, illetve a rabszolgáknak szól. A kérdés sajátos voltáról, s arról, hogy milyen volt a rabszolgák szociális helyzete a hellenista római társadalomban, illetve milyen volt a rabszolgaság vallástörténeti megítélése, részletes ismertetéseket találunk az újabb Kolosséiakhoz, Filemonhoz és Efézusiakhoz írt levelek kommentárjaiban, valamint az ókortörténeti monográfiákban.⁵⁶⁶

Amikor az Efézusi levél szerzője a szolgákhoz, illetve a rabszolgákhoz intéz felszólítást, kevés változtatással a Kolosséi levél szövegét követi. Szembeötlő, hogy a szolgákhoz szóló intelem sokkal hosszabb, mint a ház uraihoz intézett buzdítás (5–8. és 9. v.). Ennek elsősorban az magyarázata, hogy a gyülekezethez több rabszolga tartozott, mint házigazda, másodsorban pedig az, hogy a levélírónak feleletet kellett adnia erre a kérdésre: miképpen viszonyul egymáshoz a felemeltetett Úrban való szabadság és a földi szolgaság?⁵⁶⁷ A szerző nem vonja kétségbe a rabszolgaság intézményét, mint társadalmi rendet, azonban új, keresztyén megvilágításba helyezi azt, és pedig oly módon, hogy mind a szolgákat, mind uraikat Krisztus fennhatósága alá rendeli. Az intelem keresztyén szellemét még az is tükrözi, hogy – a korabeli szokással ellentétben – elismeri a szolgák egyéniségét, és sürgeti, hogy környezetük méltányosan viszonyuljon hozzájuk. Tehát emberségessé kívánja tenni társadalmi megítélésüket.

Az intelem ebben az esetben is az *engedelmisségre* intő felszólítással kezdődik (5–6a. v.). Az összetett mondat három melléknévi igenevet tartalmaz: ποιουντες – δουλεύοντες – εἰδότες (6b–7. v.), és az indoklással záródik (8. v.). Az indoklás előtt részletes magyarázat áll (*félelem*

⁵⁶⁶ Alföldi Géza: *Római társadalomtörténet*. Osiris, Budapest 2002; Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 172–178; 214–219; Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 234–238; Cserháti Sándor: *Pál apostolnak a Kolossébeliekhez írt levele és a Filemonhoz írt levél*. Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest 1978, 156–160; Binder, H.: *Der Brief des Paulus an Philemon*. ThHK 11/II. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin 1989, 32–36.

⁵⁶⁷ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 235 (1. láb., ahol Lohse, E.: *Theologische Ethik des Neuen Testaments*. Theologische Wissenschaft 5/2. Kohlhammer, Stuttgart u. a. 1988, 91-re hivatkozik).

mel és rettegéssel, tiszta szívvel), ezt pedig a pozitív intelem előzi meg (*engedelmeskedjete földi uraitoknak*). Az intelem tengelyét a 6b. versben találjuk: *Krisztus szolgálóiként cselekedjétek az Isten akaratát*. A család életére vonatkozó intelmekben, amelyeket házitábláknak nevezünk (5,20–6,9), csak itt fordul elő Isten neve. Ezzel szemben az Úr (κύριος) címmel többször találkozunk, ami azzal magyarázható, hogy a levél szerzője a felemeltetett Úrra, Krisztusra vonatkoztatta az Ószövetségben használt *istenfélelem* kifejezést.⁵⁶⁸ A magyarázat rendjén elsősorban azokra a különbségekre figyelünk, melyekkel a levélíró eltér a Kolosséi levél szövegétől.⁵⁶⁹

5. vers: *Szolgák! Engedelmeskedjete földi uraitoknak: félelemmel és rettegéssel, tiszta szívvel, mint Krisztusnak.*

Ha összehasonlítjuk ezt a verset a Kol 3,22-vel, azt látjuk, hogy az író nem azt tanácsolja: *engedelmeskedjete földi uraitoknak* minden tekintetben, hanem: *engedelmeskedjete... félelemmel és rettegéssel...* Tehát elhagyja a szófogadásra vonatkozó *minden tekintetben* módhatározót és helyette a szófogadás módját érintő *félelemmel és rettegéssel* határozókat írja. A házitáblák bevezető versének tükrében (5,21) a *félelem és rettegés* szópár a Krisztus iránti félelemre utal és nem a házigazda előtt érzett szorongásra. Mivel a rabszolgák a háznéphez és ugyanakkor a gyülekezet közösségéhez is tartoztak, ezért mindannyian Krisztus uralma alatt éltek és elsősorban neki tartoztak felelősséggel. A szóban forgó két kifejezés az istenségtől való félelmet jelentette a pogány világban. Itt azonban a mennyei Úr előtti tiszteletre utal, akinek mind a földiek, mind a mennyeiek engedelmességgel tartoznak. A szerzőnek az volt a szándéka, hogy a szolgák Krisztus személyében ismerjék fel igazi Urukát, és egyben meglássák azt, hogy földi uraikban csak a *test szerinti gazdáikat* tisztelhetik.⁵⁷⁰ A Krisztus iránti engedelmesség azonban nem zárja ki a világ szerinti felettes, a rabszol-

⁵⁶⁸ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 465., 205. láb., ahol Wolter, M.: *Der Brief an die Kolosser. Der Brief an Philemon*. Ökumenischer Taschenbuchkommentar zum Neuen Testament 12. Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, Gütersloh 1993, 204-re hivatkozik.

⁵⁶⁹ Részletesebben ld. Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 172–178.

⁵⁷⁰ Lindemann, A.: *Der Epheserbrief*, 109.

gatartó szavára való hallgatás kötelezettségét. Feltűnő, hogy a levélíró fel sem veti a szabadon bocsátás lehetőségét, amint azt Pál apostol teszi az 1Kor 7,20–22-ben, illetve a Filem 13–14-ben. A hangsúly a pozitív csengésű intelmekre esik a mondatban: *engedelmeskedjétek földi uraitoknak ...tiszt szívvel, mint Krisztusnak*. Az engedelmesség elutasítása helyett a szolgálat iránti belső viszonyulás megváltoztatását ajánlja. Azt tanácsolja, hogy a kényszerűség helyett őszintén és tiszta szívvel tegyenek eleget kötelességeiknek, mintha Krisztusnak szolgálnának. Így rabszolgasorsuk Krisztus iránti engedelmességgé válik, aki az 1Pt 2,18–21 szerint példát mutatott nekik a szolgálatban. Az Efézusi levél szerzője tehát arra törekszik, hogy a Kolosséi levél negatív intelmeit pozitívakkal helyettesítse. A teljes engedelmességet követelő felszólítás helyett (*minden tekintetben*) arra buzdítja őket, hogy őszinte odaadással, képmutatás nélkül lássák el feladataikat.

6. vers: *Ne látszatra szolgáljatok, mintha embereknek akarnátok tetszeni, hanem Krisztus szolgálóiként cselekedjétek az Isten akaratát, lélekből.*

A felszólítás formailag azonos a Kol 3,22b-vel. A látszatengedelmesség, a gazdák tetszését kereső hízalgés helyett azt tanácsolja, hogy *Isten akaratá* (τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ) legyen szolgálatuk mértéke. A házitáblákban (Kol, Ef) csak itt fordul elő az Isten akaratára való hivatkozás. Ezenkívül megjelenik még az 1Pt 2,13–19 és 3,1–7 intelmeiben. A világ a látszat alapján ítélkezik, Isten azonban a szíveket, az ember meggyőződését, lelki elkötelezettségét vizsgálja. A keresztyén rabszolgákat arra inti: tekintsék magukat *Krisztus (rab)szolgálóinak*, akik szabadságot nyertek arra, hogy Isten parancsa szerint éljenek és cselekedjenek. Az író ezzel akarja eloszlatni azt a társadalmi előítéletet, amely a szolgákat érzéketlen tárgyakként vagy jogi felelősség nélküli személyeknek tekinti. Ugyanakkor arra is emlékezteti őket, hogy kenyéradó uraik szintén Krisztus fennhatósága alá tartoznak (vö. 6,9). Emberi méltóságukat elsősorban a keresztyén gyülekezet tagjainak kell elismerniük, mégpedig oly módon, hogy egyenlő testvérként fogadják be őket (vö. Fil 16: *...nem úgy, mint szolgát, hanem mint szolgálónál nagyobbat: mint testvért... az Úrban*). Pál apostol abban mutatta meg szolidaritását irányukban, hogy szabad emberként nem szégyellte *Krisztus (rab)szolgálójának* nevezni magát (Róm 1,1; Gal 1,10; Fil 1,1). A Róm 6,16–22-ben pedig azt tanította, hogy azok, akik Krisztus nevére meg-

keresztelkedtek, felszabadultak a törvény és a bűn szolgasága alól és elkötelezték magukat a Krisztus iránti engedelmességre. Ezt a szolgálatot nem az uraik tetszésének keresése, nem is a hízelgés ösztönzi, hanem a lélek szerinti meggyőződés. Más szóval arra buzdít, hogy ne a képmutatásra, a külszínre törekedjenek, hanem a lelkiismeretes munkára, az Úr elismerésére.

7. vers: *jóakarattal szolgáljatok, mint az Úrnak, és nem mint embereknek.*

Az intelem folytatása az 5. vers mondanivalóját ismétli meg, amely arra buzdította a rabszolgákat, hogy úgy töltsék be feladatukat, mintha Krisztusnak szolgáltnának. Ezzel arra figyelmeztette őket, hogy végső fokon a felemeltetett Úr fog ítélni munkájuk felett. Új gondolat itt a szolgálat módjának meghatározása: *jóakarattal*, azaz *jóindulattal*. A $\mu\epsilon\tau'$ $\epsilon\upsilon\nu\omicron\iota\alpha\varsigma$ az Újszövetségben csak itt és a Hegyi beszédben (Mt 5,25) fordul elő. Jelentése: *jóakarát, jóindulat, de készség, buzgalom* is.⁵⁷¹ A szó a rabszolgák egyik erényét jelölte az ókorban.⁵⁷² Szolgálatukat nem rosszakarattal, hanem jóindulattal, illetve szívesen és buzgósággal kellett ellátniuk.⁵⁷³ Mai szemmel ez az engedelmesség patriarkálisnak tűnik. A házigazdák és a rabszolgák között sok esetben baráti és bizalmi viszony is kialakulhatott. Az Ószövetségben olyan előírásokkal találkozunk, amelyek emberséges bánásmódról intették a rabszolgák urait (2Móz 21,2–6). Általában jó ellátásban részesültek, hiszen a jó fizikai erőnlét növelte teljesítőképességüket. Természetesen voltak olyan házigazdák is, akik gyakran megalázták a szolgákat és méltatlan életkörülmények közé kényszerítették őket. Különösen az ültetvényeken és a bányákban voltak kitéve fizikai szenvedéseknek.⁵⁷⁴

⁵⁷¹ Varga Zsigmond J.: *Újszövetségi görög–magyar szótár*, 389–390.

⁵⁷² Gnlika, J.: *Der Epheserbrief*, 301.

⁵⁷³ Best, E.: *A Critical and Exegetical Commentary on Ephesians*, 578.

⁵⁷⁴ Hellholm, D.: Die Gattung Haustafel im Kolosserbrief und Epheserbrief. In: Müller, Peter (Hg.): *Kolosser-Studien*. Biblisch-Theologische Studien, 103. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 2009, 103–128; Herczeg Pál: Szolgaság, rabszolgaság (jog, humanizmus és bibliai szemléletmód). In: *Világi közösség, vallási közösség*. Szegedi Nemzetközi Bibliikus Konferencia (2003). JATEPress, Szeged 2004, 153–156; Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 176.

Az 1Pt 2,18–24 arra inti a szolgákat, hogy még a szenvedések között is Krisztus példáját követve engedelmeskedjenek uraiknak.

8. vers: *tudván, hogy ha valaki valami jót tesz, azt vissza fogja kapni az Úrtól, akár szolga, akár szabad.*

A levélíró a hasonlóval való megfizetés elvét idézi a jóakarátú engedelmesség indoklásaként. Eszerint az ítélőbíró Krisztus mindenkinek meg fog fizetni a maga jótettei alapján, függetlenül attól, hogy melyik társadalmi réteghez tartozik. Az Efézusi levél ebben a versben tér el a leginkább az általa használt irodalmi mintától: *viszonzásul az Úrtól fogjátok megkapni a [mennyei] örökséget, aki pedig igazságtalanul cselekszik, vissza fogja kapni azt, amit tett* (Kol 3,24a–25). A szerző két dolgot hangsúlyoz: elsősorban azt, hogy ő sem kívánja mellőzni az *ítélet gondolatát*; másodsorban viszont mérsékelni óhajtja annak szigorát, éspedig oly módon, hogy csak a jótettek jutalmazását ígéri, a gonosz cselekedetek megbüntetését pedig nem említi szó szerint (vö. 4,30b, ahol a büntetés helyett csak a váltságról beszél). A jó cselekedetek alapján történő megfizetéssel az apostol korai leveleiben is találkozunk. A 2Kor 5,10 azt írja, hogy a keresztyéneknek majd leplezetlenül kell odaállniuk Krisztus ítélőszéke elé, és mindenki megkapja azt, amit megérdemelt, éspedig aszerint, amit földi életében cselekedett, akár jót, akár gonoszat. Ez nem áll ellentétben azzal, amit a megigazulásról jelentett ki az Ef 2,8–10-ben. Az író szerint a jó cselekedetek Isten ajándékai. A hívő ember csak azt valósítja meg, amit Isten elkészített számára (vö. 2,10). Versünk ennek az igazságnak egy másik vetületét hangsúlyozza: a rabszolgák jó cselekedetei azt igazolják, hogy ők is az Úr elhívottai. Lelkiismeretes munkájuk, hűséges szolgálatuk pedig jelként mutat elkészített jutalmukra.⁵⁷⁵ A vers azt is hangsúlyozza, hogy *mindenki* (ἐκάστος) meg fog állni az ítélőszék előtt és azt fogja visszakapni Istentől, amit cselekedett, *akár szolga, akár szabad* (vö. Kol 3,11; 1Kor 12,13; Gal 3,28). A hívők *egyenlőségét* az Istennel, illetve Krisztussal való kapcsolatuk határozza meg.⁵⁷⁶ Mivel *mindannyian Krisztus szolgáinak* neveztetnek, ezért ugyanolyan megbecsülés illeti meg a háznép minden tagját. Ezt a gondolatot még jobban kiemeli a gazdáknak szóló intellem (vö. 6,9).

⁵⁷⁵ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 237.

⁵⁷⁶ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 469.

9. vers: *Ti pedig urak, ugyanúgy bánjatok velük, hagyjátok a fenyegetést, tudván, hogy él a mennyekben az Úr, aki nekik is, nektek is Uratok, és nincs személyválogatás előtte.*

Az utolsó intelem a házigazdáknak szól. Az apákhoz intézett felszólításhoz hasonlóan ez is csak egy mondatból áll (vö. 6,4). A rövid megszólítás után (*Ti pedig urak* – Καὶ οἱ κύριοι) parancs következik: *ugyanúgy bánjatok velük*. Ez a buzdítás arra vonatkozik, hogy méltányosak, igazságosak legyenek velük, biztosítsák számukra a rabszolgákat megillető jogokat (vö. Kol 4,1), vagy pedig arra, hogy egyenlő félekként bánjanak velük, mert keresztyén emberek, és így Krisztust tekintik mennyei Uruknek. A mondat belső logikája szerint az intelem a második irányba mutat: arra szólítja fel a háznépnek gazdáit, hogy legyenek velük szolidárisak, gyakorolják az együttérzést alárendeltjeik irányában. Bánjanak velük úgy, mint egyenrangú partnerekkel. Ezért hagyják el a fenyegetést (ἀνιέντες τὴν ἀπειλήν), a testi fenyítést, mérsékeljék magukat, ne fitogtassák hatalmukat, mert a mennyei Úr őket is felelősségre fogja vonni az utolsó napon. Ehhez kapcsolódik a második indoklás: *nincs személyválogatás* (προσωποληψία) *előtte*. A Ószövetség Isten igazságos bírói ítéletére vonatkoztatja a fogalmat. Újszövetségi előfordulásainak további helyei: Jak 2,1–4 és Róm 2,11. Az ítélőbíró pártatlansága abban mutatkozik meg, hogy nem a társadalmi rang, a rokoni vagy baráti kapcsolatok alapján tesz különbséget az emberek között, hanem mindenkit részrehajlás nélkül ítél meg jó cselekedetei vagy gonosz tettei szerint. A Kolosséi levél a szolgáknak szóló intelmek sorába iktatta be a mennyei Úr pártatlanságára való hivatkozást, és pedig azzal a céllal, hogy az embertársi kapcsolatok terén a részrehajlás nélküli viselkedést szorgalmazza. Levelünk szerzője a házigazdákhöz intézett buzdításban használja a fogalmat, mert ők gyakrabban hivatkoztak világi előjogaikra. Az intelem célja: ráébreszteni a házigazdákat arra, hogy társadalmi kiváltságaik viszonylagossá váljanak a hit mértéke alatt, ugyanis a mennyei Úr egyformán ítéli meg a szolgákat és a szabadokat (vö. 6,8).

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy az Efézusi levél szerzője kevés módosítással vette át a Kolosséi levél háznépre vonatkozó intelmeit. Nem kívánt változtatni a világ társadalmi struktúráin, viszont arra törekedett, hogy a keresztyén egyház kisebb és nagyobb közösségeiben mind a gyengék, mind az erősek Isten akaratának engedelmeskedjenek.

A levélzáradék: 6,10–24

6,10–17: Záró intelem, a hit harca

Fordítás

10 *Végül pedig: erősödjetek meg az Úrban és az ő hatalmas erejében.* 11 *Öltsetek magatokra az Isten fegyverzetét, hogy megállhassatok az ördög mesterkedéseivel szemben, 12 mert a mi harcunk nem test és vér ellen folyik, hanem erők és hatalmak ellen, a sötétség világának urai és a gonoszság lelkei ellen, amelyek a mennyei magasságban vannak.* 13 *Éppen ezért vegyétek fel az Isten fegyverzetét, hogy ellenállhassatok a gonosz napon, és mindent végrehajtva, megállhassatok.* 14 *Álljatok meg tehát, felövezve derekatokat az igazsággal, és magatokra öltve az igazságosság páncélját.* 15 *Kössétek lábatokra a békesség evangéliuma hirdetésének készségét.* 16 *Vegyétek fel mindenképpen a hit pajzsát, amellyel kiolthatjátok a gonosznak minden tüzes nyilát.* 17 *Vegyétek fel az üdvösség sisakját is, és a Lélek kardját, amely az Isten Igéje.*

Elemzés

A végül pedig bevezető szavak arra utalnak, hogy az utolsó nagyobb lélegzetvételű igeszakasz után a levél összefoglalása következik. Az előző résszel ellentétben (4,25–6,9), amely a keresztyének gyakorlati viselkedésére vonatkozott, ez a szakasz a hívő ember általános lelki habitusát írja le a lelki fegyverzet metaforájával. Az író így kívánta tudatosítani, hogy minden keresztyénnek küzdenie kell a gonosz erői ellen. Erre utal a bevezető felszólítás: *erősödjetek meg az Úrban!* A szakasz első felében (6,10–13) a küzdelmet, a lelki tusakodást írja le. Figyelmét az ellenséges haderő soraira irányítja, amely égi hatalmasságokból áll. A mitologikus nyelvezet segítségével bemutatott viaskodás nem valóság-hű harci helyzetet rajzol meg, hanem a hívők életét kívánja ábrázolni: olykor veszélyekkel kell szembenézniük.⁵⁷⁷ Ez indokolja az állhatatos helytállásra és ellenállásra felszólító figyelmeztetés megismétlését. A szakasz második fele (6,14–17) a harcosokat és lelki fegyverzetüket mutatja be. Ez egy régi képi hagyomány segítségével történik, és pedig úgy, hogy a szerző a lelki és erkölcsi erényekre vonatkoztatja a védekező és

⁵⁷⁷ Gnilka, J.: *Der Epheserbrief*, 303.

támadó fegyverzet egyes darabjait. Ebben az ábrázolásban még inkább szembetűnik az ellenséges erők negatív képe, s hangsúlyozottá válik a *lelki fegyverzet* felöltésére szorgalmazó intelem.

Magyarázat

10. vers: ... *erősödjete*k meg az *Úrban* és az *ő hatalmas erejében*.

A hívő ember lelki fegyverzetéről szóló szakaszban különösen hang-súlyos az *erősödjete*k meg (ενδυναμοῦσθε) felszólítás. Ez az intelem – a gyülekezeti (5,18–20) és a családi élet (5,21–6,9) kérdései után – a világban való járásuk módozatára fordítja a címzettek figyelmét. Ezt a szerző a korábbi figyelmeztetéséhez kapcsolja: *használjátok ki az alkalmas időt, mert az idők gonoszak* (5,17). Ilyesmivel a többi apostoli levélben is találkozunk: Kol 1,11: *Erősödjete*k meg minden erővel, az *ő dicsőségének nagysága szerint, a teljes állhatatosságra és az örömmel viselt hosszútűrésre*. 1Kor 16,13: *Vigyázzatok, álljatok meg a hitben, legyetek férfiak, legyetek erősek!* Róm 4,20: (Ábrahám) *mege*rsődött a hitben. 2Tim 2,1: *erősödjél* meg a *kegyelemben*. A szerző itt az *Úrban* való megerősödé

rsre szólít fel. Az 1,19-ben *Isten hatalmának erejéről* beszél, amely a hívők személyes életében és Jézus feltámasztásában nyilvánul meg. A megerősödés, a belső ember megerősödése folyamatot jelent, amint azt a 3,16-ban láttuk. A hívő ember nem saját erőforrásaira, hanem Isten Lelkére és az ő kegyelmére támaszkodik. Jelen esetben *Krisztus hatalma* jelenti a keresztyének lelki erejének kútfejét. Krisztus követői azért tudják elviselni az élet megpróbáltatásait, kísértéseit, mert a feltámadott Úr erejében részesültek. Krisztus hatalmának segítségével felül tudnak kerekedni minden emberfeletti hatalmasságon.

11. vers: *Öltsetek magatokra az Isten fegyverzetét, hogy megállhassatok az ördög mesterkedéseivel szemben.*

Az apostoli irodalom Ézs 59,16–17-ből merítette az *Isten fegyverzete* (πανοπλίαν τοῦ θεοῦ) képet (1Thessz 5,8; Róm 13,12; 2Kor 6,7). A próféta így tett bizonyosságot Istenről: amikor ő azt látta, hogy a földön senki nem száll síkra az igazságért, *felöltötte az igazságot, mint páncélt, védelmező sisak van a fején...* A metaforát a holt-tengeri irodalom is használja. Az 1QM IV,6–14 a *világosság fiainak* és *sötétség fiainak* harci eszközeit mutatja be, de itt a fegyverzet nem átvitt értelmű, hanem valóságos. A 6,14–17-tel ellentétben, ahol a levél szerzője a csatába induló harcos fegyverzetének egyes darabjait írja le, a kifejezés

általános értelemben fordul elő, és mindenfajta harci felszerelésre vonatkozik.⁵⁷⁸ A szerző ismerhette a római légiós felszerelését és különösen kiszínezte a képet.⁵⁷⁹ A hívő ember sem küzdhet üres kézzel az ördög mesterkedéseivel szemben. A módszer (μεθοδεΐα) szó negatív értelmű: csábítás, gonosz terv, ármánykodás, mesterkedés.⁵⁸⁰ Ahhoz, hogy a hívő kitartóan tudjon ellenállni a Sátán álnokságaival szemben, fel kell készülnie, mert nem adhatja fel a harcot (vö. 4,14,27). Fegyverzete lelki természetű. Pál apostol szerint: *hadakozásunk fegyverei ugyanis nem testiek, hanem erősek az Isten kezében erődítmények lerombolására* (2Kor 10,4). Aki magára ölti (ἐνδύομαι; aor. imperat.) az Isten fegyverzetét, ellen tud állni a gonosznak, mert az erőt és hatalmat kölcsönöz a harcosnak (Ef 4,14). Isten ugyanakkor segítséget is nyújt a hívőnek, hogy megállja a helyét az ördög ellen, aki kísértőként lép fel a pogány életmód csábításaiban (Ef 4,18–19). A megállás (στήναι) azt jelenti, hogy a támadást az ellenfél kezdeményezi a hívő ellen, aki az evangélium igazságával tud helytállni (vö. Ef 1,13; 6,14).

Az Efézusi levél nem kíván részletes tanítást nyújtani a Sátánról, és a LXX nyelvhasználatát követi, amikor az ördögöt, a gonosz megtestesítőjét διάβολος-nak (rágalmazónak) nevezi (vö. 4,27 magyarázatával). Az ördögről (διάβολος) úgy ír, mint aki az istenellenes hatalmak fejedelme: engedetlenségre ösztönzi az embert (Ef 2,2), és aki az igazsággal szemben a hazugságot, a csalást munkálja (Ef 4,22. 25). A Sátán a mennyei magasságokban (6,12) működik, miközben Krisztus és övéi még magasabbra emeltettek (Ef 1,21). Az 1Pt 5,8–9 szerint az ördög erősebb, mint az emberek önmagukban, de erőtlenebb Krisztusnál és a benne hívőknél.

12. vers: *mert a mi harcunk nem test és vér ellen folyik, hanem erők és hatalmak ellen, a sötétség világának urai és a gonoszság lelkei ellen...*

A keresztyének nem emberek ellen vívják a lelki harcot, hanem a mennyei erők és hatalmasságok ellen, akik befolyásolják Ádám utóda-it.⁵⁸¹ Némely régi kézirat a *mi harcunk* (ἡμῶν ἡ πάλη) helyett a *ti harcotok* (ὁμῶν ἡ πάλη) olvasatot képviselik (P⁴⁶ B D* F G, Ψ, 81). A standard

⁵⁷⁸ Vö. Oepke, K. – Kun, G.: πανοπλία címszó. In: *TWNT* V., 295–302.

⁵⁷⁹ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 240.

⁵⁸⁰ Varga Zsigmond J.: *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*, 607.

⁵⁸¹ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 242.

szöveg szerkesztői az első változatot választották, mivel ezt tartották a nehezebb olvasatnak.⁵⁸² Ez azt jelenti, hogy nemcsak a címzettek tartoznak a harcosok közé, hanem a levélíró is.

Az ellenfél azonosítása egy tagadó (*mert a mi harcunk nem vér és test ellen folyik*), majd egy állító okhatározós mellékmondat által történik. A sémita eredetű *vér és test* (αἷμα καὶ σάρξ) kifejezés a földön élő embert jelöli a maga erőtlén, halandó voltában (1Kor 15,50; Gal 1,16; Mt 16,17). Az újszövetségi könyvek szerzői általában fordított sorrendben használják a szópárt. A cserének nincs érdemi jelentősége.⁵⁸³ Az állító a mellékmondat (*erők és hatalmak ellen, a sötétség világának urai és a gonoszság lelkei ellen, amelyek a mennyei magasságban vannak*) felsorolja azokat az emberfeletti erőket, amelyek ellen Krisztus követőinek kell harcot vívniuk. A felsorolás feleletet ad arra a kérdésre, hogy a híveknek miért kell felöltöniük Isten fegyverzetét. Azért, hogy helyt tudjanak állni a lelki küzdelemben. Emberi, elesett voltukban a keresztyének nem tudnak szembeszállni a mennyei világ erőivel. Az ember az angyalokat, a gonosz lelkeket mindig immateriális formában képzelte el (Énók^{ethióp} 15,2–15; Jub 10,3.5.; ÁbrApok 19,6). A levél mindig együtt említi a levegőbeli fejedelemségeket és hatalmasságokat (Ef 1,21; 2,2; 3,10; 6,12). Pál leveleiben ezek mindig kettős jellegű hatalmak, részben angyalok, részben démonikus erők (Róm 8,38; 1Kor 15,24).⁵⁸⁴ A Kol 1,13.16-ban, valamint 2,10.15-ben és az Efézusi levélben úgy jelentkeznek, mint Krisztus által legyőzött hatalmak (*fejedelemségek, hatalmasságok*; vö. Ef 1,21 és 2,2 magyarázatával), akik még utóvéd harcot folytatnak. Nehézséget okoz a *sötétség világának urai és a gonoszság lelkei* (κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τούτου) összetett kifejezés magyarázata. A *világ ura* (κοσμοκράτωρ), amely az asztrológiában bolygókat, valamint a Napot és a Holdat jelölte, majd pedig a világmindenség urát, aki meghatározta az emberek sorsát is.⁵⁸⁵ A jelző később a római császárok méltó-

⁵⁸² Metzger, Bruce M.: *A Textual Commentary on the Greek New Testament*. Second Edition. Deutsche Bibelgesellschaft, D-Stuttgart 2001, 562.

⁵⁸³ Gnilka, J.: *Der Epheserbrief*, 306 (3. láb.).

⁵⁸⁴ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 473.

⁵⁸⁵ Michaelis, W.: κοσμοκράτωρ címszó. In: *TWNT* III., 913; Schlier, H.: Mächte und Gewalten. In: *TBLNT* IX., 1930.

ságnevei, címei között is előfordult.⁵⁸⁶ A hellenista korban áttetsző volt a határvonal az emberfeletti lények és a hősként tisztelt emberek között. A korai keresztyénség az istenellenes erők megtestesülését látta a mennyei, ill. a földi uraságokban (intézményekben és uralkodókban). A második kifejezés *a sötétség (ura)* – σκοτούς τούτου. Ezi időbeni (evilági), ill. térbeli (mennyei, vagy földi) hatalomnak is lehet tekinteni. A két kifejezés összekapcsolása (*a sötétség világának urai*) arra utal, hogy a *démoni erők a világ politikai urai felett uralkodhatnak*.⁵⁸⁷ A harmadik kifejezés: a *gonoszság lelkei* (πνευματικά της πονηρίας). Ők *a mennyei magasságokban* vannak. Mivel a kifejezés többes számú (SimeonTest 3,5; 4,9; 6,6; LeviTest 18,12), arra lehet következtetni, hogy a démoni erők arcvonalat, frontot alkotnak a keresztyénekkal szemben. Az írásmagyarázóknak nehézséget okoz, hogy az író *a mennyei magasságokban* (ἐν τοῖς ἐπουρανίοις) jelölte meg a gonoszság lelkeinek tartózkodási helyét, s ez megegyezik Isten és a felemeltetett Krisztus lakóhelyével (Ef 1,3,20; 2,6; 3,10). A levélszerző azt állította a 4,10-ben, hogy a feltámadt Krisztus *minden égnél feljebb ment*. Versünk szerint azonban a gonosz lelkek is ezen a helyen tartózkodnak. Ez azt jelenti, hogy bár Krisztus húsvéti győzelme döntő csapást mért a gonoszra, hatalmát nem tudta teljesen megsemmisíteni. Ezért Krisztus követőinek folytatniuk kell a küzdelmet a végső győzelemig. E felfogás megegyezik Pál apostol eszkatológiai látásával: Krisztus feltámadásával *már* elkezdődött az üdvösség, de *még nem* teljesedett be. A gyülekezetnek még várnia kell arra a napra, amikor *Isten lesz minden mindenkben* (1Kor 15,28).

13. vers: *Éppen ezért vegyétek fel az Isten fegyverzetét, hogy ellenállhassatok a gonosz napon, és mindent végrehajtva, megállhassatok.*

A szerző megismétli az Isten fegyverzetének felöltésére buzdító felszólítást (vö. 11. v.), hogy az efézusiak *ellen tudjanak állni* (δυσνηήτε ἀντιστηναί) a démoni hatalmaknak a *gonosz napon* (ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ). Mikor következik be ez a nap? A zsidó apokaliptikus irodalom az utolsó ítélet előtti nagy csatát nevezi a *gonosz napnak*. A Sátán ekkor fog intézni döntő támadást Isten választottai ellen. A holt-tengeri gyülekezet iratai szerint ezt a küzdelmet a világosság fiai fogják vívni

⁵⁸⁶ Marcus Aurelius, Kr. u. 3. század; ld. Cumont, F. – Canet, L.: Mithra ou Sarapis ΚΟΣΜΟΚΡΑΤΩΡ. In: *CRAI* (1919), 313–328.

⁵⁸⁷ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 476.

a sötétség fiait ellen (1QM 1,10). Vajon erre a napra gondolt az Efézusi levél írója? A kifejezés csak itt és az 5,16-ban fordul elő az Újszövetségben (*az idők gonoszak* – αἱ ἡμέραι πονηραὶ εἰσιν). Egyes magyarázók szerint nem lehet a parúzia napjára gondolni, mivel hiányzik a levélből a jövőre néző eszkatológiai látásmód, s ebből arra következtethetünk, hogy a kifejezés a jelen megpróbáltatásaira vonatkozik. A szerző ezzel érzékeltette a küzdelem radikális jellegét.⁵⁸⁸ Más vélemény szerint ez a nap a hívő ember életének személyes küzdelmeit vagy haláltusáját jelzi.⁵⁸⁹ A kérdést az 5,16 versének összefüggésében kell eldöntenünk, amely szerint ki kell használni *az alkalmas időt, mert az idők gonoszak*. A jelen idejű megpróbáltatások az eljövendő nagy küzdelemre utalnak.⁵⁹⁰ Pál apostol tanításához hasonlóan az Efézusi levél szerzője is azt a felfogást képviseli, hogy a jelen világ gonoszsága már hozzátartozik az utolsó idők nyomorúságához, s ezek Krisztus visszajövetele előtt sújtják az emberek fiait (2Kor 10,3–6; Róm 10,13,12; 1Thessz 5,6–10). A gonosz elleni küzdelmet tehát már most el kell kezdeni, hogy fel legyünk készülve a végső ütközet nagy próbájára.

A mondat folytatása – *és mindent végrehajtva megállhassatok* – a 11. vers ismétlésének tekinthető. Mindkét vers az állhatatos harcra készít fel. A keresztyének csak akkor tudnak (δύναμαι) tanúsítani sikeres ellenállást, ha Isten fegyverzetével vértetik fel magukat. Az *ellenállni* (ἀντίσταμαι) és a *megállni* (ἵστημι) ige a küzdelem két fázisát idézi. Az első a harcot, a második annak kimenetelét jelzi. Ha a keresztyének mindent megtettek, akkor meg fognak állni. A *κατεργάζομαι* ige jelentése sokszínű: *véghezvinni, megvalósítani, végrehajtani, legyőzni*.⁵⁹¹ Itt a *végrehajtani* értelemben fordul elő. A participumnak előremutató és visszautaló értelme is lehet. Az első esetben a fegyverzet felöltésére vonatkozik (14–17. versek),⁵⁹² a második az ellenség legyőzésére utal.⁵⁹³

⁵⁸⁸ Lindemann, A.: *Der Epheserbrief*, 114.

⁵⁸⁹ Bengel, J. A.: *Gnomon Novi Testamenti*. Bd. II. *Römerbrief bis Offenbarung*, 371.

⁵⁹⁰ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 479.

⁵⁹¹ Varga Zsigmond J.: *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*, 527.

⁵⁹² Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 479; Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 243; Best, E.: *A Critical and Exegetical Commentary on Ephesians*, 597.

⁵⁹³ Krüszosztomosz, ld. Schlier, H.: *Der Brief an die Epheser*, 294.

Mi az első jelentést választjuk a szövegkörnyezet alapján: *tegyetek meg mindent, hogy megállhassatok.*

14. vers: *Álljatok meg tehát, felövezve derekatokat az igazsággal, és magatokra öltve az igazságosság páncélját.*

A felszólítás meghatározza az ezt követő melléknévi igeneveket, amelyeknek szintén felszólítói értelme lesz (14–17. v.). A felszólítás itt a περιζωσάμενοι és az ένδυσάμενοι melléknévi igenevekkel egészül ki. A fegyverzetben álló harcos célja az állhatatos helytállás. A lelki fegyverzet a következő: *deréköv, páncél* (14. v.), *saru* (15. v.), *pajzs* (16. v.), *sisak, kard* (17. v.). A hat eszköz közül csak a kard számít támadó fegyvernek, a többi a védekezést szolgálja. Ezek a római legionárius harci felszerelésének felelnek meg, és szemantikus egységet alkotva lesznek metaforái a lelki fegyverzetnek. Az író – egy kivételével – mind Ézsaiás könyvéből merítette ezeket:

1. az igazság *deréköve* (Ézs 11,5) 14a. v.;
2. az igazságosság *páncélja* (Ézs 59,17) 14b. v.;
3. a békességet hirdető örömmondó *saruja* (Ézs 52,7) 15. v.;
4. a hit *pajzsa* (Ézs 50,11; SalBölcs 5,19) 16. v.;
5. az üdvösség *sisakja* (Ézs 59,17) 17a. v.;
6. a lélek *kardja* (Ézs 11,4) 17b. v.

A 14. vers a keresztyén harcos két fegyverét említi: az igazság derékövét és a megigazulás páncélját. A két erény gyakran fordul elő párosan a levélben: Ef 4,24; 5,9; 6,14. A derék felövezése a készenlét képe volt az ókorban. Újszövetségi előfordulásai: Lk 12,35; 1Thessz 5,8; 1Pt 1,13. Mindig eszkatológiai összefüggésben jelennek meg. LXX – Ézs 11,5 szerint a Messiás övezi fel derekát igazságossággal és igazsággal. Levelünkben az *igazság* (ἀλήθεια) megegyezik az evangéliummal (vö. 1,13), ill. az igazmondással (4,25; 5,9). A Sátán elleni harcban az igazság kimondása a legjobb fegyver, hiszen ő a hazugság álnokságával akarja megtéveszteni az embereket. Az *igazságosság* (δικαιοσύνη) az 5,9-ben az Isten tetszése szerinti cselekvést, a gyülekezet tagjai iránti hűséget és együttérzést jelenti. Ezáltal lehet megőrizni a gyülekezet egységét. Figyelemre méltó, hogy az 1Thessz 5,8-ban az apostol a hit és a szeretet páncéljáról (mellvasárról) beszél. Ez azt jelenti, hogy az Újszövetség kétféleképpen fogadta be az Ézs 59,17-ben használt metaforát, de mindkét esetben az etikai vonatkozást használta. Mind az 1. századi

zsidóság, mind az őskeresztyén írók előszeretettel merítették Ézsaiás könyvének második, ill. harmadik egységeiből (40–55., ill. 56–66. fejezetek).

15. vers: *Kössétek lábatokra a békesség evangéliuma hirdetésének készségét.*

A fegyverzet harmadik eleme a *saru*. Ez a menetelés célját szolgálja.⁵⁹⁴ A keresztyén ember legfőbb szolgálata a *békesség evangéliumának hirdetése*. Ezért tekinthető a vers a lelki fegyverzetről szóló szakasz központi részének. Az εἰρήνη (*békesség*) és az εὐαγγελίζομαι (*evangéliumot hirdetni*) szavak az egész levél kulcsfogalmai közé tartoznak. Mindkettő a Jézus Krisztus által szerzett üdvösségről tesz bizonyosságot (Ef 1,13). Az ismert mondás Ézs 52,7-ből származik: *Mily szép, ha feltűnik a hegyeken az örömhírt hozó lába! Békességet hirdet, örömhírt hoz, szabadulást hirdet.* Az idézet a Róm 10,15-ben és az ApCsel 10,36-ban is előfordul. Az Ef 2,14–18 a békesség evangéliumáról beszél. Ezáltal jött létre a zsidók és a pogányok közötti egység. Akárcsak az *igazság* és az *igazságosság* (14. v.), a *békesség evangéliuma* olyan Isten által ajándékozott lelki fegyver, amellyel felvehetjük a harcot az ördög mesterkedései és a sötétség világának urai ellen. Jézus Krisztus küldöttei, követői azzal a céllal kötik fel a *sarut*, hogy a békesség örömmüzenetét hirdessék. A derékön és a *saru felkötése* a *készenlét* állapotát, az evangélium hirdetésére való *készséget* fejezik ki. Erre utal a görög szövegben a ετοιμασία τοῦ εὐαγγελίου, amely csak itt fordul elő az Újszövetségben.

16. vers: *Vegyétek fel mindenképpen a hit pajzsát, amellyel kiolthatjátok a gonosznak minden tüzes nyilát.*

Az ἐν πᾶσιν (*mindenképpen*) azt jelzi, hogy az első három fegyver után mások is következnek. Értelem szerint ezért helyesebb az ἐπὶ πᾶσιν (*mindezekhez*) variáns, amelyet több kézirat is képvisel (pl. A D F G Ψ Ambst Hier stb.).⁵⁹⁵ A revK is ezt a szöveget követi. Krisztus katonája karjára veszi a *pajzsot* (θυρεός). Ez a nehéz védőfegyver a római légiós

⁵⁹⁴ Ezzel szemben Oepke, A.: (πανοπλία címszó. In: *TWNT* V., 300.) azt állítja, hogy a római légiós viseletéhez a *rövid csizma* tartozott, amely alkalmasabb volt a hosszabb menetelésre (*caligare*). A kutatók többsége azért dönt a *saru* mellett, mert a szövegben a ὑποδύομαι ige áll, amely a lábra felköthető sarura utal.

⁵⁹⁵ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 285.

egész testének elfedésére szolgált. Az ószövetségi zsoltárok Istent nevezik védőpajzsnak, aki minden veszedelemtől megoltalmazza a kegyes embert (Zsolt 18,3.31.36; 28,7; 33,20; 144,2). Az Efézusi levél a hitet nevezi pajzsnak. Ez nyújt biztos védelmet a keresztyéneknek. Átala képes ellenállni a Sátán kísértéseinek, ravasz csábításának. A *hit pajzsa* (θυρεὸς τῆς πίστεως) metafora itt jelenik meg először az újszövetségi irodalomban. G. Sellin szerint az Efézusi levél írójának új nyelvi fordulatáról van szó.⁵⁹⁶ Lehetséges, hogy a szerző a Kol 1,23-ból merítette a gondolatot: a hit Isten által nyújt szilárd alapot és ez állhatatosságra biztatja a hívőket a próbák idején (vö. 1Pt 5,9).

A tüzes nyílvevő az ördög támadásának metaforája. Ezt csak a hit szilárdságával lehet kivédeni. A nyilak éles sebeket okozhatnak, ugyanakkor egy egész erődítményt tűzbe boríthatnak. A metaforával az Ószövetségben, ill. a holt-tengeri iratokban is találkozunk (Zsolt 2,7; Péld 26,18; Ézs 50,11; 1QH 2,26). Harci jellege arra utal, hogy az értelmezés rendjén ne csak az egyénre leselkedő kísértésekre gondoljunk, hanem a hit bizonyosságát veszélyeztető csábításokra is. Ebbe az irányba mutat Pokorný, aki szerint az író itt a 4,14-ben említett hamis tanítókra gondolt, akik viszonylagossá akarták tenni Isten kegyelmének erejét.⁵⁹⁷ A hit felismeri Isten irgalmának felfoghatatlan nagyságát, ezért más mércével ítélkezik a gyülekezeti tagok fölött (2,5.8; 3,2; 4,32). A gyülekezet állhatatos hite így őrizheti meg az egyház egységét (4,13).

17. vers: *Vegyétek fel az üdvösség sisakját is, és a Lélek kardját, amely az Isten Igéje.*

A harcba induló katona még két fegyvert ölt magára: a rézből kovácsolt *sisakot* (περικεφαλαία) és a rövid *kardot* (μάκαιρα). Pál apostol az 1Thessz 5,8-ban használja a fejre erősíthető sisak metaforáját a keresztyének lelki fegyverzetének leírására. Ő azonban *a reménység sisakjáról* szól, az Efézusi levél szerzője pedig az *üdvösség sisakjáról* (περικεφαλαία τοῦ σωτηρίου) beszél. „A metaforát mindketten Ézsaiás könyvéből merítették (59,17). Az ószövetségi próféta szerint Isten viseli a védelmező sisakot, és szintén csak ő a szabadítás Ura (Zsolt 18,3.47; 37,39–40; 65,6). A levél arról tesz bizonyosságot, hogy Isten ajándékozza az üdvösséget (2,5.8), de ő egyben a keresztyén harcos fegyverzetének

⁵⁹⁶ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 483.

⁵⁹⁷ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 245.

koronája, mert ezzel állhat meg a küzdelemben.”⁵⁹⁸ Itt elsősorban a jelen idejű üdvösség megvédéséről van szó.

Az utolsó felszólítás a *lélek kardjának* (μάκαира τοῦ πνεύματος) a felvételére buzdít. Ez az egyetlen támadó eszköz a felsorolt fegyverek között. A metaforában hangsúlyos a kard *lelki* jellege. Az Ézs 11,4-ből származó kép *Isten beszédének* (ῥῆμα θεοῦ) hatékonyságára utal. Ezt Pál apostol a δύναμις θεοῦ (*Isten ereje*) jelzős szerkezettel írja körül (Róm 1,16) és a hirdetett evangéliumra vonatkoztatja. A teremtéstörténetben azt olvassuk, hogy Isten az ő *beszéde* (דְבַר) által teremtette az eget és a földet. Ezt a LXX a λόγος (θεοῦ)-val fordította. Az *Isten beszéde* megszélyesített valósággá lett az Újszövetség késői irataiban (alexandriai hellén hatás): Zsid 4,12–13; Jn 1,1.11; 1Jn 1,1; Jel 19,13.⁵⁹⁹ Ezzel szemben a ῥῆμα θεοῦ azt jelzi, hogy Isten, ill. Krisztus beszéde nemcsak az igehirdetés tárgya, hanem cselekvő alanya is (Lk 3,2; Zsid 1,3).⁶⁰⁰ A Zsid 4,12 azt állítja Isten beszédéről, hogy olyan, mint a kétélű éles kard, amely elhat a szívek és a lelkek mélységéig. Az Efézusi levél írója a kard metaforájával Isten beszédének és az evangéliumnak meggyőző, hathatós erejéről kíván bizonyosságot tenni (vö. Ef 1,13; Róm 10,8; 1Pt 1,25).

Összefoglalva a keresztyén ember lelki fegyverzetéről szóló szemléletes igeszakaszt, megállapíthatjuk, hogy a levélíró nem moralizáló szándékkal használta a fegyverzet metaforáit, hanem azért, hogy bizonyosságot tegyen Isten hathatós segítségéről, és ezzel erősítse az efézusiak hitét és reménységét. A gyülekezet tagjainak szüksége volt erre a bátorításra, hogy állhatatosan tudjanak küzdeni a világ kísértéseivel, illetve hitben erősek legyenek a hamis tanítók csábításaival szemben. A igeszakasz arra is figyelmeztet, hogy a gonosz elleni küzdelmet már most el kell kezdenünk, hogy fel legyünk készülve a végső ütközetre.

Ha összehasonlítjuk a keresztyén harcosról szóló igeszakaszt a holt-tengeri iratok azon leírásaival, amelyek látomásként beszélnek el a világgosság és a sötétség fiainak eszkatologikus harcát, akkor feltűnik, hogy a levélíró nem a háború Istenéről, nem a bosszúálló és ellenséges népeket megsemmisítő Istenről beszél (vö. 1QM 4,12), hanem a szabadító Istenről, aki nem hagyja magára szövetséges gyülekezetét: megerősíti azt a kísértésekkel vívott küzdelemben.

⁵⁹⁸ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 245.

⁵⁹⁹ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 484.

⁶⁰⁰ Uo.

6,18–24: *Buzdítás a közbenjáró imádkozás gyakorlására a keresztyénekért és az igehirdetőkért. Tükhikosz ajánlása*

Fordítás

18 Minden imádságokban és könyörgésekben imádkozzatok mindenkor a Lélek által. Éppen ezért legyetek éberek, teljes állhatatossággal könyörögve az összes szentért; 19 és én érettem is, hogy adassék nekem az ige, ha szóra nyitom a számat, hogy bátran ismertessem meg az evangélium titkát, 20 amelynek követe vagyok a bilincsből is, hogy bátorságom legyen azt úgy hirdetni, ahogyan kell. 21 Hogy pedig ti is megtudjátok, mi van velem és hogyan élek, mindent elmond nektek Tükhikosz, az Úrban szeretett testvér és hű diakónus, 22 akit éppen azért küldtem hozzátok, hogy értesüljetek helyzetükről, és megvigasztalja szíveteket. 23 Békesség a testvéreknek és szeretet – hittel együtt – az Atya Istentől és az Úr Jézus Krisztustól! 24 A kegyelem legyen mindazokkal, akik szeretik a mi Urunkat, Jézus Krisztust romolhatatlanságban. Amen.

Elemzés

A levélzáradék második felében az író a közbenjárói imádkozásra és az éberségre szólítja fel a kis-ázsiai gyülekezeteket. Amint a levélkezdésben (1,15–16) hálát adott a címzettek hitéért és a szentek iránti szeretetéért, úgy kell most nekik is könyörögniük az összes szentekért, az egyetemes egyház minden tagjáért és az apostol igehirdetői szolgálataáért (18–20. v.). Így erősíthetik meg lelki közösségüket a testvérgyülekezetekkel és kifejezik felelősségüket az evangélium elterjedéséért az egész Földön. Ezután újra megjelenik a szenvedő apostol témája (20. v.), majd pedig személyesebb üzenetek következnek: Tükhikosz ajánlása, és küldetésének célja (21–22. v.). A szerző végül üdvözlésekkel és áldáskívánással zárja a levelet. Mindezek megfogalmazáshoz a Kol 4,2–4,7–18-ból vett át néhány gondolatot. A két levél zárófejezete közötti különbség a következő: az Efézusi levélben nagyobb hangsúlyt kap az egyház egyetemessége, a Kolosséi levélben a személyes kapcsolatok erősebbek. Az Efézusi levél a Kolosséi levélben szereplő hét közül csak egy munkatársat említ meg.

18. vers: *Minden imádságokban és könyörgésekben imádkozzátok mindenkor a Lélek által. Éppen ezért legyetek éberek, teljes állhatatossággal könyörögve az összes szentért.*

Az egymásért való imádkozás szerves része volt az ösgyülekezet kegyességi életének. A levélszerző ennek a gyakorlására szólítja fel a címzetteket. A kérés fontosságát a *mindenkor* (ἐν παντὶ καιρῷ) időhatározó és a *Lélek által* (ἐν πνεύματι) eszközhatározó jelzi. A keresztyén ember, akárcsak Jézus, az imádság (προσευχή) által ápolta a közösséget Istennel. Ez magában foglalja a mennyei Atya nevének magasztalását, dicséretét és a jósága iránti hálaadást. A δέησις mindezek mellett tartalmazza az Istenhez intézett kéréseket és a segítségéért mondott fohászokat.⁶⁰¹ A két szó sokszor együtt fordul elő az újszövetségi iratokban (Fil 4,6; 1Tim 2,1; 5,5). Mivel a szerző megismétli a mondat végén az utóbbi kifejezést, a hangsúly a közbenjáró imádságon van.⁶⁰² Isten segítségére, bátorítására *minden időben* szüksége van a gyülekezeteknek, különösen a szorongattatások és üldözések között (Lk 18,7; Róm 15,30; 1Pt 4,7; Jel 5,8; 8,3). Ezért kell *mindig* imádkozni a keresztyén testvérekért. A levélíró már használta ezt a felszólítást, amikor megfogalmazta a gyülekezet istentiszteleti életére néző tanácsait (5,20). Ez arra utal, hogy nincs nagy különbség az egyén és a közösség kegyességi életének előírásai között.

Figyelemre méltó, hogy a Kolosséi levél záró intelmei ugyancsak az *állhatatos imádkozásra* (τῇ προσευχῇ προσκατερέιτε), közelebbről a hálaadásra buzdítják az olvasókat (Kol 4,2). Itt a szerző névszói formában használja a *kitartásra, állhatatosságra* utaló kifejezést (προσκατερέρις), s ez a forma csak itt fordul elő az Újszövetségben.⁶⁰³ Az imádkozás, az egymásért való állhatatos közbenjárás által szoros kötelék jön létre a keresztyén gyülekezetek között, s ez megtartó erő az ellenséges hatalmakkal küzdő gyülekezetek számára. Ezt az összetartó köteléket

⁶⁰¹ Az imádkozást kifejező két szó közötti különbségről vö. Greeven, H.: προσευχή címszó. In: *TWNT* II., 806.

⁶⁰² Gnilk, J.: *Der Epheserbrief*, 315.

⁶⁰³ Grundmann, W.: προσκατερέω, προσκατερέρις címszó. In: *TWNT* III., 621–622; Varga Zsigmond J.: *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*, 829.

Isten ereje fonja szorosra. Az egymásért mondott könyörgést nemcsak a magunk érzései és gondolatai szerint, hanem a *Lélek által* gyakoroljuk. R. Schnackenburg szerint ez azt jelenti, hogy imádságunk elsősorban az Isten Lelke által válik erőteljessé és hathatossá.⁶⁰⁴ Más szóval: imádságunk akkor talál meghallgatásra, ha megtelünk Szentlélekkel (vö. Ef 5,18).

A következő buzdítás az *éberségre* vonatkozik. Az imádkozó ember nem révült lelkiállapotban, hanem Istenre és felebarátaira figyelve, józan fejjel fogalmazza meg a közelben és távolban élő keresztyénekért és az apostolért mondott kéréseit.⁶⁰⁵ „Csak az tud mások gondjaira figyelni, aki már az imádkozás közben megtanult eltekinteni önmagától.”⁶⁰⁶ P. Celan azt vallja, hogy a *Lélek által* mondott imádság az Isten jelenlétében tanúsított figyelem, éberség.⁶⁰⁷ Jézus is erre az éber vigyázásra és imádkozó lelkületre intette tanítványait, amikor imádkozásra készült a Gecsemáné-kertben (Mt 26,41; vö. Mt 25,13). Az Apostolok cselekedetiről írott könyv arról számol be, hogy az ösgyülekezet tagjai minden fontos döntés, ill. esemény előtt állhatatosan könyörögtek a Lélek erejéért (1,14; 2,42.46; 6,4). Sok középkori kolostori közösség éppen az éber és állhatatos imádkozásra vonatkozó intellem alapján vezette be a folytonos imádkozásokat, ill. virrasztással töltött éjszakai vigiliát.

19. vers: *és énérttem is, hogy adassék nekem az ige, ha szóra nyitom a számat, hogy bátran ismertessem meg az evangélium titkát.*

A levélíró arra kéri a kis-ázsiai gyülekezeteket, hogy imádkozzanak az apostol szabadulásáért és evangéliumhirdető szolgálatáért. A 6,19–20 tartalmi hasonlóságot mutat a Kol 4,3–4-gyel. Ha összehajlítjuk ezeket, feltűnik, hogy levelünk itt egyes számban beszél az apostolról (a kolosséi episztolában használt többes szám helyett). Ez azt jelenti, hogy Pál úgy jelenik meg, mint aki az ige hirdető képviselője, és akinek

⁶⁰⁴ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 289.

⁶⁰⁵ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 485.

⁶⁰⁶ Theobald, M. – Pillinger, R.: *Mit den Augen des Herzens sehen. Der Epheserbrief als Leitfaden für Spiritualität der und Kirche*. Echter Verlag, Würzburg 2000, 198. Hivatkozás Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 485 (4 láb.) alapján.

⁶⁰⁷ Celan, Paul: *Der Meridian. Endfassung – Entwürfe – Materialien*. (Tübingener Ausgabe, hgg. v. Jürgen Wertheimer.) Suhrkamp, Frankfurt am Main 1999, 9. Hivatkozás Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 485 (4. láb.) alapján.

evangéliuma az egyház egységét jelképezi. Az író úgy mutatja be őt, mint az apostoli hagyomány letéteményesét, az igazi evangélium hirdetőjét. A levélszerző arra szólítja fel a címzetteket, hogy amiként az apostol is megemlékezett a gyülekezet hitéről a levélkezdő hálaadásban, most ők is kérjék Isten segítségét missziói tevékenységének folytatásához, és az üldözések idején így fejezzék ki felelősségüket az evangélium hirdetői iránt.

A gyülekezeteknek azért kell imádkozniuk, hogy adassék az apostolnak az ige, ha szóra nyitja száját. Az Ezékiel próféta könyvéből származó fordulat (Ez 3,27; 24,27; 29,21; 33,22) arra utal, hogy a börtönbe zárt apostolnak szüksége van Isten támogatására, erősítésére. Érdekes, hogy míg a Kol 3,3–9-ben a börtönajtó megnyitásáról van szó, itt az Ige bátoroságos hirdetéséről, ill. az *evangélium titkának* feltárásáról olvassunk. Milyen élethelyzetre lehet következtetni ebből? Egyes magyarázók azokra a kegyetlen üldözésekre gondolnak, amelyeket a keresztyéneknek Domitianus császár uralkodása alatt kellett elszenvedniük Kis-Ázsiában (Kr. u. 96).⁶⁰⁸ Mások Traianus császár uralkodásának idejére helyezik a vers történeti hátterét, amikor is a keresztyén egyház szembehelyezkedett a birodalmi ideológiával és a kibontakozó császárkultusszal (Kr. u. 98–117).⁶⁰⁹ A 20. vers burkoltan utal az apostol mártíriumára. A keresztyéneknek azért kell imádkozniuk, hogy Pál bátran tegyen bizonyosságot az evangéliumról a kihallgatások alkalmával. Mi az első feltevést tartjuk helyesnek, mivel levelünk közelebb áll a Kolosséi levél kérdéseéhez. Ez ugyanis Pál életének utolsó éveiben született (vö. *Az Efézusi levél – irodalomtörténeti bevezetés* fejezettel). Az apostol már nem élt az episztola megfogalmazása idején. A gyülekezetek még élénken őrzik emlékét, hiszen neki köszönhetik, hogy hitre jutottak. A levélszerző közvetett formában szólítja fel a címzetteket, hogy az evangélium hirdetéséért ezután is vállalják a felelősséget.⁶¹⁰

⁶⁰⁸ Lindemann, A.: Bemerkungen zu den Adressaten und zum Anlass des Epheserbriefes. In: uő: *Paulus. Apostel und Lehrer der Kirche*. Mohr Siebeck, Tübingen 1999, 211–227.

⁶⁰⁹ Sellin, G.: Adresse und Intention des Epheserbriefes. In: Sängler, D. (Hg.): *Studien zu Paulus und zum Epheserbrief*. FRLANT 229. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2009, 164–179.

⁶¹⁰ Luz, U.: *Der Brief an die Epheser*, 179.

20. vers: *amelynek követe vagyok a bilincsből is, hogy bátorságom legyen azt úgy hirdetni, ahogyan kell.*

A vers úgy tesz bizonyosságot az apostolról, mint aki az evangélium követe (vö. 2Kor 5,20: *Krisztusért járva követségben...*). A követ mindig a megbízójának helyettese. Az evangélium az apostolok, igehirdetők missziói szolgálata által van jelen a világban. Az ókorban különleges védelmet biztosítottak a követeknek, ti. a személye ellen elkövetett támadást a háború megindítására (casus belli) jogcímnél tekintették. Az apostol azonban *bilincsből* van, vagyis olyan élethelyzetben él, amely szemlélteti az ő üzenetét.⁶¹¹ Az evangélium követét Isten bízta meg azzal a feladattal, hogy *bátran* (παρρησία; 19. v.) hirdesse az evangélium titkát. A levélíró a *παρρησία* szót használja a *bátorság* kifejezésére, amely a polgárok nyílt véleménynyilvánítására vonatkozott a görög városállamokban.⁶¹² Krisztus mindenkori követeinek is ilyen nyíltan kell továbbítaniuk az üdvösség evangéliumát. Pál apostol élete azt példázza, hogy a bátorsággal való szólás nem volt kockázatmentes. Az evangélium küldötteinek azonban Isten parancsának kellett engedelmessé válniuk. Erre utal a következő szövegrészlet: *úgy hirdetni azt, ahogyan kell* (ὡς δεῖ με λαλῆσαι). Pál belső kényszert érzett az örömmel hirdetése: *Jaj nekem ugyanis, ha nem hirdetem az evangéliumot!* (1Kor 9,16) Sorsa összekapcsolódik az evangélium hirdetésével, amelynek kijelentésjellege van (vö. Kol 1,26; 4,4).⁶¹³ A levélíró erre kéri a keresztyén gyülekezeteket: imádságaikkal járjanak közbe azért, hogy az igehirdetők a külső akadályok ellenére is eleget tudjanak tenni megbízatásuknak.

21. vers: *Hogy pedig ti is megtudjátok, mi van velem és hogyan élek, mindent elmond nektek Tükhikosz, az Úrban szeretett testvér és hű diakónus.*

Ez a vers tartalmazza a levél egyetlen személyes jellegű közlését. Egyes magyarázók azt a nézetet vallják, hogy Tükhikosz megemléztetését az ő efézusi származása indokolja (ApCsel 20,4; 2Tim 4,12). A levél-szerző kevés módosítással vette át a Kol 4,7–8 Tükhikoszra vonatkozó mondatait. Ez a leghosszabb idézet a Kolosséi levélből. Személyéről

⁶¹¹ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 486.

⁶¹² Schlier, H.: *παρρησία* címszó. In: *TWNT V.*, 877–882.

⁶¹³ Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, 184.

Lukács jegyzi fel, hogy Pál kísérője volt a makedóniai gyülekezetek meglátogatásakor. A pásztori levelek szerint a fogságot szenvedő apostol életkörülményeiről ő tájékoztatta a gyülekezeteket (2Tim 4,12; Tit 3,12).

A Tükhikoszra vonatkozó első jellemzés – *szertett testvér* (ἀγαπητός ἀδελφός) – egyrészt a hitben való közösséget, másrészt a családias, bizalmas viszonyt fejezi ki. A második – *hű diakónus* (πιστός διάκονος) – a lelkipongozói és missziói szolgálatára vonatkozik. A diakónus cím ugyanakkor azt is jelezte, hogy az apostol *munkatársa* volt. Az Efézusi levél összefüggésében ez Tükhikosz egyházépítő tevékenységére utalt (vö. 4,11–16). A Kol 4,7 egy harmadik jelzöt is fűz nevéhez: *szolgatárs* (σύνδουλος). G. Sellin szerint a levélíró azért mellőzte e jelzöt, mert a (*rab*)*szolga* szó függőségi állapotot fejez ki, Tükhikosz pedig önkéntesen töltötte be a diakónusi tisztséget.⁶¹⁴ A *hű* (πιστός) jelző Pál munkatársainak megbízhatóságára utalt. Az *Úrban* (ἐν κυρίῳ) formula pedig Tükhikosz szolgálati területére vonatkozott, az evangélium hirdetésére.

Miben állt Tükhikosz feladata? Erre a kérdésre elsősorban a mondat élén álló bevezető formula nyújt tájékoztatást: *Hogy pedig ti is megtudjátok*. Ez a bevezetés hiányzik a Kol 4,7-ből, tehát a levélszerző kiegészítésének tekinthetjük. Tükhikosz azt a megbízatást kapta, hogy értesítse a gyülekezeteket az apostol (feltételezett) jelenlegi helyzetéről. Ennek feladatnak bizonyára megbízható szemtanúként tehetett eleget, ugyanis Onézimossal együtt kereste fel Pált az efézusi börtönben (vö. Kol 4,7–8).⁶¹⁵ A bevezető mondat alapján (*hogy ti is megtudjátok*) először arra lehet következtetni, hogy a címzettek ismerték a Kolosséi levelet, hiszen ők is a Lükosz menti térségben éltek; másodsor pedig arra, hogy ezt a levelet is Tükhikosz adta át az efézusiaknak, s ebben az efézusi (és környékbeli) keresztyéneket is tájékoztatta szenvedéséről.⁶¹⁶

22. vers: *akit éppen azért küldtem hozzátok, hogy értesüljeteK helyzetükről, és megvigasztalja szíveteket.*

A célhatározói mellékmondat szerint az apostoli küldöttnek nemcsak a szóbeli tájékoztatás volt a feladata, hanem a gyülekezet tagjainak

⁶¹⁴ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 491.

⁶¹⁵ Más feltételezés szerint itt Pál római fogságáról van szó: Best, E.: *A Critical and Exegetical Commentary on Ephesians*, 44–46; Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 491).

⁶¹⁶ Lindemann, A.: *Der Epheserbrief*, 117; Bouttier, M.: *i. m.* 271.

bátorítása, vigasztalása is. A *küldeni* (πέμπω; aor.) ige az apostoli megbízásra utal. Pál akkor használja ezt az igét, amikor megbízza munkatársait egy adott missziói szolgálat ellátásával (1Kor 4,17; 16,3; 2Kor 9,3; Fil 3,2.5). Ez azt jelenti, hogy szolgatársai az apostol tekintélyével lépnek fel a gyülekezetben, jelen esetben pedig azt, hogy Tükhikosz, megbízott tanúként erősítheti meg a levél apostoli jellegét.⁶¹⁷ A vers szövege szóról szóra azonos a Kol 4,8-cal, amely szerint Pál Timóteussal, Onézimossal és más munkatársai társaságában van börtönben (erre utal a többes szám első személy: τὰ περὶ ἡμῶν – *ami helyzetünket illeti*). Pokorný úgy látja: az Efézusi levélben ez közvetett utalás arra, hogy ennek szerzője egy népesebb csoporthoz tartozott, akik az ún. páli iskolát alkották⁶¹⁸ (vö. *Az Efézusi levél – irodalomtörténeti bevezetés* fejezettel).

A *vigasztalni* (παρακαλέω) ige az erkölcsi intelmek rendjén fordul elő az apostoli levelekben és elsősorban *bátorítást*, *buzdítást* jelent, de gyakran utal a *vigasztalásra* is. Az Efézusi levélben szintén ez az ige vezeti be a parainéziseket (4,1).⁶¹⁹ Az író arra utal jelen esetben, hogy Tükhikosz közeli látogatása meg fogja vigasztalni a levél olvasóit. Némely magyarázó azon a véleményen van, hogy a gyülekezetnek éppen a környezet ellenséges magatartása miatt volt szüksége a testvéri bátorításra és vigasztalásra (O. Schmitz), mások szerint pedig az apostol közeli mártíriuma miatt (G. Sellin). Mi az első értelmezést tartjuk helyesnek.

Figyelemre méltó, hogy míg a Kolosséi levél záradékához személyes üdvözlések is tartoznak, addig az Efézusi levélből hiányoznak ezek. Ez azért szembetűnő, mert Pálnak több ismerőse is volt Efézusban és a környékbeli gyülekezetekben. Ez a jelenség nem egyedülálló az apostol által írt levelekben. A Róm 16,3–15 kivételével sehol nem köszönti név szerint a címzett gyülekezet tagjait. Feltűnőbb azonban, hogy senki nem küldi köszöntését az apostol társaságában tartózkodó szolgatársak közül; pedig ez ott van nemcsak a Kolosséi levélben, hanem a többi epistolában is (Kol 4,10–14; Róm 16,21–23; 1Kor 16,19–20; 2Kor 13,12b; Fil 4,21–22; Filem 23–24). A levélszerző bizonyára nem tartotta fontosnak, hogy más munkatársak felsorolásával is hitelesítse a Pál nevében

⁶¹⁷ Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Epheser*, 250.

⁶¹⁸ Uo.

⁶¹⁹ Schmitz, O.: παρακαλέω, παράκλησις címszó. In: *TWNT* V., 790–798.

írt levél tartalmát (vö. Ef 1,1 magyarázatával). Ez szintén Pál személyének és tanításának fontosságát emeli ki. A levélben kifejtett teológiai gondolatok egyedül az ő nevéhez fűződnek. Ezzel a jelenséggel a 2Tim 1,15-ben és 4,16-ban is találkozunk.

23–24. vers: *Békesség a testvéreknek és szeretet – hittel együtt – az Atya Istentől és az Úr Jézus Krisztustól! A kegyelem legyen mindazokkal, akik szeretik a mi Urunkat, Jézus Krisztust romolhatatlanságban. Ámen.*

Tükhikosz látogatásának bejelentése után a szokásos üdvözlés és áldáskívánás következik, és ezek a levélzáradék második részét alkotják.

Más apostoli levelekben Pál saját kezével írta alá a köszöntést, hogy ezzel hitelesítse a leírtakat (Kol 4,18; 2Thessz 3,17). Jelen esetben ez elmarad. Áldáskívánásként a *békesség* és a *kegyelem* ajándékát kéri Istentől és az Úr Jézus Krisztustól. Ez a két kívánság hangzik el a levél elején is, azzal a különbséggel, hogy a *kegyelem* szó áll az élen (vö. 1,2). Pál korai leveleiben is ezzel a kéttagú áldásformulával találkozunk: *kegyelem néktek és békesség* (Kor 1,3; 2Kor 1,2; Filem 3; Róm 1,7; 1Thessz 1,1; 2Thessz 1,2). Mindkét ajándék a levél központi üzenetére utal: a Jézus Krisztus által szerzett *békességre* (εἰρήνη), amely az üdvösség állapotát és egyben az emberi élet feltételét jelenti (Ef 2,14–17), és az Isten által felkínált *kegyelemre* (χάρις), melyre az ember nem szolgál rá kegyes cselekedeteivel (Ef 2,5.8).

Ezeket az adományokat a *testvéreknek*, azaz minden keresztyén számára kéri Istentől. Egyes kéziratokban a *szenteknek* (ἁγίοις) névszó is olvasható, akárcsak a levélkezdő köszöntésben (P⁴⁶). Az általános jellegű címzés (többes szám harmadik személy) megfelel a levél egyetemes jellegének. A *békesség* mellé a *szeretet* járul *hittel*, amely szintén Isten ajándéka. Míg az apostol korai leveleiben a *hit*, *szeretet*, *remény* hármásával találkozunk (1Kor 13,13; 1Thessz 1,4), addig az Efézusi levélben a *békesség*, *szeretet*, *hit* változatával. „A *szeretet hittel* fordulat az emberek egymás iránti nyitottságát és az Isten igazságába helyezett bizodal-mát jelenti.”⁶²⁰ A levélben a hit gyakran fordul elő a szeretet mellett (1,15; 3,17; 4,13–15), a szeretet ugyanis a hitből fakad (Gal 5,6), a hit pedig, amely szintén Isten adománya, az ige hirdetése által születik (Róm 10,17; 2Kor 4,13; Ef 4,5–7).

⁶²⁰ Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 493.

A levélszerző végül a *kegyelmet* (χάρις) kéri áldásként mindazokra, akik szeretik az Úr Jézus Krisztust. A *kegyelem* volt a levél kiindulópontja (Ef 1,2.6) és ez áll a befejezésben is. Több apostoli levél végződik a *Jézus Krisztus kegyelme legyen veletek* áldáskívánással (Róm 16,20; 1Kor 16,23; 2Kor 13,13; Gal 6,18; Fil 4,23; 1Thessz 5,28; Kol 4,18; 1Tim 6,21; 2Tim 4,22). A kegyelmet Isten ajándékozta Jézus Krisztus által (Ef 2.5.8; 3,2). A kegyelem áldását nyerik el mindazok, akik szeretik a mi Urunkat, Jézus Krisztust. A hívők ezen ünnepélyes megjelölése az Ószövetségből származik, közelebről a LXX-ből: *akik az Istent szeretik* (2Móz 20,6; 5Móz 5,10; Zsolt 97,10; 122,6; 145,20). Ezt több újszövetségi könyv is átvette: Róm 8,28; 1Kor 2,9; 8,3; Jak 1,12,2,5; 1Jn 4,10,20; 5,1. Ez levelünkben az Úr Jézus Krisztus szeretetére vonatkozik. A felemeltetett Krisztus szeretetéről az 1Pt 1,8-ban, valamint az 1Kor 16,22-ben is olvasunk, ahol nem ἀγαπάω, hanem a φιλέω ige fejezi ki a Krisztus iránti szeretetet. Nehézséget okoz az ἐν ἀφθαρσίᾳ (*romolhatatlanságban*) határozó értelmezése. Mivel a görög szövegben ez az áldás utolsó szava, felmerül a kérdés, hogy mire vonatkozik. A πῦξ a τῶν ἀγαπῶντων melléknévi igenévhez kapcsolja az ἀφθαρσίᾳ szót, s így azt jelenti, hogy szeretetük fölébe emelkedik a mulandóságnak: *akik el nem múló szeretettel szeretik a mi Urunkat, Jézus Krisztust.*⁶²¹ Ez tartalmilag helyes, mivel összhangban áll a *Szeretet himnuszának* záró versével, ugyanis arra az egyetlen lelki ajándékra vonatkozik, amelyik soha nem múlik el (1Kor 13,13).⁶²² A revK azonban ragaszkodik ahhoz, hogy az ἀφθαρσίᾳ szó a vers végén maradjon, és különálló névszóként kezeli: *A kegyelem legyen mindazokkal, akik szeretik a mi Urunk Jézus Krisztust a romolhatatlanságban.*⁶²³ Ebben az esetben a *kegyelem* (χάρις) szóval kötjük egybe az ἀφθαρσίᾳ-t, és az áldás jelentése a következő lesz: a kegyelem ajándéka a romolhatatlanságban jusson teljességre, tehát *hozzon létre egy el nem múló valóságot*. Így a kifejezés eszkatologikus valóságot jelent, amely összecseng a levél 3.

⁶²¹ Ugyanígy értelmezi: a szír Ephrém, Krüszosztomosz, Luther, Westcott, Masson, J. Schmid és Varga Zsigmond J.: *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*, 123.

⁶²² Sellin, G.: *Der Brief an die Epheser*, 494.

⁶²³ Ugyanígy értelmezi: a Vulgata, Ambrosiaster, Beza, Beck, Wohlenberg, Haupt, Hofman, H. Schlier.

részében olvasható záró doxológiával (3,21, vö. 1Kor 15,42.50.53).⁶²⁴ Ez utóbbi értelmezést fogadjuk el, mert ez van összhangban a levél eszkatologikus kitekintésével (1,14. 18; 4,4).

A levél az *ámen* szóval fejeződik be. Jelentése: *bizony úgy van*. Ezzel a szerző megerősíti az áldásban elhangzott kívánságokat. Az *ámen* szót tartalmazzák a következő kéziratok: \aleph^2 D Ψ 1739^c \aleph it vg sy bo^{pt}. Más korábbi manuskriptumok azonban kihagyják: \mathfrak{P}^{46} \aleph^* B F G 0278. 6. 33. 81. 1175. 1241. 1739* 1881. Az utóbbiak alapján az ún. standard szöveg (Nestle – Aland 27. kiad.) is elhagyja a hagyományos zárószót. A p^{ÚF} szerkesztői azonban megőrizték ezt. E döntés azért helyénvaló, mert az apostoli leveleket istentisztelet keretében olvasták fel a gyülekezetben. Amikor meghallgatták, az *ámen* szóval fejezték ki az apostoli áldás elfogadását.

⁶²⁴ Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*, 298; Schlier, H.: *Der Brief an die Epheser*, 312; Lindemann, A.: *Der Epheserbrief*, 119; Luz, U.: *Der Brief an die Epheser*, 180; *Zürcher Bibel* (2007): „Die Gnade sei mit allen, die unseren Herrnn Jesus Christus lieben – sie wird nie vergehen”.

Irodalom

Források, szövegkiadások

A Biblia eredeti nyelvű szövegkiadásai

- Biblia Hebraica Stuttgartensia.* Editio tertia emendata. Ediderunt K. Ellinger – W. Rudolph, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1987.
- Nestle – Aland: *Novum Testamentum Graece.* Ediderunt Kurt Aland – Barbara Aland. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1993.
- Novum Testamentum Graece et Latine.* Ediderunt Erwin Nestle et Kurt Aland. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1991.
- Septuaginta.* Id. est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes. Editio nona. Edidit Alfred Rahlfs. Deutsche Bibelstiftung, Stuttgart, 1935.

Bibliafordítások

- A Biblia.* Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest 1973.
- Az Új Testámentum.* Dr. Budai Gergely. A Magyarországi Református Egyház Zsinatának Irodája, Budapest 1967.
- (Bible) Traduction Oecuménique de la Bible.* Édition integrale: Nouveau Testament, Paris 1977.
- Biblia. Istennek az Ószövetségben és az Újszövetségben adott Kijelentése.* Kiadja: a Magyar Bibliatársulat megbízásából a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 1990.
- Biblia.* Kecskeméthy István fordítása. (Szerk.: Adorjáni Zoltán, Bálint Ágnes, Bodó Kinga, Gálfalvy Ágnes. CE Koinónia Kiadó, Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 2002.
- Biblia. Ószövetségi és újszövetségi Szentírás.* Ford. Gál Ferenc, Gál József, Gyürki László, Kosztolányi István, Rosta Ferenc, Szénási Sándor, Tarjányi Béla. Szent István Társulat, Budapest 1987.
- Das Neue Testament.* Einheitsübersetzung der Heiligen Schrift. 1. Auflage. Paul Pattloch Verlag, Aschaffenburg 1979.
- Das Neue Testament.* Übersetzt und kommentiert von Ulrich Wilkens. Evangelische Hauptbibelgesellschaft, Berlin 1979.
- Szent Biblia, azaz Istennek az Ó és Új Testamentóban foglaltatott egész Szent Írás.* Ford. Károli Gáspár. Budapest, Magyar Bibliatársulat, 1994.
- Újszövetségi Szentírás.* Szent István Társulat. Fordította és a bevezetéseket írta: Dr. Gál Ferenc – Dr. Kosztolányi István. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest 1985.

Új Testamentom, vagyis a Jézus Krisztusban, a mi Urunkban kötött Új Szövegség Szent Írása. Károli Gáspár nyomán az eredeti – görög – szövegből fordította, bevezetéssel és szótárral ellátta dr. Masznyik Endre. A fordító kiadása, Budapest 1925.

Zürcher Bibel. Theologischen Verlag Zürich, Zürich 2007.

Deuterokanonikus könyvek, apokrif irodalom, apostoli atyák stb. írásai

Adamik Tamás (szerk.): *Apokalipszisek*. Apokrif iratok 3. Telosz Kiadó, Budapest 1997.

Adamik Tamás (szerk.): *Apokrif levelek*. Telosz, Budapest 1999.

Adamik Tamás (szerk.): *Az apostolok csodálatos cselekedetei*. Telosz, Budapest, 1996.

Adorjáni Zoltán: *Jób testamentuma. Bevezetés – fordítás – jegyzetek*. L'Harmattan, Budapest 2011.

Camelot, P. Th.: *Ignace d'Antioche. Marture de Polycarpe, Lettres. Texte Grec, introduction, traduction et notes Lettres*. 2è éd. SC 10. Editions du Cerf, Paris 1951.

Deuterokanonikus bibliai könyvek a Septuaginta alapján. Szerkesztette a Magyar Bibliatársulat szöveggondozó bizottsága. Magyar Bibliatársulat, Kálvin János Kiadó, Budapest 1998.

Hennecke, E. – Schneemelcher, W.: *Neutestamentliche Apokryphen*. I–II. Tübingen. 1987.

Jézus rejtett szavai. Fordította Hubai Péter, Pröhle Károly, Rugási Gyula. Az utószót írta Hubai Péter. Vízöntő könyvek. Hungarian Edition, Holnap Kiadó, Budapest 1990.

Lucius Annaeus Seneca: *Erkölcsei levelek*. Fordította Kurucz Ágnes. Európa Kiadó, Budapest 1975.

Marcus Aurelius: *Elmélkedések*, VII., 9. Marcus Aurelius: *Elmélkedések*. A Parthenon kétnyelvű klasszikusai. Fordította Huszti József. Parthenon Egyesület, Franklin Társulat, Budapest 1943.

Niederwimmer, Kurt: *Didache*. KAV I. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1989.

Norbert Meisner: *Aristeasbrief*. In: Kümmel, W. G. – Lichtenberger, H.(Hg.): *Jüdische Schriften aus hellenistisch-römischer Zeit*. Bd. 2: *Unterweisung in erzählender Form*. Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, Gütersloh 1973.

Seneca: *Az élet rövidegéről*. Seneca Kiadó, Budapest 1997.

Vanyó László (szerk.): *Apokrifek*. Ókeresztény Írók II. Szent István Társulat, Budapest 1980.

Vanyó László (szerk.): *Apostoli atyák. Ókeresztény írók III.* Szent István Társulat, Budapest 1988.

Vanyó László: *Az ókeresztény egyház és irodalma.* Ókeresztény írók I. Szent-István Társulat, Budapest 1988.

Bevezetéstudományi és kortörténeti művek

Achtermeier, P. J. – Green, Joel B. – Thomson, Marianne Meye: *Introducing the New Testament. Its Literature and Theology.* W. B. Eerdmans Publishing Comp. Grand Rapids, Michigan – Cambridge, U. K. 2001.

Adamik, Tamás: *Római irodalom. A kezdetektől a Nyugatrómai Birodalom bukásáig.* Kalligram, Pozsony 2009.

Adorjáni Zoltán: *Alexandriai Philón: De vita contemplativa.* Simeon könyvek. A Simeon Kutatóintézet (Pápa) könyvsorozata. Hatodik kötet. Kiadja a Pápai Református Teológiai Akadémia és a L'Harmattan Könyvkiadó és Terjesztő Kft. Budapest 2008.

Alföldi Géza: *Római társadalomtörténet.* Osiris, Budapest 2002.

Apuleius: *Az aranyszámár.* Ford. Révay József. Európa Kiadó, Budapest 1993.

Balla Péter: Corpus Paulinum. A pszeudepigráfia jelensége. In: *Az újszövetségi iratok és kanonikus gyűjteményük kialakulásának története. Bevezetéstani alternatívák.* KGRE Hittudományi Kara, Budapest 2005, 154–159.

Benyik, György: *Az újszövetségi Szentírás keletkezés- és kutatástörténete.* 1. köt. Introductio generalis. 2. köt. Introductio specialis. JATEPress, Szeged 1995–1996.

Berger, Klaus: *Formen und Gattungen im Neuen Testament.* UTB 2532. A. Francke, Tübingen – Basel, 2005.

Budai Gergely – Herczeg Pál: *Az Újszövetség története. Bevezetés az Újszövetségbe.* Kiadja a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Budapest 1985.

Colpe, Carsten – Honnefelder, Ludger – Lutz-Bachmann, Matthias (Hg.): *Spätantike und Christentum.* Beiträge zur Religions und Geistesgeschichte der griechisch-römischen Kultur und Zivilisation der Kaiserzeit. Akademie Verlag, Berlin 1992.

Conzelmann, Hans – Lindemann, Andreas: *Arbeitsbuch zum Neuen Testament.* J. C. B. Mohr. UTB. Paul Siebeck, Tübingen 1975.

Cullmann, Oscar: *Einführung in das Neue Testament.* Siebenstern-Taschenbuch Verlag, München – Hamburg 1965.

Ellinger, W.: *Ephesos. Geschichte einer Weltstadt.* Kohlhammer, Stuttgart 1985.

Erdős József: *Újszövetségi Bevezetés.* Református Egyházi Könyvtár, Pápa 1911.

Erdős Károly és Pongrácz József: *Újszövetségi Bevezetés.* Teológiai Kézikönyvek 4. Pápa, 1942.

- Erleman, Kurt – Noethlichs, Karl Leo – Scherberich, Klaus – Zangenberg, Jürgen (Hg.): *Neues Testament und Antike Kultur*. (NTAK) Bd. 2: *Familie, Gesellschaft, Wirtschaft*. Neukirchener Verlag, Neukirchen – Vluyn 2004–2008.
- Everett Ferguson: *A keresztyénség bölcsője*. Ford. Zsengellér József. Osiris, Budapest 1999.
- Feine, Paul – Behm, Johannes – Kümmel, Werner Georg: *Einleitung in das Neue Testament*. 15. Aufl. Quelle & Meyer, Heidelberg 1967.
- Filoramo, Giacomo: *A gnoszticizmus története*. Hungarus Paulus – Kairosz Kiadó, Pécs 2000.
- Flavius Josephus: *A zsidók története*. Ford. Révay József. Európa Kiadó, Budapest, 1980.
- Gulyás Istvánné (szerk.): *Az antik Róma napjai*. Olvasókönyv. 2. kiad. Tankönyvkiadó, Budapest 1981.
- Josephus Flavius: *A zsidó háború*. Függelékül: Flavius Josephus önéletrajza. Ford. Révay József. Ötödik kiadás. Gondolat Kiadó, Budapest 1964.
- Jülicher, Adolf: *Einleitung in das Neue Testament*. J. C. B. Mohr. Tübingen 1931.
- Klijn, A. J. F.: *De wordings-geschiedenis van het Nieuwe Testament*. AULA. Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht – Antwerpen 1974.
- Klippenberg, Hans G. – Wewers, Gerd A. (Hg.): *Textbuch zur neutestamentliche Zeitgeschichte*. Grundrisse zum Neuen Testament. NTD Ergänzungssreihe. Bd. 8. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1979.
- Komoróczy Géza: *Kiáltó szó a pusztában. A holt-tengeri tekercsek*. Osiris, Budapest, 1998.
- Köster, Helmut: *Einführung in das Neue Testament im Rahmen der Religionsgeschichte und Kulturgeschichte der hellenistischen und römischen Zeit*. Walter de Gruyter, Berlin – New York 1980.
- Köster, Helmut (ed.): *Ephesos – Metropolis of Asia. An Interdisciplinary Approach to its Archeology, Religion and Culture*. Harvard Theological Studies 41. Trinity Press International, Valley Forge Pennsylvania 1995.
- Leeuw, Gerardus van der: *A vallás fenomenológiája*. Ford. Bendl Júlia, Dani Tivadar, Takács László. Epilegomena, Osiris Kidó, Budapest 2001.
- Leipold, Johannes – Grundmann, Walter (Hg): *Umwelt des Urchristentums*. Bde 1–3. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin 1965.
- Long, A. A.: *Hellenisztikus filozófia*. Osiris könyvtár: Filozófia. Szent István Társulat Könyvkiadója, Budapest, 1998.
- Marguerat, Daniel: *Introduction au Nouveau Testament. Son histoire, son écriture, sa théologie*. Labor et Fides, Genève 2001.
- Metzger, Bruce M.: *A Textual commentary on the Greek New Testament*. Second Edition. Deutsche Bibelgesellschaft, D-Stuttgart 2001.

- Metzger, Bruce M. – Ehrman, Bart D.: *Az Újszövetség szövege. Hagymányozás – szövegromlás – helyreállítás*. Harmat Kiadó, Budapest 2008.
- Mitton, C. Leslie: *The Epistle to the Ephesians. Its Authorship, Origin and Purpose*. Clarendon Press, Oxford 1951.
- Niebuhr, K.-W. (Hg.): *Grundinformation Neues Testament*. UTB, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2000.
- Paulys Realenziklopädie der klassischen Altertumswissenschaft*. Hg. von Pauly, August Friedrich – Wissowa, Georg et al. Neue Bearbeitung. Serie 1. Bde 1–47. Serie 2. Bde 1–19. Metzler, Stuttgart 1892–1972.
- Pecsek Ottó (szerk.): *Bibliaismereti Kézikönyv*. Kiadja a Magyar Bibliatársulat megbízásából a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója. Budapest 2004.
- Pokorný, P.: *Der Epheserbrief und die Gnosis*. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin 1965.
- Pokorný, Petr – Heckel, Ulrich: *Die Schriften des Paulinismus. Die Paulusschulen und ihre Wirkung*. In: *Einleitung in das Neue Testament. Seine Literatur und Theologie im Überblick*. UTB 2798. Mohr Siebeck, Tübingen 2007, 616–623.
- Reicke, Bo – Rost, Leonhard (Hrsg.): *Biblisch-historisches Handwörterbuch*. Bde I–IV. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1962, 1962–1966.
- Reiser, Marius: *Sprache und literarische Formen des Neuen Testaments*. UTB, Fr. Schöningh. Paderborn – München – Wien – Zürich, 2001.
- Roloff, Jürgen: *Neues Testament*. Neukirchener Arbeitsbücher. 2. Aufl. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1979.
- Roukema, Riemer: *Gnózis és a hit a korai keresztyénségben*. Fordította: Gödriné Sylvester Réka és Tunyogi Lehel. Exit Kiadó, Kolozsvár 2009.
- Schenke, Hans Martin – Fischer, Karl Martin: *Einleitung in die Schriften des Neuen Testaments*. 1. Die Briefe des Paulus und die Schriften des Paulinismus. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin 1978.
- Schnelle, Udo: *Einleitung in das Neue Testament*. UTB 1830. 5. Aufl. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2005.
- Schweizer, Eduard: *Theologische Einleitung in das Neue Testament*. NTD, Ergänzungsreihe 2. Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen, 1989.
- Szepessy Tibor (szerk.): *A régi Róma napjai*. Balassi Kiadó, Budapest 1998.
- Theissen, Gerd: *Az öskeresztyénség élményvilága és magatartásformái. Az öskeresztyénség pszichológiája*. Kálvin Kiadó, Budapest 2008.
- Theissen, Gerd: *Histoire sociale du christianisme primitif*. Labor et Fides, Genève 1996.
- Theissen, Gerd: *Studien zur Soziologie des Urchristentums*. WUNT 19. Paul Siebeck, Tübingen 1989.

- Thiessen, W.: *Christen in Ephesus. Die historische und theologische Situation in vorpaulinischen und paulinischen Zeit und zur Zeit der Apostelgeschichte und der Pastoralbriefe*. Francke, Tübingen – Basel 1995.
- Unnik, van W. C.: *Openbaringen uit Egyptisch Zand*. De vonsden bij Nag-Hammadi. Uitgeverij van Keulen, Den Haag 1958.
- Vermes Géza: *A qumráni közösség és a holt-tengeri tekersek története*. Ford. Hajnal Pirooska. Osiris könyvtár, Budapest 1998.
- Vielhauer, Philipp: *Geschichte der urchristlichen Literatur. Einleitung in das Neue Testament, die Apokryphen und die Apostolischen Väter*. De Gruyter Lehrbuch, Berlin – New York 1975.
- The Westminster Dictionary of New Testament and Early Christian Literature and Rhetoric*. Aune, David E. Westminster John Knox Press, Louisville – London, 2003.
- Xeravits Géza: *A deuterokanonikus könyvek. Bevezetés keletkezés- és irodalomtörténetükbe*. L'Harmattan, Pápai Református Teológiai Akadémia, Pépa – Budapest 2008.

Segédeszközök

(szótárak, lexikonok, nyelvtanok, fogalmi szókönyvek)

- Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, Hg. H. Temporini – W. Haase, Berlin.
- Bartha Tibor (szerk.): *Keresztyén bibliai lexikon*. I–II. Kálvin Kiadó, Budapest 1993–1995.
- Balázs Károly: *Újszövetségi szómutató szótár*. Logos Kiadó, Budapest, 1998.
- Balz, Horst – Schneider, Gerhard (Hg.): *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. Bde. I–III. 2., verbesserte Aufl. mit Literaturnachträgen. W. Kohlhammer GmbH, Stuttgart 1992.
- Bauer, Walter – Aland, Kurt – Aland, Barbara: *Griechisch-Deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der frühchristlichen Literatur*. 6. Völlig neu bearbeitete Aufl. W. de Gruyter, Berlin – New York 1988.
- Blass, F. Debrunner: *Gramatik des Neutestamentlichen Griechisch*. Bearb. Von Rehkopf, F. Göttingen 1984.
- Betz, H. D. – Browning, D. S. – Janowski, B. – Jüngel, E. (Hg.): *Religion in Geschichte und Gegenwart*. 4. Aufl. C. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1998–.
- Coenen, L. – Beyreuter, E. – Bietenhard, H. (Hg.): *Theologisches Begrifflexikon zum Neuen Testament*. 3. Bd. R. Brockhaus Verlag, Wuppertal 1972.
- Duden*. Das Fremdwörterbuch. 9. Auflage. Bd. 5. Dudenverlag. Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich 2006.

- Freedmann, D. N. (ed.): *The Anchor Bible Dictionary*. 6 vols. Doubleday, New York, 1992.
- Galling, Kurt: (Hg.): *Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft*. 3. Aufl. J. B. C. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1957–1961.
- Györkösy Alajos.: *Latin–magyar szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1975.
- Györkösy Alajos – Kapitánffy István – Tegyedí Imre: *Ógörög–magyar szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1990.
- Harnack, Adolf von: *Chronologie der altchristlichen Literatur bis Eusebius*. I. Band. J. C. Hinrichs, Leipzig 1897.
- Kiss Gábor (szerk.): *Magyar szókincstár. Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára*. Tinta Kiadó, Budapest 2000.
- Kittel, G. – Friedrich, G.: (Hg.): *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. Bde. 1–10. W. Kohlhammer GmbH, Stuttgart 1933–1979.
- Klauser, Theodor (Hg.): *Reallexikon für Antike und Christentum. Sachwörterbuch zur Auseinandersetzung des Christentums mit der antiken Welt*. Anton Hiersemann Verlags – G. M. B. H., Stuttgart 1950–2000.
- Kozma Zsolt (szerk.): *Bibliai fogalmi szókönyv*. Az Erdélyi Református Egyházkerület Kiadványa, Kolozsvár 1992.
- Krause, G. – Müller, G. – Wolter, M. (Hg.): *Theologische Realenzyklopädie*. Bde. 1–31. de Gruyter, Berlin – New York 1977–1992.
- Metzger, B. M.: *A Textual Commentary on the Greek New Testament*. Sec. Ed. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 2001.
- Schmoller, Alfred: *Handkonkordanz zum Neuen Testament*. 15. Auflage. Württembergische Bibelanstalt, Stuttgart 1973.
- Strack, Hermann. L. – Billerbeck, Paul: *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch*. Bde. I–VI. C. H. Beck, München 1922–1961.
- Tótfalusi István: *Idegenszó-tár. Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára*. Tinta Kiadó, Budapest 2005.
- Varga Zsigmond: *Az őskereszténység világa, élete és hőskora. Magyarázó szövegsemelvényekkel*. I–II. DRThA. Szerk. Vladár Gábor. Dedrecen, 1994.
- Varga Zsigmond J.: *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*. Kiadja a Magyar Bibliatanács megbízásából a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1992.
- Varga Zsigmond J.: *Újszövetségi bevezetés*. Szerk. Szathmáry Sándor. Új kiadás. A Református Zsinati Iroda Doktorok Kollégiumának Főtitkári Hivatala, Budapest 2000.

*Kommentárok az Efézusi, a Kolosséi, a Filemonhoz
és a Korinthusiakhoz írt első levelekhez*

- Abbott, T. K.: *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistles to the Ephesians and to Colossians*. 1897.
- Balla Péter: *Pál apostol levele a Galáciabeliekhez. Kommentár bevezetéssel és exkurzusokkal*. Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány, Budapest 2009.
- Balikó Zoltán: *Az Efézusi levél. Gyakorlati magyarázata*. Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest 1985.
- Barth, Markus. *Ephesians: Translation and Commentary on Chapters 1–3 and 4–6*. 2 vols. Anchor Bible 34, 34A. Doubleday, Garden City, New York 1974.
- Békési Andor: A Filemonhoz írt levél magyarázata. In: *A Szentírás magyarázata. Az Újszövetség könyveinek magyarázata*. Jubileumi kommentár. Kiadja a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1974, 306–308.
- Békési Andor: A Kolossébeliekhez írt levél magyarázata. In: *A Szentírás magyarázata. Az Újszövetség könyveinek magyarázata*. Jubileumi kommentár. Kiadja a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1974, 268–275.
- Békési Andor: Az Efézusiakhoz írt levél magyarázata. In: *A Szentírás magyarázata. Az Újszövetség könyveinek magyarázata*. Jubileumi kommentár. Kiadja a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1974, 245–257.
- Bengel, Johann Albrecht: *Gnomon Novi Testamenti. Auslegung des Neuen Testamentes in fortlaufenden Anmerkungen*. Bd. II. Römerbrief bis Offenbarung. 8. Aufl. J. F. Steinkopf Verlag, Stuttgart 1970.
- Best, Ernest: *A Critical and Exegetical Commentary on Ephesians*. ICC. T & T. Clark, Edinburgh 1998.
- Binder, Hermann: *Der Brief des Paulus an Philemon*. ThHK 11/II. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin 1988.
- Bouttier, Michel: *L'Épître de Saint Paul aux Éphésiens*. CNT. Deuxième Série, IXb. Labor et Fides, Genève 1991.
- Bruce, F. F.: *The Epistles to the Colossians, to Philemon, and to the Ephesians*. W. B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan 1984.
- Calvin, Johannes: *Auslegung der Heiligen Schrift. Die kleinen Paulinischen Briefe*. Neukirchener Verlag, Neukirchen Vluyn 1963.
- Conzelmann, H.: Der Brief an die Epheser. In: Becker, J. – Conzelmann, H. – Friedrich, G.: *Die Briefe an die Galater, Epheser, Philipper, Kolosser, Thessalonicher und Philemon*. NTD 8. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1985, 176–202.

- Cserhádi Sándor: *Pál apostolnak a Kolossébeliekhez írt levele és Filemonhoz írt levél*. A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest 1978.
- Cserhádi Sándor: *Pál apostolnak a Korinthusiakhoz írt első levele*. Luther Kiadó, Budapest 2008.
- Dibelius, Martin – Greeven, Heinrich: *An die Kolosser, Epheser, an Philemon*. HNT 12. 3. Aufl. Mohr Siebeck, Tübingen 1953.
- Dunn, James D. G.: *The Epistles to the Colossians and to Philemon*. The New International Greek Testament Commentary. W. Eerdmann, Grand Rapids, Michigan, 1996.
- Ernst, Joseph: *Die Briefe an die Philipper, an Philemon, an die Kolosser, an die Epheser*. RNT. Pustet, Regensburg 1974.
- Gál Ferenc: Az Efezusiaknak írt levél. In: *Pál apostol levelei*. Szent István Társulat, Budapest 1992, 210–238.
- Geréb Zsolt: *A Kolosséiakhoz és a Filemonhoz írt levél magyarázata*. Kiadja az Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 2010.
- Geréb Zsolt: *A Thesszalónikabeliekhez írott levelek magyarázata*. Készült a Református Egyház Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpontjának nyomdájában, Kolozsvár 2003.
- Gnilka, Joachim: *Der Epheserbrief*. HThK X/2. Verlag Herder. Freiburg – Basel – Wien 1971.
- Gnilka, Joachim: *Der Kolosserbrief* (HThK X.). Verlag Herder, Freiburg – Basel – Wien 1980.
- Grosheide, F. W.: *De Brief van Paulus ann de Efeziërs*. Commentaar op het Nieuwe Testament. J. H. Kok, Kampen 1960.
- Heckel, Ulrich – Micheel, Rosemarie: *Himmel-Erde und zurück. Sieben Abschnitte aus dem Epheserbrief*. Texte zur Bibel 26. Arbeitsbuch, Ökumenische Bibelwoche 2010/2011. Neukirchener Verlag, Aussaat Verlag, Neukirchen-Vluyn 2010.
- Hübner, H.: *An Philemon. An die Kolosser. An die Epheser*. HNT 12. Mohr Siebeck, Tübingen 1997.
- Larkin, W. I.: *Ephesians. A handbook on the Greek Text*. Baylor University Press. Waco, Texas, 2009.
- Lighfoot, J. B.: The Destination of the Epistle to the Ephesians. In: uő: *Biblical Essay*. Macmillan, London, New York, 1893, 375–396.
- Lindemann, Andreas: *Der Epheserbrief*. Zürcher Bibelkommentare. NT 8. Theologischer Verlag, Zürich 1985.
- Lindemann, Andreas: *Der Kolosserbrief*. Zürcher Bibelkommentare. NT 10. Theologischer Verlag, Zürich 1983.
- Lincoln, Andrew T.: *Ephesians*. WBC 42. Word, Dallas 1990.

- Luz, Ulrich: *Der Brief an die Epheser*. NTD, Bd. 8/1. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1998.
- Luz, Ulrich: *Der Brief an die Kolosser*. NTD 8/1. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1998.
- Lohse, Eduard: *Die Briefe an die Kolosser und an Philemon*. KEK IX/2. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1977.
- Martin, Ralph P.: *Ephesians, Colossians, and Philemon. Interpretation. A Bible Commentary for teaching and preaching*. John Knox Press, Atlanta 1992.
- Mussner, Franz: *Der Brief an die Epheser*. ÖTBK 10. Gütersloher Verlags-
haus Gerd Mohn, Gütersloch – Würzburg 1982.
- Pokorný, Petr: *Der Brief des Paulus an die Epheser*. ThHKNT 10/II. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig 1992.
- Pokorný, P.: *Der Brief des Paulus an die Kolosser*. ThHKNT 10/I. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin 1988.
- Ridderbos, Herman: *Aan de Kolossenzen*. J. H. Kok, Kampen, 1960.
- Schlatter, Adolf: *Die Briefe an die Galater, Epheser, Kolosser und Philemon*. Erläuterungen zum Neuen Testament, Bd. 7. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin, 1962.
- Schlier, Heinrich: *Der Brief an die Epheser*. Patmos Verlag, Düsseldorf 1971.
- Schlier, Heinrich: *Der Brief an die Galater*. KEK 7. 5. Auflage. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1971.
- Sellin, Gerhard: *Der Brief an die Epheser*. KEK, Bd. 8–9. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2008, 52–53.
- Schnackenburg, R.: *Der Brief an die Epheser*. EKK X. Benziger Verlag, Neukirchener Verlag, Zürich 1982.
- Schrage, Wolfgang: *Der erste Brief an die Korinther*. EKK VII/3. Benziger Verlag, Neukirchener Verlag, Zürich – Düsseldorf 1999.
- Schweizer, Eduard: *Der Brief an die Kolosser*. EKK XII. Benziger Verlag, Neukirchener Verlag, Zürich – Neukirchen-Vluin 1979.
- Schweizer, Eduard: *Der Brief an die Kolosser*. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin 1979.
- Szathmáry, Sándor: A Kolossébeliekhez írt levél magyarázata. In: *Jubileumi Kommentár*. III. köt. Kálvin Kiadó, Budapest 1998, 325–335.
- Tökés István: *Pál apostol Filemonhoz írt levelének magyarázata*. In: *Református Szemle* 1957, 99–102; 131–145.
- Tökés István: *A Korinthusibeliekhez írt első levél magyarázata*. Kiadja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárad 1995.
- Varga Zsigmond J.: A Kolossé levél magyarázata. In: *Református Egyház*, 1953/15–16, 34–46; 1953/18, 7–14; 1953/23, 19–23; 1953/24, 18–21.

- Wilson, R. Mcl.: *A Critical and Exegetical Commentary on Colossians and Philemon* (ICC). Clark International, London 2005.
- Wolter, Michael: *Der Brief an die Kolosser. Der Brief an Philemon*. ÖTBK 12. Gütersloh, Würzburg 1993.

Monográfiák

- Balla Péter: *The Child-Parent Relationship in the New Testament and its Environment*. WUNT 155. Mohr Siebeck, Tübingen 2003.
- Baslez, Marie-Françoise: *Biblie și Istorie. Iudaism. Elenism. Creștinism*. Editura Artemis, București 2007.
- Bolyki, János: *Az újszövetségi írásmagyarázat elvei, módszerei és példái*. Kálvin Kiadó, Budapest 1998.
- Becker, Jürgen: *Paulus der Apostel der Völker*. UTB, Mohr Siebeck, Tübingen 1998.
- Beker, J. Christian: *Paul the Apostle. The Triumph of God in Life and Thought*. Clark, Edinburgh 1980.
- Best, E.: *One Body in Christ. A Study in the relationship of the Church to Christ in the Epistles to the Apostle Paul*. S. P. C. K., London 1955.
- Bolkestein, H.: *Wohltätigkeit und Armenpflege im vorchristlichen Altertum*. Ein Beitrag zum Problem „Moral und Gesellschaft“. Oosthoek, Utrecht 1939. Nachdruck: Bouma's Boekhuis, Groningen) 1967.
- Bolyki János: *Újszövetségi etika*. Kálvin Kiadó, Budapest 1998.
- Bornkamm, Günther: *Paulus*. Urban-Taschenbücher 119. W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart 1969.
- Brandenburger, E.: Alter und Neuer Mensch, erster und letzter Adam-Anthropos. In: uő: *Studie zur Geschichte und Theologie des Urchristentums*. Stuttgarter Biblische Aufsatzbände 15. Verlag Katholisches Bibelwerk, Stuttgart 1993, 209–250.
- Braun, H.: *Qumran und das Neue Testament*. I–II. Mohr Siebeck, Tübingen 1966.
- Breytenbach, C.: *Versöhnung. Eine Studie zur paulinischen Soteriologie*. WMANT 60. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluy 1989.
- Caragounis, Ch. C.: *The Ephesian Mysterion: Meaning and Content*. CBNTS 8. Gleerup, Lund 1977.
- Colpe, C.: *Die religionsgeschichtliche Schule. Darstellung und Kritik ihres Bildes vom gnostischen Erlösermythos*. FRLANT 78. Göttingen 1961.
- Conzelmann, H.: *Theologie als Schriftauslegung. Aufsätze zum Neuen Testament*. BEvTh 65. Chr. Kaiser Verlag, München 1974, 177–190.
- Corsten, Thomas – Zangenberg, Jürgen: Ephesos. In: Erleman, Kurt – Noethlich, Karl Leo – Scherberich, Klaus – Zangenberg, Jürgen (Hg.).

- Neues Testament und Antike Kultur.* (NTAK) Bd. 2: *Familie, Gesellschaft, Wirtschaft.* Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 2005, 147–153.
- Cullmann, Oscar: *Die Tauflehre des Neuen Testaments. Erwachsenen- und Kindertaufe.* AthANT 12. 1. Ausgabe. Zwingli-Verlag, Zürich 1948.
- Cullmann, Oscar: *Etudes de Théologie biblique.* Delachaux et Niestlé, Neuchâtel 1968.
- Cullmann, Oscar: *Urchristentum und Gottesdienst.* Verlag von Heinrich Majer, Basel 1944.
- Deichgräber, R.: *Gotteshymnus und Christushymnus in der frühen Christenheit. Untersuchungen zu Form, Sprache und Stil der frühchristlichen Hymnen.* StUNT 5. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1967.
- Delling, Gerhard: *Der Gottesdienst im Neuen Testament.* Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1952.
- Delling, Gerhard: *Die Zueignung des Heils in der Taufe. Eine Untersuchung zum neutestamentlichen „taufen auf den Namen“.* Evangelische Verlagsanstalt, Berlin 1961.
- Dunn, James D. G.: *The Theology of Paul the Apostle.* T&T Clark, London, New York 1998.
- Eicholz, Georg: *Die Theologie des Paulus im Umriss.* Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1991.
- Faust, E.: *Pax Christi et Pax Caesaris. Religionsgeschichtliche, traditions-geschichtliche und sozialgeschichtliche Studien zum Epheserbrief.* NTOA 24. Vandenhoeck & Ruprecht (Schweiz) – UV/Göttingen 1993.
- Fischer, K. M.: *Tendenz und Absicht des Epheserbriefes.* FRLANT 111. Vandenhoeck & Ruprecht, Berlin – Göttingen 1973.
- Gärtner, B.: *The Temple and the Community in Qumran and in the New Testament. A Comparative Study in the Temple Symbolism of the Qumran Texts and the New Testament.* MSSNTS I. Cambridge University Press, Cambridge 1965.
- Gemünden, Petra von: *Vegetationsmethaphorik im Neuen Testament und seiner Umwelt.* Novum Testamentum et Orbis Antiquus, Göttingen 1993.
- Geréb Pál: *Barth Károly Dogmatikája.* Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 2006.
- Geréb Zsolt: *Újszövetségi tanulmányok.* Partiumi Kiadó, Nagyvárad 2005.
- Gese, Michael: *Das Vermächtnis des Apostels. Die Rezeption der paulinischen Theologie im Epheserbrief.* WUNT II., 99. Mohr Siebeck, Tübingen 1997.
- Gnilka, Joachim: *Paulus von Tarsus. Zeuge und Apostel.* Herder, Freiburg 1996.
- Goodspeed, Edgar Johnston: *The Meaning of Ephesians.* The University of Chicago Press, Chicago 1933.

- Haacker, Klaus: *Der Brief des Paulus an die Römer*. ThNT/6. Evangelische. Verlagsanstalt, Leipzig 1999.
- Haacker, Klaus: *Paulus, der Apostel. Wie er wurde, was er war*. Klaus Verlag Katholisches Bibelwerk, Stuttgart 2008.
- Hanson, S.: *The Unity of the Church in the New Testament. Colossians and Ephesians*. ASNU 14. Almqvist & Wiksells, Uppsala 1946.
- Harrison, P. N.: *Paul and Pastorals*. Villiers, London 1964.
- Hahn, Ferdinand: *Theologie des Neuen Testaments*. Bd. II. Mohr Siebeck, Tübingen 2002.
- Hellholm, David: Die Gattung Haustafel im Kolosser und Epheserbrief. In: Müller, Peter (Hg.): *Kolosser-Studien*. Biblisch-Theologische Studien 103. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 2009, 103–128.
- Herczeg Pál: *Az Újszövetség teológiájának vázlata*. Kálvin Kiadó, Budapest 1986.
- Herczeg Pál: *Krisztusról és az egyházzól szólok*. Kálvin Kiadó, Budapest 2006.
- Heyer, den C. J.: *Paulus. Man van twee werelden*. Meinema, Zoetermeer, 1998.
- Käsemann, E.: Epheser 4, 11–16. In: uő: *Exegetische Versuche und Besinnungen*. Band 1. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1964, 288–292.
- Kirby, J. C.: *Ephesians. Baptism and Pentacost*. sPCK, London 1968.
- Klinzing, G.: *Die Umdeutung des Kultus in der Qumrangemeinde und im Neuen Testament*. StUNT 7. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1971.
- Knox, W. L.: *St. Paul and the Church of the Gentiles*. Cambridge University Press, Cambridge 1939.
- Kovács Károly: *Hellenizmus, Róma, zsidóság. Az Újszövetség korának világa*. Útitárs, Köln – Bécs 1969.
- Lietaert, Peerbolte L. J.: *Paul the Missionary*. Contributions to Biblical Exegesis and Theology 34. Peeters. Leuven – Paris – Dudley, Ma 2003.
- Lindemann, A.: Bemerkungen zu den Adressaten und zum Anlass des Epheserbriefes. In: uő: *Paulus. Apostel und Lehrer der Kirche*. Mohr Siebeck, Tübingen 1999, 211–227.
- Luz, Ulrich: *Evangelium és hatástörténet: a Máté-evangelium értelmezése a történelemben*. Ford. Lukács Tamás. Hermeneutikai füzetek 8. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 1996.
- Lührmann, Dieter: *Das Offenbarungsverständnis bei Paulus und in Paulinischen Gemeinden*. WMANT 16. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1965.
- McKelvey, R. J.: *The New Tempel. The Church in the New Testament*. Oxford University Press, London 1969.

- Merkel, Helmut: *Der Epheserbrief in der neueren exegetischen Discussion*. ANRW II. Verlag Walter Gruyter, Berlin 25/4 (1987), 3156–3246.
- Merklein, H.: *Das kirchliche Amt nach dem Epheserbrief*. StANT 33. Kösel-Verlag, München 1973.
- Meuzelar, J. J.: *Der Leib des Messias. Eine exegetische Studie über den Gedanken von Leib Christi in den Paulusbriefen*. Van Gorcum, Assen 1961.
- Mihoc, Vasile: *Epistola Sfântului Apostol Pavel către Galateni. Studiu introductiv, traducere, comentariu*. Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București 1983.
- Murphy O'Connor, Jerome: *Pál története*. Ford. Liska Endre. Európa Kiadó, Budapest 2007.
- Mussner, Franz: *Christus, das All und die Kirche. Studien zur Theologie des Epheserbriefes*. 2. Aufl. TThSt 5. Paulinus-Verlag, Trier 1968.
- Müller, Peter: *Anfänge der Paulusschule. Dargestellt am zweiten Thessalonicherbrief und am Kolosserbrief*. ATThANT 74. Theologischer Verlag, Zürich 1988.
- Nygren, Aders: *Eros und Agapé. Gestaltwandlungen der christlichen Liebe*. 2. Aufl. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1956.
- Ochel, W.: *Die Annahme einer Bearbeitung des Kolosserbriefes im Epheserbrief in einer Analyse des Epheserbriefes untersucht*. Dissertation. Marburg 1934.
- Ollrog, Wolf-Henning: *Paulus und seine Mitarbeiter*. WMANT 50. Neukirchen Verlag, Neukirchen-Vluyn 1979.
- Percy, E.: *Die Probleme der Kolosser-und Epheserbriefe*. C. W. K. Gleerup, Lund 1946.
- Peres Imre: *Griechische Grabinschriften und neutestamentliche Eschatologie*. WUNT 157. Mohr Sibeck, Tübingen 2003.
- Pokorný, Petr: *Die Entstehung der Christologie. Voraussetzungen einer Theologie des Neuen Testaments*. Calwer Verlag, Stuttgart 1985.
- Reitzenstein, R.: *Die hellenistischen Mysterienreligionen nach ihren Grundgedanken und Wirkungen*. 3. erw. u. umgearb. Auflage. B. G. Teubner, Leipzig – Berlin 1927.
- Ridderbos, Herman: *Heilsgeschiedenis en heilige Schrift van het Nieuwe Testament*. J. H. Kok, Kampen 1955.
- Ridderbos, H. N.: *Paulus*. Ontwerp van zijn theologie. J. H. Kok, Kampen 1966.
- Roloff, Jürgen: *Apostolat – Verkündigung – Kirche*. 1. Aufl. Mohn Verlag, Gütersloh 1965.
- Rudolph Bultmann: *Az Újszövetség teológiája*. Fordította Koczó Pál. Osiris Kiadó, Budapest 1998.

- Sanders, J. T.: *The New Testament Christological Hymns. Their Historical Religious Background*. MSSNTS 15. Cambridge University Press, Cambridge 1971.
- Schlier, H.: *Christus und die Kirche im Epheserbrieft*. BHTh 6. Mohr Siebeck Verlag, Tübingen 1930.
- Schneider, Theodor: *A Dogmatika Kézikönyve*. 2. kötet. Vigilia Kiadó, Budapest 1997.
- Schrage, Wolfgang: *Ethik des Neuen Testaments*. NTD E. 4. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1982.
- Schrage, Wolfgang: *Frau und Mann*. Biblische Konfrontationen. Kohlhammer-Taschenbücher, 1013. Stuttgart u. a. 1980.
- Schürmann, H.: *Orientierungen am Neuen Testament*. Exegetische Gesprächsbeiträge. Exegetische Aufsätze III. (= Kommentare und Beiträge zum Alten und Neuen Testament, Aufsätze 3). Patmos-Verlag, Düsseldorf 1978.
- Schweizer, Eduard: *Gemeinde und Gemeindeordnung im Neuen Testament*. AThANT 35. Zwingli Verlag, Zürich 1959.
- Schwindt, Rainer: *Das Weltbild des Epheserbrieftes. Eine religionsgeschichtlich-exegetische Studie*. WUNT 148. Mohr Siebeck Verlag, Tübingen 2002.
- Scott, J. R. W.: *The Message of the Ephesians*. Inter-Varsity Press, Leicester 1979.
- Sellin, Gerhard: *Studien zu Paulus und zum Epheserbrieft*. Hg. von Dieter Sänger. FRLANT 229. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2009.
- Simon T. László: *Nem csak Isten evangéliumát. Közéletések Pál apostol örökségéhez*. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2009.
- Stauffer, Ethelbert: *Újszövetségi teológia*. Tanulmányi vezérfonal. Jegyzetkészítő iroda, Debrecen 1955, 90–91 (a *Die Theologie des Neuen Testaments*. Kohlhammer, Stuttgart – Berlin 1941).
- Székely János: *Az Újszövetség teológiája*. Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest 2004.
- Stuhlmacher, Peter: *Biblische Theologie des Neuen Testaments*. Bd. I. Grundlegung von Jesus zu Paulus. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1992.
- Theobald, M. – Pillinger, R.: *Mit den Augen des Herzens sehen. Der Epheserbrieft als Leitfaden für Spiritualität der und Kirche*. Echter Verlag, Würzburg 2000.
- Urban, Christina: Die Rollen der Familienmitglieder. In: *Neues Testament und Antike Kultur*. Bd. 2. *Familie, Gesellschaft, Wirtschaft*. Hg. Klaus Scherberich, Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 2005, 17–20.

- Vielhauer, Ph.: *OIKODOME. Das Bild von Bau in der christlichen Literatur vom Neuen Testament bis Clemens Alexandrinus*. Durlach, Karlsruhe 1940.
- Vouga, François: *Une théologie du Nouveau Testament*. Labor et Fides, Neuchâtel 2001.
- Vögtle, Anton.: *Die Tugend und Lasterkataloge exegetisch, religions- und formgeschichtlich untersucht*. NTA 16, 4–5. Aschendorff, Münster 1936.
- Wengst, Kl.: *Christologische Formeln und Lieder des Urchristentums*. StUNT 7. Gütersloh 1972.
- Wibbing, S.: *Die Tugend- und Lasterkataloge im Neuen Testament*. BZNW 25. Alfred Topelmann Verlag, Berlin 1959.
- Wilkens, Ulrich: *Theologie des Neuen Testaments*. Bd. I/3: *Die Briefe des Urchristentums: Paulus und seine Schüler, Theologen aus dem Bereich judenchristlicher Heidenmission*. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 2005.
- Wischmeyer, Oda (Hg): *Paulus. Leben–Umwelt–Werk–Briefe*. A. Franke UTB. Tübingen – Basel 2006.
- Zimmermann, R.: *Geschlechtermetaphorik und Gottesverhältnis. Traditionsgeschichte und Theologie eines Bildfelds in Urchristentum und antiker Umwelt*. WUNT 2/122. Mohr Siebeck Verlag, Tübingen 2001.
- Tanulmányok folyóiratokban, gyűjteményes kötetben*
- Barkhuizen, J. H.: The strophic structure of the eulogy of Ephesians 1, 3–14. In: *Hervormde Theologische Studies* 46 (1990), 390–413.
- Baslez, Marie-Françoise: Pál és a rabszolgaság. In: *Communio* XVII., 2009/3–4, 122–131.
- Betz, H. D.: 2Cor 6,14–7,1: An Anti-Pauline Fragment? In: *JBL* 92 (1973), 88–108.
- Betz, H. D.: Paul's „Second presence” in Colossians. In: Fornberg, Tord – Hellholm, David (Hg.): *Text and Context. Essay in Honor of Lars Hartmann*. Scandinavian University Press, Oslo – Copenhagen – Stockholm – Boston 1995, 507–518.
- Binder Hermann: Efézus, Pál missziójának központja. In: *RSz* 1987, 208–221.
- Bolyki, János: The Role of the „Elements of the Word” as a Paradigm in Pythagorean Thinking and in the Epist. Col. In: *Origin. Time and Complexity*, Genua 1994.
- Bormann, Lukas: Weltbild und gruppenspezifische Raumkonfiguration. In: Müller P. (Hg.): *Kolosser-Studien*. Biblisch-Theologische Studien 103. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 2009, 83–102.

- Colpe, C.: Zur Leib-Christi-Vorstellung im Epheserbrief. In: Eltester, W. (Hg.): *Judentum-Urchristentum-Kirche*. FS J. Jeremias. BZNW 26. 2. Aufl. Topelmann, Berlin 1964
- Combrier, J.: La bénédiction d'Eph 1,3–14. In: *ZNW* 54 (1963), 58–104.
- Cumont, F. – Canet, L.: Mithra ou Sarapis ΚΟΣΜΟΚΡΑΤΩΡ. In: *CRAI* (1919), 313–328.
- Cserháti Sándor: A Krisztusban szeretett világ. A Kolossé levél kozmikus krisztológiája. In: *Theológiai Szemle* 1974, 66 skk.
- Dahl, N. A.: Adresse und Proömium des Eph. In: *ThZ* 7 (1951), 241–264.
- Dahl, N. A.: Das Geheimnis der Kirche nach Epheser 3,8–10. In: Schlink E. – Peters, A. (Hg.): *Zur Auferbauung des Leibes Christi*. FS P. Brunner. Stauda-Verlag, Kassel 1965, 63–75.
- Dahl, N. A.: Formgeschichtliche Beobachtungen zur Christusverkündigung in der Gemeindepredigt. In: Eltester, W. (hg.): *Neutestamentliche Studien für R. Bultmann zu seinem 70. Geburtstag am 20. 8. 1954*. BZNW 21. Alfred Topelmann, Berlin 1954.
- Dettwiller, Andreas: L'Épître aux Éphésiens. In: Marguerat, Daniel (ed). *Intorduction au Nouveau Testament*. Labor et Fides, Genève 2001, 279–292.
- Gaál Miklós (szerk.): Krisztus gyülekezetének egysége az Efézus 4,1–16 alapján. In: Gaál Botond (szerk.): *A választott nép szolgálata. Tanulmányok a 80 éves Czeglédi Sándor tiszteletére*. Debrecen 1989, 82–94.
- Geréb Zsolt: A kívülállók iránt tisztességesen viselkedjetek. 1Thessz 4,9–12 etikai üzenete. In: Benyik György (szerk.): *Világi közösség, vallási közösség*. Szegedi Nemzetközi Biblikus Konferencia (2003). JATEPress, Szeged 2004, 123–134.
- Geréb Zsolt: A tanítók szolgálata az egyházban az újszövetségi iratok tükrében. In: *Újszövetségi tanulmányok*. Partiumi Kiadó 2005, 205–214.
- Geréb Zsolt: Az egyház egységéről szóló tanítás az Efézusi levélben. Az Efézusi levél 2,11–22 magyarázata. In: *Studia Doctorum Theologiae Protestantis. Emlékkötet a 65 éves Juhász Tamás tiszteletére*. Kolozsvár 2012, 37–56.
- Geréb Zsolt: Hermeneutikai alapelvek váltakozása a Pál apostol kutatásban. In: *Újszövetségi tanulmányok*. Partium Kiadó, Nagyvárad 2005, 267–279.
- Geréb Zsolt: Paulus als Diener der Kirche. Die Vorstellung des Apostels in Kolosser 1,21–2,5. In: Müller, Peter. (Hg.): *Kolosser-Studien*. Biblisch-Theologische Studien 103. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 2009, 33–54.
- Geréb Zsolt: Slujirea învățătorilor în Biserica primară în lumina scrierilor Nou-lui Testament. In: *Cercetări Biblice* (Anuarul Uniunii Bibliștilor din România. Editura Universității Lucian Blaga din Sibiu, Sibiu), 2010/2, 46–53.

- Gnilka, Joachim: Christus ist unser Friede- ein Friedens-Erlöserlied in Eph 2,14–27. Erwägungen zu einer neutestamentlichen Friedenstheologie. In: Bornkamm, G. – Rahner, K. (Hg.): *Die Zeit Jesu*. FS H. Schlier. Verlag Herder, Freiburg i.Br. 1970, 190–207.
- Greeven, Heinrich: *Propheten. Lehrer, Vorsteher bei Paulus. Zur Frage der Ämter im Urchristentum*. In: *ZNW* 44 (1952/53), 1–53.
- Greeven, H. – Ratzinger, J. – Schnackenburg, R. (Hg.): *Theologie der Ehe*. Regensburg – Göttingen 1969.
- Hegermann, H.: Zur Ableitung der Leib-Christi-Vorstellung. In: *ThLZ* 85 (1960), 839–642.
- Hengel, M.: Hymnus und Christologie. In: Haubeck, W. – Bachmann, M. (Hg.): *Wort und Zeit*. FS K. H. Rengstorf. Brill, Leiden 1980.
- Herczeg Pál: Szolgátság, rabszolgátság (jog, humanizmus és bibliai szemléletmód). In: *Világi közösség, vallási közösség*. Szegedi Nemzetközi Biblikus Konferencia (2003). JATEPress, Szeged 2004, 153–164.
- Innitzer, Th.: Der „Hymnus“ im Epheserbrief (1,3–14). In: *ZKTh* 28 (1904), 612–621.
- Käsemann, Ernst: Eine urchristliche Taufliturgie. In: Wolf, Ernst (Hg.): *Festschrift Rudolf Bultmann zum 65. Geburtstag überreicht*. W. Kohlhammer, Stuttgart – Köln 1949, 133–148.
- Klauck, H.-J.: Das Amt in der Kirche nach Eph 4, 1–16. In: *WiWei* 36 (1973), 81–110.
- Klein, Hans: Au fost cei patru Evanghelișii profeți sau învățători? In: *Cercetări biblice* (Anuarul Uniunii Bibliștilor din România. Editura Universității Lucian Blaga din Sibiu, Sibiu) 4/2 (2010), 54–66.
- Klein, Hans: Es waren die vier Evangelisten Propheten oder Lehrer? In: *Konfluenzen*. Jahrbuch der Fakultät für Evangelische Theologie von Hermannstadt–Sibiu–Nagyszeben, 10/2010. 92–112.
- Kovács László Attila: Ének és zene a Szentírásban. In: *Jer, örvendjünk, kezesztyének. Teológiai tanulmányok*. Dolgozatok a református teológiai tudomány köréből. Új sorozat 3. Kiadják a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Református-evangélikus tanárai, Kolozsvár 2000, 49–90.
- Kuhn, K. G.: *Epheserbrief im Lichte der Qumrantexte*. *NTS* 7 (1960/ 1961), 334–345.
- Lang, Fr.: Die Eulogie in Epheser 1,3–14. In: *Studien zur Geschichte und Theologie der Reformation*. FS Ernst Bizer. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1969, 7–20.
- Lészai Lehel: A kegyelmi ajándékok. In: Lészai Lehel (szerk.): *Emlékkönyv. Gálfy Zoltán 80. születésnapjára*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 2004, 86–94.

- Lészai Lehel: Darurile duhovnicești ca instrumente ale slujirii. In: *Cercetări Biblice*. Anuarul Uniunii Bibliștilor din România. Anul 4/2 (2010). Sibiu, 23–33.
- Lohmeyer, E.: Das Proömium des Epheserbriefes. In: *ThBl* 5 (1926), 120–125.
- Lyonet, S.: La bénédiction de Eph 1,3–14 et son arriere-plan judaïque. In: Delorme, J. – Vaux, R. de – Schildenberger, J. et alii: *À la rencontre de Dieu*. Mémorial Albert Gelin. Bibliothèque de la Faculté Catholique de Théologie de Lyon 8. Éditions Xavier Mappus, Le Puy 1961, 341–352.
- Martin, Ralph P.: An Epistle in Search of the Life Setting. In: *Expository Times* 79 (1979), 286–302.
- Maurer, C.: Der Hymnus von Epheser 1 als Schlüssel zum ganzen Briefe. In: *EvTh* 11 (1951/52), 151–172.
- Merklein, H.: *Zur Tradition und Komposition von Eph 2. 2,14–18*. BZ NF 17 (1973), 79–102.
- Montagnini, F.: Christological Features in Eph 1,3–14. In: Lorenzi, L. De (Ed.): *Paul de Tarse Apôtre de notre Temps*. Abbaye de S. Paul, Rome 1979, 529–539.
- Murphy-O'Connor, Jerome: Sex and Logic in 1Cor Cor 11,2–16. In: *CBQ* 42 (1980), 482–500.
- O'Brian, P. T.: *Ephesians 1*. An Unusual Introduction to a New Testament Letter. In: *NTS* 25 (1978–9), 504–16.
- Papp György: Alászállt a poklokra. In: *Református Szemle* 2011/1, 55–73.
- Pokorný, P.: Zu den Tugend- und Lasterkatalogen (Exkurs). In: *Der Brief des Paulus an die Kolosser*. ThKNT 10/I. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin 1987, 137–148.
- Robinson, H. W.: The Hebrew conception of Corporate-Personality. In: Volz P. et alii (eds.): *Werden und Wesen des Alten Testaments*. BZAW 66. Alfred Topelmann, Berlin 1936, 49–62.
- Sanders, J. T.: Hymnic Elements in Ephesians 1–3. In: *ZNW* 56 (1965), 214–232.
- Sänger, Dieter: Priesterliches Amt, apostolische Sukzession, Ordination. In: *Amt und Ordination aus reformierten Sicht*. Foedus Verlag, Wuppertal 2005, 17–44.
- Schille, Gottfried.: *Frühchristliche Hymnen*. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin 1962.
- Schnackenburg, R.: Die große Eulogie Eph 1,3–14. Analyse unter textlinguistischen Aspekten. In: *BZ* 21 (1977), 67–87.
- Schweizer, Eduard: Gottesgerechtigkeit und Lasterkataloge bei Paulus inkl. Kol und Eph. In: Friedrich J. (Hg.): *Rechtfertigung*. FS E. Käsemann. J. C. B. Mohr, Tübingen – Göttingen 1976, 461–477.

- Sellin, G.: Adresse und Intention des Epheserbriefes. In: Sänger, D. (Hg.): *Studien zu Paulus und zum Epheserbrief*. FRLANT 229. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2009, 164–179.
- Sellin, Gerhard: Der Brief an die Epheser, 281; υό: Die religionsgeschichtlichen Hintergründe der paulinischen Christumystik. In: ThQ 176 (1996), 7–27.
- Scroggs, Robin: Paul and the eschatological Woman. In: *JAAR* 40 (1972), 283–303.
- Stuhlmacher, P.: „Er ist unser Friede“ (Eph 2,14). Zur Exegese und Bedeutung von Eph 2,14–18. In: *Neues Testament und Kirche*. FS R. Schnackenburg. Verlag Herder Freiburg–Basel–Wien 1974, 337–358.
- Strecker, Georg: Paulus in nachpaulinischer Zeit. In: υό: *Eschaton und Historie – Aufsätze*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1979, 311–319; Id. még in: *Kairos – religionswissenschaftliche Studien* 12 (1970), 208–216.
- Zimmermann, Alfred F.: *Die urchristlichen Lehrer. Studien zum Tradentenkreis der διδασκαλοι im frohen Christentum*. WUNT 12. J. C. B. Mohr, Tübingen 1988.